

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

AFGANİSTAN'IN SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİ VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nisar Ahmad HABIBI

ŞUBAT 2015

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

AFGANİSTAN'IN SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİ VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nisar Ahmad HABIBI

Prof. Dr. Metin BERBER (Tez Danışmanı)

ŞUBAT 2015

TRABZON

ONAY

Nisar Ahmad HABIBI tarafından hazırlanan Afganistan'ın Sosyo-Ekonomik Gelişimi ve Türkiye ile İlişkileri tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği / oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından İktisat Ana Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Metin BERBER (Başkan-Danışman)

Doç. Dr. Süleyman Erkan (Üye)

Yrd. Doç. Dr. Murat Can Genç (Üye)

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. / 02 / 2015

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY

Enstitüt Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Nisar Ahmad HABIBI

0 .02.2015

ÖNSÖZ

Bu tez Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak yazılmıştır.

Tezimde “Afganistan’ın Sosyo-Ekonomik Gelişimi ve Türkiye ile İlişkileri” konusu üzerinde bir araştırma yapıp bu araştırmalar sonucunda elde edilen fikir, tahmin ve düşünce belirtilerek yorum yapmaya çalışılmıştır.

Allah’ın bana verdiği yeteneğin sayesinde bu tezi tamamladığım için yüce Allah'a müteşekkirim. Benim sevgili annem, babam ve kardeşlerime minnettarım. Tüm sevgi, sabır ve destekler için çok çok teşekkür ederim.

Benim sevgili ve muhterem danışmanım Prof. Dr. Metin BERBER’e samimi teşekkürlerimi ifade etmek istiyorum, o olmasaydı bu tez yazılamazdı. Tüm anlayışlar, teşvik ve destekleri için kendisine çok teşekkür ediyorum.

Tez yazım süresinde tüm zor zamanlarda bana verdiği yardımlar, teşvikler ve inandıkları için değerli arkadaşlarım için teşekkürlerimi dile getirmek istiyorum.

Tezi, bana her zaman mümkün olduğunca fazla bilgi edinmek için verdiği cesaret, teşvik ve yardımlar için bu tezi sevgili ailem, özellikle annem ve babama ithaf ediyorum.

Trabzon, Şubat 2015

Nisar Ahmad HABIBI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET.....	X
ABSTRACT.....	XI
RESİMLER LİSTESİ.....	XII
TABLOLAR LİSTESİ.....	XIII
GRAFİKLER LİSTESİ.....	XVI
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XIX
GİRİŞ.....	1-2

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AFGANİSTAN'IN COĞRAFI VE TARİHİ YAPISI.....	3-39
1.1. Coğrafi Konumu.....	3
1.1.1. Coğrafi Sahılar: Dağlık Alanlar.....	3
1.1.2. Irmak ve Delta Sistemi.....	5
1.1.3. İklim ve Yağış.....	6
1.1.4. Doğal Kaynaklar.....	7
1.2. Jeostratejik ve Jeo-Ekonomik Önemi.....	8
1.2.1. SSCB, ABD ve İngiltere Gözüyle Afganistan'ın Önemi.....	9
1.2.2. Dünya Egemenliğine İlişkin Teoriler ve Afganistan.....	10
1.2.3. Geçiş Güzergâhı olarak Afganistan.....	12
1.2.4. Doğalgaz Güzergâhı olarak Afganistan.....	13
1.3. Afganistan'ın Siyasi Ekonomik Tarihi.....	14
1.3.1. SSCB İşgalin Öncesi (Büyüme ve Kalkınma Dönemi) 1919-1978.....	15
1.3.1.1. Emanullah Han Dönemi.....	15
1.3.1.2. Mohammad Nadir Şah Dönemi.....	18

1.3.1.3.II. Dünya Savaşı Sonrası.....	19
1.3.2. SSCB İşgali (Geleneksel Altyapı Zararları) 1979-1989.....	23
1.3.3. İç Savaşın Başlangıcı (Uyuşturucu ve Savaş Ekonomisinin Yükselişi) 1990- 2001...28	
1.3.3.1. Ekonomisinin Beslenmesi: Uyuşturucu Üretimi.....	32
13.4. Yapılandırma, Geçiş ve İlerlemeler 2002-2013.....	35

İKİNCİ BÖLÜM

2. AFGANİSTAN'IN SOSYAL YAPISI.....	40-106
2.1. Nüfus Yapısı.....	40
2.1.1. Nüfus Büyüklüğü.....	40
2.1.1. Nüfus Artış Hızı.....	42
2.1.2. Nüfus Yoğunluğu.....	46
2.1.3. Aritmetik Nüfus Yoğunluğu.....	46
2.1.4. Bölgeler ve İllere Göre Nüfus Yoğunluğu.....	48
2.1.5. Fizyolojik Nüfus Yoğunluğu.....	52
2.1.6. Tarımsal Nüfus Yoğunluğu.....	53
2.1.7. Kırsal ve Kentsel Nüfus.....	54
2.1.8. Cinsiyete Göre Nüfus Dağılımı.....	59
2.1.9. Yaş Gruplarına Göre Nüfus.....	65
2.1.10. Yaş Bağımlılık Oranı.....	68
2.1.11. Medyan Yaş.....	69
2.1.12. Aile Nüfus Sayısı Büyüklüğü.....	70
2.2. Afganistan'ın Eğitim Yapısı.....	71
2.2.1. Kısa Tarihçesi.....	71
2.2.2. Eğitim Sistemin Tanıtımı.....	73
2.2.3. Okur Yazar Oranı.....	75
2.3.3.1. Bölgelere ve İllere Göre Okur-Yazarlık Oranı.....	79
2.2.4. Okullaşma Oranı.....	83
2.2.5. Eğitim Sistemi'nin Büyüklüğü Hakkındaki Sayısal Veriler.....	86
2.2.6. Ülkeler Bazında Karşılaştırmalar.....	89
2.2.7. Eğitim Sistemin Sorunları.....	91
2.2.8. Eğitim Sektöründe Talep ve Arz Boşluğu.....	91

2.2.9. Düşük Eğitim Kalitesi.....	92
2.2.10. Araştırma ve Geliştirme Eksikliği.....	92
2.2.11. Akademik Kadro Yetersizliği.....	93
2.2.12. Yönetim ve Denetleme Sorunlar.....	93
2.2.13. Rüşvet ve Yolsuzluk.....	93
2.2.14. Kadın Öğretmen Eksikliği.....	94
2.2.15. Güvenlik Sorunu.....	94
2.2.16. Çözüm Öneriler.....	96
2.3. Afganistan Sağlık Yapısı.....	97
2.3.1. Doğum ve Ölüm Oranları.....	98
2.3.2. Sağlık Sektörün Büyüklüğü.....	100
2.3.3. Sağlık Hizmetlerine Erişim.....	102
2.3.4. Hayat Beklentisi.....	102
2.3.5. Hayat Beklentisinin Karşılaştırması.....	104
2.3.6. Ölüm Oranlar (5 yaş altında).....	105

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AFGANİSTAN'IN EKONOMİK YAPISI.....	107-172
3.1. Makro Ekonomik Göstergelerin Yorumu.....	107
3.2. Makroekonomik Göstergelerin Güvenirliği.....	108
3.3. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH).....	109
3.4. Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın Birleşenleri.....	111
3.5. Enflasyon.....	112
3.6. İktisadi Büyüme Hızı.....	114
3.7. İktisadi Büyüme ve Tarımsal Üretim Büyüme Hızı.....	117
3.8. Karşılaştırmalı İktisadi Büyüme Hızı.....	118
3.9. Kişi Başına Düşen Gelir.....	120
3.10. Bölgesel Karşılaştırmalı Kişi Başına Düşen Gelir.....	122
3.11. Dış Yardıma Bağımlılık, 2002-2010.....	123
3.2. Afganistan'da Yatırım.....	125
3.2.1. Yatırım Politikası ve İş Ortamı.....	125
3.2.2. Yatırım Yapan Şirketlerin Kayıt Eğilimi.....	129

3.2.3. Yurtiçi ve Yabancı Yatırım.....	130
3.2.4. Ülkelere Göre Yapılan Yatırım Miktarı.....	132
3.2.5. Yatırımı Engelleyen Faktörler.....	133
3.3. Afganistan’da İstihdam ve İşgücü Piyasasının Genel Durumu.....	135
3.3.1. İşgücü Özellikleri.....	135
3.3.2. İşgücüne Katılım Oranı.....	136
3.3.3. İstihdam, İşsizlik, Eksik İstihdam ve Karlı bir Şekilde İstihdamda Olmayan.....	138
3.3.4. Mevsim, Yerleşime Göre karlı bir Şekilde İstihdamda Olmayan İşgücü.....	141
3.3.5. Çalışma Saatleri.....	142
3.3.6. İstihdamın İşteki Durumuna (Statüsüne) Göre Dağılımı.....	143
3.3.7. İstihdamın Sektörel ve Ekonomik Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı.....	145
3.3.8. Afganistan’da İstihdam Yaratmasını Kolaylaştıran Bazı Öneriler.....	150
3.4. Afganistan Dış Ticaretin Genel Durumu.....	150
3.4.1. Ticari Politikaları.....	151
3.4.2. Ticaretin Birleşenleri.....	155
3.4.3. Ticari Ortakları.....	157
3.4.4. İhracat Ortakları.....	157
3.4.5. İthalat Ortakları.....	158
3.4.6. İhracat.....	161
3.4.7. İthalat.....	162
3.4.8. Dış Ticaret Dengesi.....	163
3.5. Afganistan’da Yoksulluğun Genel Durumu.....	165
3.5.1. Yerleşime Göre Yoksulluk Oranı	166
3.5.2. Bölgelere Göre Yoksulluk Oranı.....	167
3.5.3. İllere Göre Yoksulluk Oranı.....	169

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. AFGANİSTAN İLE TÜRKİYE İLİŞKİLERİ.....	173-201
4.1. İlk Türk-Afgan Dostluk Antlaşması, 1921.....	174
4.2. Türkiye’nin Afganistan’ı Kuvvetlendirme Çabaları.....	176
4.3. Afganistan’a Gelen Türk Grupları.....	176
4.4. Kral Emanullah Han’ın Türkiye’yi Ziyareti.....	177

4.5. Türk-Afgan İlişkilerin Yeniden Canlandırması 2001.....	178
4.6. Ekonomik ve Ticari Antlaşmaları.....	180
4.2. Afganistan-Türkiye Ticari İlişkileri.....	181
4.2.1. İhracatı.....	181
4.2.2. İthalatı.....	183
4.2.3. Ticaret Dengesi.....	184
4.3.Yabancı Sermaye.....	185
4.4. Afganistan'daki Türk Şirketleri ve Faaliyet Alanları.....	186
4.5. Ticaretteki Zorluklar ve Türk Firmaların Önemli Sorunları.....	187
4.5.1. Yüksek Güvenlik Tahditleri.....	187
4.5.2. Siyasi Belirsizlik Sorunu.....	188
4.5.3. Vasıflı İşgücü Sorunu.....	188
4.5.4. Vize Sorunu.....	189
4.5.5. Altyapı ve İletişim Sorunları.....	189
4.5.6. Yolsuzluk Sorunu.....	190
4.5.7. Nakliye ve Taşımacılık Sorunu.....	190
4.5.8. Bankacılık Sorunu.....	191
4.6. Zorlukların Aşılması.....	192
4.6.1. Bölgesel İşbirliği.....	192
4.6.2. Afganistan'ı Karadeniz'e Bağlayan Yeni Transit Projesi.....	193
4.6.3. Sosyo-Kültürel Özelliklere Özen Gösterilmesi.....	194
5. Sosyo-Ekonomik Yapının İyileştirilmesi ve Uluslararası Entegrasyonun Sağlanmasına Yönelik Öneriler.....	195
SONUÇ.....	202
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	212
ÖZGEÇMİŞ.....	233

ÖZET

Bu tezin amacı; Afganistan'ın sosyo-ekonomik boyutlarını ve gelişmelerini incelemek ve Türkiye ile olan sosyo-ekonomik ilişkilerini ortaya koymaktır. Net ve gerçekçi sonuçlara varabilmek için sosyo-ekonomik yapının nitel yönden tarihsel olarak analiz edilmiştir. Afganistan'da sosyo-ekonomik alanlarda reformlar, genişlemeler ve gelişmelerin başlangıcı bağımsızlığı ile olmuştur. Komünist darbenin öncesinde hem mutlak hem de karşılaştırmalı olarak Güney Asya'daki ülkelerin gelişmişlik seviyesine paralel hatta bazı sosyo-ekonomik göstergeler yönünden üstünlüğe sahipti. Komünistlerin darbesi sonucunda neredeyse altmış yılda geliştirilen sosyo-ekonomik altyapı tahrip edilerek modernleşme ve gelişme yolundan sapılmış ülke yıkıcı felakete sürüklenmiştir. Sonrasında merkezi hükümetin tüm ülke çapında ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda kontrolünü kaybetmiş ülkede bir mafya, savaş ve uyuşturucu ekonomisi ortaya çıkmıştır. 2001 yılında yeni demokratik hükümetin kuruluşundan sonra sosyo-ekonomik alanlarda yapılan yapılandırmaların doğrudan sonucu olarak ülkenin sosyo-ekonomik göstergelerinde gelişmeler yaşanmaya başlamıştır.

Tez içe esas olarak, Afganistan'da kalkınma sürecinde yeni sosyo-ekonomik yapının gösterdiği gelişim özellikleri incelenmiştir. Bir bütün olarak Afganistan hem mutlak hem de göreceli açısından zayıf ve kırılgan bir sosyo-ekonomik yapıya sahiptir. Sonrası Afganistan ile Türkiye iktisadi ilişkiler ve ticari ilişkileri engelleyen faktörlerin aranması yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Sosyo-ekonomik, Gelişme, Türkiye, Yoksulluk, Nüfus, İstihdam

ABSTRACT

The aim of the thesis: To analyze Afghanistan's socio-economic development and its relations with Turkey. In order to arrive and accomplish clear, realistic result and conclusion, in this study various aspects of society historically has been analyzed. The reforms, expansions and development in various aspects of socio-economic in Afghanistan have been started from the era of its independence, 1919. Prior to the Communist coup in terms of both absolute and comparative was at level of development of countries in South Asia and even showed superiority in some socio-economic indicators. As a direct result of devastating disaster of Communists Coup 1979, socio-economic infrastructures that were developed almost during last 60 years mostly destroyed and deflected the country from the path of modernization and development to the path of socio-economic crisis in various terms. Post to that, the central government lost its controls over socio-economic, political affairs almost overall areas in the country. Herewith, economic-mafia, opium and war economy have emerged. In 2001, with the establishment of the new democratic government in the country's history, there have been many reforms and configurations taking place in different social and economic dimensions. Moreover, as a direct result of reforms, improvements in socio-economic indicators continue to be experienced from last decade.

Mainly in the context of dissertation, in the lights of the new socio-economic framework the characteristics, development as well as its status examined. Afghanistan as a whole, either in absolute or relative terms has a weak and fragile socio-economic status. In marginal, Turkey economic and trade relationships with Afghanistan has been studied and obstacles to improvement of bilateral economic relations have been researched.

Keywords: Afghanistan, Socio-Economic, Development, Poverty, Turkey, Population, Employment

RESİMLER LİSTESİ

<u>Resim Nr.</u>	<u>Resim Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Afganistan Coğrafi Konumu.....	4
2	Önerilen Orta Asya Doğalgaz Boru Hatları.....	14
3	İç Savaş Döneminde Farklı Mücahitlerin Hâkimiyet Alanları.....	29
4	Altın Hilal’de Afganistan’ın Yeri.....	33
5	Bölgelere Göre Nüfus Yoğunluğu.....	49
6	İllere Göre Afganistan Nüfus Yoğunluğu, 2012.....	51
7	İller Göre Yoksulluk Oranı.....	171
8	Afganistan’ı Karadeniz’e Bağlayan Yeni Transit Projesi.....	193

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablo Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Afganistan’da Afyon Üretimi, 1994-2013.....	34
2	Afganistan Nüfus Büyüklüğü (Milyon).....	41
3	Afganistan Nüfus Artış Hızı, 2001-2012.....	43
4	Karşılaştırmalı Nüfus Artış Hızı, 2012.....	44
5	Afganistan Nüfus Yoğunluğu.....	46
6	Afganistan, Komşu ve Güney Asya Ülkelerin Aritmetik Nüfus Yoğunlukları, 2013.....	47
7	Bölgelere Nüfus Yoğunlukları.....	49
8	İllere Göre Nüfus Yoğunluğu, 2012.....	50
9	İllere Göre Nüfus Dağılımı (bin), 2012.....	51
10	Yerleşime Göre Kırsal ve Kentsel Nüfus, 2008-2012.....	55
11	İllerin Yüzölçümü, Nüfusu, Cinsiyete Göre, Kentsel ve Kırsal Nüfus 2012.....	56
12	Cinsiyete Göre Nüfus ve Cinsiyet Oranı 2008-2012 (Yerleşik).....	60
13	Cinsiyete Göre Nüfus ve Cinsiyet Oranı, 2008-2012 (Göçebe).....	60
14	Yaşa Göre Cinsiyet Oranları, 2008 (Yerleşik).....	61
15	İllere Göre Erkek Kadın Nüfus, Cinsiyet Oranı, 2012.....	61
16	Yaş Grupları, Cinsiyete Göre Nüfus Dağılımı, 2008 (Yerleşik).....	65
17	Yaş Grupları ve Cinsiyete Göre Nüfus Dağılımı, 2012 (Yerleşik).....	67
18	Yerleşime Göre Aile Büyüklüğü, 2012.....	70
19	Yerleşim, Cinsiyete Göre, Yetişkin (15 Yaş ve Üzeri) Okur-Yazar Oranı, 2012.....	75
20	Yerleşim, Cinsiyete Gör Yetişkin (15 Yaş ve Üzeri) Okur-Yazar Oranı, 2007....	77
21	Yerleşim, Cinsiyete Göre, Genç (15-24 Yaş) Okur-Yazar Oranı, 2012.....	78
22	İllere, Cinsiyete Göre (15 Yaş ve Üzeri) Okur-Yazar Oranı, 2011.....	80
23	Öğretim Seviyesi, Cinsiyet ve Yerleşime Göre Okullaşma Oranı, 2012.....	84
24	Eğitim Sisteminin Büyüklüğü Hakkındaki Sayısal Veriler, 2010.....	87

25	Bölgelere Göre Okul Dağılımı, 2010.....	87
26	Karşılaştırmalı Brüt Okullaşma Oranı, 2011.....	90
27	Karşılaştırmalı Okuryazarlık Oranları (Yetişkin).....	91
28	Kaba Doğum ve Ölüm Oranları 2004-2012.....	99
29	Sağlık Büyüklüğü Hakkındaki Sayısal Veriler.....	101
30	Afganistan'da Hayat Beklentisi, 1980-2012.....	103
31	Hayat Beklentisinin Karşılaştırması, 2004-2012.....	104
32	Ölüm Oranı, 5 Yaş Altı (1,000 Doğumda).....	105
33	Nominal Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla, 2002-2013 (Milyar).....	109
34	Sektörlerin GSYİH İçindeki Payı (Yüzde), 2002-2012.....	111
35	Yıllık Enflasyon Oranı, 2002-2013.....	113
36	İktisadi Büyüme Hızı, 2003-2013.....	115
37	İktisadi Büyüme ve Tarımsal Üretim Büyüme Hızı, 2003-2012.....	117
38	Karşılaştırmalı İktisadi Büyüme Oranı (Yüzde), 2004-2012.....	119
39	Kişi Başına Düşen Gelir, 1960-2013.....	120
40	Bölgesel Karşılaştırmalı Kişi Başına Düşen Gelir (ABD \$ Cari).....	123
41	Dış Yardıma Bağımlılık, 2005-2010.....	123
42	İş Yapma Kolaylığı Endeksi: Afganistan.....	126
43	Karşılaştırmalı İş Yapma Kolaylığı Rütbe, 2014.....	127
44	Karşılaştırmalı İş Kurma Kolaylığı Rütbe, 2014.....	128
45	Toplam Yurtiçi ve Yabancı Şirketlerin Kayıt Sayısı, 2003-2008.....	129
46	Yurtiçi ve Yabancı Yatırım, 2003-2008 (Milyon).....	131
47	Afganistan'da En Fazla Yatırım Yapan Ülkeler, 2003-2011.....	132
48	Afganistan'da Yatırımı Engellenen Başlıca Faktörler.....	134
49	Yerleşim ve Cinsiyete Göre İşgücüne Katılım Oranı, 2012.....	137
50	Aktivite, Yerleşim ve Cinsiyet Göre İşgücü (Binde).....	139
51	Yerleşim ve Mevsime Göre Karlı bir Şekilde İstihdamda Olmayan İşgücü, 2012.....	140
52	Yerleşim ve Mevsime Göre Karlı bir Şekilde İstihdamda Olmayan İşgücü, 2012.....	141
53	Çalışan Nüfusun Cinsiyete Göre Haftalık Çalışma Saatleri.....	142
54	Yerleşim, Cinsiyet ve İstihdam Durumuna Göre İstihdamda.....	145

55	İstihdamın Sektörel ve Ekonomik Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı %, 2007.146
56	Bölgede Açıklık Derecesi ve Tarife Oranları.....152
57	Malların Türüne Göre Uygulanan Tarife Oranı.....153
58	Afganistan İhracat, İthalat ve Dış Ticaret Dengesi,1998-2012.....160
59	Yerleşime Göre Yoksulluk Oranı, 2012.....167
60	Bölgesel Yoksulluk Oranı, 2007-2012.....168
61	İllere Göre Yoksulluk Oranı, 2011.....169
62	Afganistan ile Türkiye Ticaret Hacmi ve Dış Ticaret Dengesi, 1996-2013.....182

GRAFİKLER LİSTESİ

<u>Grafik Nr.</u>	<u>Grafik Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Afganistan’da Afyon Üretimi (1994-2013).....	35
2	Afganistan Nüfus Büyüklüğü (Milyon).....	42
3	Afganistan’da Nüfus Artış Hızı, 2001-2012.....	43
4	Karşılaştırmalı Nüfus Artış Oranları, 2012.....	44
5	Afganistan Nüfus Yoğunluğu (Aritmetik).....	47
6	Yerleşime Göre Nüfus %, 2008-2012.....	56
7	İllere Göre Kentsel ve Kırsal Nüfus %, 2012.....	58
8	İllere Göre Erkek ve Kadın Nüfus Oranları, 2012.....	64
9	Yerleşik Nüfusun Yaş Piramidi, 2008.....	66
10	Yerleşik Nüfusun Yaş Piramidi, 2011.....	68
11	Afganistan Eğitim Sistemin Yapısı.....	74
12	Yerleşim, Cinsiyete Göre, Yetişkin (15 Yaş ve Üzeri) Okur-Yazar Oranı, 2012.....	76
13	Yerleşim, Cinsiyete Gör Yetişkin (15 Yaş ve Üzeri) Okur-Yazar Oranı, 2007.....	77
14	Yerleşim, Cinsiyete Göre, Genç (15-24 Yaş) Okur-Yazar Oranı, 2012.....	79
15	İllere, Cinsiyete Göre (15 Yaş ve Üzeri) Okur-Yazar Oranı, 2012.....	82
16	Bölgelere Göre Okul Dağılımı.....	88
17	Karşılaştırmalı Brüt Okullaşma Oranı.....	90
18	Karşılaştırmalı Okuryazarlık Oranları (Yetişkin).....	91
19	Kaba Doğum ve Ölüm Oranları, 2004-2012.....	99
20	Afganistan’da Hayat Beklentisi (1980-2012).....	104
21	Hayat Beklentisinin Karşılaştırması, 2004-2012.....	105
22	Ölüm Oranı, 5 Yaş Altı (1,000 Doğumda).....	106
23	Nominal Gayrı Safi Yurtiçi Hâsıla.....	110
24	Sektörlerin GSYİH İçindeki Payı, 2002-2012.....	112
25	Yıllık Enflasyon Oranı, 2002-2013.....	114

26	İktisadi Büyüme Hızı, 2003-2013.....	116
27	İktisadi Büyüme ve Tarımsal Üretim Büyüme Hızı, 2003-2012.....	118
28	Karşılaştırmalı İktisadi Büyüme Oranı (Yüzde) 2004-2012.....	119
29	Kişi Başına Düşen Gelir 1960-2013 (ABD \$ Cari).....	122
30	Dış yardıma Bağımlılık, 2002-2010.....	124
31	Karşılaştırmalı İş Yapma Kolaylığı Rütbe, 2014.....	127
32	Karşılaştırmalı İş Kurma Kolaylığı Rütbe, 2014.....	128
33	Kayıtlı Şirketlerin Sektörel Dağılımı %, 2003-2011.....	130
34	Yatırımın Sektörel Dağılımı %,2003-2011.....	131
35	Afganistan’da En Fazla Yatırım Yapan Ülkeler, 2003-2011.....	133
36	Afganistan’da Yatırımı Engellenen Başlıca Faktörler.....	134
37	Yerleşim ve Cinsiyete Göre İşgücüne Katılım Oranı, 2012.....	137
38	Yerleşim ve Mevsime Göre Karlı bir Şekilde İstihdamda Olmayan İşgücü.....	142
39	Çalışan Nüfusun Cinsiyete Göre Haftalık Çalışma Saatleri.....	143
40	Ekonomik Sektörlere Göre Çalışan Nüfusun Dağılımı, 2007-2008 (Ulusal)....	147
41	Ekonomik Sektörlere Göre Çalışan Nüfusun Dağılımı, 2007-2008 (Kentsel)....	148
42	Ekonomik Sektörlere Göre Çalışan Nüfusun Dağılımı, 2007-2008 (Kırsal).....	149
43	Ülkelere Göre Uygulanan Ortalama Tarife Oranları (MFN).....	153
44	Malların Türüne Göre Uygulanan Ortalama Tarife Oranı.....	154
45	İhracat Birleşenleri, 2012.....	156
46	İthalat Birleşenleri (Yüzde), 2012.....	156
47	İhracat Ortakları (Yüzde), 1990.....	157
48	İhracat Ortakları (Yüzde), 2012.....	158
49	İthalat Ortakları (Yüzde), 1990.....	159
50	İthalat Ortakları (Yüzde), 2012.....	159
51	Afganistan İhracatı, 1999-2012.....	161
52	Afganistan İthalatı, 1999-2012.....	162
53	Afganistan Dış Ticaret Dengesi.....	163
54	Yerleşime Göre Yoksulluk Oranı, 2012.....	167
55	Bölgelere Göre Yoksulluk Oranı, 2012.....	168
56	İllere Göre Yoksulluk Oranı, 2012.....	172
57	Türkiye’ye Afganistan İhracat Hacmi, 1996-2013.....	183
58	Türkiye’den Afganistan İthalatı 1996-2013.....	184

59	Afganistan Türkiye ile Dış Ticaret Dengesi.....	185
60	Türk Firmaları Tarafından Afganistan’da Üstelenen Proje Miktarının Yıllara Göre Dağılımı 2002-2010.....	187

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri (United States of America)
ABDJA	:Amerika Birleşik Devletleri Jeolojik Araştırma Kurumu
ADH	:Amu Derya Havzası
AFG	:Afgan Para Birimi
AIP	:Afganistan Altyapı Programı (Afghanistan Infrastructure Programme)
AISA	:Afganistan Investment Support Agency (Afganistan Yatırım Destek Ajansı)
AISS	:Afgan Enstitüsü Stratejik Araştırmalar
AJAK	:Afgan Jeolojik Araştırma Kurumu (AGS)
AMB	:Afgan Milli Banka
AMB	:Afgan Milli Banka
AMSB	:Afgan Maden Sanayi Bakanlığı
ANDS	:Afghanistan National Development Strategy (Afganistan Ulusal Kalkınma Strateji)
ANSF	:Afgan Milli Güvenlik Kuvvetleri (Afghan National Security Force)
APTA	:Afganistan Pakistan Transit ve Ticaret Antlaşması
AREU	:Afghanistan Research and Evaluation Unite (Afganistan Araştırma ve Değerlendirme Birimi)
ATH	:Afgan Tacik Havzası
BDT	:Bağımsız Devletler Topluluğu (Commonwealth of Independent States)
BK	:Birleşik Krallık (UK)
BMEBKT	:Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı
CAREC	:Orta Asya Bölgesel Ekonomik Konseyi (Central Asia Regional Economic Cooperation)
COMECON	:Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi
CSO	:Central Statistical Organization (Afganistan Merkezi İstatistik Kurumu)
DA	:Doğu Avrupa

DAB	:Da Afghanistan Bank (Central Bank of Afghanistan)
DB	:Dünya Bankası (World Bank)
DBG	:Dünya Bankası Göstergeleri (World Development Indicators)
DGÖ	:Dünya Gümrük örgütü (WCO) World Customs Organization
DTIS	:Diagnostics Trade Integration Study (Diyagnostik Ticaret Entegrasyon Çalışması)
DTÖ	:Dünya Ticaret Örgütüne (WTO)
DYS	:Doğrudan Yabancı sermaye
DYY	:Doğrudan Yabancı Yatırım
ECO	:Ekonomik İşbirliği Örgütü (Economic Cooperation Organization)
GSYİH	:Garı Safı Yurtiçi Hasıla
HAVA	:Helmand and Arghandab Valley Authority
IFC	:International Finance Corporation, Uluslararası Finans Kurumu (UFK)
ILO	:International Labor Organization (Uluslararası Emek Örgütü)
İSAF	:Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti
KBC	:Kuzey Birleşik Cephesi
KEK	:Karma Ekonomik Komisyonu
KGB	:Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti
LDC	:AGÜ, Az Gelişmiş ülkeler (Less Developed Countries)
MENA	:Middle East and North Africa Countries (Orta Doğu ve Kuzey Afrika)
MFN	:Most Favoured Nations (En Tercih Edilen Ülkeler)
MOEC	:Ministry of Economy (Ekonomik Bakanlığı)
MOLSAMD	:Ministry Of Labor, Social Affairs, Martyrs & Disabled (İş, Sosyal Hizmetler, Gazi ve Engeller Bakanlığı)
NATO	:Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
YAMK	:Yükseköğretim Araştırma Milli Komisyonu (NCHER)
NRVA	:National Risk and Vulnerability Assessment (Ulusal Güvenlik Açığı Değerlendirmesi)
OECD	:Ekonomik Kalkınma Ve İşbirliği Örgütü (Organization For Economic Cooperation And Development)
PDPA	:Afganistan Halk Demokratik Partisi (People's Democratic Party of Afghanistan)

PRGF	:Poverty Reduction and Growth Facility (Yoksulluğu Azaltma ve Büyüme Kolaylaştırma)
PRT	:Provincial Reconstruction Team (İl İmar Ekibi)
SAARC	:Güney Asya Bölgesel İşbirliği Derneği (South Asian Association for Regional cooperation)
SAFTA	:Güney Asya Serbest Ticaret Bölgesi (South Asian Free Trade Area)
SCO	:Şanghay İşbirliği Örgütü (Shanghai Cooperation Organisation)
SDR	:Özel Çekme Hakkı (Special Drawing Right)
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
T.B.M.M	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TAPI	:Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan boru hattı
TİKA	:Türk İşbirliği ve Koordanisasyon Ajansı
TOBB	:Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TPAO	:Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı
UNCTAD	:United Nations Conference on Trade and Development (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Komisyonu)
UNDCP	:Birleşmiş Milletler Uluslararası Uyuşturucu Kontrol Programı (United Nations International Drug Control Programme)
UNESCO	:United Nations Education and Cultural Organization
UNFPA	:Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (United Nations Population Fund)
UNOCAL	:Union Oil Company of California
UNODC	:United Nations Office On Drug & Crime (Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi)
IMF	:Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
USAİD	:Birleşik Devletler uluslararası kalkınma ajansı (United States Agency for International Development)

GİRİŞ

Bu araştırmanın konusu, Afganistan sosyo-ekonomik gelişimi ve Türkiye ile ilişkileridir. Bu tezi yürüten arkasındaki esas geliştirmenin amacı sosyal ve ekonomik boyut odaklanmış genel Afgan toplumunun gelişimini inceleyip Güney Asya'da yer alan ülkeler ile karşılaştırmalı durumunu ortaya koymaktır.

Sosyo-ekonomik durumu, genelde gelir, eğitim, meslek, sağlık dayalı ve diğer toplumlara göre bir toplumun ekonomik ve sosyal konumunu analiz etmek için ekonomik ve sosyolojik toplam bir karışım kombine ölçüsüdür. Bu çalışmada, bütün Afgan coğrafi bölgenin hem ulusal hem de il düzeyinde sosyo-ekonomik yapısını ve gelişimini ağırlık verilerek incelemesidir. Bir toplumun sosyo-ekonomik yapısını incelemekten o toplumun genel gelişmişlik düzeyi, güçlü yönler, zayıf yönler ve kadınların sosyo-ekonomik alanlarda katılmaları, yükselişi veya izolasyon olması, zamanla sosyal statü kuşaklararası değişimini anlamak mümkün değildir. Sosyo-ekonomik bir anlamda toplumun bütün değişkenler arasındaki güçlü ilişkisinin incelemesidir.

Konun derin anlayışı ile Afganistan'ın coğrafyası, nüfus yapısı, gelir, eğitim, yoksulluk, sağlık, istihdam ve ülkenin pek çok diğer sosyo-ekonomik yapısının özellikleri incelenmiştir. Günümüze kadar konu ile ilişkin olarak hiçbir sistemik akademik çalışma veya tez araştırması literatürde tespit edilmemiştir. Yapılan çalışmalarda konu ile ilişkin olarak doğru ve gerçekçi verilerin bulunmaması ve erişilmemesinden eksik veya bilimsel olmayan bir çerçevede yapılmıştır.

Bu çalışmada, Afganistan'ın sosyo-ekonomik anlamda geçmişin ve şimdiki yapısının genel resmi incelenmiştir. Nitekim ülkenin son 35 yıla yakın süren kriz ve diğer birçok iniş ve çıkışlara maruz kalmıştır. Bu durumda, bu tez ülkenin sosyo-ekonomik gelişimini detaylı incelemesinin yanı sıra hem bireysel hem de hükümet planlamacılara kalkınma planlamalarının geliştirmesinde yardımcı olabilir. Dolayısıyla, ülkenin sosyo-ekonomik durumunun iyileştirmesine katkıda bulunabilir.

Afganistan, kalbinde en zengin, görünüşte en zayıf ve yoksul ülkelerden biridir. Yer altı bakımından en zengin bölgede bulunduğundan dolayı hala siyasi ve güvensizlikten sosyo-ekonomik felaketler nüfusun çoğunun boğazını sıkılmaktadır. Afganistan'da nüfusunun çoğu kırsal alanda yaşamaktayken büyük bir kitlesi tarım ve hayvancılık faaliyetler ile uğraşmakta olan bir ülkedir. Toplam nüfusun % 36'sı yoksulluk sınırının altında olmakla birlikte bunun gelecek yıllarda artma olasılığı oldukça yüksektir. Nüfusun % 25'i işsiz veya karlı bir şekilde istihdamda olmayan, toplam çalışan nüfusun yüzde 81'i savunmasız istihdamda bulunmaktadır.

Bu çalışmada ortaya konulmuş olan bir gerçek ülkenin son derece yardıma bağımlılığı zaman diliminde siyasi ve ekonomik durumlardaki değişiklikler ile yardıma bağımlılığın artmasıdır. Araştırmada, sosyo-ekonomik alanlarda son 12 yıl boyunca yapılan reformlar ve gelişme programlarının incelenmesinin yanı sıra hem bölge bazından hem de il düzeyinde ve ötesinde çok eşitsiz bir şekilde dağıtılması ortaya konmuştur. Bölgeler ve iller arasında bütün sosyo-ekonomik göstelerinde kabaca farklılık dikkat çeker.

Araştırmada, Afganistan'ın kapsamlı olarak, sosyo-ekonomik gelişmemişlik nedenleri, sonuçları ile incelenmiş, ülkede bulunan ekonomik, sağlık ve eğitim sistemin büyüklüğü yeni çerçevesinde yapısı incelenmiştir. Afganistan'da çalışmaların geleceği hakkında doğru bir fikir elde edebilmek adına, çalışmada; ülke coğrafyası, jeostratejik ve jeo-ekonomik önemi, Türk-Afgan ilişkileri, Sovyet işgali, iç savaş ve Taliban döneminde ortaya gelen iktisadi ve sosyal sonuçları da ele alınmıştır.

Yukarıda belirtilen konuları incelemeyi amaçlayan bu çalışma dört bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde, Afganistan coğrafi, jeostratejik ve jeo-ekonomik önemi, iktisadi siyasi tarihi dört başlık altında, Sovyet işgalin öncesi; büyüme ve kalkınma dönemi, Sovyet işgali; geleneksel altyapı zararları, iç savaşın başlangıcı; uyuşturucu ve savaş ekonomisinin yükselişi, yapılandırma, geçiş ve ilerleme dönemi olarak her yönü ile incelenmiş, ülkeyi Sovyet işgaline götüren toplumsal ve siyasi olaylar vurgulanmıştır. İkinci bölümde, Afganistan'ın sosyal yapısı daha geniş ve detaylı bir şekilde incelenmiştir. Üçüncü bölümde, Afganistan'ın ekonomik yapısı olağanüstü derecede araştırılmış, sorunları ve bazı öneriler verilmiştir. Dördüncü bölümde, Afganistan'ın Türkiye ile ilişkileri, her yönü kapsayan bir şekilde çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AFGANİSTAN'IN COĞRAFI VE TARİHİ YAPISI

1.1. Coğrafi Konumu

Eski çağda Aryana, ortaçağda Horasan diye adlandırılan, 1747 tarihinden bu yana Afganistan adıyla bilinen bugünün “Afganistan İslam Cumhuriyeti” Orta Asya, Güney Asya, Ortadoğu arasında kesişme noktasında yer alan ve denize sınırı olmayan dağlık bir ülkedir (Gubar, 1967:10). Afganistan’a en yakın deniz yaklaşık 4,00 kilometre uzaklıkta Umman denizidir (Ariz et al, 2011:7). Afganistan, coğrafi, tarihi, kültürel ve stratejik olarak Orta Asya’ya bununla birlikte siyasi ve dini açıdan Güney Asya ve Ortadoğu’ya daha yakın durumdadır. (Sarem, 2001:1). Afganistan, önemli coğrafi konumunun sonucu olarak, tam bir anahtar ülke konumundadır. Afganistan 652,290 km² yüzölçümü ile (405,314 mil) doğu ve güneyde Pakistan ile 2,430, batıda İran ile 936, Kuzeyden üç Orta Asya Cumhuriyetiyle (Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan), sırasıyla 1,206, 744, 137 ve kuzey doğuda Çin ile 76 kilometrelik sınır komşusudur. Toplam sınır uzunluğu 5,529 km’dir. Ülkenin en batısıyla en doğusu arasındaki mesafe 1,350 km, kuzeyden güneye 912 km uzunluğundadır. Coğrafi büyüklük bakımından dünyanın 41. büyük ülkesidir (Ariz et al, 2011:1). Buna göre Afganistan Asya’da bulunan ülkelerin arasında 12. ve Güney Asya’nın 3. büyük ülke durumundadır.

1.1.1. Coğrafi Sahılar: Dağlık Alanlar

Afganistan’ın coğrafi yapısı genellikle sıradağların bulunduğu yaylalardan ve yer yer ovalardan oluşmaktadır. Yüzölçümünün neredeyse üçte birini dağlar kapsamaktadır (Ariz et al, 2011:35). Bu dağlar ülkeyi kuzeydoğudan güneybatıya üç farklı coğrafi bölgeye; merkez dağlık platosu; Sefid Kuh yaklaşık 3,500 metre, güney platosu; Kuh-i Baba ve kuzey paltosu; Hindu kuş 7,697 metre ovalara ayırır. Hindu kuş dağlar silsilesi doğu ve batı Hindu Kuş’a ayırılır. Hindu kuş dağları ülkenin ortasından geçip ülkeye ikiye böler. Bu dağlar silsilesi Kabil, Kandahar ve Herat illeri için büyük stratejik önem taşır (Peter. R. Blood, 2001).

Deniz seviyesinden yaklaşık 4,500 m yükseklikte bulunan Afganistanda, yükselti doğuda fazla iken batıya doğru gittikçe azalır (Defence Language Institute Center, 2012:1-2). Afganistan coğrafi konumu resim 1’de gösterilmiştir.

Resim 1: Afganistan Coğrafi Konumu

Kaynak: USAWC Strategy Research Project (US Army War College) 2006.

Afganistan’da bulunan Hindu kuş dağları dünyanın ikinci yüksek dağ sistemidir. Bu dağlar İran sınırlarında tepelere dönüşmektedir. Sadece 600 metrelik kısmı Hindu kuş sistemi sayılır, gerisi pek çok küçük dağlar olarak bilinmektedir. Bu küçük dağlar şunlardır; Kuh-e- Baba, Kuh-e- Salang, Kuh-e-Paghman, Kuh-e-Safid, Kuh-e-Süleyman, Siyah-e-Kuh ve son olarak Band-e-Türkistan dağdır. Bu dağlardan en önemlisi Kuh-e-Salang 3,878 m yükseklikle sayılır ki kuzeydeki bölgeleri Kabille bağlar. Salang dağının altından 2,7 km uzunluğu ve 7 m genişliğiyle bir tünel geçer ve bu tünel 1964’lerde mesafeyi kısaltmak amacıyla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) finansal yardımıyla yapılmıştır. Doğu Hindu kuş yüksek zirveleri sene boyunca kar ile kapalıdır. Afganistan’ının en yüksek zirvesi ise Noşah-e-Badakhshan, 7,485 m ve Pamir 6,000-7,000 m yükseklik ile doğu Hindu kuş dağların silsilesinde bulunmaktadır (Peter. R. Blood, 2001).

Ülkenin en alçak yeri olan 258 m Amu Derya boyunca 500 km uzanan, Batı Hindu kuş dağları; Havak dağdan başlayıp ve batıya doğru Band-e-Amire (Bamyān) kadar devam etmektedir. Güney yaylaları, çeşitli çöl arazileri içerir. Genelde bu bölgenin toprağı verimsizdir. Kuzey yayları ise çoğunluğu düz ve verimli topraklardan oluşmaktadır. Batı Hindu kuş yüksekliğı doğu Hindu kuş dağlardan azdır, bu nedenle Salang tüneli bu dağ altısından geçmiştir (Defence Language Institute Center, 2012:1-2).

1.1.2. Irmak ve Delta Sistemi

Afganistan'ın fiziki olarak önemli varlıkları, ırmaklar, nehirler, havuzlar, göller ve çorak sahalardır. Ülkenin su ihtiyacı büyük ölçüde Hindu kuş dağlarındaki su kaynaklardan sağlanır. Büyük dört ırmak sistemi şunlardır;

Birincisi, Orta Asya ile sınırlı Amu Derya, bu derya Yunanlılar tarafından Oxus ve Araplar tarafından Ceyhun Irmağı olarak bilinir. Doğu Pamirlerden doğan en uzun kolu Vahjir'in kaynağından başlayıp uzunluğu 2,540 km'ye ulaşır, ama sadece 1,126 km ülkenin toprağında bulunur. Afganistan'ın ticari ilişkileri Orta Asya ülkeler ile bu derya üzerinden gerçekleşir (Peter, 2001).

İkincisi, 1,400 km uzunluğu sahip olan Helmand Derya, Baba dağından başlayıp ülkenin batısına doğru akmaktadır.

Üçüncü, Herriot Derya, 1,230 km uzunluğu sahip olan Kuh Baba ülkenin ortasından başlayıp batıya doğru uzanmaktadır. Bu derya İslam-Kaleden Zülfikar'a 560 km kadar Afganistan ile İran ortak sınırı oluşmaktadır.

Dördüncü ise, 7,00 km uzunluğu sahip olan Kabil Derya, sadece 460 km ülkenin toprağındadır. Kabil Derya, Baba dağından 3,670 m yükseklik ile başlayıp Kabilin kalıbından geçerek Hindistan okyanusuna kavuşmaktadır (Amin Afghan, 2011:1).

Afganistan nehirler açısından oldukça zengindir. Bu nehirler tarım arazilerinin sulanması açısından büyük önem taşır. Afganistan'da nehirlerin çoğu okyanuslara ulaşmaz ve çöllerde kaybolur. Daha önce denize kıyısı olan Afganistan, 12 Kasım, 1893'te Britanya Krallığı'yla yapılan Durand Sınır Antlaşmasıyla bu önemli konumunu kaybetmiştir (Amin

Afghan, 2011:1-5). Burada şunu belirtmek gerekir; Afganistan bu kadar bol su kaynaklara sahip olmasına rağmen, gelişmiş teknolojiye sahip olmadığından bu suların yeteri kadar yararlanmamakta ve sular komşu ülkelere akıp gitmektedir.

Kuzeyin tam tersine ülkenin güneyinde çorak topraklar ve çöllük alanlar oldukça fazladır. Ormanlar çok az olup yüzölçümünün ancak onda birini teşkil eder. Afganistan'da 2 milyon hektar araziye ormanlar kapsamaktadır (CSO, 2009:98-99). Savaş dönemlerinde 1971-1999, yaklaşık 30 yıl boyunca ülkenin ormanlarının % 66,5 tahrip edilmiştir. Afganistan'da kuraklığın etkisiyle topraklarının ancak % 12'si tarım alanı olarak kullanılabilir. Tarımın yanı sıra hayvancılık da oldukça yapılmaktadır. Ülkenin topraklarının % 3'ü ormanlık alanı, yaklaşık % 46'si otlak, kalanı dağlık ve bozkırdır (CSO, 2009:99).

Afganistan coğrafi şartlarına uygun olarak 34 vilayet ve 398 ilçeye ayrılmıştır. Bunlardan meşhur olanları Kabil, Herat, Balkh, Kandahar, Helmand, Parvan, Nangarhar, Bamyan, Badakhshan, Takhar ve Kunduz bilinmektedir (UNFPA & CSO, 2005:1).

1.1.3. İklim ve Yağış

Afganistan, Asya'nın ortasında bulunduğu ve denize kıyısı olmadığından dolayı rutubetli bir iklime sahip değildir. Ülkenin iklimi genellikle soğuk kışlar, sıcak, kurak yazlar veya yarı kurak bozkır tipidir (Ali Khan, 1927:39-40). Kuzeydoğusundaki dağların yarı arktik kış şartları vardır. Güneyde, Pakistan sınırına yakın bölgeler Hint muson yağışlarından etkilenmektedir. Bu bölgedeki yağış miktarı yaklaşık 400 milimetre (mm), civarlarındadır. Bu nedenle bu bölgede daha etkin bir şekilde muz, pirinç, portakal gibi ürünleri yetiştiriyor. Afganistan'ın merkezi bölgelerinde yağın yağmur dondurucu özelliğe sahiptir. En yüksek yağış kuzeydoğu Kabil bölgesinde oluşur (Library of Congress, 2008:5). Yılda ortalama olarak 250 mm. kadar yağış göstermektedir. Ancak yağışın farklılık gösterdiği görülmektedir. Ülkenin genelinde kara iklimi hâkimdir. Yaz mevsiminin çok sıcak, kış mevsimininse çok soğuk geçtiği ülkede insanların geçimleri büyük ölçüde düzensiz yağın yağmurlara bağlıdır. Tarım için oldukça verimli topraklara ve hayvancılık için geniş otlaklara sahiptir. İlkbahar ve sonbaharda hava ılık olduğundan dolayı orta iklimde yetişen ürünler erik, üzüm, kavun, şeftali, kaysı ve fıstık iyi hâsıla vermektedir. Gece-gündüz

sıcaklık farkı değişkendir. Kışlarda ülkenin kuzey ve merkezi bölgelerinde kar yağmakta ve zaman zaman 20 derece sıfır altına düşmektedir. Yazlarda ise sıcaklık 45 dereceye kadar ulaşmaktadır (Akkurt, 2005:22-23).

1.1.4. Doğal Kaynaklar

Afganistan, yeraltı ve doğal kaynakları bakımından dünyanın en zengin ülkeleri arasında yer almaktadır. Doğalgaz ve petrol rezervleri bakımından da oldukça zengin bir ülkedir. Ancak ilk zamanlarda İngiltere, Fransa, Almanya, SSCB 1958, Dünya Bankası 1989 ve son olarak 1989 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından bu kaynakların ihraç etmesine yönelik Afgan Jeolojik Araştırmalar Kurumu (AJAK) ile birlikte çalışmalar yapılmıştır (Nathan, 1992:9-13). 1960 ve 1980'lerde doğalgaz SSCB tarafından işletilmekte, yılda 2,790.000 m³ doğalgaz elde edilmekte ve doğal gaz boru hattıyla Rusya'ya taşınmaktaydı. İç savaşların başlamasıyla 2001 yıla kadar doğalgaz ihraç edilmesi durdurulmuştur (Akkurt, 2005:24-25). İşletilmemiş ham petrol büyük miktarda Afgan-Tacik Havzası (ATH) oluşturur, işletilmemiş doğalgaz Amu Derya Havzası'nda yer almaktadır. ABD Jeolojik Araştırmalar (ABDJA) ve Afgan Maden Sanayi Bakanlığı (AMSB) ortaklaşa ülkenin kuzeyindeki Belkh ve Jawzjan illeri arasındaki doğalgaz ve petrol madenlerinin değerini 3,8 milyar dolar olarak belirlemişler. Afganistan'ın doğalgaz rezervleri yaklaşık 150 milyar metreküp tutarındadır (<http://mom.gov.af/en/page/4788>).

2007 yılında, ABD tarafından yapılan araştırmalara göre, bugüne kadar kaydedilen 1,400 mineral oluşumları belirlenmiştir. Afganistan büyük ölçüde, bakır, demir cevheri, doğalgaz, altın, barit, krom, kömür, kurşun, petrol, değerli ve yarı değerli taşlar, tuz, kükürt, talk, diğer birçok mineraller arasında çinko, yüksek kaliteli zümrüt, lâcivert taşları madenlere sahiptir. Toplam değeri 3 trilyon dolarlık kullanılmayan maden yatakları tahmin edilmektedir. Aralık 2013'te Afganistan'ın cumhurbaşkanı Hamid Karzai, maden yatakları aslında 30 trilyon dolarlık değeri olduğunu iddia etmiştir. ABD'nin Afganistan'da merkezi komutan başkanı General David Petraeus, "*burada müthiş potansiyel vardır.*" Afgan Maden Bakanın müşaviri; Jelil Jumriany sözleriyle, "*Afganistan madenleri Afgan ekonomisinin belkemiği olacaktır*" (http://www.nytimes.com/2010/06/14/world/asia/14minerals.html?pagewanted=all&_r=0). Afganistan'ın Güney bölgelerde de büyük miktarda madenlere sahiptir. Afganistan dünyanın

en büyük bakır ve demir rezervlere sahip olan ülkelerin arasında bulunur. Afganistan'daki en büyük bakır rezervleri Mes-e-Aynak vadisinde, (Logar illinde) Kabilin kuzeyinde 50 km uzaklıktadır. Demir yatakları Hajigak 130 km Kabilin batısında, Bamyan ilinde yer almaktadır. Bamyan ilinde bulunan demir rezervi Batı Avrupa'nın rezervlerinden fazladır (Emilian ve Dobre, 53-54). ABD'li uzmanlar tarafından sunulan verilere göre, Afganistan dünyada en az rastlanılan minerallere sahiptir. Afganistan'da bulunan rezervleri Bolivya'ya geçmektedir. Bolivya 2009 da kıt minerallerin ihracatında birinci olmuştu. 1983 yılında, SSCB uzmanları tarafından Khwaja Rawash Dağları, Kabil'in kuzeyinde, dünyanın en büyük uranyum yataklarının birini tespit ettiler. 2009 yılında, Amerikalılar, Afganistan Herat ilinin yakınlarında Koh-e-Mir-Davud ve Kharkiz Kandahar ilinde benzer uranyum rezervleri keşfettiler. Bildirileri göre, Afganistan "*Lityumun Suudi Arabistan*". (Saudi Arabia of Lithium) haline gelebilir (Emilian & Dobre, 2010:38-41). Afganistan'ın sadece lityum rezervleri dikkatlice ve etkin çıkartılırsa bugünkü ciddi yoksulluk seviyeyi aşağı azaltıp ve Güney Asya ve komşu ülkelerden daha fazla gelişebilir. (Emilian & Dobre, 2010: 53-54). Bu kadar yer altı madenlerini göz önünde bulundurduğumuzda, Afganistan'ı zengin potansiyeli olan fakir ülke olarak adlandırabiliriz.

1.2. Jeostratejik ve Jeo-Ekonomik Önemi

Daha önce de belirtildiği gibi; Afganistan, kuzeyde Orta Asya ülkelerinden Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan ile Kuzey doğuda Çin ile Batıda İran ile ve Doğuda Pakistan ile sınır komşusudur. Afganistan üç stratejik bölgenin yani, Merkezi Asya, Batı Asya ve Güney Asya'nın merkezinde olup, bu stratejik bölgeleri birbirine bağlayan ticari yolların kesişme noktası olarak bilinir (Akkurt, 2005:325). Afganistan, eski dünya kralları tarafından dünyanın merkezi bölgesi olarak bilinmektedir. Afganistan ile ilgili bu görüş, günümüze kadar devam eder. Ünlü Hintli Şair Allame Muhammed İkbâl, Afganistan'ı "Asya'nın kalbi" olarak nitelendirmiştir. Lord Curzon, yirminci yüzyılda Hindistan'ın İngiliz Viceroy, Afganistan'ı "Asya'nın pilot köşkü" olarak tanımlamıştır (Rashid 2002:7). Coğrafyası, tarihini, siyasetini ve insanların doğasını belirleyen dünyada çok az ülke bulunmakta, Afganistan böyle bir ülkedir, yani kaderini coğrafyası belirlemiştir (Ali 2008:13).

SSCB'nin dağılmasıyla Orta Asya'da bol petrol ve doğalgaz keşifleri sunumunda dünyanın jeopolitik denklemi dramatik bir biçimde değişmiştir. Bunun sonucunda Afganistan'ın jeostratejik önemi daha da artış göstermiştir. Ayrıca bazı kaynaklar tarafından yeryüzü köprüsü olarak da bilinir. Yani doğudan batıya geçebilmek için mutlaka Afganistan üzerinden geçebilir. Bugünlerde Orta Asya'da bulunan ülkeler yeryüzünde zengin mineralleri sahip olduğu için bu bölge dünyanın dikkatini çekmektedir (Büyükbaş, 2006:11). Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan dünyanın en zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahiptir. ABD, Afganistan'ı kullanarak Orta Asya ve Orta Doğu ülkeleri girmeyi planlamakta ve Rusya'nın elini bu bölgedeki kaynaklarla kesmeyi planlamaktadır.

1.2.1. SSCB, ABD ve İngiltere Gözüyle Afganistan'ın Önemi

Ortak tarihi ve kültürel özelliklerin yanında coğrafi olarak da Afganistan; Orta Asya'nın bir parçasıdır. Orta Asya, iki şekilde tanımlanabilir: İdari ve siyasi olarak sadece beş eski SSCB Cumhuriyetleri; Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan sınırlarını içine alan bölge için kullanılmıştır. Coğrafi olarak ise İstanbul'dan Çine kadar bir bölgeyi tarif etmek için kullanılabilirdiği gibi, Amu derya ve Sirderya nehirleri arasındaki bölge için de kullanılmaktadır. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO), Orta Asya'yı şu şekilde tanımlamıştır: Orta Asya, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan başta olmak üzere, Moğolistan Batı Çin (Tibet), Kuzey İran, Afganistan, Batı Pakistan, Orta doğu Rusya (Tayga), Türkiye, Hindistan ve bazı Güney batı Sibirya topraklarına içermektedir. Afganistan Orta Asya, İran, Hindistan yarımadası ve Çin arasında bulunduğu için hep stratejik bir konuma sahiptir. Eski çağlarda, Fars, Hint ve Çin uygarlıkları çoğunlukla Afganistan toprakları üzerinden birbirine bağlamıştır (Ali Khan, 1927:7). Bu nedenle, Hindistan, kara geçiş kapısı olarak da bilinir. Afganistan toprakları stratejik konumu nedeniyle geçmişten bugüne kadar pek çok defa işgale ve müdahaleye bulunmuştur.

Brzezinski tarafından Avrasya balkanları, Orta Asya, Güney Asya, Basra Körfezi ve Ortadoğu'yu içine alan coğrafi bölge, küresel istikrarsızlığın merkezi olarak görülmektedir. Şimdi, Brzezinski tarafından adlandırılan küresel balkanlar doğu Süveyş'ten batı Sincan ya da Xinjiang, Rusya'nın güney kısmı (Kazakistan'ın kuzey bölgesi) Hint Okyanusuna kadar

uzanan bölgeyi kapsamaktadır. Brzezinski 'ye göre Avrasya Balkanlarında bulunan sorunlu 9 ülkeden birisi de Afganistan'dır (Brzezinski, 1979:125).

Brzezinski Avrasya'nın jeopolitik otoriter oyunda olduğunu göstermektedir. Amerika'nın küresel üstünlüğünü Avrasya kıtasında ne kadar uzun ve ne kadar etkili olduğuna bağlamaktadır. Brzezinski, Amerika'da güvenlik ve istikrar sağlanabilmesi için Avrasya'nın merkezi rol oynadığına inanmaktadır. Amerika'nın küresel üstünlüğü devam edilebilmek için Avrasya'nın kaynakların yöntemi anahtar rolü oynamaktadır (Brzezinski, 1979:30). İşte Afganistan bir yandan Avrasya bölgede bulunduğu için öte yandan askeri ve ekonomi bakımından zayıf gücü sahip olduğundan dolayı Avrasya'da egemen olabilmek için kullanabilecek en kolay yol olarak kabul edilebilir.

Avrasya soğuk savaş sırasında üç süper güç yani, SSCB, Birleşik Krallık (BK)ve ABD arasında ana rekabet sahnesi olmuştur. Soğuk savaştan sonra da süper güçleri arasında bir ihtilaf bölgesi olarak kalmıştır. Çünkü Avrasya dünyanın üç en gelişmiş ve ekonomik açıdan verimli bölgelerinden ikisini kontrol etmektedir. Dünyanın GSMH'nin yaklaşık % 60 ve dünyanın bilinen enerji kaynaklarının yaklaşık dörtte üçü oluşturmaktadır. Avrasya aynı zamanda dünyanın en siyasi, iddialı ve dinamik devletlerin bulunduğu konumundadır. ABD'den sonra altı büyük ekonomiler ve askeri silahlara en fazla para harcayan ülkeler Avrasya'da yer almaktadır (Brzezinski, 1979:30-43).

Dünyanın % 75 nüfusu Avrasya'da yaşamaktadır ve en fazla fiziki varlığına sahip olan bölgedir. Dünyanın ¼ enerji kaynakları bu bölgede bulunur. Önemli bir ekonomik kaynak bölgesi olarak da tanımlanmaktadır Böylece, küresel üstünlük mücadelesine devam edebilmek için Avrasya satranç tahtası olarak rol oynamaktadır.

Altın dâhil, önemli minerallerin bulunduğu, doğalgaz ve petrol Avrasya aittir. Doğu ve hazar deninden doğalgaz borular merkezi konumundan dolayı Afganistan üzerinden geçmesi gerekmektedir (Büyükbaş, 2006:8). Afganistan da böyle bir hâkimiyet güdüsünün sıçrama tahtası konumundadır.

1.2.2. Dünya Egemenliğine İlişkin Teoriler ve Afganistan

20. yüzyıl coğrafi ve siyasi alanlarda çalışan bilim adamlarınca dünya egemenliği hakkında birkaç teori ortaya atılmıştır. Bu teorilerden birisi Kara Hâkimiyet Teorisi'dir. Bu teori ilk jeopolitik teori olarak Halford John Mackinder tarafından ortaya konmuştur.

Mackinder, deniz gücünün öneminin azaldığını ve kara gücünün daha önemli hale geldiğini iddia etmiştir. Dünya coğrafyasını siyasi ve askeri strateji açısından “Merkez Bölge”, (Heartland) “İç Kuşak” (Inner or Marginal Crescent-Rimland) ve “Dış Kuşak” (Outer or Insular Crescent) bölgelere ayırmıştır. Mackinder’e göre, dünyaya hâkim olabilmek için denizden gelecek tehditlere karşı korunaklı bir konumdaki, Orta Asya’yı da içeren, Merkez Bölge’de hâkimiyet sağlamak şarttır (Büyükbaş, 2006:9). Mackinder göre, “*Doğu Avrupa’ya hâkim olacak büyük güç Orta Asya bölgesini de içine alan Merkezi Bölge’ye Merkezi Bölgeye hakim olan ise dünya adasına ve daha sonra tüm dünyaya hakim olur*” (Ismailov, 2012:86).

Neo-Mackinder’in teorisine göre Avrasya’da iki grup ülkeler bulunmaktadır; birinci grup, aktif jeostratejik rolü oynayan ülkeler, ikinci grup ise jeopolitik kutup ülkeleri içermektedir (Vaezi, 2008:61). Stratejik çalışmalar, büyük güçlerin ilgisini çeken herhangi bir bölgenin jeopolitik ve jeostratejik öneme sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, bu bölgeler iki kategoriye ayrılır. Birinci, sadece süper güçlere stratejik, jeopolitik ve ekonomik avantajı yaratan bölgeler, ikinci ise bir ya da fazla süper güçlere tehdit eden bölgeler. Bu iki kategoriler arasında, ikincisi, kriz yaratmak için büyük potansiyele sahiptir (Vaezi, 2008:62). Bu yaklaşım değerlendirildiğinde Afganistan’ın etraflarında bulunan eski süper güç SSCB, Çin ve Hindistan açısından jeostratejik önemini daha da artacaktır. Çünkü yakın gelecekte Çin, ABD başta olmak üzere süper güçlere ciddi bir tehdit ülke olarak nitelendirilebilir.

İkinci hâkimiyet teorisi Spykman’ın “Kenar Kuşak Teorisidir. Spykman de aynı coğrafyayı kullanarak teorisini geliştirmiştir. Fakat “*Dünya’ya egemen olmak için Merkez Bölge’ye çeviren kenar kuşağa, yani Türkiye-Irak-Pakistan-Afganistan- Hindistan-Çin ve Kore’ye kadar uzanan bölgeye, egemen olmak gerektiği*” eklenmiştir (İlhan, 1995:3). Spykman dünyayı Mackinder’ in yaptığı gibi aynı jeopolitiğe ayırmış. Sadece anahtar bölge olarak Heartland yerine Rimland’ın jeopolitik önemini dikkate almıştır. Spykman’ın analizinde “*Merkezi Bölgesi değil çevreleyen kuşağa hâkim olan dünyaya hâkim olabilir*” (İşcan, 2004:2). “*Kenar kuşağa hakim olan güç Avrasya’da, Avrasya’da hakim olan dünyada hakim olur*”(Spykman & Sempa, 2007:98). Afganistan, Kara Hâkimiyet Teorisi’nde, dünya hâkimiyeti sağlayabilmek için bir ön şart olarak görülen “Merkez Bölge”nin güneyinde, diğer yandan Spykman’ın Kenar Kuşak Teorisine göre ise dünya

hâkimiyeti sağlayabilmek için mutlaka kontrol edilmesi gereken “Kenar Kuşak” ülkeleri arasındadır (İşcan, 2004:18-19). Bunun için günler geçtikçe ülkenin hem jeostratejik ve hem jeo ekonomik önemi artmaktadır.

1.2.3. Geçiş Güzergâhı olarak Afganistan

Asya’daki önemli konumundan ötürü, İngilizlerin “Asya’nın Gözetleme Kulesi” olarak adlandırdıkları Afganistan, Orta Asya ile Güney Asya arasında geçiş kapılarından birisidir. Hindistan ve İran gibi ülkelerin üzerinden geçiş mümkün olmadığı takdirde, Afganistan, Güney Asya’dan Orta Asya’ya tek giriş kapısı konumundadır. Orta Asya, Hindistan ve Çin arasındaki en stratejik koridor olan Vahan Koridorunun bulunduğu Afganistan, iki kutuplu dönemde dünya lideri ülkelerin karşılıklı etki alanlarının temas ve geçiş bölgeleri ile düğüm noktalarını barındırmaktaydı. Soğuk savaşın son çatışmasının SSCB işgali sonrasında Afganistan’da olması, ülkenin bu anlamda jeostratejik konumuyla bağlantılıdır. Afganistan oldukça yeraltı kaynaklar açısından zengin olup ve bunun yanında ülkeyi çevreleyen nükleer güçlere (Rusya, Çin, Pakistan ve Hindistan) oldukça yakın olması, planlanan petrol ve doğalgaz boru hatları sebebiyle Afganistan, bazı ülkelerin kendi menfaatleri için türlü politik oyunlarının bir alan olmuştur. Bu politik oyun ve operasyonlara şeriat yanlısı Taliban’ı desteklemek de dâhil edilmiştir (Rall, 2002:29-53). Kullberg Anssi, bir görüşmede, Afganistan’ın jeostratejik ve jeopolitik önemini şöyle tanımlamıştır (<http://intellibriefs.blogspot.com/2007/07/geostrategic-and-geopolitical.html>).

Eğer sadece ekonomik çıkarları göz önünde alırsak, Afganistan kendisi çok önemli değil, daha fazla önem taşıyan yakınlarında yer alan özellikle, Orta Asya’da bulunan ülkeler ve Azerbaycan’dır. Bunun için Afganistan süper güçler arasında tampon bölge olmuştur, karmaşık ve dağlık coğrafyaya sahip olduğundan dolayı askeri donanımlarıyla nüfuz etmek oldukça zordur....Pakistan ve Hindistan başta olmak üzere bazı bölgeleri korumuştur, ama öte yandan Pakistan ve Merkezi Asya’yı istikrarsız bir hale getirmek amacıyla Afganistan’ı bir aktif siyasi ve askeri alan olarak durumu değiştirmek için kullanmıştır. Kafkasya’dan doğalgaz konusunda, Afganistan yeni bir köprü veya bariyer olarak görülmüştür. İran, ABD tarafından düşmanca bir ülke olarak kabul edildiği sürece, Afganistan Orta Asya’dan Pakistan’a bir doğalgaz güzergâhı oluşmaktadır. Afganistan’da savaş devam ettiği sürece, Afganistan bir bariyer olarak kalır ve Hazar deniz ülkeleri de kendi doğalgaz kaynaklarından yararlanamaz. Kafkasya’da savaşlar da tam aynı sonucu ortaya koymaktadır. Durum böyleyken, belki sadece Rusya ve Çin büyük Avrasya kalpağı (Eurasia Heartland) enerji kaynaklarına erişebilirler. Bence, bu Afganistan’ın ve Kafkasya’nın ana jeopolitik önemidir.

1.2.4. Doğalgaz Güzergâhı olarak Afganistan

Afganistan, Pakistan ve Orta Asya arasında doğal gaz taşıma güzergâhıdır. 20. yüzyılın sonrasında ve soğuk savaşın sönmesi ile birlikte ABD tarafından, Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan doğalgaz (TAPI), boru hatları ve ipek yollu yeniden tamir etmek için büyük çalışmalar yapılmıştır. Bu proje Afganistan ve Pakistan üzerinden Hindistan'a Hazar Denizi'nden doğalgaz taşıma amacıyla 1990'larda Amerikalı bir kampanya Union Oil Company of California (UNOCAL) tarafından önerilmiştir. 1990'ların ortalarında, ABD hükümeti Taliban'ı doğalgaz ve boru hatları koruma sağlayacağı umuduyla desteklemiştir (Rainer, 2012:1-3). 1,680 km uzunluğunu sahip olan boru hat güzergâhı Türkmenistan'ın Güney Yolotan-Osman sahasından başlayıp, Afganistan'da Herat, Helmand ve Kandahar şehirlerden geçerek, Pakistan'da Kuetta, Multan'a ve sonunda Hindistan'da Fazilka 'da biter (Madhura, 2012:9). Afganistan üzerinde planlanan doğalgaz boru hatları resim 2'de gösterilmiştir. Afganistan hem doğalgaz taşıma güzergâhı hem de ipek yolu merkezinde bulunduğu için Türkmenistan, Pakistan ve Hindistan enerji nakliyatı bakımından önemli stratejik konumundadır. Yukarıda belirtilen doğalgaz ve boru hatlarından dolayı, Afganistan 21. yüzyılda da jeostratejik açısından hala süper güçler tarafından dünya kalpağı olarak bilinmektedir (http://therealnews.com/t2/index.php?option=com_content&task=view&id=31&Itemid=74&jumival=4695).

Siyaset ve bu bölge ekonomisi açısından Orta Asya'nın yolunda bulunması Afganistan'ın coğrafyasını çok önem kazandırmaktadır. Çünkü Afganistan, İran, Hindistan, Pakistan ve Orta Asya ülkelerin kavşak noktasıdır. Orta Asya'da bulunan ülkeler denize serbest yolu bulunmadığından Güney Asya'daki ülkeler ile yaptığı ticaret Afganistan üzerinde gerçekleşmektedir. Bu konu Afganistan jeostratejik önemini daha fazla önem verir (Amin Afghan, 2011:2-3).

Resim 2: Önerilen Orta Asya Doğalgaz Boru Hatları

Kaynak: <https://www.policyalternatives.ca/newsroom/news-releases/afghanistan-gas-pipeline> (16-11-2014).

1.3. Afganistan 'ın Siyasi Ekonomik Tarihi

Afganistan'ın iktisat tarihi genellikle siyasi tarihi ile bağlantılmıştır. Ülkede iktisat hep siyasete tabi olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Bu nedenle Devletlerin ekonomi yönetimindeki rolünü dikkate almadan Afganistan ekonomisi üzerinde yapılarak hiçbir çalışma mükemmel ve başarılı olmayacaktır. Dolayısıyla bu çalışmanın da daha sağlıklı bir şekilde tamamlanması için devletlerin iktisadi faaliyetlerinde oynadığı tarihi rolleri de analize katılacaktır.

Afganistan modern iktisadi tarihinin öncesi genelde, iktisatçılar ve Abdul Hai Habibi, Afganistan Sanayi Tarihçesi Farsçası; (Tarekh-e-Sanaya-e-Afganistan), adlandırılan kitabında, Afganistan iktisadi tarihini üç döneme ayırılır. Birinci dönem, tarihten önce, bu dönemde; yaşayan insanlar avcılık ve bitkisel ürünler ile beslenirdiler ve ta ikinci döneme kadar metalik ve bakır kapları keşif edip kullanmaya başlamıştı. İkinci dönem, insanlar yazıyı tanıyamıyorlardı ama tarihi olaylar efsane şeklinde nesilden nesil'e aktarılıyordu. Bunların yanında bu dönemde insanların arasında malların alışverişi, mali sistemi, din, ziraat, heykeltçilik, metalik ve ziraat sanayisini üretmişlerdi. Bu dönem Balkh uygarlıktan

başlayıp Arapların girmesine kadar devam edilmiştir. Üçüncü dönem ise Araplar girmesi ile başlamıştır. Bu dönemde, Afganlılar mimarlık, marangozluk, metalik işleri, il sanatı ve ticareti tanımışlardır. Gazneli, Timori, Baburi ve Durani devletlerin döneminde Afganistan büyük iktisadi gücü ve sermaye birikimine sahip olmuştur ama Şah Mehmet saltanatından sonra ülkede anlaşmazlıklar, iç savaşları ve 18. Yüzyılda Hindistan'da İngilizlerin bulunması Afganistan ekonomisi üzerinde negatif bir şekilde izler bırakılmıştır. Geçmişten günümüze kadar ülkenin temel iktisadi faaliyetlerini tarım, hayvancılık ve madencilik oluşturmaktadır (Habibi, 2004:1-3). Modern iktisadi tarihini burada aşağıdaki dört başlık altında incelemeye çalışacağız.

- SSCB İşgali Öncesi (Reform ve Modernleşme Dönemi) 1919-1978,
- SSCB İşgali (Geleneksel Ekonomik Altyapı Zararları) 1978-1989,
- İç Savaşın Başlangıcı (Uyuşturucu ve Savaş Ekonominin Yükselişi) 1989-2001,
- Yapılandırma, Geçiş ve İlerlemeler 2001-2013,

1.3.3. SSCB İşgali Öncesi (Reform ve Modernleşme Dönemi) 1919-1978

Afganistan'ın siyasi ve ekonomik tarihi üzerinde çalışmaların belirtildiği gibi, 1890-1933 yılları arasında Afganistan geleneksel toplumun ilk aşamasındaydı. Bundan sonraki süreçte Afganistan üç kez İngiliz işgaline maruz kalmıştır. Sonucunda birincisi 1838-1842, ikincisi 1878-1880 ve üçüncüsü 6 Mayıs ila 8 Ağustos 1919 ortaya çıkmıştır (William, 2012:3). Afganistan 1919'de Britanya'dan Kral Emanullah Han döneminde bağımsızlığını kazanmıştır (Musbahzada, 2009:65). Afganistan'da reform ve modernizasyon çabaları 19. yüzyılda Kral Emanullah Han başta olmak üzere çeşitli hükümetler tarafından farklı derece başarı ile yapılmıştır. Genelde arazi mülkiyeti, vergilendirme, para birimi ve ticaret alanlarda gelişmeler yaşanmıştır.

1.3.3.1. Emanullah Han Dönemi

Emanullah Han 1919-1929, Afganistan'ı modernize etmek amacıyla büyük çabalar göstermiştir. 1920'lerde ekonomiyi hızlı bir şekilde kaldırmak amacıyla telekomünikasyon, sanayi ve eğitim sektörlerinde idari ve sosyal reformlar yapılmıştır. Emanullah ilk reformlarını eğitim alanlarda uygulamaya çalışmıştır. Eğitim sistemini geliştirmek amacıyla Emanullah Türk, Yunanlı ve Fransalı öğretmenleri istihdam etmiştir.

Buna müteakip ülkede hem yerel hem de yabancı diller ile eğitim veren birkaç modern okullar kurulmuştur. Bazı okullarda Türk dili ikinci yabancı dil olarak okutulmuştur. Üniversiteler, genişletilmiş birincil, ikincil ve teknik okullar şeklinde yapılandırmıştır. Türkiye başta olmak üzere ilk defa öğrenciler yurt dışına eğitim almak amacıyla gönderilmiştir. Burada Emanullah'ın iki hedefinden bahsedilebilir; birinci, reformları başarıyla uygulamak için Afganistan'da vasıflı ve entelektüel sınıf oluşturması, ikinci ise, saltanatı idare etmek için yetenekli bir ekip kurulması. Kadınların haklarını geliştirmek için de çalışmalar yapılmıştır (Gregorian, 1969:297-303). Basım alanında da gelişmeler yapmıştır. İlk olarak Ekim 1919 yılında yazılı şekilde Saraj-ulahbar gazetesi yeni ismiyle Amanian Afgan faaliyeti başlatılmıştır (Gregorian, 1969:304). 1921 yılında bir hava kuvveti birkaç SSCB uçakları ve pilotları ile kurulmuş ve Afgan personeli, daha sonra Fransa, İtalya ve Türkiye'de eğitim almışlardır. Emanullah, batının en iyi olan modern demiryolu hatları ve otoyol sistemi benimseyip, Afganistan'ı istikrarlı ve müreffeh bir krallık haline dönüştürmeyi amaçlamıştır (Gregorian, 1969:313).

Modern tarım, sanayi, banknot ve ilk olarak para birimi Afgani ismiyle 1925 yılında hicri (1304) piyasaya çıkmıştır. 1928 yılında Merkez Bankası ve Ticaret Odası kurulması önerilmiştir. Afganistan'da önemli finans, üretim, ticaret, arazi ıslahı ve yerleşim geliştirme, geniş modernizasyon ve bazı iktisadi organizasyonları kurulmuştur. Emanullah, ülkenin tarıma dayalı olduğunu anlayarak ilk olarak tarım okulu ve Tarım Bakanlığı kurmuştur. Aynı dönemde, Avrupa ve Asya'nın önemli ülkeleri ile diplomatik ve ticari ilişkiler kurulup geliştirilmiştir. Emanullah Almanya ve Japonya'dan gelişmiş teknoloji ithal ederek sanayi sektörünü teşvik etmiştir. Ama sanayileşmek için belli bir ekonomik politikayı uygulamadığından dolayı ekonomik kalkınma gerçekleştirilmemiştir. Emanullah 'ın Afganistan ticaret konusunda tek başarı ile yaptığı; ihraç edilen malların gümrük vergisini düşürmüştür (Gregorian, 1969:315). Emanullah, ülkede; bölgeler arası tüm gümrük vergilerini kaldırmıştır. Bu şekilde yurt içinde malların dolaşımını sağlayıp ve ülkede daha ekonomik ve siyasi birlik sağlamış olmuştur (Köçer, 2009:166-167). 1922'de ülkenin ilk hükümet bütçesi oluşturulmuştur. İhracat ve ithalatı teşvik etmek amacıyla yeni gümrük vergisi çıkarılmıştır. Emanullah döneminde en önemli ekonomik reformları ise vergi sistemin yeniden ayarlanması olmuştur (Köçer, 2009:168-169).

Avrupa ve Amerika'da 1929 Büyük Buhran ekonomik krizi sürecinde piyasalar çökerken Afganistan'da finans, üretim, ticaret, arazi ıslahı ve yerleşim alanlarda büyük gelişmeler yaşanmıştır. Emanullah Aralık 1927 yılında yaptığı Avrupa, Türkiye, Hindistan ülkeleri geziler sonucunda bu ülkelerde gördüğü medeniyeti ve gelişmeleri Afganistan'da uygulamayı başlamıştır (Gregorian, 1969:318).

Emanullah ülkede bankalar ve bankacılık sistemi kurmaya çalıştı, ancak o zamanlarda halkın bankacılık sistemine karşı ters tepkiler göstermiştir. Çünkü onlara göre bankaların açılmasıyla ülkede faiz işleme yaygın olacaktı. İslam'ın faizi yasaklamasından dolayı bankacılık sisteme karşı dini muhalefet yapılmıştır. Sonuçta halkın dini duygularını dindirmek için bankacılık konusunda çalışmalar ertelenmiştir. Bunun sonucunda Emanullah hükümeti sürecinde ülkeye doğrudan yabancı sermaye yatırım gelmemiştir (Köçer, 2009:170-171).

Emanullah Han çok hızlı bir şekilde toplumu modernize yapmaya çalıştığı için bazı kabile reisleri, toprak ağaları, dini liderler, ona karşı isyan etmişlerdir. Han döneminde reformların uygulamasını iki faktör kısıtlamıştır; sınırlı iç kaynaklar ve ülkenin egemenlik ve bağımsızlığını korumak için endişesi. Hızlı bir şekilde sosyal, ekonomik modernleşme programlarının uygulanması Emanullah'ın başarısızlığın arasındaki temel nedenidir. Emanullah reformların tümü, haydut gerici hükümdarlar tarafından iptal edilmiştir. 1929 Ocak ayında iktidar Habibullah Kalakani "Allah'ın kulu" dokuz ay boyunca Afganistan'ı yönetmiştir. Emanullah'ın ve onun reformist ekibi tarafından yapılan reformların askıya alınmıştır. 1929 yılında ekonominin ciddi bozulma, dış ticaret durdurulması ve sermaye stokunun uçuşuyla karşı karşıya gelmiştir (Azizi & Haruna, 2007:11). Kalakani Afganistan'da İslam şiiyeti uygulamaya başlamıştır. Bütün eğitim ve sağlık merkezlerini kapatılmıştır. Bu dönemde yurt dışında eğitim gören öğrenciler Afganistan'a geri göndermiştir. Uluslararası bilim adamları ve öğretmenler sınır dışı yapılmıştır. Kalakani hükümeti Afganistan'ın tek yabancı ülkelere bağlı olmayan hükümetidir (Gregorian, 1969:342-344).

1.3.1.2. Mohammad Nadir Şah Dönemi

Muhammed Nadir Şah, Kalakani hükümetini devirerek 1929-1933 arası ülkenin kralı olduğu zaman, ülkenin ordu, polis ve para sistemi, ulaşım, telekomünikasyon, ekonomik, ticaret, sanayi yetersiz ve kargaşa durumundaydı. Merkezi hükümetin ülke bazında iktisadi faaliyetlerinde minimum kontrolü bulunuyordu. Nadir döneminde, iç savaşın sonucunda zarar gören endüstriler yeniden tamir edilmiş ve birkaç hidroelektrik istasyonlar kurulmuştur. Bunların birisi Jabilsaraj hidroelektrik istasyonudur (Gregorian, 1969:388-389). Daha sonra Nadir, Emanullah reformlarını yavaş yavaş uygulamayı başlamıştır. Bunun ardından ülkede ilk üniversite, serbest ekonomik sistemi ve girişime dayanan çerçeve oluşturulmuştur. Devlet geliri toprak şahaplarından değil dış ticarete uygulanan tarifeleri yolundan elde edilmiştir. Bu durum devletin mali durumuna zarar vermiştir. Uzun yıllar boyunca, Emanullah ve Nadir tarafından serbest ekonomik politikaları uygulandığı için ekonomik modernleşme etkili endüstriyel gelişmelere yol açmıştır (Azizi & Haruna, 2007:11-14). Ama Nadir, Emanullah'a karşı yapılan isyan korkudan sürekli devlet programlarının İslam dinine dayandığını üstelemiştir. Nadir döneminde, Hindistan ve Büyük Britanya Afganistan'ın askeri ve ekonomik gücünü takviye etmek için mali yardım yaptılar (Gregorian, 1969:368).

Nadir Şah'a 1933 yılında suikast yapıldığında Zahir Şah 1933-1973 (Nadir Şahın oğlu) tahta oturmuştur. Afganistan'da 1930'larda ilk olarak ekonomi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Modern teknoloji ve üretim yöntemleri yavaş yavaş etkinleştirilmiştir. 1932 yılında bankacılık ve Afganistan Merkez Bankası (Da Afghanistan Bank) DAB olmadığı için tüm bankacılık ve kredi işlemleri yabancı dövizciler, çoğunlukla Hintliler tarafından yapılmıştır. Dövizciler en fazla Kabil ve Kandahar şehirlerinde faaliyette bulunmaktaydılar (Gregorian, 1969:388). Devletin ihtiyaç duyduğu dövizler de bunlardan satın alınmıştır. Bu eğilim devam ederken, 1933 yılında Abdul Mecit Zaboli tarafından Haşimi Şirketi adında bir şirket kurulmuştur. Zaboli, ülkenin önde gelen işadamlarından biriydi. Ülkenin bankacılık sisteminin babası olarak bilinmektedir (World Bank, 1978:23). Haşimi'nin Şirket daha sonra Bank-e- Melli Afgan (Afghan National Bank) dönüşmüştür. Afganistan'da ilk kurulan banka olup hem merkez bankası hem de ticari banka olarak işlem yapmaktayken aynı zamanda ticaretin genişlemesinde ve tüccarlara kredi vermekte önemli rol oynamıştır (Gregorian, 1969:388).

Bu Banka devlet tarafından teşvik edildiği için çok hızlı bir şekilde geliyordu. Şubelerini hem yurt içinde Kandahar, Herat, Kunduz, Celalabat, hem de yurt dışında Pakistan, Hindistan, Londra, Fransa açmıştır. Bunun dışında ülkenin doğal kaynakları geliştirmek için büyük katkılar yapmıştır. Bankanın faaliyetleri ülkeye yabancı sermaye çekmekte ve uluslararası ticaret gelişmesinde katkıda bulunmuştur. AMB yaklaşık 4 milyon dolarlık sermaye ile başladığında, 1948 yılına kadar sermayesi yaklaşık 40 milyon dolara ulaşmıştır (Gregorian, 1969:444-445). Daha sonra 1939 yılında 120 milyon Afgani sermaye ile Kabilde Da Afganistan Bank (Afganistan Merkez Bankası) kurulmuştur. DAB kurulduktan sonra ülkenin merkez bankası olarak bütün işlemleri yapmıştır.

Bu zamanlarda kürk, deri, yün, kuru meyve, pamuk, halı, kilim, tütün ve diğer orman ürünleri ülkenin ihracatının büyük kısmını oluşturmuştur. Serbest ekonomik politikaları ile Afgan tüccarlar ve işadamları ticari faaliyetlerin sorumluluğunu alması bağımsız ve ekonomik büyümeyi teşvik etmesini sağlamıştır. Burada şu noktaya değmek gerekir ki, 2. Dünya savaşı, Afgan ekonomisi üzerinde olumsuz etkilemiştir. Ülkede tasarlanmış olduğu kalkınma programları teknisyen ve vasıflı emek yurt dışına çıktığı için durduruldu veya aksıya alınmıştır. Afganistan milli savunma harcamaları artığından dolayı ülkenin iktisadi gücü azalmış ve sonucunda enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. 1946 yılında genel olarak ortalama enflasyon oranı % 355 artış göstermiştir. Hükümet de çaresiz kaldığı zaman para basmaya devam etmiştir. Burada Afganistan'ın karakul (Asya'ya özgü koyun cinsi; Karakul kuzularından yapılan kuzu derisi) ihracatı her şeyden daha fazla olumsuz etkilenmiştir (Gregorian, 478-479). İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, Afgan ekonomisi özel sektör etrafında odaklıydı ve nispeten devlet ekonomiye müdahale etmemiştir.

1.3.1.3. II. Dünya Savaşı Sonrası

Bu dönemde Afganistan'da bazı ekonomik kalkınma programlar başlatılmıştır. En büyük kalkınma programı ise, Helmand Vadisi'nde (Helmand and Arghandab Valley Authority) HAVA 1946 yılında Helmand ve Arghandab Nehirleri boyunca öncelikle ekonomik gelişmeyi teşvik etmek için ortak bir proje Afgan ve ABD devleti tarafından başlatılmıştır. HAVA, Afganistan'ın ekonomisi için birincil öneme sahip olmuştur. HAVA Ajansı ABD Tennessee Vadisi örnek alınarak yapılmıştır (Jonathan, 2005-195-197). Bu proje ABD İthalat-İhracat Bankası, Afganistan hükümeti tarafından 1950 ve 1960'larda 63,7

milyon dolar finans edilmiştir (Cynthia, 1983:1-5). 1955'te Afganistan hükümeti 70 milyon ABD doları Helmand Projesi üzerinde harcamıştır (World Bank, 1987:24). Bundan on yıl sonra hükümet tarafından ciddi ekonomik reform ve ekonomik ve sosyal kalkınma planlamaları 1954 başlatılmıştır. 1953-1963'lerde Afganistan Başbakanı Muhammed Davut Han askeri ve ekonomik destekleri hem Amerika ABD hem de SSCB ile hızlı ekonomik büyüme olmadan Afganistan siyasi açıdan ciddi şekilde parçalanmış hale geldiğini inanıyordu.

1950 yılında Pakistan, Afganistan'ın ana transit güzergâhı kapatarak, yaklaşık üç ay boyunca Afganistan'a petrol ürünleri ithalatını kesmiştir (Ramazani, 1958:146-148). 1955 yılında Afganistan ve Pakistan arasında Peştunistan sınır anlaşmazlığından dolayı Pakistan, Afganlara sınırı kapatarak, iki ülkenin ticari alanlarda ilişkileri beş ay sürece sona ermişti (Collins, 2011:19). Bu eylem Afganistan'ın ekonomisine felaket ve kaçınılmaz sonuçlara getirmiştir. Afganistan'ın ihracatı özellikle, kuru meyve, önemli ölçüde azaltılmıştır. Tüketim malları ve kalkınma projeleri için gerekli sermaye malların girişini kısıtlayarak ekonomiye hasar vermiştir. Tüm bunlara rağmen, Afgan Hükümet derhal toprakları üzerinden transit hakkı almak için SSCB'ye dönmemiştir. Aksine, Fars Körfezi'nde, Chahbar limanına ülke genelinde yol hakkı için İran ile müzakere ciddiyetle devam etmiştir. Afganistan hayati ulaşım sorununa herhangi hızlı ve etkili çözüm bulmak için İran yolların 3,600 kilometre geliştirmeye çalışmaya devam etmiştir. Ancak bu proje çok masraflı ve zaman alıcı olduğunda devlet bu ekonomik darboğaz karşı karşıya geldiği zaman SSCB'ye dönüp transit antlaşması imzalamıştır. Antlaşmada, SSCB toprakları üzerinden kendi ihraç edilen malları için gümrüksüz transit hak kazanmıştır. Bu antlaşma iki ülke arasında ticaret hacmini artmıştır. 1954-1955 yılında SSCB'ye ihracat edilen malların değeri yaklaşık Afganistan toplam ihracatının % 19'unu oluşturmuştur (Ahmad, 2007:17).

1950 yılında imzalanan bir dört yıllık ticari anlaşması SSCB ile ticareti genişletmiştir. Bu anlaşma kapsamında SSCB, Afganistan'a diğer malları arasında petrol ve pamuk bezli ürünleri ihracatı ederken bedelinde Afganistan'dan yün, pamuk ürünleri ithal ediyordu. 1950 ve 1970'lerde Afganistan, SSCB tarafından % 50 ve ABD tarafından % 30 dış yardımı alıyordu (Ministry of Finance, 2010:6). 1960 yılın başında altyapıya yönelik birkaç yatırım projeleri başlamışlar. Bunlarda birisi de 1964 yılında Salang tünel projesiydi. Bu tünel Kuzey Afganistan ve Kabil arasındaki yolculuk süresi azaltılmıştır. 1967'de ülke

1.200 mil asfalt yollar bulunmaktaydı ve ekonomik büyüme sürdürebilmek için büyük rol oynamıştı (Nijssen, 2010:2). Böylece Afganistan SSCB ile ilişkileri zirvesine çıkmıştır.

Muhammed Davud Han Başbakan olarak 1953-1963 ve ülkenin cumhurbaşkanı olarak 1973-1978 idaresi altında ekonomi daha fazla kontrol edilmiştir. Davut ülkenin başbakanı olduğu on yılda, Afganistan'ın ekonomisinin yaşamış olduğu en dinamik dönemi olarak bilinmektedir (Joya, 2011:38). Burada ekonomiyi geliştirmek amacıyla iktisadi planlamalar geliştirilmiştir. İlk beş yıllık ekonomik ve sosyal planı 1956, 11,9 milyar Afgani, ikinci beş yıllık ekonomik ve sosyal geliştirme planı da 31,35 milyar Afgani maliyet ile 1962 yılında etkin olarak gerçekleşmiştir. Sonuç olarak, temel altyapı için birinci ve ikinci beş yıllık uygulama planı ekonomik kalkınma öncelikleri arasında yer alır. Bu kalkınma planlar sosyal ve üretken sektörlerde diğer uygulanan programların daha etkin bir şekilde uygulanacağı fırsatlar sağlanmıştır. Üçüncü ekonomik ve sosyal kalkınma beş yıllık planı 25 milyar Afgani fon miktarı ile 1967'ten 1971'ye kadar devam etmiştir. Ama ülkede kötü ekonomik, mali ve idari durumlar bulunduğu için dolayı dördüncü ve beşinci ekonomik ve sosyal kalkınma planlar uygulanamamıştır. Böylece yedinci ekonomik ve sosyal planı 207 milyar Afgani ile 1967 uygulanmıştır (World Bank, 1978:24-27).

1970'lerde Afganistan'ın ekonomisi çeşitli dalgalanmalar ile karşılaşmış ve iktisadi performansı belirgin bir şekilde azalmıştır (World Bank, 1978:22). Büyük güçlerin dış yardımından bir yavaşlama olduğu için hükümet artan bütçe açıkları ile karşı karşıya gelmiştir (Shaista & Barry, 2007:127). Sosyalist Maoist ve liberal gruplar tarafından hükümete karşı eleştirileri, devletin finansal politikalarını artırmıştır. Kuraklık ve kurumsal başarısızlığın nedeniyle ülkede gıda kıtlığı ortaya çıkmıştır (Totakhil, 2011:43). Kuraklık uzun seneler sürünce Afgani para birimi değerini kayıp etmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak ihracat azalıp ve gıda ithalatı artış göstermiştir. Şiddetli kuraklık, düşük tarımsal üretim sonucuna kıtlık ve özel yatırıma engel olup ekonomik bunalıma sebep olmuştur.

Davud Han Zahir Şah döneminde ülkenin başbakan kansız bir darbe sonrasında 1973 yılında ülkenin krallık sistemine son vermiştir. Ülkenin ilk cumhurbaşkanı olarak, iktidara geldikten sonra ekonominin devlet düzenlemesi, sosyal refah reformu ve eğitim genişletilmesi dâhil olmak üzere yeni modernizasyon programları başlatmıştır (Nijssen, 2010:2).

Afganistan ekonomisi 1972 ve 1978 döneminde sürdürülebilir bir büyüme süreci yaşamıştır. Gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYİH) sabit fiyatlarla yıllık ortalama % 4,5 oranında artmıştır. Önemli yapısal değişiklikler meydana gelmiş, tarım sektöründe istihdamın toplam payları azalıp sanayi ve hizmet sektörlerinde artış göstermiştir. Dünya Bankası verilerine göre, gayri safi yurt içi yatırım 1970-77 sürecinde yaklaşık % 11 oranında artış göstermiştir. Öyle görünüyor ki kamu altyapı yatırımları, iletişim, ulaşım (özellikle yol sistemi), eğitim, sağlık hizmetleri ve sulama, 1956-1969 beş yıllık planlarının serisi altında büyük etkiler göstermiştir.

Buna ek olarak, aynı dönemde dış ticarete de artışlar görülmüştür. 1970-1977 yılların arasında ihracat önceki on yılda yalnızca tek haneli rakamlar ile artarken bu dönemde çift haneli rakamlara ulaşmıştır. 1970-1977 arasında ülkenin ihracatı artış gösterdiğinden dolayı döviz rezervlerinde yıllık % 4 artışı olmuştur. Ayrıca 1977 yılında ihracat artış oranı 39,6 iken ithalat artış oranı % 25,7 civarlarında kayıt edilmiştir. Diğer değişim alanı 1975'lerde ise, eğitim, okuryazarlık oranı, yükseköğretimde okullaşma oranı yetişkin nüfusunda yükseliş göstermiştir.

Afgan ekonominin 1973'lerde hızlı gelişmesine katkıda bulunan bir başka durum ise, Muhammed Davut Han'ın ülkenin SSCB yardımına bağlı olduğu yönündeki eleştirileri dikkate alarak ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınması için kalkınma planlaması yapmış olmasıdır (World Bank, 1978:29-30). Bunun sonucunda, hükümet tarafından alınan önlemler ihracat sektörlerinde yüksek üretime sebep olmuştur.

1970-1971 yıllar arasında kuraklık nedeniyle ithalat yüksek hızla artış gösterirken ihracat azalış göstermiştir. Sonuçta Afgan para birimi değerini kayıp etmiştir. Yani Afgan para birimi ve ABD doları paritesi 1 ABD = 91 Afgani. Durum 1973 yılında iyi bir hasat ve 1973 yılında Afgan para değerlenmiş olmuştur. Afgan para birimi değer kazanmaya devam etmiştir. Ayrıca döviz kuru artarak 1976 yılında 42'ye ulaşmıştır. Dolayısıyla, bu değerlenme Afganistan'ın ihracatını fiyatlarını arttırmıştır. Afgani paranın değerlenmesi ihracatın azalmasına sebep olduğu için 1977 de döviz kuru hükümet tarafından 47,5 olarak sabitlemiştir. Bu zaman diliminde ithalat ikameci programlar geliştirilmiştir (World Bank, 1978:30).

1978'de Afgan nüfusunun yaklaşık % 80'i kırsal ekonomi ve tarıma bağımlı alanlarda çalışmakta ve toplam GSYİH'nin içinde % 60 pay almaktaydı. Ayrıca, 1972 ve 1976'lerde tarıma dayalı ürünler iyi geliştiği için ithalat GSYİH'nin % 15'ne pay alır ve ülkenin ticari temrinin artışına sebep olmuştur. Sanayi gelişimini teşvik etmek amacıyla, bankalar kamulaştırılmış ve hükümet özel sektörün kontrolünü ele almıştır (World Bank, 1978:29).1978 verilerine baktığımızda, Afganistan'ın kişi başına geliri Hindistan ve Pakistan'dan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Bu dönemde ülkenin bütün gelişmeleri Kabilde odaklandığından Dünya Bankası tarafından büyümenin bölgeler arasında dağılması için kurumlar, fiziki ve beşeri altyapı yatırımların Kabilden bölgelerde yapılmasını (Economic decentralization) önermiştir. Ancak, 1970'lerde reformların gerçekleştirmesi başarısız kaldığı için Dünya Bankası ve diğer donör kurumlar yardımlarını son vermişlerdir. Ülkede istikrarsızlık ortaya çıkmasından dolayı SSCB'ye bağımlılık artırmıştır.

1.3.2. SSCB İşgali (Geleneksel Ekonomik Altyapı Zararları) 1978-1989

Yukarıda belirlendiği gibi Afganistan ile Pakistan Durand sınırı üzerinde olan anlaşmazlıklardan dolayı SSCB'den siyasi ve maddi destek almaya ihtiyaç duyar (Gregorian, 1969:7). 27 Nisan 1978 yılında Türkçesi, Nisan Devrimi, Farsçası (İnqelab-e-Saur), ya da komünistlerin darbesi, Afganistan Halk Demokratik Partisi (PDPA) tarafından yapılan askeri darbe sonucunda Afganistan'ın ilk cumhurbaşkanının Davut Han hükümetinin yıkılmasına neden olmuştur (Nijssen, 2010:3). Bu bir anlamda Afganistan'da felaketin başlangıcı olarak kaynaklarda vurgulanmıştır.

Saur Devrimi'nin hikâyesi Bolşevik Devrimine kadar gider. Muhammed Veli Badakhşi başkanlığında olmak üzere bazı Afgan liderleri Ekim 1919 yılında Moskova'da katılmışken Afganistan'da da sosyalizm tohumlarını beraberinde getirmişlerdir. İlk olarak Moskova toplantısına katılanların arasında Abdul Rahman Afgan toplumunda radikal fikirler yayılmıştır. Ancak, solcu siyaseti Afganistan'da kökleri ilk defa 1949'da parlamento seçimlerinde yer almaya başlamıştır (Ahmad, 2007:7-8). PDPA Siyasi, ekonomik ve askeri yardım için tamamen SSCB'ye bağımlı olduğu kaynakların arasında yer almaktadır. Örneğin, 1981 yılında Başbakan Sultan Ali Keştmand sözleriyle, *“Biz ülkeyi*

darbeden korumak için tüm hayati malzemeleri gıda, silah, teçhizat, petrol ve diğer maddi malları SSCB'den alıyoruz” (Bruce, 1986:234). Hemen hemen Afganistan'da o zamanki tüm ekonomik projeleri SSCB tarafından finanse ediliyordu. SSCB, mücahitlerin komünist hükümete karşı ayaklanacağını anlamış ve Afganistan'a müdahalede bulunmuştur.

Solcu darbeden önce üç yıl boyunca, Afgan ekonomisi yıllık % 1 reel büyüme kayıtlı etmişken darbeden sonra Afgan ekonomisi durgunluğa girmiştir. Kamu sektörü; tüm bankacılık, madencilik, büyük ve sanayinin büyük bir kısmını kontrol etmekteydi. Bu dönemde Afganistan'ın en fazla hasar gören sektörü tarım sektörü olmuştur. Tarımsal alanlarda üretim % 10 azalmıştır. Afganistan 1979 yılında yaklaşık 278 ABD doları kişi başına düşen geliri ile az gelişmiş ülkelerin ve düşük gelirli ülkelerin kategorisinde yer almıştır. Yaşam beklentisi sadece 40 yıl idi. Nüfusun okuryazarlık oranı % 10 civarlarındaydı. Tarım nüfusunun en az % 75'inin geçimini sağlıyordu (Bruce: 1986:235). 1978 yılında Dünya Bankası, Afganistan'ın küçük ölçekli tarımsal üretimde kazanılmış karşılaştırmalı avantajı ile bahçecilik ve hayvancılık ekonomisine odaklanması gerektiğini tavsiye etmiştir (Nijssen, 2010:3).

Afganistan'da yaşanan siyasi kargaşalar, getirdiği ekonomik maliyetin yanında eğitilmiş personelin ülkeden çıkışına da yol açmıştır. % 90 okuma yazma bilmeyen oranı olan bir ülkede bu kayıp çok büyük olumsuz sonuçlara yol açmıştır. SSCB'nin ülkede bulunduğu sürecinde ülkenin toplam 15,5 milyon nüfusundan yaklaşık 4-5 milyonu İran ve Pakistan'a göç etmiştir. Bu sayı, 15 Şubat 1989'da şaşırtıcı bir şekilde 6,2 milyona çıkmıştır. Ayrıca iki komşu ülke arasında neredeyse eşit olarak bölünmüştür. Yaklaşık 2 milyon insan ülkenin içinde savaşımlardan dolayı bölgeler arasında yer değiştirmiştir. Afganistan SSCB döneminde önemli bir beyin göçü (brain drain) komşu ülkelere ve dünyanın ötesine göstermiştir. SSCB işgalinde on yılda, 1,5 milyon kişi öldürülmüş, yaklaşık 1 milyon yaralı ve engeli olmuştur (Middle East Institute, 1979-2009:79). Birçok işletmeler faaliyetlerini durdurmuşlardır. Özellikle, hükümetin faaliyetleri kısıtlamış, sağlık hizmetleri durdurulmuştur. Eğitilmiş personelin kaybı iktisadi maliyeti ülkenin ekonomisi için büyük zarar olarak hesaplanabilir (Bruce:1986:239-240).

Afgan ekonomisinin düşüşü aslında SSCB müdahalesi öncesinde sinyal vermeye başlamıştır. Taraki ve Amin döneminde siyasi aksamalar ekonomiyi her zamankinden fazla

olumsuz etkilemiştir. Örneğin, GSYİH toplam % 7,3 düşüş göstermiştir. SSCB işgalinin ilk yılında, gayri safi yurt içi hâsıla % 2,6 düşmüş, 1980 yılında, Afganistan'ın GSYİH'si 1971 düzeyine düşmüştür. 1983 verilerine göre, yıllık üretim seviyesi muhtemelen 1940'ların üretimin eşdeğeridir (Bruce 1986:242-243).

1975,lerde 3,3 milyon hektar arazi tarım altındayken 1982'lerde 1,5 milyon hektara gerilemiştir. 1983 yılında Profesör Azam Gül Kabil Üniversitesi'nin öğretim üyesi gözetiminde çalışan sekiz Afgan üniversite mezunu bir ekip tarafından yapılmış olan en kapsamlı tarımsal araştırmaya göre, 1982 yılında tarımsal üretimi 1970 yılındaki toplam üretimin % 20 ila % 25 civarında olduğunu göstermiştir. 1978 yılında ortalama çiftlik arazisinin % 46'sı tarım altındayken, 1982 yılında sadece % 16 tarım için kullanılmaktaydı. Yukarıda belirtildiği gibi günümüzde sadece tarımsal alanın % 12 tarım altındadır. 1983 sonunda Afganistan'ın tarım sektörü SSCB'ye karşı yapılan isyanın kurbanı olmuştur. SSCB işgalinden öncesinde gıda alanında yeterli niteliği sahip olan Afganistan, üretiminde bir düşüş meydana geldiği, gıda ithalatına ihtiyaç duymaya başlamıştır (Bruce 1986:245).

Nüfusun bir kısmı yurt dışına göç etmesinden dolayı sanayi sektörü üretimi de düşüş göstermiş, hatta ülkenin bazı tekstil fabrikaları kapanmıştır (Nijssen, 2010:3). Afganistan madenlerine SSCB'nin ilgisi, daha belirgin şekilde işgalden daha da artmıştır. Doğalgaz Afganistan'ın tek ve en önemli ekonomik kaynağıdır. 1977 yılında rezervleri 500 milyar metreküpe olarak tahmin edilmiştir. 1980'lerden beri bazı Afgan ve yabancı jeologlar doğal gaz başta olmak üzere zengin minerallere sahip olduğu bilinmektedir. SSCB Afganistan doğal gazı için bir market olduğu biliniyordu ama PDPA öncesinde siyasi ve güvenlik nedenlerden dolayı SSCB'ye uygun bir market olarak görmediği ülkenin madenleri etkili ihraç edilmemiştir (Bruce 1986:256-258).

Ekonominin en önemli sektörü, doğalgaz endüstrisi normal işlemekteydi. Doğalgaz ihracatında artışlar meydana gelmişti (Bruce 1986:245-246). Devlet gelirlerinin ana kaynağı SSCB'ye ihraç edilen doğal gaz uygulanan vergilerden gelmekteydi. Bu vergiler 1979'da % 17 ve 1983 yılında % 45'e ulaştı. SSCB işgalinden sonra Afganistan doğal gaz ihracatı dramatik bir şekilde artış göstermeye başlıyor. Ama Afganistan'dan ABD ithalatı oldukça sabit kalmıştır (Bruce, 1986:248-249). 1978 darbe zamanda, Afgan dış borcu 1,8 milyar dolar olduğunda, 1982 sonunda ülkenin dış borcu yaklaşık 3,5 milyar dolar, yani iki kat

artmıştır. Bunun % 73'ü SSCB'ye idi. 1982 sonunda ABD'ye Afganistan'ın resmi borcu yaklaşık 81 milyon dolar civarındaydı.

1984 Afganistan sosyoekonomik verilere göre, Afganistan'a iktisadi yardımları % 88'i SSCB egemenliğindeki Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi (COMECON), üyelerinden geri kalanı COMECON konseyin dışındaki ülkelerden geldiğini gösteriyor. SSCB müdahalesinin ardından, batı ülkelerin ve uluslararası kalkınma ajansların mali yardımları hemen hemen kesilmiştir. Devletin bütçesinin % 30'u SSCB'nin yardımından oluşmaktaydı (Bruce, 1986:252-253).

Uluslararası çalışmalara göre, 1980-1983 boyunca Afgan ekonomisi % 25 ila 30 oranında bir düşüş göstermiştir (Bruce, 1986:256). 1978-1979 Taraki ve Amin rejimlerde, enflasyon şiddetle artmaktaydı. Resmi tüketici fiyat endeksi 1980,te % 10, 1981'de % 13 ve 1982 yılında % 22 oranındaydı. Yıllık reel enflasyon oranı 16-20 civarlarında olduğu ve dört yıllık fiyat artışı muhtemelen 80-100 arasındaydı. Mal kıtlığı ve bütçe açığının finansmanı enflasyonun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. 1981-1982 yılları arasında fiyatlarındaki ortalama artış % 95'e ulaşmıştır. Uluslararası Para Fonu (IMF) rakamlarına göre, 1979 sonundan itibaren para arzı yıllık % 42 oranında artmıştır (Bruce, 1986:245-246). Hükümet bunu denetlemek için hiçbir girişimde bulunmamıştır

1978 solcu darbeden önce, Afganistan ödemeler dengesi fazla vermekteyken, SSCB işgali sırasında, durum tersine dönmüştür. Özel Çekme Hakkı (SDR) IMF 1979 yılında % 49'u iken 1984'te 7'ye düşmüştür. Afganistan 1979'den sonrasında ticari açığı ile karşılaşmıştır. 1979 yılında Batıya olan ihracat hacmi 159 milyon \$ iken ithalat hacmi 303 milyon \$ ulaşmaktaydı. 1982'de ithalat 109 milyon \$ ihracatta 66 milyon dolara kadar düşüş göstermiştir. Afganistan ile Batı'nın ticaret ilişkisindeki bu dengeyle düşüşün üç önemli nedeni vardır. Birincisi, devlet kontrolü havayollarının uçuşları aksıya alındığından yurt dışından Kabile malların ithalatını kısıtlamıştır. İkincisi, Afganistan'ın tarımsal üretimdeki düşüş, savaş yüzünden çiftliklerin terk edilmesi, dolayısıyla, kentsel nüfusun gıda malları için arttığında SSCB'ye bağımlılığı artmıştır. Üçüncü ise, ülkenin yetersizliği, ürünlerini dünya piyasalarına ulaşmasına engel olmuştur.

Afganistan'a çok taraflı yardım 1979 yılında 3 milyon \$, 1980 yılında, 222 bin \$ iken, 1981 yılında hiçbir yardım alınmamıştır. SSCB'nin yaptığı ekonomik yardımları 1979 yılında 435, 1980 yılında 395, 1981 yılında 27 ve 1982 yılında 25 milyon ABD doları olarak hesaplanmıştır (Defence Intelligence Agency, 1983:1-3). Dış yardım, ülkenin GSMH'nin % 70'ni oluşturmaktaydı. SSCB müdahalesinin ardından ticaret dengesizliği devam etmiştir. 1983'te ihracat yaklaşık 670 ve ithalata 880 milyon \$ olarak değerlendirilmiştir (Bruce, 1986:248-249).

1930 yılından 1978 yılına kadar, Afganistan nispeten bir barış içindeydi. Ancak bu dönemde yapılan çok geliştirilmiş altyapı yoktu. Afganistan'ın altyapısının 1930 sonrasında iyileşme çalışmalar başlıyor. Afganistan'da çağdaş iletişim 1978 yılına kadar yoktu. 1960-1970'lerde Afganistan'ın ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalıydı ancak, modern tarım mekanizmaları ve yöntemleri henüz istifade edilmezdi. SSCB işgal döneminde Afganistan altyapı alanlarda bir kaç proje uygulanmıştır. Bu projelere rağmen, altyapının 80 ila 90 oranında karayolları, elektrik hatları, telekomünikasyon sistemleri, sulama projeleri, barajlar, okullar, üniversiteler ve sağlık merkezleri yıkılmıştır. SSCB işgalinde, ülkede, ekonomik gelişmenin konusunda, Kabil'de Nisan 1983 yılında düzenlemiş olan seminerde Afgan Başbakanı, Sultan Ali Keştmand tarafından dikkat çekici bir açıklamada şöyle sunmuştur (Bruce, 1986:233).

Emperyalistlerin ve iç gerici ekiplerin, Afganistan'ın demokratik cumhuriyetin üzerinde yaptığı bildirilmemiş savaşı beraberine ortaya getiren siyasi ve ekonomik sorunlarından dolayı, ülkenin finansal durumunu ciddi bir şekilde etkilenmiştir. Ülkedeki % 50 okulların, % 20'den fazla hastanelerin, % 14 devlet ulaşım araçların, % 75 iletişim hatların ve birkaç hidroelektrik, termik elektronik istasyonlar tahrip yapıp, aşağı yukarı 24 milyar Afgani, ABD dolar bazında (432 milyon) ülkeye zarar yapılmıştır. Bu tutar Nisan 1978 devriminden önce 20 yıl boyunca ülke ekonomisini geliştirmek için ayırtmış olan toplam miktarın yarısıdır.

Önemli gıda maddelerinin kıtlığı aktif bir karaborsa çıkmasına neden olduğu için, 1981-1982 yılları arasında temel malların fiyatlarında % 95 bir artışa yol açtı. SSCB işgalinden sonra, Afganistan ve Batı Avrupa arasındaki hava yolların uçuşlar durdurulduğundan Afganistan üretimdeki fazlalığın satmasına engel oldu (Nijssen, 2010:4). Bu dönemde SSCB Sanayi donatım, ulaşım altyapısı, yağ, et ve tahıl ülkenin ihtiyacını sağlayıp, karşılığında, Afganistan'dan doğal gaz ve tarım ürünleri elde etmiştir.

Babrak Karal'ın döneminde ticaret sektörde bazı ıslahat yapılmıştır, ancak daha iyi reformlar Necibullah, Afganistan cumhurbaşkanı olduktan sonra yapılmış ve Afganistan ile

SSCB yeni ticari sayfasının açılmıştır. 1985'te Gorbaçov Rusya'nın cumhurbaşkanı olduğunda, ülkenin Afganistan'a yönelik politikası da değişmiştir. Sonunda Karmal, SSCB tarafından cumhurbaşkanlığından alınmış, yerine Necibullah 1986-1992 yılında ülkenin cumhurbaşkanı olmuştur. Necibullah, SSCB'nin son desteklediği cumhurbaşkanıdır. Necibullah Karmalın ekonomik politikalarını devam ettirmiştir. Afganistan iktisadi ilişkileri SSCB ile her zamandan daha fazla artmaya başlamış, özel sanayi sektörü geliştirmek için teşvik edici politikaları uygulamaya başlamıştır. Beş Yıllık Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Planı 1986 Ocak ayında başlatılmıştır. Plana göre, 1985 yılına kadar yılda en az % 2 oranında büyümüş ekonomisi, planın altında % 25, sanayi sektörü % 28, tarım sektörü % 14-16 arasında, yurt içi ticaret % 150, son olarak dış ticaret % 15 büyüyeceğini hedeflemiştir. Beklendiği gibi, bu hedeflerin hiçbiri gerçekleştirilmemiş. Necibullah döneminde eskisi gibi ekonomi yıllık % 2 büyümeye devam etmiştir.

Nisan darbesinden ve savaşın genişlemesinden sonra Afganistan yeni dünya süper güçlerin arasında savaş alanına dönüşmüş, askeri ve askeri olmayan yardımlar iki yanda ihtilafta bulunduran yardımların akışı hızlandırmıştır. SSCB'nin rakipleri ABD başta olmak üzere, mücahitlere maddi yardımlarda büyük katkılarda bulundular. Başka bir deyişle; SSCB'nin Afganistan'da kurduğu devletleri başarısız kaldıklarının en önemle neden ise Afgan Marksist rejimi, bütün Afgan halkını bir araya getirememesini söyleyebiliriz. Burada bazı ülkelerin özellikle, İran, Pakistan, Suudi Arabistan, Çin ve ABD arasındaki gayri resmi koalisyonu SSCB'ye karşı mücahitlere verdiği destekler SSCB'nin çekilmesine büyük rol oynamıştır (Middle East Institute, 2009:79). 1988 yılında Geneva Accord'a göre, SSCB işgali resmen 15 Mayıs 1988 tarihinden başlayan ve 15 Şubat 1989'da sona ermiştir (David G. Fivecoat, 2012:42).

1.3.3 İç Savaşın Başlangıcı (Uyuşturucu ve Savaş Ekonominin Yükselişi) 1989-2001

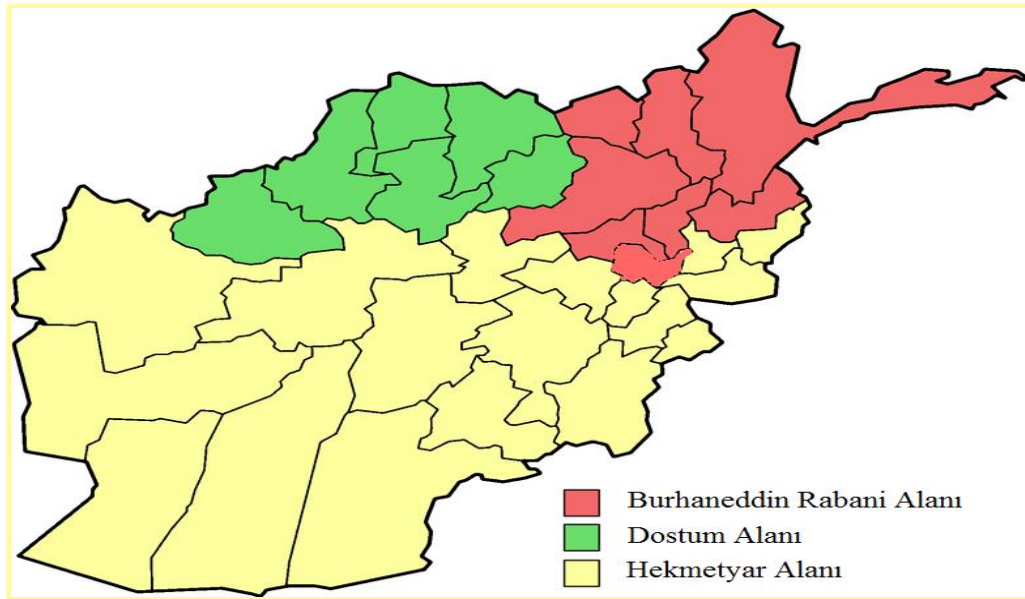
SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesinin ardından Şubat 1989'de ülkede savaşın bitmesi beklenirken, tam tersine iç savaş başlamıştır. Mücahitler SSCB'ye karşı yaptığı cihadı (Kutsal Savaşı), Necibullah hükümeti de komünist olduğu için cihadı sürdürmüşlerdir. Necibullah hükümeti, SSCB tarafından desteklediği 3 yıl boyunca mücahitlere karşı mücadelesini devam ettirmiştir. Mart 1992'de, SSCB'nin desteği sona

erdiğinde Necibullah savaşa devam edemeyeceğini anlamış, Kabilde bulunan Birleşik Milletlerin bürosuna sığınmıştır. Bu aynı zamanda Soğuk Savaş'ın sonu olarak ta kabul edilir.

Ardından iktidara gelen Burhaneddin Rabbani yönetimi, Necibullah'ı tutuklamak için herhangi bir girişimde bulunmamışsa bile ülke dışına çıkışına da izin vermemiştir. Necibullah 27 Eylül 1996'da Kabil'e giren Taliban askerleri tarafından sığınmış olduğu Birleşmiş Milletler binasından zorla çıkarılmıştır. İşkence edildikten sonra yaralı haldeyken, kardeşi Şahpur Ahmedzai ile birlikte bir elektrik direğine asılarak öldürülmüştür (Collins, 2011:36).

Mücahitler 1992 yılında Kabili kontrol altına aldıklarında, ülkenin ismini Afganistan Demokratik Cumhuriyeti, Afganistan İslam Devleti şekline dönüştürmüşlerdir. Mücahitler aralarındaki anlaşmazlıklardan dolayı küçük gruplara ayrılmışlardır, (Jamiat-i-Islami) lideri olan Burhaneddin Rabbani, (Hezb-i-Islami) lideri ise Hikmetyar mücahitler şeklinde gruplara ayrılmışlardır. İç savaş döneminde farklı mücahitlerin hâkimiyet alanları resim 3'te gösterilmiştir.

Resim 3: İç Savaş Döneminde Farklı Mücahitlerin Hâkimiyet Alanları

Kaynak: [http://en.wikipedia.org/wiki/File:1996afghan_\(1\).png](http://en.wikipedia.org/wiki/File:1996afghan_(1).png) (21-05-2014).

Burhaneddin hükümeti üzerinde bir yandan muhalefette bulunan gruptan (Hezb-i İslami) askeri baskı, diğer yandan dış yardımı azalmaya başladığında, siyasi ve iktisadi gücünü artırmak için ekonomik stratejiler izlemiştir. Bu ekonomik politikalar Hükümetinin harcamaları arttırmıştır. Dolayısıyla devlet gelirini kaybettiğinde savaşı finanse etmek için para arzını hızlı bir şekilde arttırmışlardır. Çünkü para basma devletin harcamalarının tek ve en önemli kaynağı olarak kalmıştır. (Da Afghanistan Bank, 2005-2006:52). Kuzey Afganistan eski komünist etnik Özbek savaş ağası (warlord) Abdül Raşit Dostum,1994 yılında siyasi anlaşmazlıktan dolayı Rabbani hükümetinden ayrıldıktan sonra kendi para notlarını basmaya başlamıştır. Philippe Le Billon, coğrafyacı, yazar ve British Columbia Üniversitesi'nde Doçent, *savaş ağası* terimini şöyle tanımlamıştır; “*Savaş ağası terimde, savaşı finanse etmek için belli bir bölgeyi merkezi yüksek otoriteye özen göstermeyerek kontrol eden kişidir*”(Philippe, 2001:575). Savaş ağası kaçakçılık, uyuşturucu ticaretini kontrol eder ve merkezi hükümet ile ilişki kurmaya az ihtiyaç duyar.

Afganistan’da on yıl boyunca, yani Necibullah hükümetinden 1994 ila 2002’ye kadar iki para birimi yani Burhaneddin parası (hükümetin resmi parası), Dostum parası (gayri yasal para birimi) piyasalarda kullanılmıştır. Burhaneddin parası ülkenin genelinde geçerliken Dostum parası belli bir bölgede (kuzey bölgesinde) ağırlıklı olarak kullanılmıştır (http://www.jadidonline.com/story/23022007/fq/afghan_currency).

Burhaneddin döneminde para arzı arttırıldığından dolayı bazı para birimi değerini kayıp etmişlerdir. Örneğin, (10, 20, 50, 100, 500), yerine ülkenin tarihinde ilk kez en düşük olan geçerli para birimi 1,000 Afgani piyasada kullanılmıştır. Burhaneddin hükümeti iktidara kalabilmek için para basma mecburiyetinde kalmıştır. Dolayısıyla ilk olarak 5 bin ve 10 binlik banknotlar piyasaya çıkarılmıştır. Ayrıca, hem Rabani hem de Dostum parası Rusya’da, muhtemelen aynı yerde basılırdı ama bilenmeyen nedenlerden dolayı bu iki para birimi birbirinden hem görünüşte hem de değer olarak farklıydı. Bunun için Rabani parası rengi daha fazla yeşil olduğu için (yeşil parası) ve Dostum parası (beyaz parası) olarak meşhur olmuştur. Ancak Dostumi paranın değeri Burhaneddin Rabani para birimine göre yarı değere olmuştur. Yani 1,000 Burhaneddin parası 2,000 Dostum parasının değerine eşit olmuştur (http://www.jadidonline.com/story/23022007/fq/afghan_currency).

Burhaneddin Rabani döneminde Afgan parası değerini kayıp ettiğinde, gıda fiyatları artmaya başlamıştır. Böyle bir durum, ülkede gayri yasal malların kaçakçılığı ve uyuşturucu ekonominin yükselişini teşvik ettirmiştir. Ülkede mineralleri gayri yasal yoldan farklı yerel kuvvetler tarafından çıkartılmıştır. Milli Kahraman Ahmad Şah Masut, Tacik kökenli olan, Burhaneddin Rabani hükümetin savunma bakanı olarak Panjshir vadesinden zümrüt ve lacivert çıkartmaya başlamıştır (Rubin, 2000:91-94). SSCB'nin çekilmesiyle hükümetin doğal gazdan elde edilen geliri azalınca, Burhaneddin Rabani daha da ekonomik darboğaza karşı karşıya kaldığı zaman her türlü faaliyetlerden gelir kaynağı bulmaya çalışmıştır.

SSCB'nin döneminde geliştirilen savaş ekonomisi devam ederken aynı zamanda genişletilmiştir. Savaş ekonomisi bazı kaynaklara göre şöyle tanımlanmıştır; savaş ekonomisi; savaş koşulları altında toplumun bütün ekonomik aktiviteleri içermektedir. Philippe Le Billon, savaş ekonomisini şöyle tanımlamıştır; savaş ekonomisi; *savaşı sürdürmek için kaynakları tahsis etme, mobilize etme ve bir üretim sistemidir*” (Jonathan, 2004:157). Savaş ekonomi terim, zaman içinde yapılmakta olan bütün iktisadi faaliyetleri kapsamaktadır. Afganistan'da savaş ekonomisi hiçbir merkezi ekonomik otorite ile bağlantısı bulunmamıştır. Afganistan büyük şehirleri komşu ülkelerin ekonomileriyle bütünleşmiş hale gelmiştir (Nijssen, 2010:4-5).

Mücahitler (Hezb-i-Islami) ve Jamiat İslami) arasında çatışmalar devam ederken 1994'da ABD, Sudi Arabistan mali ve İSİ (İnter-Service İntelligence) manevi yardımıyla Taliban Molla Muhammed Ömer liderliğinde Kandahar'da Afganistan'ın güneyinde medrese öğrencileri tarafından kurulan Taliban hareketi oluşturulmuştur. 1996'da Burhaneddin Rabbani hükümetini devirerek iktidara gelmişlerdir. Taliban iktidara geldiğinde ülkenin ismini Eylül 1996'dan Aralık 2001 tarihine kadar Afganistan İslam Emirliği olarak koydular. Okulları kapatıp yerine İslami Medreseleri kurmaya başladılar (Peter, Jonathan et al, 2008:17-20). Kızların okula gitmelerini yasakladılar, kısacası, Afganistan Emanullah döneminin öncesine döndü. Taliban hükümetini sadece Pakistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan, bir devlet olarak tanıdı. Büyük ülkeler ve BM Talibanı gayri resmi temsilciler olarak tanımlamıştır (Antonio, 2008:31).

Mücadele ağırlıklı olarak Pakistan tarafından desteklenen, Peştün Taliban, İran, Rusya, Özbekistan ve Tacikistan tarafından desteklenen liderliğinde Burhaneddin bulunan

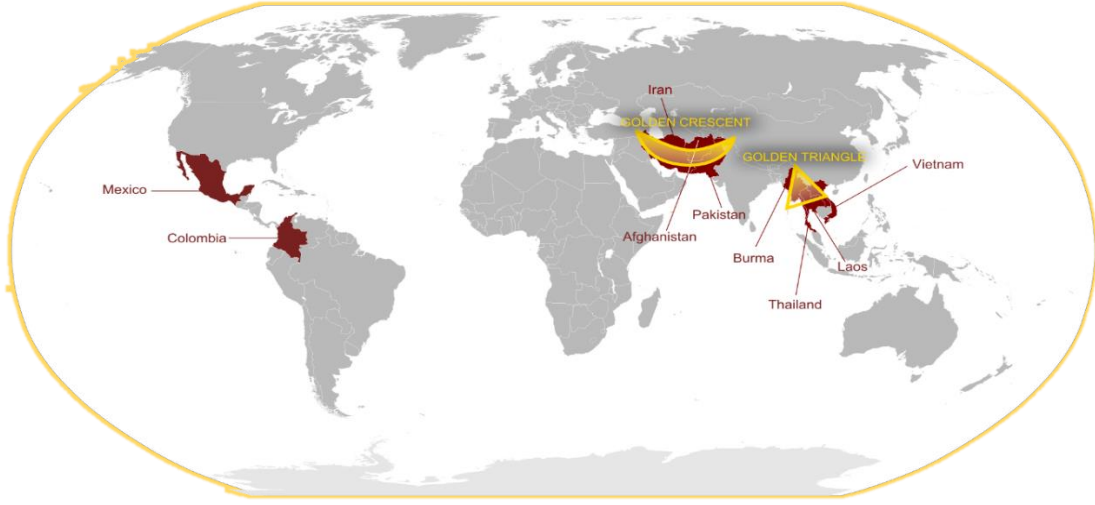
Kuzey Birleşik Cephesi (KBC), ya da Kuzey İttifakı arasında devam ediyordu. Merkezi hükümet zayıf olduğundan ülkenin her bölgesi farklı gruplar tarafından kontrol ediliyordu. Bu savaşçı gruplar farklı yabancı devletlerin tarafından desteklendiği için ülkenin Orta ve Güney Asya ve Orta Doğu arasında önemli bölgesel ve ekonomik bağları olduğunda, araba, silah ve uyuşturucu dolaşımı sağladı.

1.3.3.1. Ekonominin Beslenmesi: Uyuşturucu Üretimi

Savaşan grupları ve komutanlar tarafından gelir toplama yırtıcı haydutluk, yol kapatma, varlık sıyırma, devlet arazisi gasp etme yoluyla elde ediliyordu. Komutanlar ve tüccarlar tarafından biriktirmiş olan karlar uyuşturucu kaçakçılığı yasadışı gibi faaliyetlere sınır içinde ve ötesi yatırım yapılmıştır. 1970 kadar Afganistan'da üretilen afyon ve uyuşturucu genellikle İran'a ihracat ediliyordu. 1900'lerin sonunda, birçok dış olayları SSCB işgalinden, İran'da şahın yıkılması ve Pakistan'da uyuşturucu üretimi yasaklandığı, Afganistan'da afyon ve haşhaş üretimini dramatik bir şekilde artmıştır. 1979 yılında SSCB birliklerinin Afganistan'ı işgalinin ardından hükümet illerin kontrolünü kaybetmeye başladığında, bölgesel komutanlar silah satın alabilmek için uyuşturucu ve haşhaş üretimini tek yolu olarak buluyorlar. Aynı zamanda, 1974'lerde Türkiye tarafından sert bir anti-uyuşturucu kampanyaları meydana geldiğinde, afyon üretiminin coğrafi Altın Üçgen 'den Altın Hilal bölgesine kaymasını neden olur (Maşjidi, 2012:21-23).

Bu ülkelerin afyon üretim düzeylerini azaltarak Afgan uyuşturucu kaçakçıları dünya pazarına afyon üretimin artmayı izin vermiştir. Afganistan, 1991 yılından beri yasadışı afyon üretiminde ana ülkelerin biri olmuştur. Günümüzde haşhaş ve afyon büyük ölçüde, Güneydoğu Asya (Altın Üçgen), Myanmar-Laos-Tayland, Güneybatı Asya (Altın Hilal) Afganistan-Pakistan-İran ülkelerinde yapılmaktadır (Akkurt, 2005-177). Burada Afganistan da dünya uyuşturucu üretimin merkezinde Altın Hilal bölgesinde yer almaktadır. Bunu resim 4'ta görebiliriz. Soğuk savaşın sonu ve 1991 yılında SSCB'nin dağılması ile birlikte, yasadışı uyuşturucu ticareti Asya çatışmaları finanse etmeye devam ediyor. Dünyada en fazla eroin üretimi Altın Üçgen 'den gelirken 21. Yüzyılda Altın Hilal bölgesine kaymıştır. Yasadışı afyon üretimi savaş Afgan ekonomisini yıkılması ve yolsuzluğun yaygın olmasına yol açmıştır (Pierre, 2006:22-23).

Resim 4: Altın Hilal’de Afganistan’ın Yeri

Kaynak: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:HeroinWorld-en.svg> (20-12-2013).

Afgan uyuşturucu ekonomisi 1979 yılında SSCB istila ve işgal ile başlayan iç savaşın sonucudur. Mücahitlerin 1980’lerde SSCB işgaline karşı koyduğu yıllarda haşhaş ülkenin güneyinde yer alan, Helmand, Kandahar, Nangarhar gibi merkezi hükümetin kontrolünde yetiştiriliyordu. Haşhaş üretimi 1979’dan 1994 yılına kadar % 5 artış göstermiştir. 1999’larda 5 bin ton haşhaş 92 hektar üretiliyordu. Toplam nüfusun % 85’e tarımda çalışan ülke içinde bölgeler arasında göç etmişler çünkü onların çalıştığı tarım alanları bombalanmıştı. Bunun yanında hayvancılıkta da % 77 ve soluma sisteminde bir düşüş yaşandı. Afyon üretimi 1996 ve 1999 yılları arasında iki katına gelişmeye devam etmiştir (Dee Pak, 2008:2-4).

Afganistan’ın 1990’lar boyunca, doğal gaz ve diğer kaynaklardan sağladığı yasal gelirlerinde bir düşüş yaşanırken, Taliban gelirlerini artırmak amacıyla kendi kontrolünde olan ana yolları, şehirleri, havaalanları ve sınır ticari kapılarından gayri yasal yoldan para elde etmişlerdir. Taliban, bir yandan Afganistan’a ithal edilen her malın üzerinde % 6 vergi yükleyerek, 1997 yılında 2,1 milyar dolar sadece ticaretten toplamışlardır. Ayrıca üreticilerden hem uyuşturucu hem de normal dikilmekte olan tarlalardan % 10 vergi olarak (*uşur*) ve % 10 (*zekât*) alıyordular (UNODC, 2003:93).

1998 yılında afyon üretimi % 9 artış gösterdi. 2000'lerde Taliban, kenevir üretimini yasakladı, çünkü Afganlar ve Müslümanlar tarafından tüketiliyordu. Ancak haşhaş üretimi izin verdiler, çünkü Müslüman ya da Afganlar tarafından değil, batıdaki ülkeler tarafından tüketiliyor. Taliban afyon üretimi yasakladığı zaman çiftçilere üretim yapmak için alternatif göstermediler, ülkede kuraklık olduğu için diğer ürünlerden de verimli değildi. Taliban'ın başka bir gelir kaynağı ise Afganistan-Pakistan-Türkmenistan doğalgaz güzergâhı korumak için ABD tarafından yapılan ödemelerdir. Taliban 1997 yılında 75 milyon ABD doları Afganistan-Pakistan geçiş için geliri izin verildiği vergiden sağlamıştır (Rubin, 200:1797) .

Tablo 1 ve Grafik 1'den anlaşıldığı gibi toplam afyon üretimi 2000 yılında % 28 düşmüş göstermiştir. Bu düşüş Talibanın yasaklarının sonucuydu. Taliban, çiftçilerin topladığı vergi geliri yaklaşık 27 milyon dolarlık tutarıydı. Dünyadaki yasadışı afyon üretiminin Afganistan'ın payı bu yılda % 70 idi. Birleşmiş Milletler Uluslararası Uyuşturucu Kontrol Programı (UNDCP) raporuna göre, 2001'de üretilen afyon üretiminde % 94 düşüş gösterdi (UNODC, 2003:2).

Tablo 1: Afganistan'da Afyon Üretimi, 1994-2013

Yıl	Afyon Üretimi (bin hektar)
1994	71,000
1995	54,000
1996	57,000
1997	58,000
1998	64,000
1999	91,000
2000	82,000
2001	8,000
2002	74,000
2003	80,000
2004	131,000
2005	104,000
2006	165,000
2007	193,000
2008	157,000
2009	123,000

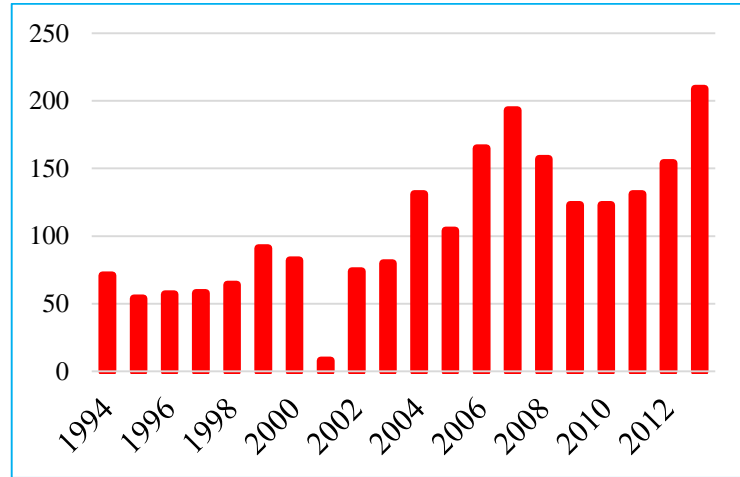
1 (Devamı)

2010	123,000
2011	131,000
2012	154,000
2013	209,000

Kaynak: UNODC, 2013:5.

Savaş ekonominin sonucunda ülkenin genel ekonomik ve sosyal alanlarda da yavaşlama yaşanmıştır. Bu konuda farklı kurumlar tarafından farklı veriler yayınlanmıştır. Bu verilere göre kişi başına düşen gelir 1984 yılında 222 dolar iken 1991 yılında 164 dolara kadar düşmüştür. Bu dönem boyunca genel GSYİH’de % 60 düşüş göstermiştir. Afyon üretimi dış ticaret üzerinde negatif bir şekilde etkiler bırakmıştır. Dış ticaret hacmi 1980-1995 yıllarda % 94 azalmıştır. Verilere baktığımızda afyon üretiminin yasaklanmaların ardından 2000 yıllarda ülkede buğday üretimi artış göstermiştir. Taliban döneminde 1996-2001 Afganistan ekonomisi bütün alanlarda özellikle altyapı ve ticaret sektöründe şaşırtıcı bir şekilde gerileme yaşanmıştır (UNODC, 2003:91).

Grafik 1: Afganistan’da Afyon Üretimi, 1994-2013 (Hektar)

Kaynak: UNODC, 2013:5.

1.3.4. Yapılandırma, Geçiş ve İlerlemeler, 2001-2013

9 Eylül 2001 ve 11 Eylül 2001 tarihinde sırasıyla Ahmet Şah Mesuda suikastın ardından Dünya Ticaret Merkezi, ABD'nin New York kentinde terör saldırısı neticesinde

ABD, teröre karşı mücadele bahanesiyle, Taliban'ı devirerek Afganistan'a müdahale etmiştir (Akkurt, 2005:287). Aralık 2001 yılında Bonn Antlaşmasının sonucunda, Afganistan'da geçici otorite kurulmayı, anayasa oluşturulması, ekonomik, siyasal, ulusal bir ordunun kurulması ve sosyal alanlarda yeniden yapılanması planlanmıştır. Afgan Geleneksel Meclisi (Loya Jirga) toplanana kadar geçici bir hükümet oluşturmasına karar verilmiştir. 22 Aralık 2001'den 2004 yılına kadar Hamid Karzai ülkenin geçici cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır. Bu dönemde Afganistan'da barış, hem iktisadi hem de siyasi istikrar sağlanması konusunda çok önemli adımlar atılmıştır. Hamid Karzai 2005 yılı itibariyle ülkenin ilk demokratik cumhurbaşkanı olarak seçilmiş ve hala devam etmektedir (Akkurt, 2005:285).

Afganistan'ın ekonomik sistemi 1950-2002 döneminde merkezi planlı ekonomik sistemi olarak dizayn edilmiştir (Joya, 2011:38). Merkezi planlı ekonomi sisteminde Afganistan'da üretim faktörlerinin bütün veya büyük kısmının hükümet denetiminde bulunduğu, üretim ve dağıtım kararlarının hükümet tarafından kontrol edilmiştir. Bu dönemde Afganistan'da siyasi reformların yanı sıra yapısal iktisadi reformlar da yapılmıştır. 2003'te Afganistan Anayasasınının 10. maddesine göre, ülkenin ekonomik sistemi, serbest piyasa ekonomik sistemi olarak belirlenmiştir. Bu maddenin altında, *"hükümet özel sermaye yatırımları ve işletmeleri serbest piyasa ekonomisine dayalı ve kanuna uygun olarak teşvik ve korunmasını sağlar"* (Afganistan Constitution, 2003:10) Afganistan tarihi boyunca ilk kez serbest piyasa ekonomik sistemi hükümetin müdahalesi olmadan uygulanmaya başlamıştır.

Afganistan'ın ekonomisi yaklaşık 30 yıl savaş ve beş yıl kuraklıktan sonra, nispi güvenlik ve istikrar yakaladığından dolayı kalkınma şansı bulmuştur. Afgan ekonomisi savaş ekonomisinden barış ekonomisine geçişi yaşamıştır. Ekonomik alanda diğer bir yapılandırma ise hükümetin yaptığı birisi para biriminin reforma uğramasıdır. 1990 yıllardan bu yana savaşlardan dolayı, Afgan parası değerini kayıp ettiğinden dolayı enflasyon yaşanmıştır. Örneğin; 1 ABD doları =73 AFG'ye yükselmişti. Neredeyse Afgani iki kat değerini kaybetmişti. Bu nedenle 7 Ekim, 2002 ve 2 Ocak, 2003 tarihleri arasında, para yeni Afgani olarak değiştirilmiş ve eski paralarla değiştirilmiştir. Cumhurbaşkanı Burhaneddin Rabbani hükümetinin döneminde basılan eski AFG 1,000 = 1 yeni AFG değiştirilirken Abdul Raşit Dostum parası 2,000 = 1 yeni Afgani ile belirlenmiştir. 2002 yılında yeni Afgan

parayı değerlendirdikten sonra döviz kuru 1 ABD doları = 43 AFG şeklinde değerlemiş ve enflasyona karşı önlem alınmıştır (Da Afghanistan Bank, 2005-2006:52-53).

Afganistan, son on iki yıl boyunca bankacılık sektöründe beklenmeyen gelişmeler yaşamıştır. Bankacılık sistemi iç savaşlardan dolayı büyük zarar görmüştü. Ama Taliban rejiminin yıkılması ve Afganistan merkez bankası yeni para ve bankacılık yasası onaylamasından sonra, hükümet kamu bankalarının geliştirmesinin yanında özel bankaların gelişmesi için de altyapı hazırlamıştır. 2001 yılında ülkede, Afganistan Merkez Bankası, Afgan Milli Bankası ve Paştanay Ticari Bankası olmak üzere 3 banka iken on iki yıl boyunca yeni on dört özel bankalar kurulmuştur, beş yabancı banka da dâhil olmak üzere toplam 17 banka faaliyete geçmiştir. Afganistan Merkez Bankası 2003 yılında anayasanın 12. maddesine göre özerkliğini alıp, ülkenin mali politikalarını kontrol etmektedir.

Afgan Merkez Bankası ve yeni Afgan parasının canlandırılması, yerel ve birkaç uluslararası bankaların ülkede faaliyete geçmesine yol açtı. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) subayları ve Afgan Milli Güvenlik Kuvvetleri (ANSF) ile birlikte ülkede güvenliği sağladığı için ekonominin ve daha geniş anlamda ülkenin sosyal yapıda gelişmiştir. İç savaşlardan dolayı ülkeyi terk eden vasıflı iş gücü, yurtdışından ülkeye geri dönerek sermayelerini farklı alanlarda yatırıma yönlendirmiştir. Afganistan hem ticari hem de siyasi anlamda dünya ile uyum içine girmiş, ülkeye modern teknoloji akışı hızlanmıştır.

Bankacılık sistemin dışında bu dönemde, iletişim sektörü de dramatik bir şekilde gelişmiştir. Ülkede 2001 yılında iletişim hizmetlerin sadece bir kamu dijital telefon hattı bulunurken, on iki yıl boyunca beş telefon hattı ve beş internet hizmeti dengeye sokulmuştur. 2 milyar dolarlık uluslararası fon bu sektörde yatırıma dönüşmüştür. Günümüzde ülkenin % 88,5 çekim bölgesi var ve bütün iletişim faaliyetleri Afganlar kontrol etmektedir. Gün geçtikçe telefon abonelik sayısı da artmaktadır. Gelişme eğilimine baktığımızda 2010-2011 yılında toplam satılan özel şirketlerin hat sayısı 16 milyon civarlarındayken 2012 yılın sonunda bu rakam 18,6 milyona çıkmıştır. Yani iki yıl sürece 2 milyon fazla insan telefon kullanmayı başlamıştır (CSO, 2011-2012:192). Bu abonelik sayısı 2015 yılına kadar 24,9 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir. İnternet hizmetinden ülkenin toplam nüfusundan % 4'ü (1 milyon) yararlanmaktadır. Bu rakam Güney Asya ülkelerinde ise % 40 oranındadır.

Bu dönemde Afganistan’da ticarete yönelik politikalar da geliştirilmiştir. Bu politikaları uygulamak için Afganistan, çeşitli uluslararası ve bölgesel ticaret örgütlerine katılmıştır. Örneğin, Orta Asya Bölgesel Ekonomik Konseyi (CAREC), Güney Asya Bölgesel İşbirliği Derneği (SAARC), Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO), Güney Asya Serbest Ticaret Bölgesi (SAFTA), Şanghay İşbirliği Örgütü (SCO), Afganistan Pakistan Transit ve Ticaret Antlaşması (APTTA) bunların öne çıkanlarıdır. Bu ekonomik iş birliklere katılarak Afganistan daha düşük gümrük tarifelerinden yararlanmıştır. Günümüzde, Dünya Ticaret Örgütüne katılmak için çalışmalar devam etmektedir. 2004 yılında Afganistan, Dünya Gümrük Örgütü (DGÖ) üyesi olup ve uluslararası standart ile uyum sağlamıştır. DTÖ’ye katıldıktan sonra Afganistan ihracatı için en tercih edilen ülkeler (MFN) bazında tüm DTÖ üyesi pazarlara erişim sağlamıştır. Bu gelişmelere rağmen Afganistan halen ülkenin ihtiyaçlarını karşılamak için yabancı ülkelere muhtaç durumdadır. Bunun nedenleri arasında başta geleni; Hükümetin yerel bebek endüstrileri, gelişmiş yabancı endüstrilere karşı korumamasıdır (CSO-2011-2012:219).

Savaş yıllarında, aşırı yoksulluk nedeniyle, Afganistan’ın altyapısı ve onarımı ihmal edilmiştir. Uzak bölgelerde, hükümetin zayıf yönetim sisteminden kaynaklanan sebeplerle, altyapı projeler yarıda bırakılma ya da düşük kalite ile onarmıştır. Hatta zaman zaman şirketlerin projelerin antlaşmaları imzalandıktan sonra yurt dışına kaçma ya da ortadan kaybolması gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Altyapı eksikliğinin Afganistan’ın ekonomik gelişimi üzerinde olumsuz etkisi olmuştur. Hükümet te Afganistan Altyapı Programı (AIP) mali kısıtlamalar nedeniyle altyapıya yönelik on iki yıl boyunca çalışmalar yapamamıştır. Günümüzde, ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) birkaç çalışmalarını devam etmektedir. Bu kalkınma ajansı, çalışmalarını çoğunlukla enerji, yollar, sulama ve inşaat gibi alanlarda çalışmakta bulunmaktadır.

Afganistan, 2002 yılından bu yana dış yardımların en büyük alıcılarından biri haline gelmiştir. Taliban’ın devrilmesinden sonra, dış yardımı, ülkenin GSYİH’nin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Uluslararası camia Afganistan’a 2001-2013 yılların arasında farklı donör konferanslar üzerinden yardımlar vermiştir. Bunlar; Bonn (2001), Tokyo (2002), Berlin (2004), Londra (2006), Roma (2007), Paris (2008), Hague, Hollanda (2009), Londra (2010), Kabil (2010), Lizbon (2010), İstanbul (2011), Asya Kalbî Bakanlar Konferansı (2012), Şikago (2012), Tokyo (2012), yapılan konferanslarda farklı alanlarda yardım

etmişlerdir. Verilen yardımların amacı ise Afganistan'da kalkınma, yeniden yapılanma, güvenlik, yönetim, hukukun üstünlüğünü sağlama alanlarda kullanılmıştır.

Yukarıda yapılan farklı konferanslarda bugüne kadar Afganistan'a toplam 119 milyar dış yardım verilmesi taahhüt edilmiştir. Toplam rakamın 85 milyarı Aralık 2011 yılına kadar yazıyla söz verilmiştir. Aralık 2011 yılına kadar 70 milyarı resmen Afganistan hükümetine ödenmiştir. Bugüne kadar sağlanan dış yardım, ekonominin farklı sektörlerinde bazı önemli sonuçlara ulaşmada katkıda bulunmuştur. Yabancı yardımları İnşaat, fiziki altyapıyı, ilkökul kayıt oranlarının arttırılması, yurt içinde yürütülen ekonomik faaliyetlerden gelir oluşturmak ve ülkenin ekonomik gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Tarihte ilk kez, asfalt karayolları, 8 bin kilometre dış yardım paralarıyla inşa edilmiştir (Ministry of Finance, 2010:7-8).

Bu dönemde, dünyanın çoğu ülkeleri ile Afganistan'ın ekonomik, ticari ve siyasi ilişkileri geliştirilmiştir. Afganistan tarihinde görülmemiş; bir basın özgürlüğü, ifade özgürlüğü siyasi örgütlenme özgürlüğü, kadınların siyasi ve sosyo-ekonomik alanlarda bulundurulması elde edilmiştir. Son on iki yıl içinde elde edilmiş niteliksel ve niceliksel değişiklikler sağlamasına rağmen, Afganistan geçen 30 yılda meydana gelen yaralarını sona varabilmiş midir? Muazzam ilerlemelere rağmen, Afganistan hala ele alınması gereken büyük sorunlarla karşı karşıya olduğunu söyleyebiliriz. Hiç şüphe yok ki ülkenin gerek siyasi, gerek iktisadi bakımından ayakta durması için büyük ölçüde uluslararası toplumun yardımlarına ihtiyacı vardır. Başarıları ve gelişmelerin elden geçirilmemesi için uluslararası toplumun, Afganistan'ı bu tarihin kritik noktasında yalnız bırakmaması gereklidir. Afganistan ekonomik açıdan kendi gücü ile ayakta duramaz ve uluslararası toplumun yardımına aşırı derecede ihtiyaç duymaktadır. Afganistan henüz yönetim, yolsuzluk ile mücadele, Afyon ekimi ile mücadele, insan hakları gibi alanlarda çalışmalarını devam etmesi gerekir. Yukarıdaki değinilen yönlerin aşılması için uluslararası toplumun işbirliği ve yardımına son derecede ihtiyaç içindedir. Afganistan, tarım ve sanayi sektörlerini modernize etmezse, ülkenin ekonomisi yabancı ülkelere bağımlı kalacaktır. Bu sorun da ülkenin bağımsızlığını tehlikeye atacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. AFGANİSTAN'IN SOSYAL YAPISI

2.1. Nüfus Yapısı

2.1.1. Nüfus Büyüklüğü

Nüfus, genelde belli bir bölgede veya bir ülkede yaşayan kişilerin toplam sayısıdır. Afganistan'da ilk ve tek resmi nüfus sayımı 1979 yılında yapılmaya çalışılmıştır. Ancak nüfusun sadece yüzde 67'si sayılabilmiş güvenliğin olmadığı bölgeler için nüfus tahmin edilmiştir. Yaklaşık 30 yıla süren SSCB ve iç savaşlar nedeniyle ülkenin toplam nüfusuyla alakalı 2003 yılına kadar hiçbir kayıt tutulmamıştır (CSO, 208-2009:1). 2004 yılında Afganistan'da yeni bir demokratik devlet kurulduğunda mecliste milletvekillerin illere göre dağılması, bazı iktisadi ve siyasi planlamaların başlatılması için ülkede nüfus sayımına ihtiyaç duymuştur. 2002-2005 yılları arasında Afganistan Merkezi İstatistik Kurumu (CSO) Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) maddi desteğiyle tam bir nüfus sayımı için çalışmalar başlatılmıştır ama yine ülkenin bazı bölgelerinde güvensizlikten kaynaklanan faktörlerden dolayı resmi nüfus sayım başarıyla tamamlanamamıştır (UNFPA & CSO, 2003:IV-V). Bunun için ülkenin toplam nüfus konusunda güvenebilir bir rakam mevcut değildir. Bütün nüfus istatistikleri, genelde tahmini rakamlara dayanmaktadır.

Nüfus sayımı, ülkeler için iktisadi, siyasi, kültürel ve bilimsel alanlarda çalışmaların altyapısı olarak kabul edilebilir. Günümüzde, eğer bir ülkede istatistikler doğru ve gerçekçi değilse o ülkede başta refahın artırılması olmak üzere yapılan bilimsel araştırmalar anlamlı olmaz. Nüfus istatistiklere göre, ülkeler orta ve uzun dönem planlamalarını yaparlar. Eğer veriler doğru değilse hedefler de doğru belirlenmesi söz konusu olamaz.

Yirmi birinci yüzyılda, dünyada gerçek nüfusu belli olmayan pek az ülke mevcuttur. Bu bağlamda birtakım sorular akla gelmektedir. Bunların birisi de Afganistan'dır.

Afganistan'da henüz mükemmel resmi nüfus sayımı yapılmamıştır? Afgan hükümetinin bilimsel nüfus sayımı yapmaması siyasi nedenlerden kaynaklanmaktadır.

Dünyada 2013 itibariyle 7 milyara aşan, 4,3 milyar (% 60) insan Asya'da yaşamaktadır. Asya dünyanın en büyük ve en kalabalık kıtasıdır. 1,7 milyar insan (dünya nüfusunun % 24'ü) Güney Asya'da yaşamaktadır. Güney Asya'da Hindistan (1,257 milyar), Pakistan (183,9 milyon), Bangladeş (154,5 milyon), Afganistan 27 milyon nüfusuyla Güney Asya'nın dördüncü en kalabalık ülkesi olarak değerlendirir (United Nations, 2013:9-13).

Tablo 2 ve Grafik 2'den anlaşılacağı üzere Afganistan toplam nüfusu 1979 yılında yapılan nüfus sayımına göre, 15,5 milyon olarak tespit edilmiştir. 1990 yılında ülkenin tahmini toplam nüfusu 17,5 milyona ulaşmıştır. Bu zaman diliminde SSCB işgali ve iç savaşlardan dolayı milyonlarca insan ölmüş, birinci bölümde değinildiği gibi milyonlarca insan Pakistan ve İran başta olmak üzere yurt dışına göç etmişlerdir.

Tablo 2: Afganistan Nüfus Büyüklüğü (Milyon)

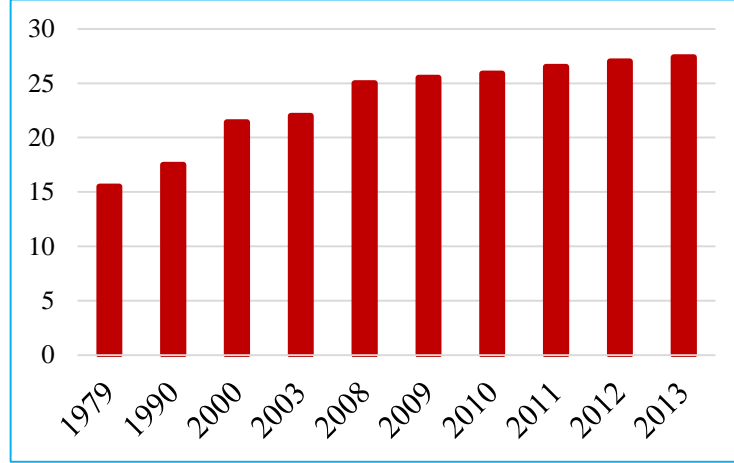
Yıl	Nüfus
1979	1,500.000
1990	17,500.000
2000	21,400.000
2003	22,000.000
2008	25,000.000
2009	25,500.000
2010	25,900.000
2011	26,500.000
2012	27,000.000
2013	27,700.000

Kaynak: CSO verilerinden derlenmiştir.

2000 yılında 21,4 milyon olan nüfus, Taliban rejimin yıkılmasının ardından yurt dışına göç etmiş olan vatandaşların dönmesiyle ülkenin nüfusu yeniden artmaya başlamıştır. 2008 yılından sonra ülkenin nüfusu yaklaşık her sene artış göstermiş ve 2012 yılında 27 milyon olarak yayınlanmıştır. 2013 yılında nüfus artış hızı her seneden yüksek olarak % 3,27

ülkenin nüfusu yaklaşık 27,4 milyona aşmıştır. Buna göre dünyanın 46. Kalabalık ülke olarak nitelendirilebilir.

Grafik 2: Afganistan Nüfus Büyüklüğü (Milyon)

Kaynak: Afganistan İstatistik Kurumu (CSO) verilerinden derlenmiştir.

2.1.2. Nüfus Artış Hızı

Nüfus dinamikleri kalkınmayı etkileyen önemli faktörlerden biridir. Doğum oranı ölüm oranından daha yüksek olduğunda bir "doğal nüfus artışı" meydana gelir. Bir ülkenin nüfusunun artış oranı doğal hacmiyle ve göçe bağlıdır. Nüfusta değişimi belirli zaman diliminde genellikle bir yıl, doğum ve göç yoluyla bir ülkede dünyaya gelen, ölüm ve göç yoluyla ülkenin nüfusundan çıkarılmasıyla hesaplanır;

$$\text{Nüfus değişimi} = \text{Doğumlar} + \text{Göç (gelen nüfus)} - \text{Ölümler} + \text{Göç (giden nüfus)}.$$

Bir ülkede belirli bir yılda doğumlar artı göçmeler ölümler artı göçlerden fazla olunca, o ülkenin nüfusu artar, tam tersi de geçerlidir. 2012 Dünya Bankası'nın Kalkınma Göstergelerine göre, nüfus artış hızı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde düşük ve az gelişmiş ülkelerde yüksek olduğu gösterilmiştir. Genellikle, az gelişmiş ülkelerde hem doğum oranları hem de ölüm oranları yüksektir.

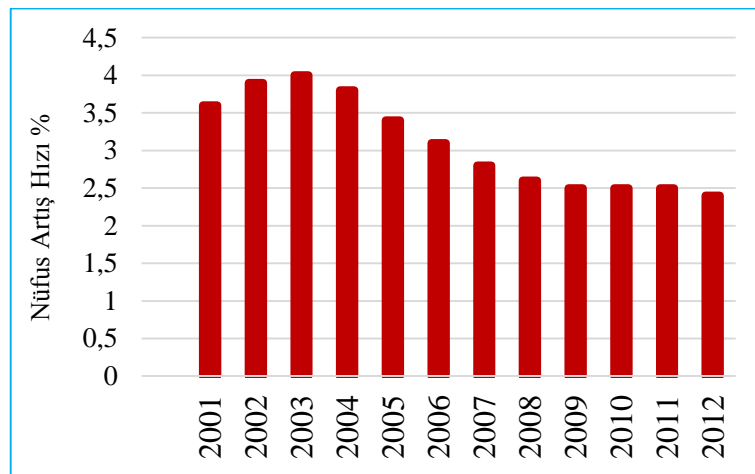
Tablo 3: A Afganistan’da Nüfus Artış Hızı, 2001-2012

Yıl	Nüfus Artış Hızı (%)
2001	3,6
2002	3,9
2003	4
2004	3,8
2005	3,4
2006	3,1
2007	2,8
2008	2,6
2009	2,6
2010	2,5
2011	2,5
2012	2,4

Kaynak: <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.GROW/countries/AF?display=graph> (10-02-2014).

Tablo 3 ve Grafik 3’ten anlaşıldığı üzere, Afganistan nüfusu hızlı bir şekilde artmaya devam etmektedir. 2001 yılında ülkenin nüfus artışı 3,6 iken 2012 yılında 2,4’ye düşmüştür. Yukarıda belirlendiği gibi SSCB ülkenin çok sayıda insanların ölmüş ve sakat kaldığından dolayı iç savaşların sona ermesinden sonra özellikle yurt dışında göç etmiş olan nüfusun geri ülkeye döndükten sonra ülkenin nüfusu artmıştır.

Grafik 3: Afganistan’da Nüfus Artış Hızı, 2001-2012

Kaynak: <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.GROW/countries/AF?display=graph> (10-02-2014).

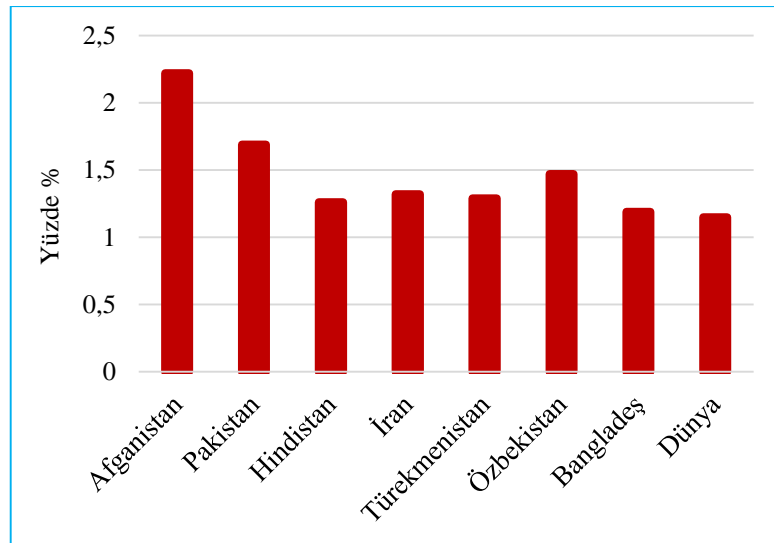
Karşılaştırmalı nüfus artış hızı Tablo 4 ve Grafik 4'te gösterilmiştir. Afganistan'ın nüfus artışı Güney Asya ve komşu ülkeler ile karşılaştırıldığında en yüksek nüfus artışına sahip olan ülke olduğu görülür.

Tablo 4: Karşılaştırmalı Nüfus Artış Hızı, 2012

Ülke	Nüfus Artış Hızı
Afganistan	2,2
Pakistan	1,6
Hindistan	1,2
İran	1,3
Türkmenistan	1,2
Özbekistan	1,4
Bangladeş	1,1
Dünya Ortalaması	1,1

Kaynak: <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.GROW/countries/AF-PK-IN-IR-TM-UZ-BD?display=graph> (15-02-2014).

Grafik 4: Karşılaştırmalı Nüfus Artış, 2012

Kaynak: <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.GROW/countries/AF-PK-IN-IR-TM-UZ-BD?display=graph> (15-02-2014).

Afganistan’da Hızlı Nüfus Artışın Bazı Nedenleri;

- Dini ve kültürel inançlar,
- Savaş yıllarında nüfus azalışı,
- Yabancı ülkelerden özellikle İran ve Pakistan’a daha önce göç edenlerin geri dönmesi, (yaklaşık 4,4 milyon insan)
- Ailelerin eğitim seviyelerinin düşük olması özellikle kadınların eğitim düzeyi düşük olduğu için aile planlamalarının oldukça zor olması,
- Nüfusun gelir kaynağı olarak görülmesi,
- Afganistan gibi muhafazakâr bir Müslüman toplumda ve özellikle ülkenin çoğu kısımlarında dini grupların hakim olduğu için kontraseptif, prezervatif, doğum kontrol hapları ve diğer formları kullandırması son derece zor olması,
- Yetersiz sağlık hizmetleri,
- Aile planlama tesislerin eksikliği,

Hızlı Nüfus Artışının Neden Olduğu Olumsuz Sonuçları

Bütün az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Afganistan’da da hızlı nüfus artışının olumsuz etkilerini görmek mümkündür. En önemlileri şunlardır;

- Afganistan ekonomisinin düşük üretim seviyeye sahip olduğundan yüksek nüfus artışı tüketim hacmini arttırarak ihracat azalırken ithalatın arttırmıştır.
- Hızlı nüfus artışı su, elektrik, konut, hastane, okul talebi de artmıştır, buna göre, hükümetin mali sıkıntısı olduğundan artmış olan talep bile paralel olarak yatırım yapmaması bahsedilen alanlarda daha fazla sıkıntıları arttırmıştır.
- Hızlı nüfus artışı büyük aile anlamına gelmekte olduğundan harcamaların artması ve tasarrufları azaltmıştır.
- Kişi başına düşen milli gelirin yavaş yükselmesi, Afganistan’da milli gelir sürekli olarak artmasına rağmen, nüfus artış hızı yüksek olduğundan kişi başına düşen gelir aynı şekilde artmamıştır,
- İşsizlik ve yoksulluğu artmıştır,

2.1.3. Nüfus Yoğunluğu

Nüfus Yoğunluğu genelde belirli bir alanda yaşayan insan sayısını ifade eder. Ölüm bağında farklı nüfus yoğunluğu kavramları kullanılır. Bunlar; aritmetik, fizyolojik ve tarımsal nüfus yoğunluğu şeklinde sıralanabilir.

2.1.4. Aritmetik Nüfus Yoğunluğu

Nüfus yoğunluğu bazen beşeri coğrafya olarak adlandırılır, Bir ülkede kilo metre kare başına yaşayan nüfus sayısını gösterir. Genellikle, sınırları belli bir alanda yaşayan toplam nüfusun, o sahanın yüzölçümüne bölünmesiyle en basit nüfus yoğunluğu kavramı olan “Aritmetik Nüfus Yoğunluğu” elde edilir (<http://www.etarih.net/tr/cografya/besericografya/nufusyogunlugu.html>).

Buna göre, Afganistan’ın 2012 yılına ait nüfus yoğunluğu;

Nüfus yoğunluğu: Toplam Nüfus/Toprak Büyüklüğü

$27,000.000/652,290 = 41,4$ kişi/km² olarak bulunur.

Tablo 5 ve Grafik 5’ten anlaşılacağı üzere, 1979 yılında Afganistan nüfus yoğunluğuna bakıldığında her kare kilo metrede 23,7 olan yoğunluk değeri 1990’da 26,8 değere çıkmıştır. Ülke yüksek nüfus artışa sahip olduğu için on sene sonra yani 2010 yılında her kare kilo metrede 39,7 kişi yaşamaktadır. 2013 tahmini verilere bakıldığı zaman ülkenin toplam nüfusu 27,4 milyon, her km² 41,8 kişi yaşamaktadır.

Tablo 5: Afganistan Nüfus Yoğunluğu

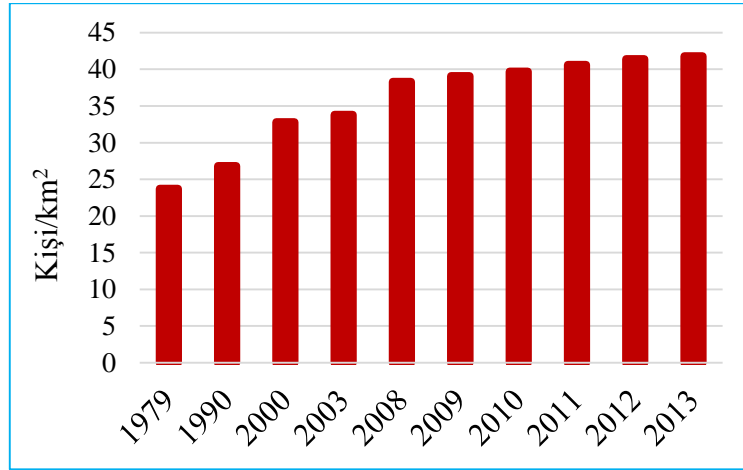
Yıl	Nüfus Yoğunluğu (Aritmetik)
1979	23,7
1990	26,8
2000	32,8
2003	33,8
2008	38,3

5 (Devamı)

2009	39,1
2010	39,7
2011	40,6
2012	41,4
2013	41,8

Kaynak: CSO verilerine dayanarak hesaplanmıştır.

Grafik 5: Afganistan Nüfus Yoğunluğu (Aritmetik)

Kaynak: CSO verilerine dayanarak hesaplanmıştır.

Nüfus yoğunluğu açısından komşu ve Güney Asya'da yer alan ülkelere göre km² daha az kişi yaşar. Tablo 6'da gösterildiği gibi, Türkmenistan (11 kişi) hariç olmak üzere Güney Asya'da ve komşusu olan ülkelere göre Afganistan'da bir km² daha az kişi yaşamaktadır. Güney Asya'nın üçüncü en büyük toprağına sahip olan Afganistan nüfus yoğunluğu hem az hem de eşit olarak dağılmamıştır.

Tablo 6: Afganistan, Komşu ve Güney Asya Ülkelerin Aritmetik Nüfus Yoğunlukları, 2013

Ülke	Alan (bin km)	Nüfus Yoğunluğu (km ²)
Afganistan	652	42
Pakistan	749	229

6 (Devamı)

Hindistan	3,287	411
Çin	9,600	144
Bangladeş	144	1,174
İran	1,745	48
Sri Lanka	66	333
Tacikistan	143	56
Türkmenistan	488	11
Özbekistan	447	69

Kaynak: <http://data.worldbank.org/indicator/EN.POP.DNST/countries/1W-PK-IN-TJ-CN-TM-IR?display=graph> (17-02-2014).

Gerçek anlamda aritmetik nüfus yoğunluğu arazi-nüfus ilişkisini ortaya koymada çok Afganistan konusunda güvenli değildir. Çünkü nüfusun araziye eşit olarak dağıldığı farz edilmiş ve yüksek dağlık sahalar, ürün elde edilemeyen alanlar veya ormanlar da nüfuslanmış olarak hesaba katılmıştır. Afganistan'ın toplam yüzölçümünün % 39'u dağlıktır. Bu tür sakıncalarına rağmen aritmetik yoğunluk değerleri pedagojik yönden ve karşılaştırma yapmaya imkân vermesi bakımından önemlidir.

2.1.5. Bölgeler ve İllere Göre Nüfus Yoğunluğu

Bölgesel olarak Afganistan nüfusu yoğunluğu Tablo 7'de ve resim 5'te gösterilmiştir. Aritmetik nüfus yoğunluğu iller ve bölgelere göre dağılışına bakıldığında ilden ile ve bölgeden bölgeye önemli farklılık dikkati göze çarpar. Bu farklarda esas rolü il ya da bölge topraklarının verimlilik, düzlük ve ekilebilir özellikleri oynar. En yüksek nüfus yoğunluğuna sahip olan bölgeler; Merkezi bölgede 192/km², Doğuda 71/km², Güney 52/km², Kuzey 47/km² ve Kuzeydoğu 44/km² kişi km² şeklindedir. En düşük nüfus yoğunluğu olan bölgeler ise, Batı 22/km², Merkezi Batı 21/km² ve Güney Batı 14/km² şeklindedir. Ülkede nüfus yoğunluğunun farklı olmanın nedeni; Merkezi, Doğu, Güney, Kuzey ve Kuzey Doğu bölgelerinin topraklarının muson iklimine sahip olma toprakların bundan dolayı tarıma daha uygun olmasıdır. Batı, Merkezi Batı Güneybatıdaki yayla büyük çöllerle ve yarı çöllerle kaplıdır. Hindukuş dağlarının güney eteklerinde kurak topraklar uzanır. Burada büyük topraklara sahip olmasına rağmen, yerleşim seyrek, nüfus az toprak kurak ve çoraktır.

Tablo 7: Bölgelere Nüfus Yoğunlukları, 2012

Bölgeler	Yüzölçümü (km ²)	Nüfus Yoğunluğu
Merkezi	31.000	192
Doğu	26.000	71
Güney	51.000	52
Kuzey	77.000	46,8
Kuzey Doğu	82.000	44
Batı	124.000	22
Merkezi Batı	71.000	21,4
Güney Batı	181.000	13,8

Kaynak: CSO, verilerine dayanarak hesaplanmıştır.

En küçük ikinci bölge olan Merkezi, 2012 yılında 192 yoğunluk değeri ile ülkenin en çok nüfus çekmiş bölgesi konumundadır. Birinci en küçük bölge olan Doğu yoğunluk değeri ikinci en çok nüfus çekmektedir. Birinci en büyük bölge olan Güney Batı 181 bin km² yüzölçümüyle en az nüfus 14 kişi yaşamaktadır. İkinci en büyük olan bölge Batı bölgesi 124 bin km² toprak büyüklüğüyle sadece 22 kişi yaşamaktadır.

Resim 5: Bölgelere Göre Nüfus Yoğunluğu

Kaynak: World Bank & Ministry of Economy, Poverty Status 2010:28.

Tablo 8’den anlaşılacağı üzere Kabilde siyasi ve iktisadi merkezi olarak her km² 887 kişi yaşamaktadır. Buna göre ülkenin en kalabalık ili olarak bilinmektedir. Nangarhar Kabilin Doğusunda yer alan ilde her km² 179 kişi yaşamaktadır. Nangarhar ’ın çok çektiği nüfus nedeni ise Hindistan yakın olduğundan muson ikliminden yararlandığı için topları çok elverişli ve ülkenin gümrük kapısı olduğudur. Aynı şekilde, ülkenin Kuzeyinde yer alan Balkh, ülkenin Özbekistan’a gümrük kapısı olarak yer aldığından çok nüfus çekmektedir. Her km² 77 kişi yaşamaktadır. Ülkenin Batısında bulunan Herat ta İran’a ticari kapısı olduğundan 32 kişi yaşamaktadır. Badakhshan ili ülkenin Kuzey Doğusunda 44 bin km² toprak büyüklüğü ama dağlık olduğunda her km² 20 kişi yaşamaktadır.

Tablo 8: İllere Göre Nüfus Yoğunluğu, 2012

İller	Yüzölçümü (km ² bin)	Nüfus Yoğunluğu
Kabil	4	887
Kandahar	54	32
Helmand	57	15,4
Herat	55	32
Balkh	16	77
Farah	49	10
Nangarhar	8	179
Ghazni	22	53
Badakhshan	44	20,5

Kanyak: CSO verilerine dayanarak hesaplanmıştır.

Afganistan’da 34 il ve 364 ilçe vardır. Nüfus dağılımı illerin yüzölçü ile orantılı değildir. 34 ilde üzerinde yayılır, her ilin nüfus büyüklüğü başka ilden farklıdır. Ülkenin nüfusu illerin toprak büyüklüğüne göre dağılmamıştır. Tablo 9’ ve resim 6’te gösterildiği gibi, nüfus eşitsiz bir şekilde dağılmış görülmektedir. Ülkenin birinci en kalabalık ili olan Kabil 4 bin km² yüzölçümü ile yaklaşık 4 milyon insan barındırmaktadır. İkinci kalabalık il ülkenin batısında Herat 55 bin km² yüzölçümü ile 1,7 milyon insan yaşamaktadır. Kabil ve Herat ilinden sonra en fazla nüfusu sahip olan illeri ise, Nangarhar 8 bin km², Balkh 16 bin km², Ghazni 22 bin km², Kandahar 54 bin km² ve Kunduz 8 bin km² toprak büyüklüğe sahip olan iller sırasıyla, (1,4, 1,2, 1,1, 1,1 ve 1) milyon insan yaşamaktadır. Ülkenin Güneybatısında yer alan Nimroz ili nesepten büyük 42 bin km² toprak büyüklüğe almış ama

9 (Devamı)

11	Ghazni	18	22460,5	1,168
12	Paktika	18	19515,9	413
13	Paktya	10	5583,2	525
14	Khost	12	4235,3	546
15	Kunar	14	4925,9	428
16	Nooristan	7	9266,7	140
17	Badakhshan	27	44835,9	904
18	Takhar	16	12457,8	933
19	Kunduz	6	8080,9	953
20	Samangan	6	13437,8	368
21	Balkh	14	16186,3	1,245
22	Sar-e-Pul	6	16385,6	532
23	Ghor	9	36657,4	657
24	Daykundi	8	17501,8	438
25	Urozgan	4	11473,7	333
26	Zabul	10	17471,8	289
27	Kandahar	15	54844,5	1,151
28	Jawzjan	10	11291,5	512
29	Faryab	13	20797,6	948
30	Helmand	12	58305,1	879
31	Badghis	6	20794,0	471
32	Herat	15	55868,5	1,780
33	Farah	10	49339,1	482
34	Nimroz	4	42409,5	156

Kaynak: CSO verilerine dayanarak hesaplanmıştır.

2.1.6. Fizyolojik Nüfus Yoğunluğu

Aritmetik nüfus yoğunluğunda ortaya çıkan ve daha önce bahsettiğimiz sakıncalı durumu bir ölçüde giderebilen bir diğer nüfus yoğunluğu kavramı “Fizyolojik Nüfus Yoğunluğu” dur. Toplam nüfusun tüm ülke yüzölçümüne değil, sadece tarım yapılan ekili-dikili alana bölünmesi ile elde edilir (<http://www.etarih.net/tr/cografya/besericografya/nufusyogunlugu.html>).

Fizyolojik Nüfus Yoğunluğu = Toplam Nüfus/Tarım Yapılan Alan

27,000.000/78,274 = 344 kişi olarak bulunur.

Buna göre; 2012 yılın toplam nüfusu 27,000.000, ülkenin % 12'si ekili-dikili alana (78,274 km²) dağıtırıldığında km²'ye 344 kişi düşer. Bu rakam aritmetik nüfus yoğunluğundan daha gerçekçidir. Şöyle ki, 1 km²'lik tarımsal alan Afganistan'da yaklaşık 344 kişinin beslenmesini, doyurulmasını sağladığını gösterir. Hâlbuki günümüzde Afganistan'da sadece ekebilir arazinin (% 12) sadece % 6'sı ekilmektedir.

Afganistan'da tarım alanlarının beslemek zorunda kaldığı nüfus miktarı bakımından henüz çok büyük problemler yaşandığını gösteriyor. Fizyolojik nüfus yoğunluğu şüphesiz aritmetik yoğunluk kavramına göre daha fazla açıklama kuvveti olan bir kavramdır. Ancak bu metodun da kuşkusuz bazı sakıncaları vardır. En önemli sakıncası ise ülkenin tüm nüfusunu tarımla uğraşıyormuş gibi varsaymasıdır.

2.1.7. Tarımsal Nüfus Yoğunluğu

Sadece tarım ve hayvancılıkla geçinen, çiftçi nüfus miktarının ekili-dikili alanların yüzölçümüne bölünmesiyle elde edilir. Bir ülkede tarımsal nüfus yoğunluğu, fizyolojik nüfus yoğunluğuna yakın çıkıyorsa, o ülkede çalışan nüfusun büyük bir bölümü tarım sektöründe çalışıyor demektir (<http://www.cografya.gen.tr/egitim/beseri/nufus-yogunlugu.htm>).

$$\text{Tarımsal Nüfus Yoğunluğu} = \frac{\text{Tarımla Uğraşan Nüfus}}{\text{Ekili Dikili Alan}}$$
$$19,425.900/78,274 = 248 \text{ kişi olarak bulunur.}$$

Bir diğer ifadeyle kırsal nüfusla tarımsal arazi yüzölçümünün birbirine oranlanması işlemine dayanır. 2012 nüfus tahminlere göre Afganistan'da kırsal nüfus 19,425.900 kişidir. Bu değeri ekili-dikili alana böldüğümüzde, tarımsal nüfus yoğunluğunun 248 kişi/km² olduğu görülür. Ancak, bu yoğunluk değeri ülkenin farklı coğrafi bölge ve bölümler arasında önemli farklar gösterir.

Sonuçta, hangi yoğunluk metoduyla hesaplanırsa hesaplanırsa ortaya çıkan değerler sadece genel anlamlar ifade ederler. Çünkü her üç metodun da ortak noktası nüfusun araziye eşit dağıldığı varsayımından hareket etmesidir. Oysa böyle bir dağılım dünyanın hiçbir yerinde bulunmaz. Bu nedenle ülkenin nüfus dağılışı düzeni doğal ve beşeri çevre faktörleri göze alınmadan incelenmemelidir.

Afganistan Nüfusun Dağılımını Etkileyen Faktörler

Afganistan’da nüfus yoğunluğunun belirleyen faktörler iki ana grupta incelenebilir:

- Doğal çevre faktörleri
- Beşeri çevre faktörleri

Doğal Çevre Faktörleri

Bunlar arasında; 1- Yeryüzü Şekilleri, 2- İklim Özellikleri, 3- Toprak Özellikleri, 4- Hidrografik Özellikler.

Beşeri Çevre Faktörleri

Bunların başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz; 1- Doğal zenginlik kaynaklarının keşfedilip, işletmeye açılması, 2- Sanayi tesislerinin kurulması, 3- Ulaşım sistemindeki gelişmeler.

2.1.8. Kırsal ve Kentsel Nüfus

Bir ülkede veya bir bölgede nüfusun şehirlerde veya köylerde yoğunluk kazanması o ülke veya bölgenin sosyo-ekonomik durumunu yansıtan faktörlerden biridir. Sanayileşmiş ülkelerde nüfus şehirlerde yoğunlaşmıştır. Afganistan gibi, ekonomisi tarıma dayalı ülkelerde ise nüfusun önemli bir bölümü kırsalda yaşamaktadır. Sosyal yapı bakımından da kentsel ve kırsal arasında büyük farklar bulunmaktadır. Kentsel alanda yaşayan insanlarda geleneksel kültür ve davranışlar önemli ölçüde erozyona uğramıştır. kır nüfusunda ise geleneksel davranışlar devam ettirir. Bu nedenle hem ekonomik hem de sosyokültürel değer ifade eden kırsal ve kentsel nüfus konusu ile özellikle beşeri coğrafyacılar yakından ilgilidirler.

Afganistan’ın nüfusu yerleşime göre ikiye sınıflandırılabilir; 1) Yerleşik nüfus, 2) Göçebe nüfus. Yerleşik nüfus ister kırsal ya da kentsel alanlarda, sabit bir yerde ikamet kişiden oluşan yerleşmiş nüfustur.

Ülkede göçebe nüfusun sayılması mümkün olmadığından her sene 1,5 milyon olarak gösterilmektedir. Göçebelikte insanların ve hayvanların iklime bağlı olarak ovaya inmesi ve dağa çıkması içgüdüüne uyması, daha doğrusu hayvanın doğal yaşantısına uymasidir. Afganistan'da göçebelikler tarıma dayalı yaşam geçilmeden önce hayvancılıkta uğraşmakta ve bunu doğal olarak hayvanların bakım ve beslenme şartları geçerliğin doğal yaşama uyumunu gerektirmektedir (NRVA, 2011-2012:11-12).

Tablo 10'da Grafik 6 ve gösterildiği gibi, 2008 yılında toplam yerleşik olan 23,7 milyon insandan 18,1 milyon (% 76,7) insan kırsalda yaşamaktayken ve sadece 5,3 milyon insan (% 22,4) kentserde oturmaktadır.

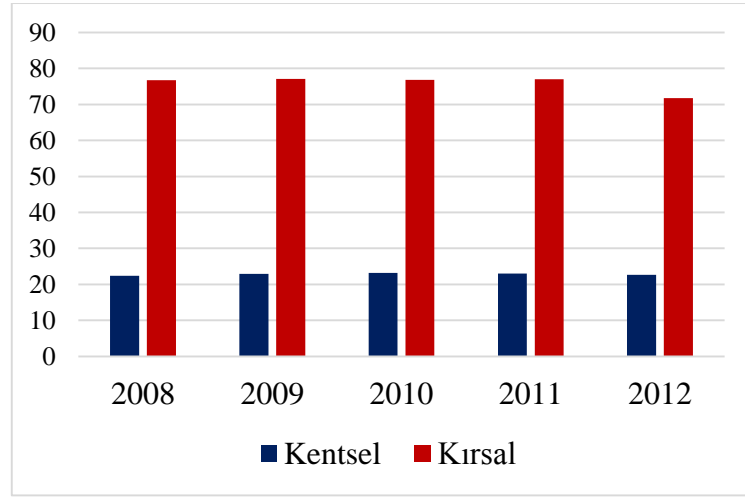
Tablo 10: Yerleşime Göre Kırsal ve Kentsal Nüfus, 2008-2012

Yıl	Kentsal	Yüzdilik	Kırsal	Yüzdilik	Göçebe
2008	5,330.200	22,4	18,181.200	76,7	1,5
2009	5,507.300	22,9	18,486.200	77,1	1,5
2010	5,690.300	23,2	18,795.300	76,8	1,5
2011	5,879.200	23	19,108.500	77	1,5
2012	6,074.200	28,7	19,425.900	71,3	1,5

Kaynak: CSO & NRVA 2008-2012 verilerinden derlenmiştir.

Nüfusun bu kadar yüksek kısmı kırsalda yaşaması ülkenin kırsal olduğunu göstermektedir. Ülke nüfusunun yaklaşık % 77'si kırlarda yaşamaktadır. 2012 yılı itibarıyla kentlerde yaşayanlar 6 milyon iken (% 22,7) köylerde yaşayan nüfusu 19,4 milyon (% 71,8) olarak belirlenmiştir. Nüfusun % 5,4'ü (1,5 milyon) göçebe olarak yaşamaktadır.

Grafik 6: Yerleşime Göre Nüfus %, 2008-2012

Kaynak: CSO ve NRVA verilerinden derlenmiştir.

Tablo 11’de ülke nüfusunun kır-kent dağılımı il bazında verilmiştir. Kabil, sakinlerinin çoğu kentsel alanda yaşayan tek ildir. Yaklaşık 4 milyondan 3,3 milyonu şehirlerde yaşamaktadır. Diğer iller arasında, en çok kentleşmiş olanlar 1) Belkh, (% 36,2), 2) Kandahar (% 35,6), 3) Herat (%28,1), 4) Kunduz (%24,9), 5) Jawzjan (% 21,3), 6) Baghlan (% 20) şeklinde dağıtılır. İllerin şehirleşme oranları ulusal şehirleşme ortalamasının (% 19,4) değerindedir.

Tablo 11: İllerin Yüzölçümü, Nüfusu, Cinsiyete Göre, Kentsel ve Kırsal Nüfusu, 2012

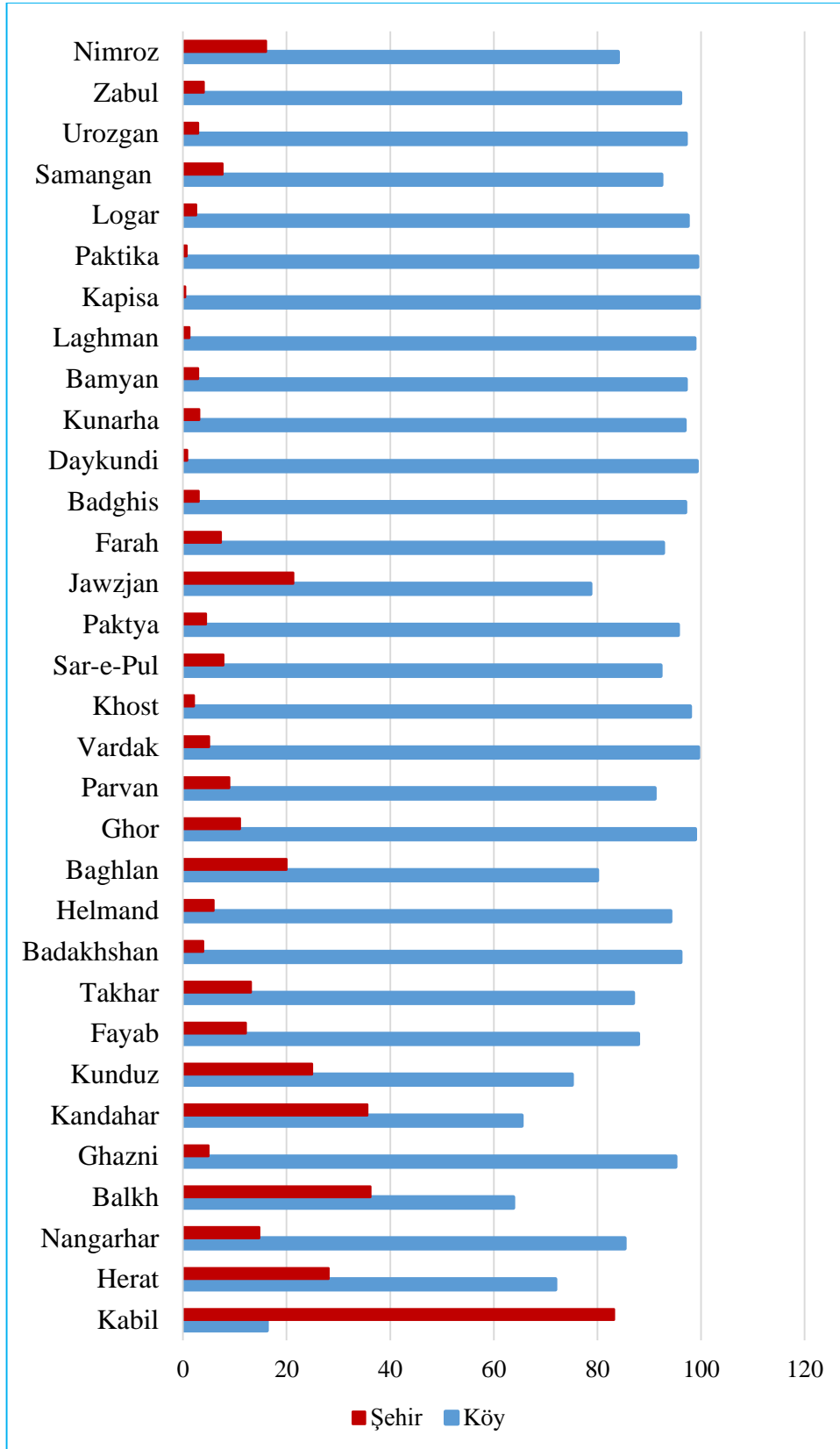
İller	Toplam Nüfus	Kırsal Erkek+kadın	Yüzdellik	Kentsel Erkek+kadın	Yüzdellik
Kabil	3950,3	640,9	16,2	3309,4	83,2
Herat	1780	1280,1	71,9	499,9	28,1
Nangarhar	1436	1225,0	85,3	211,0	14,7
Balkh	1245,1	794,9	63,8	450,2	36,2
Ghazni	1168,8	1112,4	95,1	56,4	4,9
Kandahar	1151,1	753,6	65,4	397,5	35,6
Kunduz	953,8	716,8	75,1	237,0	24,9
Faryab	948,0	833,7	87,9	114,3	12,1
Takhar	933,7	812,2	86,9	121,2	13,1
Badakhshan	904,7	869,6	96,1	35,1	3,9
Helmand	879,5	828,1	94,1	51,4	5,9

11 (Devamı)

Baghlan	863,7	691,1	80,0	172,6	20,0
Ghor	657,2	650,5	98,9	6,7	11,0
Parvan	631,6	576,0	91,1	55,6	8,9
Vardak	567,6	564,8	99,5	2,8	5,0
Khost	546,8	535,8	97,9	11,0	2,1
Sar-e-Pul	532,0	491,1	92,2	40,9	7,8
Paktya	525,0	501,9	95,6	23,1	4,4
Jawzjan	512,1	403,5	78,7	108,6	21,3
Farah	482,4	447,4	92,7	35,0	7,3
Badghis	471,9	458,1	97,0	13,8	3,0
Daykundi	438,5	435,0	99,2	3,5	0,8
Kunarha	428,8	415,7	96,9	13,1	3,1
Bamyan	425,5	413,5	97,1	12,0	2,9
Laghman	424,1	419,3	98,8	4,8	1,2
Kapisa	419,8	418,4	99,6	1,4	0,4
Paktika	413,8	411,2	99,3	2,6	0,7
Logar	373,1	363,8	97,5	9,3	2,5
Samangan	368,8	314,0	92,4	27,8	7,6
Urozgan	333,5	323,9	97,1	9,6	2,9
Zabul	289,3	277,9	96,0	11,4	4,0
Nimroz	156,6	131,7	84,0	24,9	16,0
Panjshir	146,1	-	-	-	-
Nooristan	140,9	100	-	140,9	-

Kaynak: CSO, 2012 verilerine dayanarak hesaplanmıştır.

Grafik 7: İllere Göre Kentsel ve Kırsal Nüfus %, 2012

Kaynak: CSO, 2012 verilerine dayanarak hesaplanmıştır.

2.1.9. Cinsiyete Göre Nüfus Dağılımı

Cinsiyete göre istatistikler gelişmiş bir istatistiki sistemin özelliğini yansıtmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlendirilmesini kolaylaştıran gerekli politika geliştirme ve bilinçli karar vermek için hayati önem taşımaktadır. Cinsiyet istatistikleri kadınlar, erkekler, kız ve erkek çocukların durumları ve şartları içinde farklılıkların analizi için temel sağlar. Afganistan’da savaşlar nedeniyle 2006 yılından öncesine ait cinsiyete dayalı nüfus değerler mevcut değildir (CSO & Ministry of Women, 2012:XVI).

Bilindiği gibi dünya üzerindeki bütün toplumlarda doğumda erkek çocuk sayısı kız çocuğu sayısından fazladır ve 100 kız doğumuna karşılık 102-109 erkek çocuk doğmaktadır. Yani erkek çocuk doğumu kabaca % 5 fazladır. Buna karşılık her yaş grubunda erkeklerde ölüm oranları daha fazla olduğundan, doğumdaki bu erkek fazlalığı yaşlar ilerledikçe azalmaktadır. 2010 yılında dünyada kadınlara göre yaklaşık 57 milyon daha fazla erkek vardır (United Nations & World Women Trend Statistic, 2010:2).

Afganistan’ın cinsiyete göre nüfus dağılımına bakıldığında erkek nüfusun kadın nüfusuna göre oranla fazla olduğu görülmektedir. 1979 yılında beri ülkede süren savaşlar ve bombalı saldırılara rağmen henüz ülkede erkek nüfusu kadın nüfusundan fazladır. 2008 yılında 23,5 milyon yerleşmiş nüfusundan % 51 (12,025.700) erkek ve % 49 (11,485.700) kadınlardan oluşturmaktadır. 2012’ye kadar ülkede erkek ve kadın arasında çok değişiklik görülmemiştir. 2012 yılında (13,044.400) % 51 erkekler ve kadınlar % 49 (12,455.200) hemen hemen beş yıl boyunca yaklaşık aynı oranla artmaktadır.

Tablo 12: Cinsiyete Göre Nüfus ve Cinsiyet Oranı, 2008-2012 (Yerleşik)

Yıl	Cinsiyet				Cinsiyet Oranı %
	Erkek	Yüzdellik	Kadın	Yüzdellik	
2008	12,025.700	51	11,485.700	49	104,7
2009	12,272.900	51	11,720.600	49	104,6
2010	12,524.700	51	11,960.900	49	104,7
2011	12,782.00	51	12,205.700	49	104,7
2012	13,044.400	51	12,455.200	49	104,7

Kaynak: CSO & NRVA verilerine dayanarak hesaplanmıştır.

Yerleşik nüfus arasında cinsiyet oranları 2008 ve 2012 yılların arasında Tablo 12'de gösterilmiştir. 2008 yılında ulusal düzeyde yerleşik nüfusu için cinsiyet oranı 104,7 olarak görülmektedir. Komşu ve Güney Asya ülkeler arasında Hindistan (108), Pakistan (109), Çin (106) Bangladeş (113) hariç olmak üzere Afganistan en yüksek cinsiyet oranına sahiptir (UNFPA & CSO, 2003-2005:20).

Belirtilen 1,5 milyon göçebe insan için cinsiyete göre nüfus ve cinsiyet oranı Tablo 13'de gösterilmiştir. 2008 yılında toplam 1,5 milyon göçebe nüfusundan 760 bin erkek ve 698 bin kadın olarak hesaplanmıştır. Söz konusu yıl için cinsiyet oranı 108,8 olarak yani her 100 kadına 108,8 erkek düşmektedir. 2012 yılında da pek çok değişiklik meydana gelmemiştir.

Tablo 13: Cinsiyete Göre Nüfus ve Cinsiyet Oranı, 2008-2012 (Göçebe)

Yıl	Cinsiyet		Cinsiyet Oranı %
	Erkek	Kadın	
2008	760	698	108,8
2012	764	696	109,7

Kaynak: CSO & NRVA, 2008-2010.

Yaş gruplarına göre cinsiyet oranları Tablo 14'te verilmiştir. Yaşa göre cinsiyet oranları belirgin bir şekilde değişmektedir. Özellikle 10-19 ile 50 ve yukarıdaki yaş grupları için fark oldukça yüksektir. Cinsiyet oranı 09-19 yaşları arasında yüzden yüksektir. Yani 10-19 gruplarında 100 kadına 113 erkek düşmektedir. 20- 50 yaşları arasında cinsiyet oranları düşmekte; her 100 kadına 93 erkek düşmektedir. Cinsiyet oranı 40-49 yaş gruplarında dengeye kavuşmaktadır. 60-80+ yaş gruplarında cinsiyet oranları en yüksek noktaya çıkmakta, örneğin; 60-69, 70-80 ve 80+ yaş gruplarında her 100 kadına sırasıyla, 134, 189 ve 209 erkek düşmektedir.

Tablo 14: Yaşa Göre Cinsiyet Oranları, 2008 (Yerleşik)

Yaş Grupları	Binde (1000)		Toplam	Yüzdelik		Toplam	Cinsiyet Oranı
	Erkek	Kadın		Erkek	Kadın		
0-9	4,249	4,132	8,381	33	34	67	103
10-19	3,447	3,052	6,499	27	25	52	113
20-29	1,708	1,786	3,494	13	15	28	96
30-39	1,214	1304	2,518	9	11	20	93
40-49	879	881	1760	7	7	14	100
50-59	595	569	1164	5	5	10	105
60-69	396	295	691	3	2	5	134
70-79	210	111	321	2	1	3	189
80+	89	43	132	1	0	1	209
Toplam	12,787	12,173	24,96	100	100	100	105

Kaynak: NRVA, 2007-2008.

İllere göre erkek ve kadın nüfusu Tablo 15’te gösterilmiştir. Ülkenin genelinde olduğu gibi, iller arasında cinsiyet oranlarını incelediğimizde cinsiyet oranları yüksektir. Hatta bazı illerde, Zabul 130, Kabil 106,8, Helmand 105,4, Kandahar 105,2, Farah 105,2, Daykundi 105,5, Paktika 105,7 ve Urozgan 106, görülmektedir. Geri kalan bütün illerde aşağı yukarı ülke ortalamasının cinsiyet oranının altında yer almaktadır.

Tablo 15: İllere Göre Erkek Kadın Nüfus, Cinsiyet Oranı, 2012

İller	Erkek	Yüzdelik	Kadın	Yüzdelik	Toplam Nüfus	Cinsiyet Oranı %
Kabil	2,040.600	51,6	19,097.00	48,3	3,950.300	106,8
Herat	901,700	50,6	878,300	49,3	1,780.000	102,6
Nangarhar	735,000	51,1	701,000	48,8	1,436.000	104,8
Balkh	636,800	51,1	608,300	48,8	1,245.100	104,6
Ghazni	579,200	50,3	571,600	49,6	1,150.800	101,3
Kandahar	590,400	51,2	560,700	48,7	1,151.100	105,2
Kunduz	485,400	50,8	468,400	49,1	953,800	103,6
Faryab	483,800	51,0	464,200	48,9	948,000	104,2

15 (Devamı)

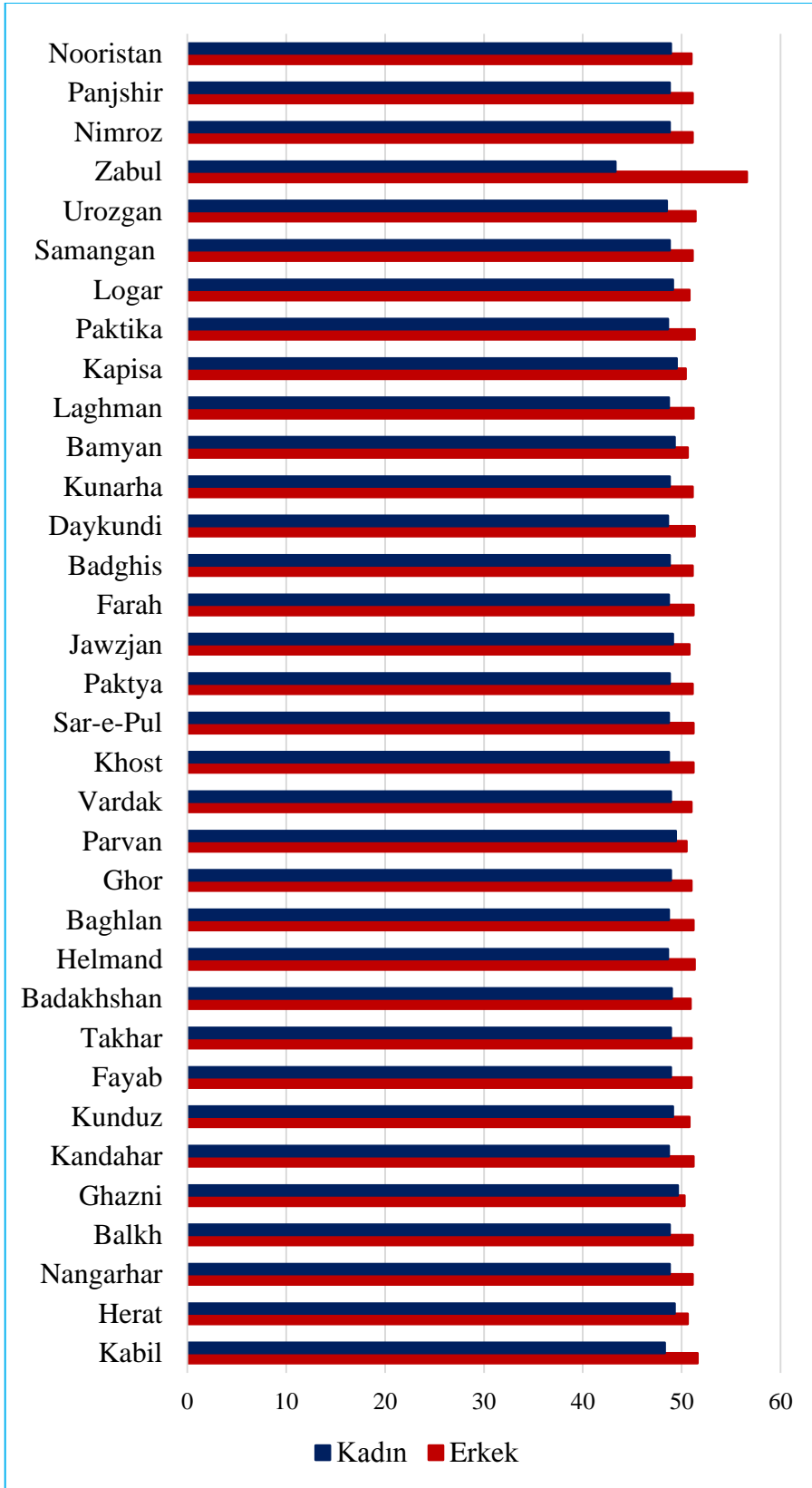
Takhar	476,200	51,0	457,500	48,9	933,700	104,0
Badakhshan	461,000	50,9	443,700	49,0	904,700	103,8
Helmand	451,500	51,3	428,000	48,6	879,500	105,4
Baghlan	442,700	51,2	421,000	48,7	863,700	105,1
Ghor	335,700	51,0	321,500	48,9	657,200	104,4
Parvan	319,500	50,5	312,100	49,4	631,600	102,3
Vardak	289,700	51,0	277,900	48,9	567,600	104,2
Khost	280,000	51,2	266,800	48,7	546,800	104,9
Sar-e-Pul	272,400	51,2	259,600	48,7	532,000	104,9
Paktya	268,400	51,1	256,600	48,8	525,000	104,5
Jawzjan	260,600	50,8	251,500	49,1	512,100	103,6
Farah	247,400	51,2	235,000	48,7	482,400	105,2
Badghis	241,200	51,1	230,700	48,8	471,900	104,5
Daykundi	225,200	51,3	213,300	48,6	438,500	105,5
Kunarha	219,500	51,1	209,300	48,8	428,800	104,8
Bamyan	215,700	50,6	209,800	49,3	425,500	102,8
Laghman	217,300	51,2	206,800	48,7	424,100	105,0
Kapisa	211,800	50,4	208,000	49,5	419,800	101,8
Paktika	213,000	51,3	201,500	48,6	414,500	105,7
Logar	189,800	50,8	183,300	49,1	373,100	103,5
Samangan	188,800	51,1	180,000	48,8	368,800	104,8
Urozgan	171,800	51,4	161,800	48,5	333,600	106,1
Zabul	184,400	56,6	140,900	43,3	325,300	130,8
Nimroz	80,100	51,1	76,500	48,8	156,600	104,7
Panjshir	74,700	51,1	71,400	48,8	146,100	104,6
Nooristan	71,900	51,0	69,000	48,9	140,900	104,2

Kaynak: CSO & NRVA verilerine dayanarak hesaplanmıştır.

İllere göre erkek ve kadın nüfus oranları Grafik 8’de sergilenmiştir. Zabul ili hariç olmak üzere ülkenin genel ortalamasına göre illerde de farklılık yoktur. Zabul ilinde erkeklerin nüfusu kadınlardan çok daha fazladır. Kadın nüfus oranı % 43 iken erkek nüfus oranı % 57’dir. Ülkenin siyasi ve iktisadi merkezi olan Kabil’de ise oranlar % 48 kadın % 52 erkektir.

Büyük olasılıkla erkek nüfusun kadın nüfusundan fazla olması dini ve kültürel inançlardan kaynaklanan faktörlerden dolayı ülkede kadınların nüfusu eksik sayılmıştır. Şöyle ki Afganistan'da kadınların dışarıda çalışması köz konusu değildir. Bunun için kadınların bir kısmı hatta vatandaşlık tezkeresi bulunmamakta çünkü ev hanımı olduğunda ve ihtiyaç duymadıkça tezkereleri bulunmamakta ve böylece tahmini nüfus sayımlarda kadınların nüfusu eksik sayılmış olabilir.

Grafik 8: İllere Göre Erkek ve Kadın Nüfus Oranları, 2012

Kaynak: COS, 2012 verilerinden derlenmiştir.

2.1.10. Yaş Gruplarına Göre Nüfus

Analizlerde özellikle sosyo-ekonomik amaçlı planlamalarda, nüfus miktarı kadar önem taşıyan bir başka ölçüt de ülkenin "Nüfus Yaş Yapısı"dır. Bu terim bir nüfus kitlesinin belirlenmiş yaş gruplarına göre bileşim durumunu tanımlar. Nüfusun yaş gruplarına bölünüp analiz edilmesi başta çalışabilir ve çalışmayan nüfusun ortaya çıkartılmasında son derece önemlidir.

Birleşmiş Milletler ölçütlerine göre 0-14 yaş arasındakiler çocuk, 15-64 gruplarındakiler yetişkin veya çalışabilir nüfus, 65 yaş ve üzeri ise yaşlı nüfus olarak sınıflandırılır. Afganistan'da da başta Merkezi İstatistik Kurumu (CSO) ve Ulusal Risk ve Güvenlik Açığı Değerlendirmesi (NRVA) olmak üzere işgücü değerlendirmelerine yönelik çalışmalarda bu sınıflandırma kullanılmaktadır. Yine sıkça kullanılan bir başka sınıflandırma ise yaş grupları 0-4, 5-9, 10-14, 15-19, 20-24 ve 65+ şeklinde olup daha dar aralıktır. Her iki gruplandırma da en iyi şekilde "yaş piramidi" aracılığı ile gösterilir.

Afgan nüfusunun en çarpıcı özelliği çok genç yaş yapısına sahip olmasıdır. Tablo 16'de gösterildiği gibi 2008 yılında yaklaşık 10,8 milyon insan (% 46) 15 yaşın altında bulunmaktadır. Çalışma çağındaki nüfus ise 9,8 milyon kişidir. 15 yaşın altındaki nüfus oranı İran, Pakistan ve Tacikistan'da % 26 ve 39 arasında değişen, dünyada çok yüksek ve komşu ülkelere arasında önemli ölçüde yüksektir. Genç yaş kompozisyonu bağımlılık oranının yüksek çıkmasına neden olur.

Tablo 16: Yaş Grupları ve Cinsiyete Göre Nüfus Dağılımı, 2008 (Yerleşik)

Yaş Grupları	Erkek	Yüzdeler	Kadın	Yüzdeler	Toplam	Yüzdeler
Toplam	12,025.700	51,14	11,485.700	48,85	23,511.400	100
00-04	2,233.781	9,5	2,358.995	10,0	4,592.776	19
05-09	1,789.290	7,61	1,733.341	7,37	3,522.631	15
10-14	1,433.663	6,09	1,290.628	5,48	2,724.291	12
15-19	1,176.143	5,0	1,049.979	4,46	2,226.122	9
20-24	976,964	4,15	930,015	3,95	1,906.979	8
25-29	777,839	3,3	797,146	3,39	1,574,985	7

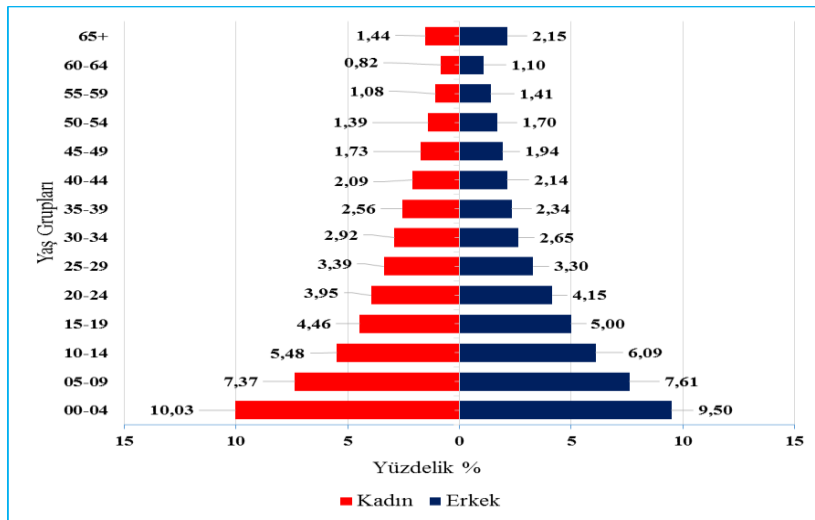
16 (Devamı)

30-34	625,188	2,65	687,937	2,92	1,313.125	6
35-39	551,214	2,34	602,386	2,56	1,153.600	5
40-44	503,674	2,14	492,630	2,09	996,304	4
45-49	456,962	1,94	407,077	1,73	864,039	4
50-54	401,714	1,7	327,529	1,39	729,243	3
55-59	332,708	1,41	254,416	1,08	587,124	2
60-64	259,918	1,1	193,148	0,82	453,066	2
65+	506,642	2,15	360,473	1,53	867,115	4

Kaynak: CSO & NRVA verilerinden derlenmiştir.

Grafik 9’da yaş piramitlerini incelediğimizde 2008 yılına ait piramitte çocuk yaşındaki nüfusun fazla, dolayısıyla doğum oranının yüksek olduğu görülmektedir. 4 yaşın altındaki toplam nüfusu 19,8’dir. Bunun % 10,3’ü kadın ve 9,50’si erkeklerden oluşmaktadır. 5-9 yaş guruplarına bakıldığı zaman ülkenin toplam nüfusun % 15’ini oluşturmakta, % 7,16 erkek ve % 7,37’si kadınlardan oluşmaktadır. 10-14 yaşındaki nüfusu baktığımızda nüfusun % 11’sini oluşturmakta, bunun % 6 erkekler ve % 5’ini kadınlar oluşturmaktadır. Ülkenin toplam nüfusun yaklaşık % 46’si çalışma yaşında 15-59 guruplarında bulunmaktadır. Yaklaşık toplam nüfusun % 6’si yaşlı olarak bulunmaktadır. Sadece 4 yaş altında cinsiyet oranı; kadınların erkeklerden daha fazladır. Kadınların sadece 20-39 yaş gurupları arasında erkeklerden fazladır.

Grafik 9: Yerleşik Nüfusun Yaş Piramidi, 2008

Kaynak: CSO & NRVA, 2008 verilerine dayanarak derlenmiştir.

Tablo 17'den anlaşılacağı üzere 2011 yılında yaklaşık 25 milyon nüfusundan 12,205.700 (% 48,8) kadınlar ve 12,782.000 (% 51) erkeklerden oluşmaktadır. Çalışma yaşın altında 4-14, 11,5 milyon insan olarak görülmektedir. Bu 2008 yılına göre pek çok değişmediğini ortaya koymaktadır. 1,3 milyon insan çalışma yaşında bulunmamakta geri kalanı çalışma yaşında olmaktadır.

Tablo 17: Yaş Grupları ve Cinsiyete Göre Nüfus Dağılımı, 2012 (Yerleşik)

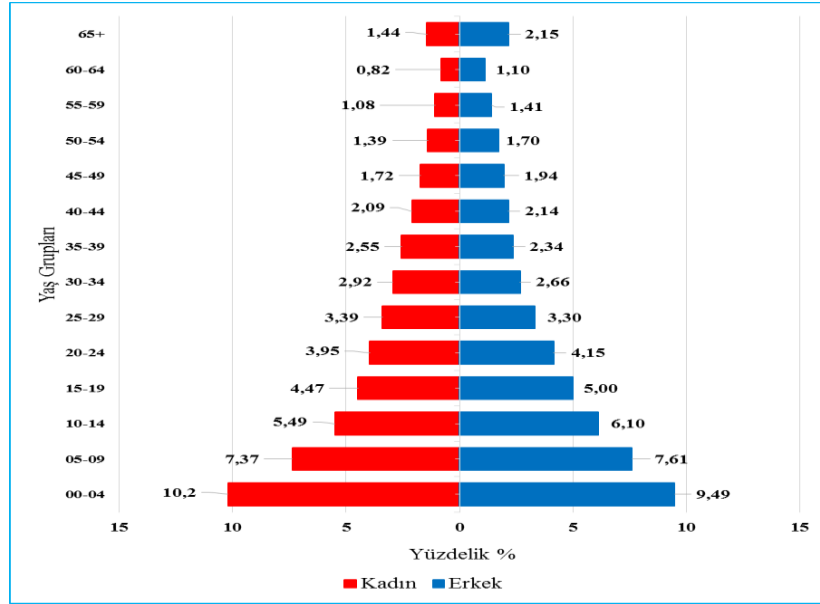
Yaş Grupları	Erkek	Yüzdeler	Kadın	Yüzdeler	Toplam	Yüzdeler
Toplam	12,782.000	51,1	12,205.700	48,8	24,987.700	100
00-04	2,373.708	9,49	2.505.474	10,02	4,879.182	19
05-09	1,902.185	7,61	1,842.495	7,37	3,744.680	15
10-14	1,524.594	6,10	1,373.045	5,49	2,897.639	12
15-19	1,250.690	5,0	1,117.373	4,47	2,368.063	9
20-24	1,038.565	4,15	989,227	3,95	2,027.792	8
25-29	82,6931	3,30	847,314	3,39	1,674.245	7
30-34	664,820	2,66	730,696	2,92	1,395.516	6
35-39	585,981	2,34	639,466	2,55	1,225.447	5
40-44	535,176	2,14	522,993	2,09	1,058.169	4
45-49	485,347	1,94	432,109	1,72	917,456	4
50-54	426,538	1,70	347,653	1,39	774,191	3
55-59	353,268	1,41	270,047	1,08	623,315	2
60-64	276,037	1,10	205,031	0,82	481,068	2
65+	538,160	2,15	360,473	1,44	898,633	4

Kaynak: CSO & NRVA, verilerinden derlenmiştir.

Grafik 10'da 2012 yılına ait yaş piramidi gösterilmiştir. Buna göre 2008-2012 yılları arasında yaş guruplarına göre nüfus değişmediği açıkça görülmektedir. 4 yaşın altında nüfusu % 19, (kadınlar % 9,49 ve erkekler % 10,02) olarak görülmektedir. Kadınların nüfusu sadece belli yaş guruplarında 25-29, 30-34, 35-39 çok hafif olarak yüksektir. Bir ülke nüfusunun yaş guruplarına göre dağılımı bize aynı zamanda o ülkenin gelişmişlik düzeyi hakkında da bilgi verir. Gelişmiş ülkelerde nüfusun % 30'dan azını çocuklar, % 15 kadarını da yaşlılar oluşturur. Az gelişmiş ülkelerde çocukların payı % 40-55 arasında değişirken yaşlı nüfusun payı % 4-8 arasındadır. Bu ölçüt esas alındığında Afganistan az gelişmiş ülkeler arasında sınıfındadır. Sonuç olarak nüfus primidirler bize, Afganistan yüksek çocuk nüfusa sahip olduğunu göstermektedir. 2008-2012 yılında Afganistan'da çocuk nüfus oranı,

(46,1) aynı kaldırmıştır. Afganistan'da çocukların yüksek oranı sahip olduğundan onları iktisadi açıdan bakmak için kaynakların yüksek oranını ayırmaya zorundadır, kaynakların büyük kısmını bağımlı olan yüksek çocuk sayısına ayırdığı zaman ülkenin ekonomik büyüme hızını düşürebilir.

Grafik 10: Yerleşik Nüfusun Yaş Piramidi, 2012

Kaynak: CSO & NRVA, 2011 verilerine dayanarak derlenmiştir.

2.1.11. Yaş Bağımlılık Oranı

Toplumdaki üretim faaliyetlerine katılmadıkları varsayılan 0-14 yaş grubu ile 65 ve daha yukarı yaşlardaki nüfusa "Bağımlı Nüfus" adı verilir. Bir nüfus kitlesinde bağımlılık oranı şöyle hesaplanır;

$$\text{Yaş Bağımlılık Oranı} = \frac{0 - 14 \text{ yaş} + 65 \text{ yaş ve üstü}}{15 - 64 \text{ yaş}} \times 100.$$

Yaş bağımlılık oranı, aktif nüfus olan 15-64 yaş grubundaki her 100 kişinin teorik olarak bakmak zorunda olduğu çocuk ve yaşlı nüfusu belirtmesi bakımından anlamlıdır. Nüfus içinde çocukların oranının fazla olması yüksek doğurganlığın doğrudan bir sonucudur (UNFPA & CSO, 2003-2005:23). Afganistan'ın toplam doğurganlık hızı % 6,3 civarında olmaktadır. Bu rakam 1990 yılında 7,7 idi. Doğurganlık, üreme yaş grubundaki (15-49)

kadın başına canlı doğum sayısı ortalamasıdır. Nüfus içinde çocuk oranı yüksek olması yiyecek, giyecek ve barınmak için artan rekabet anlamına gelir.

2008 yılında Afganistan'da yaş bağımlılık oranı 99 olarak bulunur. Bunun anlamı ekonomik açıdan üretken çağındaki her 100 kişi 99 kişi için sorumludur. Başka bir söyleyişle, her 100 kişi için, giyim ve barındırmak için 99 kişiye bakmasıdır. Bu eğilim olumsuzdur. Çünkü bir ülkede bağımlılık oranının yüksek olması kalkınmanın gerçekleşmesine olumsuz etki eder. Afganistan'da yaş bağımlılık oranı 99 iken Güney Asya'nın ortalama yaş bağımlılık oranı 62 olmaktadır. Bu ülkelerin arasında en yüksek olan yaş bağımlılık oranı Nepal'de 74 olarak görülmektedir (UNFPA & CSO, 2003-2005:25).

Gençlik bağımlılık oranı, Afganistan'ın toplam yerleşik nüfusunun 10 üzerinden çalışma çağındaki nüfus başına 9 kişidir. Bu nedenle, yaş bağımlılık oranı, 2008 yılında 10 çalışma çağındaki nüfus başına 9,9 kişi olarak görülmektedir.

2.1.12. Medyan Yaş

Ülkelerin nüfusunun genç mi yoksa yaşlı mı olduğu veya yaşlanma sürecinde mi olduğu sorularına cevap verebilmek için ise o ülkenin tüm nüfusunu kapsayacak şekildedir ortalama yaş hesabına başvurulur ki, buna "Medyan Yaş" denir (UNFPA & CSO, 2003-2005:25-26). Medyan yaş, bir ülkenin bütün fertleri, yaşlarına göre, yani yeni doğan çocuktan en yaşlı ihtiyara göre sıralandıkları takdirde tam ortaya isabet eden kişinin yaşıdır. Bu nedenle toplam nüfusun yarısı medyan yaşın altında diğer yarısı ise üstünde bulunur. Şüphesiz medyan yaş düştükçe nüfusun gençleştiği yükseldikçe yaşlandığı anlaşılır. Ayrıca gelişmiş ülkelerde medyan yaş yüksek, az gelişmiş ülkelerde düşüktür. Bir bütün olarak az gelişmiş ülkeler için 2013 yılında medyan yaş 20 yaşın altında olduğu gösterilmektedir (United Nations, 2013:5-6).

Medyan yaş uzun bir süre düşük doğurganlık oranına sahip olan ülkelerde veya bölgelerde daha yüksektir. Gelişmiş ülkeler için ortalama yaş medyan 40 yıl ve gelişmekte olan ülkeler 26 yıl olarak görülmektedir. Afganistan'da 2012 yılına ait medyan yaş değeri 18 yıldır. Ayrıca 2005 yılından bu yana sürekli bir artış içerisindedir (2005 yılında 15 yıl idi). Bu değer dikkat aldığımızda Afganistan az gelişmiş ülkelerin ortalamasının altında yer almaktadır. Güney Asya ve komu ülkelerin medyan yaş oranına bakacak olursak,

Hindistan'da 25 yıl, Bangladeş'te 24 yıl, Sri Lanka'da 31 yıl, Nepal'de 21 yıl, Pakistan'da 21 ve son olarak 27 yıl olarak görülmektedir.

2.1.13. Aile Nüfus Sayısı Büyüklüğü

Aile, başta konut aynı yaşam konaklama, gelir, zenginlik, gıda mal, hizmetlerin, tüketimi paylaşan ve topluca yaşıysan küçük kişilerin grubudur (United Nations, 2007:182). Kısaca, aile anne, baba ve onların çocuklarından oluşan en küçük toplumsal kurum olarak da tanımlanabilir.

Afganistan'da ilk aile listeleme 2002-2005 yılların arasında ulusal bir anket ile 30,822 aileyi kapsayan (kentsel 5,867, kırsal 23,220 ve 1,735 göçebe) 34 ilde ile yürütülmüştür. Bu yılın verilere göre ülkede ortalama aile büyüklüğü 7,4 olarak belirlenmiştir. 2012 itibariyle Afganistan'da aile sayısı yaklaşık 3,6 milyon olarak tahmin edilmiştir. Bu rakam 2007-2008 yılında 7,3 ortalama aile büyüklüğü 3,4 milyon (7,3 kırsal 7,2 göçebe 7,6, kentsel) olarak tahmin edilmiştir (NRVA:2007-2008:12). Ortalama aile büyüklüğünü bulabilmek için bir ülkenin toplam nüfusunu o ülkede toplam aile sayısına bölmesiyle bulunur. Örneğin, 2012 yılında Afganistan toplam nüfusu 27 milyon insan, toplam aile sayısı 3,629.5 milyon, 27 milyonu 3,629.5'e böldüğümüzde bize oranlama aile büyüklüğüne vermektedir.

Tablo 18: Yerleşime Göre Aile Büyüklüğü, 2012

Göstergeler	Kentsel		Kırsal		Göçebe		Ulusal
	Binde (1000)	Yüzdellik	Binde (1000)	Yüzdellik	Binde (1000)	Yüzdellik	
Aile büyüklüğü							
1-3 kişi	68,3	8,4	240,4	9,2	20,2	10,0	328,9
4-6 kişi	273,8	33,5	867,9	33,3	69,7	34,4	1,211.2
7-9 kişi	296,4	36,2	936,5	35,9	71,3	35,3	1,304.2
10-13 kişi	141,4	17,3	445,7	17,1	33,8	16,7	620,8
14 kişi ve üstü	38,0	4,6	119,0	4,6	7,3	3,6	164,2
Toplam	817,8	100	2,609	100	202,3	100	3,629.5
Ortalama Aile Büyüklüğü							
Aile	7,5		7,4		7,2		7,4
0-14 sayısı	3,1		3,7		3,8		3,6

18 (Devamı)

65 ve üzeri	0,25		0,16		0,17		0,18
Payı %							
0-14 sayısı	42,0		50,1		53,0		48,4
65 ve üzeri	3,3		2,2		2,3		2,5

Kaynak: NRVA, 2011-2012

Tablo 18’de gösterildiği gibi Afganistan’da 2012 yılında toplam aile sayısı 3,6 milyondur. Bu yerleşime göre üç gruba ayrılmakta; Kentsel grubunda 817,8, kırsal grubunda 2,609 ve göçebe grubunda 202 olarak görülmektedir. Ancak bu rakam ülke geneli için bir fikir vermekle birlikte, ilden ile kırdan-şehire çok büyük farklılıklar arz eder. Kentsel alanda yaklaşık 15 yaş altında az çocuk sayısına sahip olduğuna rağmen, ortalama olarak aile büyüklüğü 7,5 kişi olmaktadır. Kentsel alanda en fazla aile büyüklüğü 4-9 kişi arasında görülür. Bu rakam hem ulusal düzeyde hem de diğer alanlarda yaşayan aileler için de geçerlidir. Ülkenin nüfusunun çoğunun yaşadığı kırsal bölgede, ortalama aile büyüklüğü ulusal düzeye 7,4 eşittir. Bunu anlamı Afganistan’da her ailede ortalama olarak 7,4 kişi yaşamaktadır. Yerleşim alanların arasında en düşük aile sayısına sahip olan göçebe grubu 7,2, ulusal düzey ortalama aile sayısına göre de düşük gibi görülür.

2.2. Afganistan’ın Eğitim Yapısı

2.2.1. Kısa Tarihçesi

Afganistan eğitim sistemine başlamadan önce, ülkenin eğitim sisteminin iyi anlaşılması için kısa bir tarihçesinden bahsetmekte fayda vardır. Afganistan’da 1800’lerden önce eğitim, mollalar, ya da İslamcı öğretmenler tarafından verilmiştir. Kızlar için eğitim, özellikle ülkenin kırsal alanlarda neredeyse yoktu. Modern eğitimin geçmişi Amir Sher Ali Han döneminde Syed Cemal-ud-din Afgan’ın çabalarıyla 1863 yıllarından başlamıştır (Baharustani, 2012:1). Afganistan’da eski okullarından biri Kabil’de bulunan Habibia Lisesi; ülkenin elit sınıf öğrencileri eğitmek için 1903 yılında Kral Habibullah Han tarafından inşa edilmiştir.

1919 yılında Kral Emanullah Han tahta oturduğunda kızların eğitimine önem vermiş özellikle de laik eğitim sisteminin yaygınlaşması için adımlar atmıştır. Ancak, Kralın

devrilmesinden sonra eğitim reformları önemli ölçüde yavaşlamıştır. Bununla birlikte, yirminci yüzyıl boyunca, özellikle de 1933 ve 1973 yılları arasında Kral Muhammed Zahir uzun saltanatı sırasında (45 yıl) Afganistan'ın eğitim sistemini giderek geliştirmiştir (Library Of Congress, 2008:7). 1978 Komünist darbesinin ardından eğitim sistemi, dinin öneminin azalması dini ve komünist ekipler arasında ciddi bir boşluk meydana geldi. Afganistan Demokratik Cumhuriyeti döneminde, Afganistan Demokratik Halk Partisi (PDPA) hükümeti eğitim sistemi reformu; eğitimin her iki cins için yayılması amacıyla yaygın okuryazarlık programları kuruldu. Çünkü Komünistler ülkede başarılı olabilmesi eğitim yolundan mümkün olduğunu inanıyorlardı. 1988'de, doktorların % 40'ı kadın ve Kabil Üniversitesi öğretmenlerin % 60'ını kadınlar oluşturuyordu. 1979 yılında Afganistan'ın SSCB işgali ile başlayarak, birbirini izleyen savaşlar neredeyse ülkenin eğitim sistemini tahrip etmiştir. Öğretmenlerin çoğu 1990'ların ortasında komşu ülkeler başta olmak üzere yurtdışına göç etmeye başlamışlardı. Bu anlamda hızlı bir beyin göçü yaşanmıştır. 1992 yılında Komünist hükümetin çöküşü ile birlikte, ülkede çoğu dinsel mücahit grupların ideolojik modern eğitimi ve kızların eğitimi yeniden başlatıldı. Taliban döneminde, 1996 yılında kızlar için eğitim kısıtlı olmuştur. Bunun yanında erkekler için de eğitim sınırlı hale getirilmiştir.

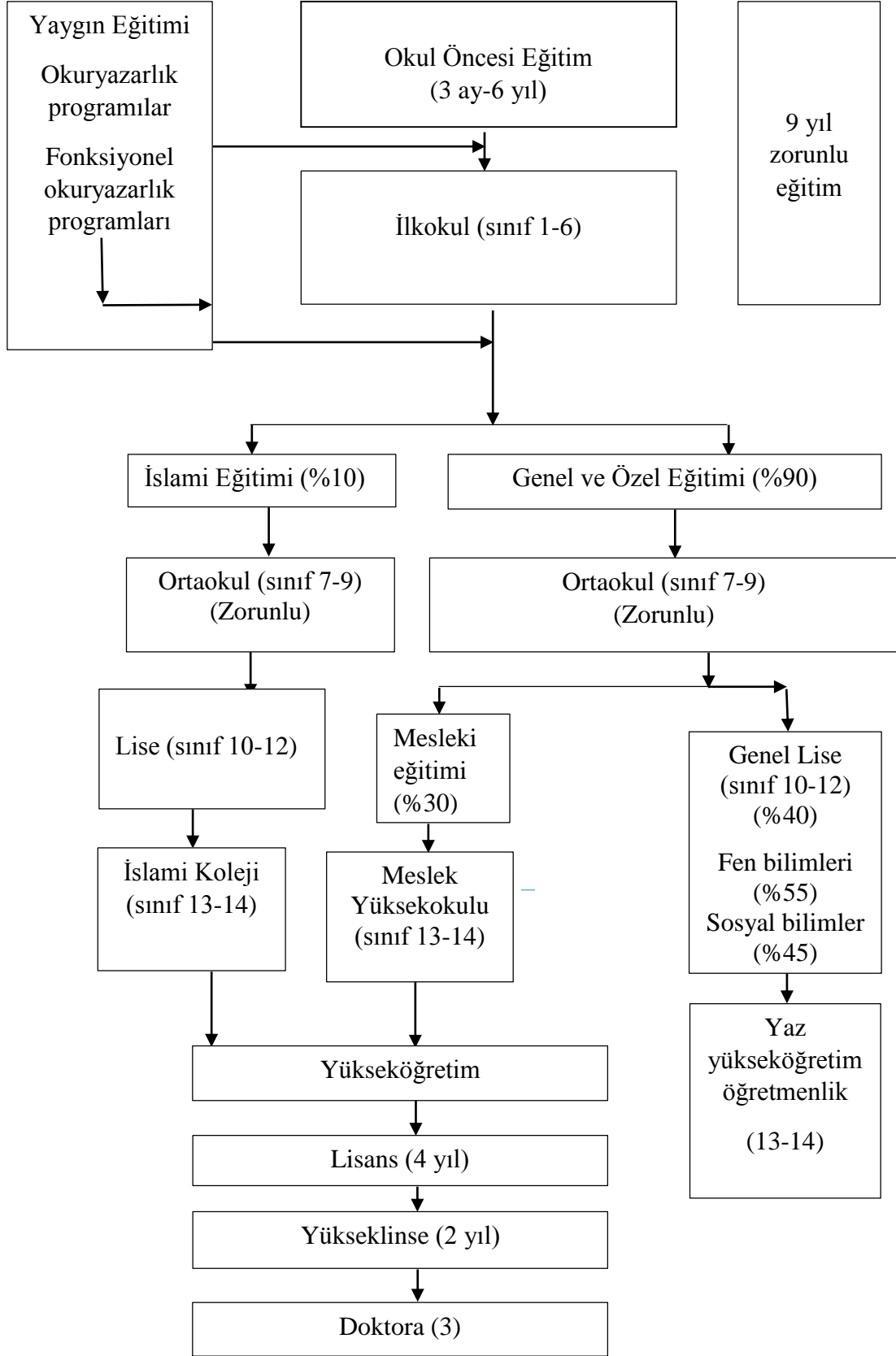
2001 sonlarında Taliban'ın devrilmesinden sonra, Karzai yönetiminin eğitim sistemini geri yüklemesi sürecinde önemli uluslararası yardım alındı. Afganistan anayasasının bir sonucu olarak, eğitim birden dokuza kadar sınıflardaki zorunlu olan ve üniversite lisans düzeyine kadar ücretsiz eğitim hak verilmiştir. Ayrıca konuşulan alanlarda yerli dilleri öğretmek için fırsat sağlamaktadır (Afghan Constitution, 2003:43). Afganistan iki eğitim sistemine sahiptir. Dini eğitimi, Kur'an öğretimi, okuma, yazma sorumlu olan dini hocalar (Mulla) tarafından öğretilir. Eğitimin diğer sistem 1964 yılında implante edilmiş, 7 yaş ila 15 yaşındaki çocuklar için zorunlu ve karşılıksız ilköğretiminden oluşuyor. Bu sistem, aslında 2001 yılına kadar hiçbir zaman tam olarak uygulanmamıştır. Bu yapılandırma Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) ve Afghanistan Eğitim Bakanlığı (MoE) tarafından 2004 yılında yapılandırılmıştır.

2.2.2. Eğitim Sistemin Tanıtımı

Afganistan eğitim sistemi Grafik 11’de gösterilmiştir. Afganistan’da eğitim alanında kadın ve erkek arasında herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Ülkenin anayasasına göre her Afgan vatandaşı eğitim hakkından yararlanmada eşit haklara sahiptir. Afganistan’da eğitim diğer ülkelerden farklı olarak İslami eğitim ve genel eğitim şeklinde ayrılır. İslami eğitim ilkokuldan sonra başlar ve isteğe bağlıdır. Toplumun yaklaşık % 10’luk kısmı bu eğitimi tercih eder. Genel eğitim ise; okul öncesi eğitim, ilkokul (6 yıl) ortaokul (3 yıl) ve lise ise (3 yıl) şeklindedir. 7 yaşına gelen her çocuk devlet okullarından parasız yararlanır. Afganistan eğitim sistemi 6+3+3 şeklinde bir kademelendirme üzerinde şekillenmiştir. Okul öncesi eğitim 3 ay ve 6 yıl arasında değişir. Ancak bu eğitim zorunlu değildir. Ancak ilkokul ve ortaokul zorunludur. Bu zorunluluk Afgan anayasasının 43. Maddesinde belirlenmiştir (UNESCO, 2011:6).

Lise öğretimi isteğe bağlıdır. Liseler; medrese lisesi ve genel liseler şeklinde ayrılmıştır. Lise sonrası; yükseköğretim; yüksek lisans ve doktora şeklinde uluslararası standartlarda dizayn edilmiştir. Ayrıca, liseden sonra yükseköğretim denilen 2 yıllık öğretmen yetiştiren ayrı bir yüksekokul öğretimi vardır.

Grafik 11: Afganistan Eğitim Sistemin Yapısı

2.2.3. Okur-Yazar Oranı

Eğitim, insan gelişiminin en önemli unsurlarından biridir. Okuryazarlık genel anlamda bir dilin yazınlarını okuyabilme, okunan öğeleri algılama ve kavrama yeteneğine sahip olunmasıdır (NRVA, 2007-2008:65). UNESCO'nun tanımına göre okuryazarlık; çeşitli yazılı kaynakları, kayıtları kullanarak tanımlama, anlama, yorumlama, bir araya getirme, iletişim kurma ve hesap yapma yeteneğidir (UNSCO, 2006:148).

Ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda olduğu gibi, eğitim bakımından da Afganistan dünyanın en gelişmemiş ülkelerinden biridir. 30 yılı aşan savaşlar, ülkenin çeşitli alanlarında olumsuz izler bırakılmıştır. Bunlardan biri de eğitim sistemidir. Bunun sonucunda milyonlarca Afgan vatandaşının (birkaç kuşak) okuryazar oranının düşük olmasına neden olmuştur. Ayrıca başta kızlar olmak üzere birçok Afgan vatandaşı bu sebeple eğitim hakkından mahrum kalmıştır (NRVA, 2011-2012:62). Okuryazarlığı eğitimin doğrudan sonuçlarından biri olduğunun yanı sıra insanların entelektüel, kişisel ölçüsü ve toplumun ekonomik ve sosyo-kültürel gelişmeyi katkıda bulunduran bir önemli faktör olarak kabul edilmektedir (NRVA, 2011-2012:65).

Okur- yazarlığa gösteren veriler Tablo 19 ve Grafik 12’de sunulmuştur. Grafikten anlaşılacağı üzere Afganistan’da okuryazar oranı çok düşüktür. Ulusal düzeyde toplam nüfusunun okuryazarlık oranı % 31 değerindedir. Ülkede okuryazarlık oranı cinsiyete göre farklılık gösterir. Nüfusu inceleyecek olursak, büyük farklılık gösteriyor. Erkeklerin % 45’i okuma yazmayı biliyorken, kadınların sadece % 17’si okuma yazma bilir.

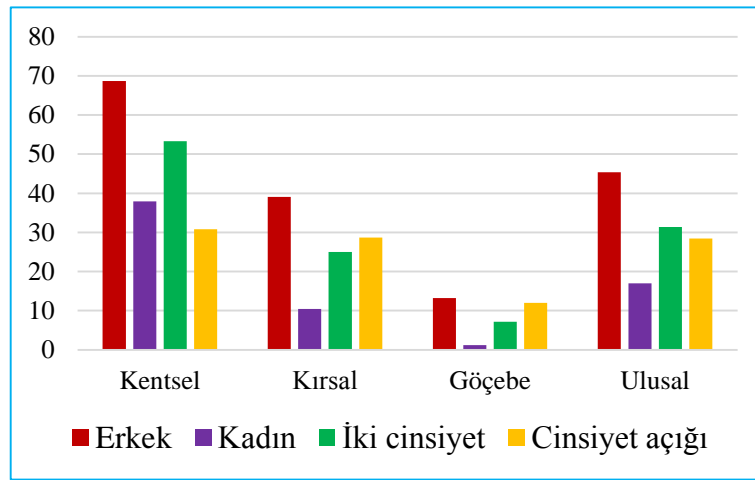
**Tablo 19: Yerleşim, Cinsiyete Göre, Yetişkin (15 Yaş ve Üzeri)
Okur-Yazar Oranı, 2012**

Cinsiyet	Yerleşim			Ulusal
	Kentsel	Kırsal	Göçebe	
Erkek	68,7	39,1	13,2	54,4
Kadın	37,9	10,4	1,2	17,0
İki cinsiyet	53,5	25,0	7,2	31,4
Cinsiyet açığı	30,8	28,7	12,0	28,4

Kaynak: NRVA, 2011-2012:78.

Kentsel alanlarda iki cinsiyete dikkatte alındığında Afganistan’da okuryazarlık oranı yerleşim yerlerine göre farklılık gösterir. Kentsel alanlarda okur-yazar oranı % 53tir, (erkekler % 67 ve kadınlar % 38). Kırsal da ise % 25 (erkekler % 39 ve kadınlar % 10). Son olarak göçebeler grubunda toplam okuma yazma oranı sadece % 7 (erkekler % 13 ve kadınlar % 1’dir).

Grafik 12: Yerleşim, Cinsiyete Göre, Yetişkin (15 Yaş ve Üzeri) Okur-Yazar Oranı, 2012

Kaynak: NRVA, 2011-2012:78.

Yerleşim ve cinsiyete göre okuma yazma oranlarının farklı olmanın başlıca sebepleri; güvenlik sorunu, savaş, yoksulluk ve farklı dini inançlardır (Oxfam et al, 2011:16). Şöyle ki; ülkenin genelinde ve özellikle kırsal alanlarda erkekler, kadınların okula gitmelerine izin vermez. Çünkü onlara göre kadınların okula gitmeleri dini bakımından yasaktır. Bu olgu daha çok Doğu, Doğu Batı ve Güney bölgelerde görülmektedir. Bu bölgelerde bazı aileler tarafından erkek okulundaki okula göndermemektedir. Örneğin; Kandahar'da 10 yaşında ismi Razia olan bir kız diyor ki; *"Babam okullar kızlar için değil, kızların sadece evde çalıştıkları gerektiğini söylüyor"* (<http://www.irinnews.org/report/84024/afghanistan-five-million-children-not-in-school>). Ama o kız okula gitmeyi seviyor ve gelecekte bir doktor olmak istediğini dile getiriyor. Değinilen bölgelerde çocukların okula göndermemenin diğer bir neden ise Taliban örgütünün hakim olduğunu da şüphesiz diyebiliriz. Razia'nın babası, Abdul Rahim, kızını okuldan yasakladığının nedenleri şöyle söylüyor; *"Sadece ben okuldan kızımı yasaklayan baba değilim, hiçbir insan kız ya da kız kardeşine okula gitmek için Taliban tarafından saldırıya uğradığını istemez"*

(<http://www.irinnews.org/report/84024/afghanistan-five-million-children-not-in-school>).

Çünkü Taliban hakim olduğu bölgelerde o bölgedeki insanları tehdit ederek özellikle kızların okula göndermelerine engel olurlar. Ama son 13 yılda ülkenin Merkezi, Kuzey, Kuzey Doğu Batı bölgelerde kadınların okula gitmeleri oldukça yaygın olmuştur.

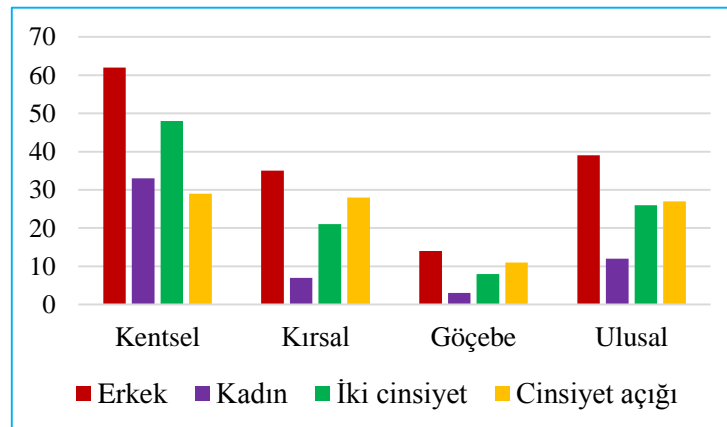
Tablo 20 ve Grafik 13'ten anlaşılacağı üzere 2007'den 2012 yılına kadar okuma yazma oranlarında bir yükselme söz konudur. 2007 yılında Afganistan'da okuma yazma oranı % 26 (erkekler % 39 ve kadınlar % 12) iken 2012 yılında bu oranlar % 31 (erkekler % 45 ve kadınlar % 17) oranlara çıkmıştır. Bu oranlar (göçebeler hariç) kırsal ve kentsel alan için bu şekilde hesaplanmıştır. Kırsal' da okur-yazar oranı % 21'den 25'e kentsel alanda ise % 48'den 53'e yükselmiştir. Genç okuryazarlık oranı; 15-24 yaş arası okur-yazar kişi sayısı ve bu gruptaki toplam nüfusun yüzdesi olarak ifade edilir.

**Tablo 20: Yerleşim, Cinsiyete Gör Yetişkin (15 Yaş ve Üzeri)
Okur-Yazar Oranı, 2007**

Cinsiyet	Yerleşim			Ulusal
	Kentsel	Kırsal	Göçebe	
Erkek	62	35	14	39
Kadın	33	7	3	12
İki cinsiyet	48	21	8	26
Cinsiyet açığı	29	28	11	27

Kaynak: NRVA, 2007-2008.

**Grafik 13: Yerleşim, Cinsiyete Gör Yetişkin (15 Yaş ve Üzeri)
Okur-Yazar Oranı, 2007**

Kaynak: NRVA, 2007-2008.

Grafik 14 ve Tablo 21'de görüldüğü gibi son 12 yılda yeni eğitim sisteminin bir sonucu olarak, ülkenin genç nüfusu arasında okuma yazma oranı önemli ölçüde artmıştır. Ulusal düzeyde toplam genç nüfusun % 47'si (erkekler % 61 ve kadınlar % 32) okuma yazma bilmektedir. Bu grupta okuryazar oranları yerleşim ve cinsiyete göre büyük farklılık gösterir. Kentsel bu oran % 70 iken (erkekler % 82 ve kadınlar % 60) kırsal alanda düşük % 39 (erkekler % 55 ve kadınlar % 22) düzeyindedir. 2005-2012 yılına kadar okuma yazma oranı gençlerin % 31'den 47 ye (erkekler % 40'ten % 62 ve kadınlar için % 20'den 37'ye) çıkmıştır. Bu grubun okuryazarlık oranı 2005-2012 döneminde ciddi bir artış göstermiştir. 2005 yılında % 31 iken 2012 yılında % 47'ye yükselmiştir.

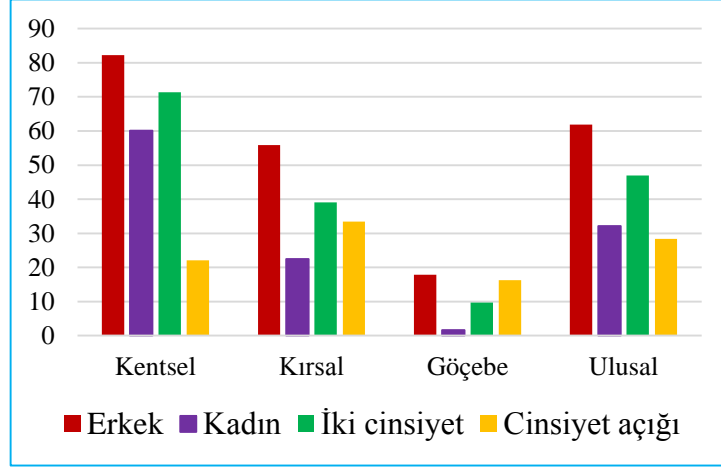
**Tablo 21: Yerleşim, Cinsiyete Göre, Genç (15-24 Yaş)
Okur-Yazar Oranı, 2012**

Cinsiyet	Yerleşim			Ulusal
	Kentsel	Kırsal	Göçebe	
Erkek	82,2	55,9	17,9	61
Kadın	60,2	22,5	1,6	32,1
İki cinsiyet	71,4	39,1	9,7	47
Cinsiyet açığı	22,1	33,4	16,3	28,4

Kaynak: NRVA, 2011-2012.

Son 12 yıl sürecinde eğitim sektöründe kayda değer ilerlemelere rağmen Afganistan halen en düşük okur-yazarlık oranlara sahip ülkeler arasındadır. 2011 yılı itibariyle Güney ve Batı Asya'da gençler okuma yazma oranı % 81 ve yetişkin okuryazarlık oranı 68'dir. Sub-Saharan Afrika'da ise yetişkin ve gençlerin arasında okuryazarlık oranını dikkate aldığımızda sırasıyla 59 ve 70'dir (UNESCO, 2013:10-16).

**Grafik 14: Yerleşim, Cinsiyete Göre, Genç (15-24 Yaş)
Okur-Yazar Oranı, 2012**

Kaynak: NRVA, 2011-2012.

2.2.3.1. Bölgeler ve İllere Göre Okur-yazarlık Oranı

Tablo 22 ve Grafik 15'ten anlaşıldığı gibi ülkenin en yüksek okuryazar oranları Kabil (% 49-erkek % 63 ve kadın % 35), Vardak (% 43,5- erkek % 59, kadın 11), Kapisa (% 42- erkek % 62, kadın % 22), Ghazni (% 40,5- erkek % 60, kadın % 21), Parvan (% 38,- erkek % 55, kadın % 21) şeklindedir. İkinci üç il ise Belkh (% 38- erkek %49, kadın % 27), Badakhshan (%35,5- erkek % 46, kadın % 25), Bamyana (34,5- erkek 52, kadın 17) şeklindedir.

Ülke genelinde olduğu gibi illerde de cinsiyet arasında büyük farklılık görülmektedir. Yukarıda bahsedilen iller genelde ülkenin Merkezi, Kuzey, Kuzey Doğu bölgelerinde yer almaktadır. Ülkenin başkentinde cinsiyet arasında boşluk az gibi görülmektedir. Kabil (35) başta olmak üzere kadınlar arasında okuma yazmayı bilen iller Balkh, Badakhshan, Kapisa ve Ghazni, sırasıyla % 27, % 25 ve % 22 olarak görülmektedir. Bu illerin yanında toplam dokuz ilde hem erkekler hem de kadınların okuma yazmayı bilen oranları ülke ortalamasının üzerindedir. Ülkenin en düşük okuma yazmayı bilen nüfusa sahip olan iller ise Güney Batı ve Güney bölgelerdir. Urozgan % 10 (erkek % 18, kadın % 2),

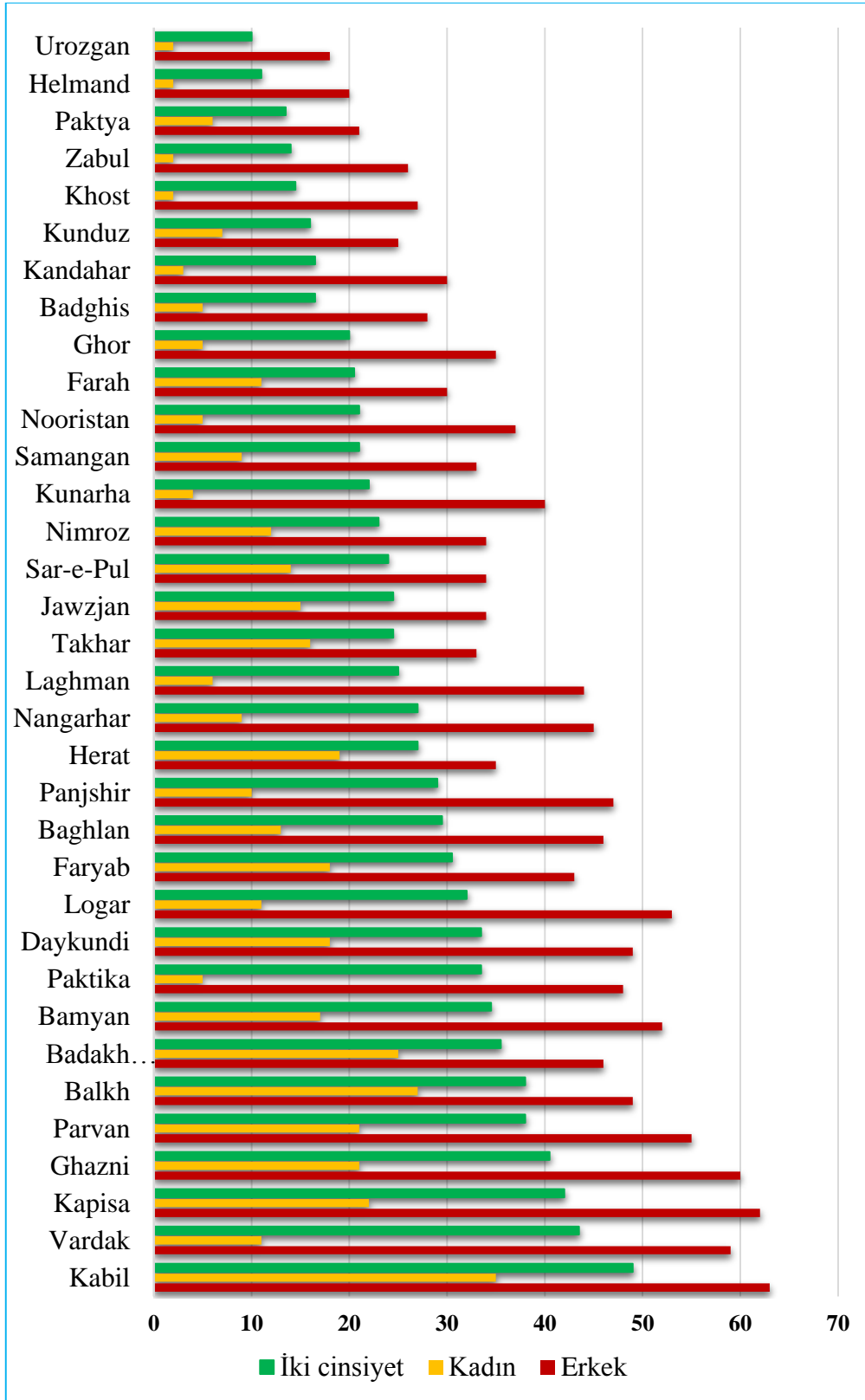
Tablo 22: İllere, Cinsiyete Göre (15 Yaş ve Üzeri) Okur-Yazar Oranı %, 2011

İller	Erkek	Kadın	İki cinsiyet
Kabil	63	35	49
Vardak	59	11	43,5
Kapisa	62	22	42
Ghazni	60	21	40,5
Parvan	55	21	38
Balkh	49	27	38
Badakhshan	46	25	35,5
Bamyan	52	17	34,5
Paktika	48	5	33,5
Daykundi	49	18	33,5
Logar	53	11	32
Faryab	43	18	30,5
Baghlan	46	13	29,5
Panjshir	47	10	29
Herat	35	19	27
Nangarhar	45	9	27
Laghman	44	6	25
Takhar	33	16	24,5
Jawzjan	34	15	24,5
Sar-e-Pul	34	14	24
Nimroz	34	12	23
Kunarha	40	4	22
Samangan	33	9	21
Nooristan	37	5	21
Farah	30	11	20,5
Ghor	35	5	20
Badghis	28	5	16,5
Kandahar	30	3	16,5
Kunduz	25	7	16
Khost	27	2	14,5
Zabul	26	2	14
Paktya	21	6	13,5
Helmand	20	2	11
Urozgan	18	2	10

Kaynak: NRVA-2007-8, NRVA-2011-12- WB-MoE Provincial Briefes, 2011.

Yukarıdaki değerlendirmelerimize gore Afganistan’da % 15 ve uzeri 65 (9 milyon) insan okuma yazmayı bilmemektedir. Ulkenin kırsal kesimde okuma yazma bilmeyenlerin kadınların % 90 ve kırsal alanlarda erkeklerin % 63’u okuryazar olduğu endişe verici sorunlardan biri olarak ulkenin onunde gelmektedir. Ulkenin okur-yazarlık oranı dramatik gelişmelere rağmen yine de dunyanın en yuksek okuma yazma bilmeyen oranına sahiptir. Demek ki her sektorden fazla savaş ulkenin eğitim seviyesine olumsuz etkilemiştir.

Grafik 15: İllere, Cinsiyete Göre (15 Yaş ve Üzeri) Okur-Yazar Oranı, 2012

Kaynak: NRVA-2007-2008, NRVA-2011-2012- WB-MoE Provincial Briefs, 2011.

2.2.4. Okullaşma Oranı

Okullaşma oranı, bir ülkenin farklı eğitim seviyelerde okula gitmesi gereken kitlesinde, okula fiili olarak gidenleri gösterir (UNESCO, 2009:9). Brüt okullaşma oranı farklı sınıf seviyelerinde okula giden öğrenci sayısını belirlemek için eğitim sektöründe BM tarafından kullanılan bir istatistik ölçüsüdür. Brüt okullaşma oranı herhangi eğitim seviyesindeki toplam okula gidenlerin, teorik nüfus içindeki toplam nüfusa bölünmesiyle elde edilir (<http://data.worldbank.org/indicator/SE.PRM.ENRR>). Başka bir ifadeyle; brüt okullaşma oranı, belirli bir eğitim düzeyinde katılımın genel düzeyini gösterir. Örneğin, bir ülkede 2012 akademik yılında 5,000.000 kişi okula gitmesi gerekiyor ancak bundan 3,000.000 okula gidiyorsa okullaşma oranını verir (NRVA, 2011-2012:67).

Brüt Okullaşma Oranı = $3,000.000/5,000.000 = 0,6 \times 100 = \% 60$ olarak hesaplanır.

Bunu anlamı ise ülkede okul çağındaki çocukların % 60'ı okula gidiyor. Bu rakam Her ne kadar yüksek ise eğitim sisteminin yüksek kapasitesini gösterir. Tam tersi de geçerlidir(http://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.31/2012/22_MDG_Handbook_2.1-3.1_EN.pdf).

Net okullaşma oranı, İlgili öğrenim türündeki teorik yaş grubunda bulunan öğrencilerin, ait olduğu öğrenim türündeki teorik yaş grubunda bulunan toplam nüfusa bölünmesi ile elde edilir. Afganistan'da resmi ilköğretim okul çağındaki 7-12, ortaöğretim okul çağındaki 13-18 ve yükseköğretim okul çağındaki 19-24 yaşlarındaki çocukların eğitim ve öğretimini kapsar (NRVA, 2011-2012:68).

Net okullaşma oranı = $\frac{\text{Teorik Yaş grubundaki öğrenci sayısı}}{\text{Teorik yaş grubundaki toplam nüfus}} \times 100$ (UNESCO, 2009:10).

Net okullaşma oranı = $2,748.386/4,838.709 = 56,8$

Yerleşim, cinsiyet ve eğitim seviyelere göre okullaşma oranları Tablo 23'te gösterilmiştir. Okullaşma oranları, eğitim seviyelere göre de farklılık göstermektedir. İlköğretimde toplam brüt okullaşma oranı % 72 (erkekler % 82 ve kadınlar % 61) okula

giderken ortaöğretim ve yükseköğretimde sırasıyla % 42 (erkekler % 55 ve kadınlar % 29), % 6,5 (erkekler % 9 ve kadınlar % 4) şeklindedir.

Tablo 23: Öğretim Seviyesi, Cinsiyet ve Yerleşime Göre Okullaşma Oranı, 2012

Gösterge	Net Okullaşma oranı				Brüt Okullaşma Oranı				Parite
	Kentsel	Kırsal	Göçebe	Ulusal	Kentsel	Kırsal	Göçebe	Ulusal	
İlköğretim	77,9	53,8	19,4	56,8	99,1	68,7	24,9	72,4	1,28
Erkek	81,8	62,7	24,5	64,4	104,3	80,9	31,4	82,8	1,29
Kadın	73,6	43,8	13,4	48,3	93,4	55,0	17,1	60,9	1,26
Ortaöğretim	54,3	26,3	4,1	32,7	69,5	34,3	6,0	42,3	1,29
Erkek	62,0	37,0	7,1	42,0	80,0	49,3	10,1	55,3	1,32
Kadın	47,0	15,1	0,7	23,2	59,4	18,7	1,2	29,0	1,25
Yükseköğretim	13,1	2,4	0,1	5,4	15,3	3,1	0,1	6,5	1,20
Erkek	16,8	4,4	0,2	8,1	18,3	5,3	0,2	9,1	1,13
Kadın	8,9	0,5	0,0	2,7	11,8	0,9	0,0	3,8	1,39

Kaynak: NRVA, 2011-2012:72.

Okullaşma oranları yerleşimler bakımından da farklılık gösterir. Hem ilköğretim, ortaöğretim hem de yükseköğretimde kentsel alanlarda sırasıyla % 99 (erkekler % 104 ve kadınlar % 93), % 69 (erkekler % 80 ve kadınlar % 59) 15 (erkekler % 18 ve kadınlar % 15) olarak görülmektedir. Bu hem kırsal alanlarda hem de ulusal düzeyde okullaşma oranların üzerinde yer almaktadır. Kırsal alanda okullaşma oranları eğitim seviyeleri dikkate aldığımızda sırasıyla % 69, % 34 ve son olarak % 3 olarak görülmektedir. Bütün sosyo-ekonomik göstergelerde gelişmişlik düzeyleri düşük olan göçebe gurubu ülkenin en mahrum olan sakinlerin arasında okullaşma oranı sadece ilköğretim ve orta öğretimde sırasıyla % 29 ve % 6 olarak görülmektedir.

Ülkenin farklı eğitim seviyelere göre net okullaşma oranlarına incelendiğinde brüt okullaşma oranlarından büyük ölçüde farklılık ortaya çıkmaktadır. İlköğretim, orta ve yükseköğretim sırasıyla % 57, % 33 ve 5 olarak görülmektedir. Bunun anlamı ilköğretimde her 100 kişiden 43, ortaöğretimde 77 ve son olarak yükseköğretimde 95 kişi okula gitmemektedir. Yerleşim ve cinsiyete göre de farklılık söz konusudur. Net ve brüt paritesini bakıldığında her eğitim seviyede yaklaşık 1,30 olarak görünmektedir.

Net okullaşma oranlarına değişim inceleyecek olursak 2005 yılından beri dramatik bir şekilde yükselmeye karşımıza çıkacaktır. 2005 yılında ilköğretimde okullaşma oranı 37, 2007 yılında 57 olarak görülmektedir. Erkekler için 43'den 64'e ve kızlar için 29'den 48'e çıkmıştır. Ortaöğretimde okullaşma oranı 2007 yılında toplam 13'ten 33'e (erkekler için 27'den 47'ye ve kızlar için 10'den 23'e) artmaktadır (NRVA, 2011-2012:65).

Okullaşmanın sonucu olarak ilköğretimin çağındaki çocukların % 50'si, ortaöğretim üçte biri ve yükseköğretim on üçte biri okulda veya yükseköğretim kurumlarında katıldıklarını görebiliyoruz. Sonunda ilköğretim ortaöğretim ve yükseköğretime katılması gereken sırasıyla toplam 2,1 milyon, toplam 2,5 milyon ve 2,4 milyon kişi ülke içinde eğitime kayıtlı olmaktan yoksun olduğunu söyleyebiliriz. Bu rakamların büyük çoğunluğu kırsal ve göçebe nüfusundan kaynaklanmaktadır. Genel olarak, Afganistan'da bulunan düşük okullaşma oranlarına göre ülkenin nüfusunun yeterli eğitim sunmamakta olduğunu açıkça göstermektedir.

Afganistan genelinde düşük okullaşma oranların başlıca nedenleri ise;

- Farklı dini ve kültürel nedenlerden dolayı ailelerin çocuklarını okula göndermesinde isteksizlik özellikle kızlar. Bu neden genelde kırsal ve göçebe gurupları için geçerlidir.
- Kadın öğretmen eksikliği,
- Yoksulluk
- Güvenlik eksikliği,
- Aile desteğinin yetersizliği
- Rahatsızlık,
- Düşük Eğitimi kalitesi,
- Toplum desteğinin eksikliği
- Erken ya da zorla evlilik (Oxfam et al, 2011:4)
- Ekonomik kısıtlamalar; ülkede çocukların çalışma sorumluluğu,
- Düşük eğitim önemi,
- Okulların uzak olması (erişim)
- Güvenlik tehditler (NRVA, 2007-2008:69-70).

2.2.5. Eğitim Sisteminin Büyüklüğü Hakkındaki Sayısal Veriler

Afganistan'daki eğitim sektörü Kral Zaher Şah dönemi (1933-1973) ile gelişme göstermiştir. Bu dönemde çok sayıda okul açılmıştır. 1990'lı yıllarda tüm ülke çapında yaklaşık 650 okul vardı (Baharustani, 2012:2). 2002 yılında, en az bir milyon öğrenci (kız öğrenci yok) 20.000 öğretmen, kötü binalar ve altyapı ile 3.400 okulda eğitim verilmiştir.. Teknik ve Meslek Okullarında kayıtlı olan öğrenci sayısı sadece 1500 erkek ta oluşmaktaydı. Öğretmenlik eğitimine bakıldığında sadece dört öğretmen eğitim koleji 400 öğrenci bulunmaktaydı. Son birkaç yılda eğitim sektöründe önemli gelişmeler görülmüştür. Yeni kamu ve özel eğitim kurumları kurulmuş okul binaları tamir edilmiş, yeni kitaplar basılarak Afganistan'ın eğitim sistemi hem nitel hem de nicel olarak geliştirilmiştir.

Veri yetersizliğinden dolayı eğitim büyüklüğünü 2010-2012 dönemi için analiz edeceğiz. Tablo 24'te gösterildiği gibi ülke genelinde toplam (13,038) okul özel (236) bulunmaktadır. Bunu okul seviyelere göre bakacak olursak ilkokul sayısı 5582, ortaokul sayısı 3,853 ve lise sayısı 3,603 şeklindedir. Ancak okul sayısı 2012 yılında toplam (15,572) olarak görülmektedir. Toplam öğrenci sayısı 2010 yılında 7,1 milyon ilkokul 5,1 milyon, ortaokul 1,4 ve lise 577 bin'dir. 2012 yılında toplam öğrenci sayısı 8,924.446'ya çıkmıştır. Bunun 3,385.641, % 39 kızlar oluşturmaktadır.

Öğretmen sayısı ile ilgili verilere bakıldığında ülke bazında toplam 162,273 öğretmen bulunmaktadır. Bunlar ilkokul, ortaokul ve lise arasında ayırsak sırasıyla 40,131, 46,199 ve 75,943 öğretmen olarak dağılmıştır. 2001 yılında veriler ile karşılaştırıldığında yaklaşık öğrenci sayısı 8 kat ve öğretmen sayısı 20 kat kat artış göstermiştir. 2010 yılında genel olarak ülkede okul başına 547 öğrenci düşmekteyken bu değer; 2012 yılında 573'ye çıkmıştır. Bu rakam ilkokulda 916, ortaokulda 375 ve son olarak lisede 574 öğrenci'dir.

Tablo 24: Eğitim Sisteminin Büyüklüğü Hakkındaki Sayısal Veriler, 2010

Göstergeler	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Okul Başına Öğrenci Sayısı	Öğretmen Başına Öğrenci Sayısı
İlkokul	5582	5,114.301	40,131	916	127
Ortaokul	3,853	1,447.778	46,199	375	31
Lise	3,603	577,954	75,943	160	8
Toplam	13,038	7,140.033	162,273	547	44
Üniversite	54	84,184	4,028	1,559	20

Kaynak: SCO, verilerinden derlenmiştir.

Ülke genelindeki okullarda (ilk, orta ve lise) toplam 162,273 öğretmen ve 7,1 milyon öğrenci bulunmaktadır. Buna göre öğretmen başına 44 öğrenci düşmektedir. Ancak öğretmen sayısı 2012 yılında 19,4465 kişiye çıkmıştır. Bunun içinde 59,287 (% 30) kadın öğretmenlerden oluşmaktadır (CSO, 2012-2013:45). Genel eğitimde öğretmen sayısı ilk, orta ve lise ayrımı yaparak öğretmen başına öğrenci sayısı sırasıyla 127, 31 ve 8 olarak düşmektedir. Liselerde ülke genelinde öğretmen başına öğrenci sayısı ilkokul ve ortaokula göre düşük görülmektedir.

Okulların bölgelere göre dağılımı Tablo 25 ve Grafik 16’de gösterilmiştir. Afganistan her sektörü olduğu gibi eğitim sektörü de genç olarak sayılabilir. 2010 itibariyle ülke genelinde toplam 54 üniversite (30 kamu, 24 özel) bulunmaktadır. Ülke genelinde üniversite başına 1,559 öğrenci ve öğretmen başına 20 öğrenci düşmektedir. Ancak 2012 yılına ülke genelinde toplam kamu, özel üniversite sayısı 96’ye ve öğrenci sayısı 162,849’e çıkmıştır. Üniversiteler öğrenci % 18 (29,165) kızlardan oluşmaktadır. 2012 itibariyle ülke geneline toplam 154 fakülte ve bölüm 401 bölüm bulunmaktadır (CSO, 2012-2013:45).

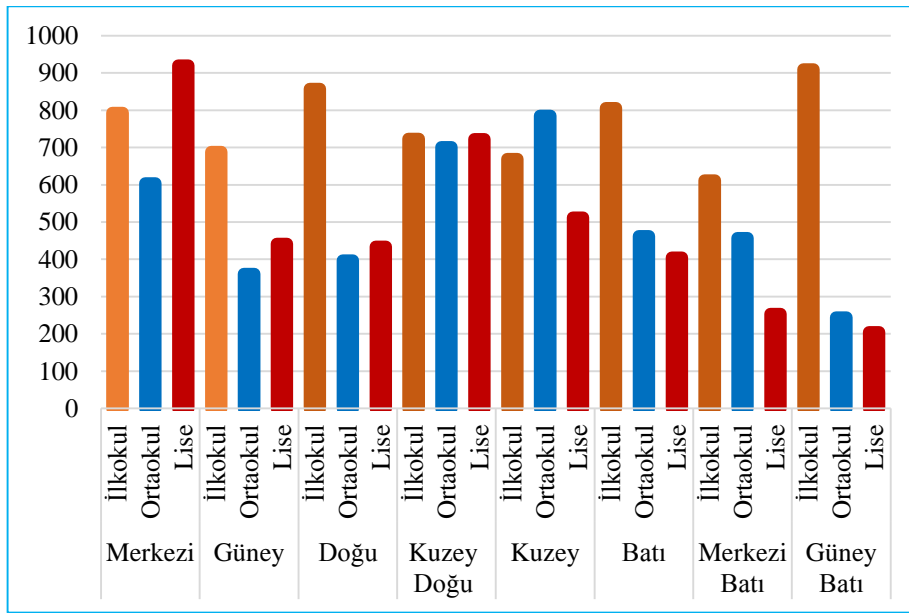
Tablo 25: Bölgelere Göre Okul Dağılımı, 2010

Gösterge	Merkezi	Güney	Güney Batı	Doğu	Kuzey	Kuzey Doğu	Batı	Merkezi Batı
İlkokul	793	688	910	857	669	723	806	612
Ortaokul	604	361	244	397	785	701	462	457
Lise	920	442	205	434	512	722	405	254

Kaynak: Ministry of Education, Afganistan, 2010.

Okulların bölgelere göre dağılışı büyük farklılık gösterir. Çoğu Merkezi, Kuzey, Kuzey Doğu bölgelerde yoğunlaşmıştır. Buradan anlaşılan nokta şu; bahsedilen bölgelerde eğitimin daha yaygın ve olgunlaştığı açıkça görülmektedir. Merkezi bölgede toplam ilk, orta ve lise dahi olmak üzere 2,320 okul bulunmaktadır. Kuzey ve kuzey Doğu bölgelerde toplam 4,142 okul bulunmaktadır. Bunu yüzdelik olarak ortaya koyacak olursak sadece üç bölgede (Merkezi, Kuzey, Kuzey Doğu) okulların yüzde 46'si neredeyse okulların yarısı bulunmaktadır. Geride kalan okul sayısı beş bölge arasında eşitsiz bir şekilde dağılır. Eğitimin oldukça yaygın olamayan bölgelerde ise Güney Batı, Merkezi Batı en az okul, sırasıyla 1,323 ve 1,359 yer almaktadır. Diğer farklı olan nedeni ise güvensizlik, çeşitli dini inançlardan dolayı eğitime vermediği önemi söylenebilir.

Grafik 16: Bölgelere Göre Okul Dağılımı, 2010

Kaynak: Ministry of Education, Afganistan, 2010.

Yükseköğretim, bir ülkenin kalkınma sürecinde rol oynayan faktörlerden biridir. Yükseköğretim kurumlarının, eğitim standartları, öğretmenlerin yetenekleri, yükseköğretimdeki öğrenci sayısı, her yıl ve araştırma dergilerin sayısını üretilen tezlerin sayısı yükseköğretim kurumları tarafından yayınlanan daha kolay ilerleme seviyesini ölçmek için kullanılabilir.

Afganistan’da yükseköğretim Muhammed Nadir Şah döneminde (1933-1973) Kabil fiziksel bilimler fakültesi, ikinci ve üçüncü olarak Nangarhar ve Politeknik Üniversitesi kurulmuştur.

Afganistan’da bulunan kamu yükseköğretim kurumları, çoğunlukla lisans programları, kısa dil kursları sunmaktadır. Bununla birlikte lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim verilir. Ancak yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim sınırlıdır. Bu nedenle yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim almak isteyen öğrenciler burslu olarak Hindistan ve Türkiye başta olmak üzere yabancı ülkelere gönderilir. Çoğu yüksek lisans düzeyinde programlar sunan bazı özel üniversiteler vardır ama genellikle özel üniversiteler ülkenin başkentinde bulunduğundan dolayı yüksek lisans ve Doktora düzeyinde eğitim sınırlı kurumları tarafından sunulmaktadır (Baharustani, 2012:5-6).

Ülkenin genelinde üniversitelerde hocalık yapan doktora düzeyinde eğitim almış öğretmen sayısı 164 (158 erkek, 6 kadın), yüksek lisans düzeyine sahip olan 1,136 (984 erkek 152 kadın erkek), Lisans düzeyinde 1,859 (1,538 erkek ve 321 kadın) şeklindedir (Baharustani, 2012:5-6).

2.2.6. Ülkeler Bazında Karşılaştırmalar

Afganistan'ın eğitiminin niteliksel veya niceliksel anlamda dünyanın herhangi bir ülkesi ile karşılaştırılması gerçekçi olmaz. Çünkü 35 yıla yakın süren yıkıcı savaşlar ve sık sık yapılan işgaller eğitim sistemini sürekli geriye götürmüştür. 2001 yılında ülkede iç savaşlardan dolayı pek çok eğitim kurumları tahrip edilmiş veya faaliyetleri askıya alınmıştı (<http://moe.gov.af/en/page/2021>). Bu noktayı dikkate alarak günümüzdeki genel eğitim durumunu ülkeler bazında bazı eğitim göstergelerini karşılaştıracaktır.

Güney Asya’daki ülkeler bazında brüt ilkökul okullaşma, ortaokul okullaşma ve yükseköğretim okullaşma oranları Tablo 26 ve Grafik 17’de gösterilmiştir. Buna göre Afganistan ülkeler arasında en düşük okullaşma oranına sahiptir. Sadece ortaöğretimde okullaşma oranında Pakistan’ın okullaşma oranının üzerindedir.

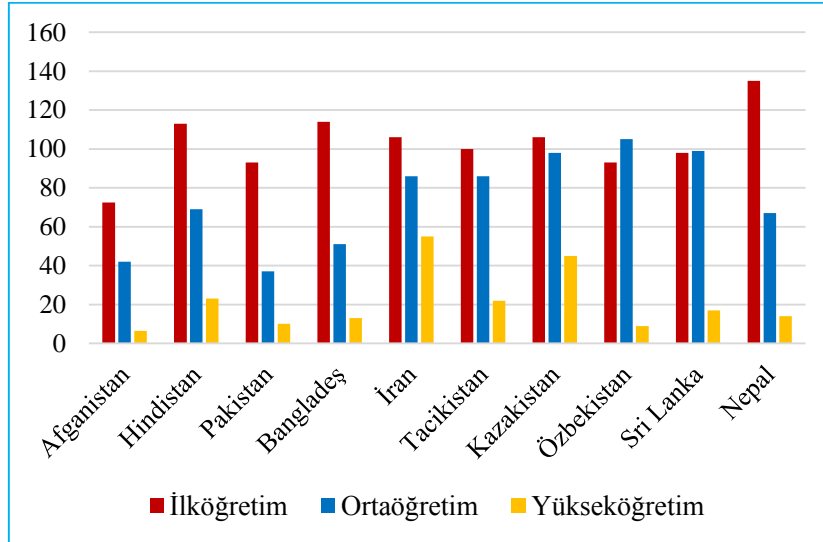
Tablo 26: Karşılaştırmalı Brüt Okullaşma Oranı, 2011

Gösterge Ülke	Afganistan	İran	Pakistan	Hindistan	Nepal	Bangladeş	Tacikistan	Kazakistan	Özbekistan	Sri Lanka
İlköğretim	72,4	106	93	113	135	114	100	106	93	98
Ortaöğretim	42	86	37	69	67	51	86	98	105	99
Yükseköğretim	6,5	55	10	23	14	13	22	45	9	17

Kaynak: Afganistan (NRVA), diğer ülkeler Dünya Bankası, 2011-2012.

Diğer bazı göstergelere göre de; (akademik kadro, okul sayısı, eğitim ve öğretim kalitesi) yönünden yeni en düşük seviyelerindedir. Örneğin; Afganistan’da birkaç üniversite hariç olmak üzere hala güncellenmiş kitap, internet erişimi, modern kütüphane, konferans salonlar, araştırma geliştirme merkezleri yoktur. Komşu ülkelerde ve Güney Asya’da yer alan diğer ülkelerde bu tür sorunlar giderilmiştir.

Grafik 17: Karşılaştırmalı Brüt Okullaşma Oranı, 2011

Kaynak: Afganistan (NRVA), diğer ülkeler Dünya Bankası, 2011-2012.

Tablo 27 ve Grafik 18’de ise okuryazarlık oranları verilmiştir. Afganistan komşu ve Güney Asya’da bulunan diğer ülkelere göre en düşük özellikle kadınlar arasında okuryazarlık düzeyine sahiptir. Afganistan’da yetişkin nüfusunda % 31,41’lük (erkek % 45

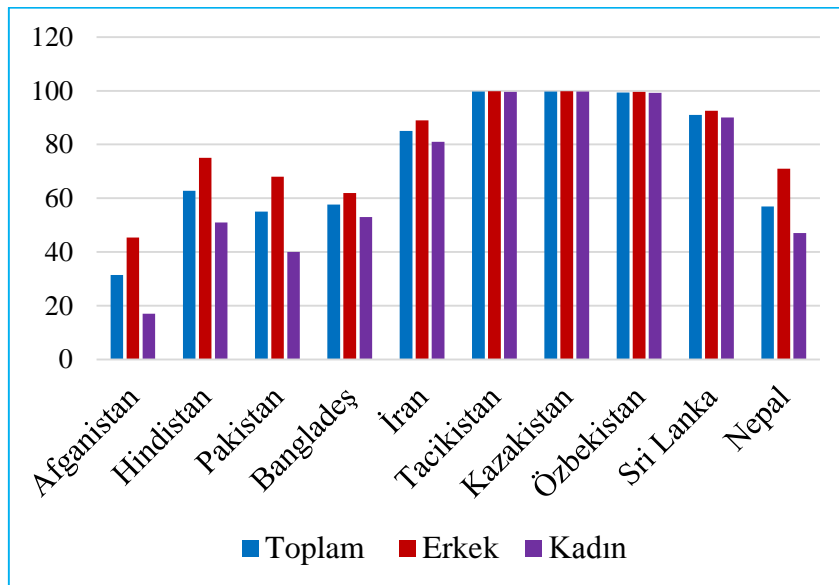
ve kadın % 17) okuma yazma bilmektedir. Güney Asya ve komşu ülkelerin arasında Afganistan'a en yakın ülke % 55 (erkek % 68, kadın % 40) ile Pakistan'dır. Diğer ülkeler; Hindistan % 63 (erkek % 75 ve kadın % 51), Nepal % 57 (erkek %71 ve kadın % 47), Bangladeş % 58 (erkek % 62 ve kadın % 53) şeklindedir. Afganistanın kuzeyinde yer alan Tacikistan, Özbekistan ve Kazakistan neredeyse hem kadınlar hem de erkekler için %100 olarak gösterilmektedir.

Tablo 27: Karşılaştırmalı Okuryazarlık Oranları, 2012 (Yetişkin)

Gösterge Ülke	Afganistan	İran	Pakistan	Hindistan	Nepal	Bangladeş	Tacikistan	Kazakistan	Özbekistan	Sri Lanka
Toplam	31,4	85	55	62,8	57	57,7	99,7	99,7	99,4	91
Erkek	45,4	89	68	75	71	62	99,8	99,8	99,6	92,6
Kadın	17	81	40	51	47	53	99,6	99,6	99,2	47

Kaynak: Afganistan (NRAV, 2012), diğer ülkeler (UNESCO & World Factbook), 2008-2011.

Grafik 18: Karşılaştırmalı Okuryazarlık Oranları, 2012 (Yetişkin)

Kaynak: Afganistan (NRAV, 2012), diğer ülkeler (UNESCO & World Factbook) 2008-2011.

2.2.7. Eğitim Sistemin Sorunları

Dünyanın her yerinde olduğu gibi Afganistan eğitim sisteminde de bazı sorunlar vardır. Ancak, Afganistan eğitim sistemindeki sorunları diğer ülkelerden çok farklıdır. Bu sorunları ortaya koymak için daha derin bir şekilde araştırma yapılması gerekir. Bu çalışmada sadece sistemdeki temel sorunlardan bahsedecektir. Eğitimi sistemindeki temel sorunlar ve çözüm önerileri şu şekilde sıralanabilir.

2.2.8. Eğitim Sektöründe Talep ve Arz Boşluğu

Afganistan dünyada en hızlı nüfus artışına sahip olan ülkelerin arasında yer alır. Hızlı nüfus artışı neticesinde ülkede eğitim talebi her geçen gün artmaktadır. Ülkedeki sosyo-ekonomik altyapı eksikliği ve finansal sorunlar nedeniyle artan eğitim talebi karşılanamamaktadır (Steve Packer et al, 2010:49). Yükseköğretim kurumlarının sayısı yavaş artışı nedeniyle öğrencilerin önemli bir kısmı yükseköğretim katılabilmekte ve birtakım sosyal sorunları ortaya çıkarmıştır.

Örneğin; 2012 (1391-1392 hicri) akademik yılında toplam olarak 160 bin lise çıkışlı öğrenci ülkenin üniversitelere girmek için her yıl yapılan Kankor (öğrenci yerleştirme sınavı) girmişti ancak bunlardan 85 bin (% 53) öğrenci üniversitelere yerleştirilmiştir. 2013 (1392-1393 hicri) akademik yılında sınava giren öğrencilerin sayısı 261'e çıkmıştır. 2012 yılına göre bu rakam neredeyse iki artmıştır. Üniversitelere yerleşmiş öğrenci sayısı ise 110 bin (% 42) olmuştur (http://www.bbc.co.uk/persian/afghanistan/2014/04/140410_k05_afghan_university_1393.shtml).

Eğitime artan talep Afganistan'da lineer bir şekilde artmaktadır. Buna göre ülkede, yalnızca bin öğrenciden yüz öğrenci yükseköğrenim kurumlara ulaşabilmesi mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Afganistan eğitimde en az yatırım yapan ülkelerin arasında yer almaktadır. Yıllık öğrenci başına yapılan yatırım miktarı 60 ABD dolarıdır. Pakistan ve İran'da bu rakamlar sırasıyla 250 ve 500 ABD dolardır. Üniversitelere giremeyen öğrenciler genelde işsiz kalmakta ve Taliban örgütüne katılmaya zorunda kalmaktadırlar.

2012 yılı itibarıyla ülke genelinde 4 milyon çocuk okula gitmesi gerek iken okul dışına bırakılmıştır. Yıllar geçtikçe eğitim talebi ve arz arasındaki boşluk daha da artmaktadır.

2.2.9. Düşük Eğitim Kalitesi

Eğitim sektöründe 2001 yılından bu yana kaydedilen ilerlemeye rağmen düşük eğitim kalitesi halen en önemli sorun durumundadır. Afganistan'da düşük eğitim kalitesi ailelerin çocuklarını okullara göndermemelerine neden olmaktadır. Ülke genelinde okulların yüzde 47,4'nün okulların binası bulunmamakta ve çadır altında eğitim verilmektedir. Genelde okullarda sağlıklı içme suyu, temizlik ve sağlık hizmetleri bulunmamaktadır (Oxfam et al, 2011:19). Okullar ve üniversitelerde genellikle altyapı sorunları vardır. Bunların başlıca elektrik, bilgisayar laboratuvarı gibi sorunları sayılabilecektir (Steve Packer et al, 2010:49).

Afganistan'ın eğitim sistemini uluslararası standartlara göre değerlendirirsek, hiçbir evrensel standardın sağlanmamakta görülür. Örneğin; ders kitapların yokluğu, müfredatlar standart olmayan, yönetmenliğin eksikliği, çağdaş eğitim imkânları, uygun olmayan eğitim tesisleri, derslik eksikliği sayılabilir. Genellikle yükseköğretimde, ana dilde yazılan kitapların önemli bir eksikliği vardır. Mevcut kitapların genellikle modası geçmiştir. Özellikle kamu üniversitelerinde eğitim sistemi çok geleneksel olup, öğrencilerin akademik kariyerinde olumsuz sorunlar yer almaktadır. Genelde kamu üniversitelerde hocaların geçen yıllarda üniversite döneminde kendi okumuş olduğu not defterlerinden ders vermektir. Önümüzdeki birkaç yıl içinde uluslararası toplumun yardımlarıyla okullar inşa edilmesi belirlenmektedir. (Oxfam et al, 2011:20).

2.2.10. Araştırma ve Geliştirme Eksikliği

Araştırma ve geliştirme yükseköğretim için tamamlayıcı bir faktör olarak kabul edilmektedir. Ancak Afganistan'da özellikle kamu genel, teknik, mesleki okullarda ve üniversitelerde araştırma ve geliştirme hizmetleri sunulmamaktadır. Üniversitelerin kütüphanelerinde, ülkenin istatistik merkezinde sosyoekonomik ve diğer göstergeler yayınlanmamakta, yayınlanırsa bile eksik veya tahmini olarak yayınlanmaktadır. Ülke bazında devlet tarafından öğrencilere sunulan yurtlarda internet erişimi sağlanmamaktadır.

Bu durum öğrencileri araştırma yapmak istediği konuda veri kıtlığıyla baş başa bırakmakta ve araştırma-geliştirmeyi negatif bir şekilde etkilemektedir. Araştırma ve geliştirme sorunu sadece öğrenciler arasında değil öğretim üyelerin akademik çalışmalarını da kısıtlamaktadır.

2.2.11. Akademik Kadro Yetersizliği

Önceki bölümlerde de belirtildiği üzere savaşlarda ülkeden beyin göçü yaşamış ve ülkenin akademik kadrosu her yönüyle zayıflamıştır. Son yıllardaki gelişmelere rağmen bu sorun halen devam etmektedir. Ülkede birkaç okulda uzmanlık ve deneyimi dikkate alınacak yeterli sayıda öğretmen yoktur. Üniversitelerde ise çoğu okutmanları lisans mezunudur. Lisansüstü eğitimine sahip profesyonel çok sayıda değildir. Örneğin 18 yükseköğretim kurumunda lisans % 57, % 38 yüksek lisans ve % 5 Ph.D düzeyinde bulunmaktadır (World Bank, 2013e:1).

2.2.12. Yönetim ve Denetleme Sorunlar

Eğitim sisteminin önemli sorunlarında biri de yönetim eksikliği ve denetim sorunudur (Ministry of Education, 2010:13). Yeterli yönetim tecrübesine sahip profesyonel olmadığı gibi, denetim görevini yapabilecek yeterlilikteki tecrübesi sorunu da azalır. Afganistan'da yönetim ve denetleme eksikliğinin çeşitli nedenleri vardır. Eğitim Bakanlığının denetleme kapasitesi kısıtlıdır (Morten, 2009:27). Yönetim ve denetim eksikliği, eski yönetim yapısı ve modası geçmiş olan yöntemler de eğitim üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır. Örneğin hala üniversiteler ve genellikle okullarda öğrencilerin yaptığı hata veya ödevlerini yapmadığı takdirde hocalar tarafından sopa ile vurulmaktadır.

2.2.13. Rüşvet ve Yolsuzluk

Yolsuzluk genellikle kamu pozisyonunun özel kazanç için yanlış veya yasaya uygun olmayan bir şekilde kullanması olarak tanımlanabilir (UNODC, 2012:3). Rüşvet ve yolsuzluğun özellikle eğitim ve Yüksek Öğretim Bakanlığında var olması ülkenin eğitim sistemini aksatan önemli faktörlerden biri olarak nitelendirilebilir.

Dünya Bankası raporuna göre, Afganistan eğitim sektörü rüşvet ve yolsuzluğun en yüksek olduğu sektörlerden biridir. Raporda, rüşvet ve yolsuzluk düzeyi 2009 yılına göre

oldukça artmıştır. 2009 yılında rüşvet ve yolsuzluk düzeyi yüzde 16 iken, 2012 yılında yüzde 51'e çıkmıştır. Daha net olarak rüşvet ve yolsuzluk, polis, mahalli hükümet ve adli ve hukuki kurumlardan sonra Eğitim ve Yükseköğretim Bakanlığında belirlenmiştir. Bunun yanında hem okul hem de üniversitelerde okutmanların öğrencilerden rüşvet almış olduğunu göstermektedir (UNODC, 2012:12).

Eğitim sektöründe rüşvet en yaygın olduğu kurumdur. Okutmanları bir bölgeden diğer bölgeye atanması sürecinde yaşanmaktadır. Örneğin; güvenliğin sağlanmadığı bir bölgeden başka bir bölgeye değiştirmesi ancak rüşvetle yapılabilmektedir. Okullarda ve üniversitelerde ise puan, devamsızlık ve sınav notu karşılığında rüşvet alınmaktadır. Ayrıca eğitim kurumlarında etnik ayrımcılıktan dolayı rüşvet alındığı belirlenmektedir.

2.2.14. Kadın Öğretmen Eksikliği

Afganistan'da kırsal alanlarda, özellikle Güney, Doğu ve Güney Doğu bölgelerde kadınların eğitimi yaygın olmadığından ve farklı dini inançlar söz konusu olduğunda eğitim sektöründe kadın sayısı sınırlıdır. Nitelikli kadın öğretmenlerin eksikliği çoğu kızların (özellikle yaşlandıkça) okula gitmelerine engel olmaktadır. Çünkü kırsal alanlarda, kızlar erkek öğretmenlerin olduğu okullara gitmek istememektedirler. Oxfam ankete göre, toplam % 26, (% 31 ebeveyn, % 25 öğretmenler, % 23 kızlar) ülkedeki okullarda üniversitelerde kadın öğretmenin eksikliğini kızların eğitime erişimine engel olduğunu belirlemiştir. Oxfam ankette kadın öğretmenlerin yüzde 37'si okullarında kadın öğretmen eksikliğini belirtmişlerdir (Oxfam et al, 2011:20-20). Kız çocuklarının eğitim seviyesini kadın öğretmen eksikliği aralarında Afganistan yükseköğrenim sisteminin karşı karşıya zorluklar. Bu ülkede cinsiyet arasında okuryazarlık oranının son derecede etkilemiştir.

2.2.15. Güvenlik Sorunları

Afganistan'da eğitim sektörünün üzerindeki en önemli sorunlardan birisi de güvenlik sorunudur. Toplumun çoğu son yıllarda güvenliğin kötüleşmiş olduğuna inanmaktadır. Güvenliğin sağlanmadığı takdirde, birçok aile çocuklarını okula göndermekten kaçınmaktadır. Eğitim sektöründe güvenlik sorunu 1978 yılından Komünist darbesinden sonra başlamıştır (World Bank, 2009a:7).

Ocak 2006 ila 2008 yılı arasında, Afgan eğitim kurumlarına 670 saldırı öğrenci, gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra farklı araçlar kullanarak genellikle el bombası veya öğretmenlere sözlü tehditler dâhil olmak üzere farklı bölgelerde okullara 1,153 saldırı kayıt edilmiştir. 2006 ve 2007 yılların arasında 230 kişi okullara saldırı yapılan sonucu öldürülmüştür. Okullara yapılan saldırılar ülkenin her tarafında görülmektedir. Söz konusu dönemde sert saldırılara maruz kalmış olan iller Kunarha (95 saldırıları), Khost (91), Nangarhar (74), Helmand (72) ve Kabil (72) şeklindedir. 2006 yılında, en çok saldırı yapılan iller; Helmand, Khost, Kandahar ve Ghazni'dir. 2007 yılında Khost, Kunar, Herat ve Vardak, 2008 yılında Kunar, Kabil, Nangarhar ve Host eyaleti daha çok saldırıya maruz kalmıştır (Marit Glad et al, 2009:21-24)).

Saldırılarda kızların gittiği okulları daha çok hedef olduğu görülmüştür. Saldırıya uğrayan toplam okulların % 40 kızların, kız ve erkek karma okulların % 32, erkek okullar ise % 25 olduğu tahrip edilmiştir. 2009 yılı başında ülke genelinde 670 okul güvensizlikten dolayı kapatılmıştır. Özellikle Güney illerinde, okulların % 65-81 arasında güvensizlik nedeniyle kapalıdır. Taliban sözcüsü Kari Yusuf Ahmedi sözleriyle “*Biz İslam karşıtı dersler veren bazı okullarda yaktık*” (Marit Glad et al, 2009:26-29) Ülke çapındaki genel güvensizlik eğitim sektörü üzerinde ciddi olumsuz etkileri bırakmıştır.

2.2.16. Çözüm Öneriler

- İlköğretimde öngörülmüş olan hedef, okullaşma oranı yüzde 100'e çıkarılmalıdır.
- Yükseköğretimdeki okullaşma oranının yüzde 50'lerin üzerine çıkarılmalı, program içerikleri ortaöğretime paralel olarak hazırlanmalıdır. Yükseköğretimde hedeflenen okullaşma oranını belli alanlara öncelik vererek, yakalayabilmek için gerekli sayıda ve nitelikte öğretim elemanı yetiştirilmesi sağlanmalıdır.
- Eğitim sisteminde okullaşma oranının yükseltilmesi kadar eğitimin niteliğinde artırılmalıdır. Öğretmen yetiştirme politikaları da gözden geçirilmelidir.
- Eldeki okul binalarının, araç ve gereçlerinin ve öğretmenlerin tam olarak kullanılıp kullanılmadığı değerlendirilmeli, programlarda bölgesel farklılıklar ele alınmalıdır.
- Afganistan genç kadın nüfusunun eğitim ve iş sahibi olma durumu bakımından dezavantajlı durumdadır. Bu nedenle, hem kız çocuklarının eğitimi hem de

kadınların iş hayatına katılımının artırılması için teşvik edici politikalar düzenlenmelidir.

- Nitelikli eğitim için eğitime daha çok kaynak ayrılmalı, bu kaynaklar gereksinim duyulan eğitim tür ve düzeylerinde paylaşılmalı ve denetlenmelidir.
- Uzak bölgelerde, özellikle kırsal alanlarda kızlar için fazla okul kurma çabaları, kadın-dostluk akademik çevre, iyi donanımlı okullar sayısı artırmalıdır.
- Kırsal veya uzak bölgelerde, kadın öğretmenlerin sayısı ve kalitesi artırılmalıdır. Nitelikli kadın öğretmen sıkıntısını gidermek için öğretmenlik eğitim programları gözden geçirilmelidir. Geliştirilmiş teşvik programları öğretmen hazırlık sınıfları ve uzak alanları için programlar geliştirilmelidir.
- Hem merkezi düzeyde hem de yerel düzeyde bütün eğitim kurumlarında idari yönetim ve denetim kurumların seviyeleri geliştirmeli.
- Kırsal ve özellikle Güney, Güney ve Güney Batı bölgelerde yaşayan insanlar için çocuklarını (kız) okullara teşvik edici ve toplum uyandırma programların geliştirmeli.
- Özellikle çatışma alanlarında, okulların güvenliğin artırmasına odaklandırılmadı.
- Okul ve ebeveyn arasındaki güçlü bağlantılar oluşturulması ve korunmalıdır.
- Güvenliğin sağlanması eğitim için ön şart konumundadır. Eğitime karşı olan gruplarla diyaloglar kurulmalı ve ikna edilmelidir. Herhangi silahla ya da silahlı kuvvetlerle çözülmesi mümkün değildir.
- Akademik kalite ve yüksek eğitim kurumlarında bilginin ilerlemesi için politikalar belirleyerek belirtilen standartların tanımlanması, Yükseköğretim ve Araştırma Milli Komisyonu (YAMK) kapsayıcı bir kurum kurulmalıdır.

2.3. Afganistan'ın Sağlık Yapısı

Afganistan'da bütün sağlık hizmetleri Afgan Hükümet'inin Halk Sağlık Bakanlığı sağlanmaktadır. 2001 yılında sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesinde de bağımlılık % 70 oranındaydı. Beş yaşın çocuk altındaki yaklaşık yüzde 50'si yetersiz beslenmekteydi. Neredeyse altı milyon Afganlı hiçbir ya da tıbbi hizmetlere çok az erişimi vardı. Bakanlığın hedefi, Afganistan halkının, özellikle kadınların ve çocukların sağlık durumunu geliştirmeyi amaçlamaktadır. Anne ölüm oranı ise her 100.000 doğumda 1,700 şeklindeydi. Afganistan anayasasınının 52. maddesine göre ayrımcılık yapmadan bütün Afgan vatandaşlara bedava

sağlık hizmetleri sunmak zorundadır (Afghanistan Constitution, 2003:52). Afganistan'da toplam (kamu ve özel) yıllık kişi başına sağlık harcamaları 51 ABD dolar iken Güney Asya ve düşük gelirli ülkelerde 55 ve 31,3 ABD dolar olarak tahsis edilmiştir (World Bank Development Indicators, 2014).

2.3.1. Doğum ve Ölüm Oranları

Nüfus kitlelerinin başlıca değişkenlerinden biri de doğumlar ve ölümlerdir. Ülke nüfusunda 15-49 yaşları arasındaki 1,000 kadın başına düşen yıllık doğum sayısına "genel doğum oranı" denir. Buna karşılık, herhangi bir yaş dilimi olmaksızın 1,000 kişiye nüfus başına düşen yıllık ölüm sayısına "genel ölüm oranı" denmektedir (<http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.CBRT.IN>).

Genel Ölüm Oranı=Yıllık Ölüm Toplamı/Toplam Nüfus Yıl Ortası×100

Genel Doğum Oranı= $\frac{\text{Yıllık Doğum Toplamı}}{\text{15-49 Yaş Arası Kadın Nüfusu (Yıl Ortası)}} \times 100$

Ülke nüfusunda doğum ve ölüm oranları arasındaki fark o ülkenin doğal nüfus artış hızını verir (<http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.CDRT.IN/countries>). Bu oran göçlerden arındırılmış bulunduğundan daha anlamlıdır. Afganistan çok yüksek doğum oranlarına sahiptir.

Kaba doğum ve ölüm oranları Tablo 28 ve Grafik 19'da verilmiştir. Afganistan'da ölüm oranları 2004'li yıllardan itibaren giderek düşmektedir. Nitekim 2005-2012 yılları arasında doğum oranı çok yavaş ta olsa düşüş göstermiştir. 2004 ölüm oranı yüzde 11 iken, 2006 devresinde bu değer 10,2'ye düşmüştür. 2006 yılında 2012 yılına kadar ölüm oranı 8,1'e düşmüştür. Kaba doğum oranına bakıldığı zaman çok hızlı bir düşüş göze çarpmaktadır. Kaba doğum oranı 2004 yılında 46,3 iken 2007 yılında 42,2'e düşmektedir. 2007 yılında 2012 yılına kadar doğum oranı 35,3'e düşmüştür. Afganistan'da doğum oranı ölüm oranının neredeyse üç katıdır.

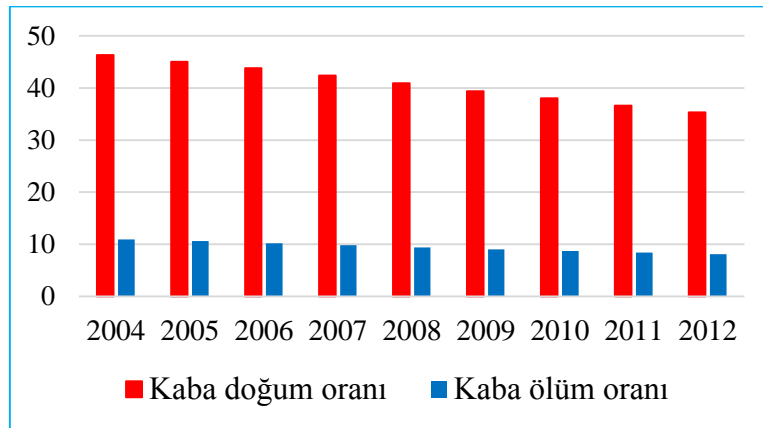
Tablo 28: Kaba Doğum ve Ölüm Oranları 2004-2012

Yıl	Kaba doğum oranı %	Kaba ölüm oranı %
2004	46,3	10,9
2005	45	10,6
2006	43,8	10,2
2007	42,4	9,8
2008	40,9	9,4
2009	39,4	9
2010	38	8,7
2011	36,6	8,4
2012	35,3	8,1

Kaynak: <http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.CBRT.IN/countries/AF?display=graph> (20-02-2014).

Ölüm oranlarının düşmesi sosyal ve ekonomik yaşantıdaki iyileşmelerin açık bir göstergesidir. Doğum oranlarının düşüşü, daha ziyade sanayileşme ve şehirleşme olguları ile ilgilidir. Zaten gelişmekte olan ülkelerde sosyo-ekonomik kalkınma ile ters orantılı olarak doğal nüfus artış hızının, başka bir deyişle doğum ile ölüm oranları arasındaki farkın düşmesi adeta demografik bir kural gibidir.

Grafik 19: Kaba Doğum ve Ölüm Oranları, 2004-2012

Kaynak: <http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.CBRT.IN/countries/AF?display=graph> (20-02-2014).

Demografik geçiş teorisine göre; ilk aşamada,(Sanayi öncesi toplumda) ülkeler yüksek doğum ölüm oranıyla karşı karşıyadır. Doğum ve ölüm oranları doğal olgulara göre

değişir. Bu aşamada Malthusyen teorisin işlediği kabul edilir. İkinci aşama; geçiş aşama olarak ifade edilmiştir. Geçiş aşamada, doğum oranları sabit kalır ya da çok yavaş düşmekte iken ölüm oranları dramatik bir şekilde ya da doğum oranından daha yüksek bir hızla düşmekte, yüksek doğum oranları nüfus patlamasına yol açmaktadır. Ülkeler, düşük doğurganlık, uzun ömürlü ve yaşlı nüfusuna dönüşür. Genellikle, ölüm oranları yükselen kişi başına gelir, ulaşım, beslenme gelişmesi, bölgesel ve uluslararası bütünleşme küresel gıda pazarında erişimin sağlanması, sağlık hizmetlerin ilerlemesinden düşmesine inanılmaktadır (Ronald, 2003:167-172).

Aşama iki 'de ölümlerinde düşüş bir sonucu olarak ölümler ve doğumlar arasındaki boşluk giderek geniş olmakta ve nüfus artışına giderek daha hızlı bir artış "nüfus patlaması" sebep olur. Bu nüfusu artışı doğurganlık artışı ya da doğum oranları ile alakası yok aksine ölümler oranında bir düşüş nedeniyle meydana gelmektedir. Dolayısıyla nüfusun yaş yapısı giderek genç ve ülkede çocukların sayısı daha fazla olur (David E. Bloom et al, 2001:16-41).

Afganistan nüfus özelliklerini demografik geçiş teorisi ilkelerini uygulayarak ülke birinci aşamadan geçmiş ve ikinci aşamada olduğunu açıkça diyebiliriz. Şöyle ki kaba doğum oranı zaman diliminde yaklaşık değişmeden ya da çok yavaş bir oranla azalmakta iken kaba ölüm oranı hızlı bir şekilde azalmaya devam etmektedir. Yaşlı nüfusu % 2'sini oluşturmakta ve gittikçe azalmaktayken, genç nüfusu artmaktadır.

Yüksek genç nüfusa sahip olan ülkelerin eğitim ve sağlık gibi alanlarda her alanlarda daha fazla yatırım yapmaları gerekmektedir (David E. Bloom et al, 2001:14). Afganistan genç nüfus yapısıyla her ülkeden daha fazla eğitim ve sağlık yatırımı yapması gerekmektedir. Ancak soru şu; Afganistan düşük veya hiç bulunmayan sosyo-ekonomik altyapısı ile bu nüfus artışının altından kalkabilir mi? Görüldüğü kadarıyla kaldıramaz. Ancak, bu sorunun cevabını bulabilmek için daha fazla ve derin araştırmalar gerekmektedir.

2.3.2. Sağlık Sektörün Büyüklüğü

Sağlık sektörün büyüklüğü ile ilgili veriler Tablo 29'de gösterilmiştir. Afganistan'ın sağlık sektörün büyüklüğüne bakıldığında çok küçük ve sınırlı olduğu görülür. 2008 yılında ülkede toplam 318 hastana bulunmakta, bu rakam 2011 yılında 282'ye düşmüştür. Ülken

çapında hastanelerde toplam yatak sayısı neredeyse 13 bin çıkmaktadır. 2008 yılına göre sadece 1,000 yatak artırabilmiştir. Kişi başına düşen yatak sayısına bakıldığında her 1,000 kişi için 5 yatak düşmektedir. 2011 yılında ülkede doktor sayısı toplam 7,584 kişidir. Bu sayı 2008 yılına göre neredeyse iki kat olmaktadır. Toplam uzman hâkim sayısı ise 12 bin olarak görülmektedir. Neredeyse 2008 yılından beri hiç artmamıştır. Her bin kişiye 2 doktor düşmektedir.

Yukarıdaki belirtilen sağlık sektörün büyüklüne bakıldığı zaman ülkenin ne kadar zayıf sağlık sektöre sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Ülkenin farklı bölgelerinde toplam eczane sayısı 9,901 eczane vardır. Bunun içinde devlet tarafında sağlık hizmetleri sunan eczaneler sayısı 152, geride kalanı özel eczanedir. Ülkede toplam 1337, (devlet 725 ve özel 621) laboratuvarlar bulunmaktadır.

Tablo 29: Sağlık Büyüklüğü Hakkında Sayısal Veriler

Göstergeler	Birim	2008	2009	2010	2011
Toplam Hastane Sayısı	Sayı	318	302	308	282
Devlet Hastane Sayısı	Sayı	130	131	137	140
Özel Hastane Sayısı	Sayı	188	171	171	142
Toplam Yatak Sayısı	Yatak	12,095	12,492	12,598	13,088
Kişi Başına Yatak Sayısı (bin)	Yatak	5	5	5	5
Toplam Doktor Sayısı	Kişi	4,834	6,037	6,901	7,584
Kişi Başına Doktor Sayısı (bin)	Kişi	2	2	2	2
Uzman Hekim Sayısı	Kişi	12,113	12,344	12,163	12,233
Toplam Eczaneler	Sayı	9,330	9,352	9,757	9,901
Devlet Eczaneler	Sayı	107	121	130	152
Özel Eczaneler	Sayı	9223	9231	9627	9749
Toplam Laboratuvar Sayısı	Sayı	1054	1121	1197	1337
Özel Laboratuvar Sayısı	Sayı	491	491	589	621
Devlet Laboratuvar Sayısı	Sayı	563	630	608	725

Kaynak: CSO, 2008-2010 verilerinden derlenmiştir.

2.3.3. Sağlık Hizmetlerine Erişim

Sağlık hizmetlerine erişimi çok boyutlu bir kavramdır. Elbette sadece sağlık tesislerine fiziksel mesafe veya süresi ile ilgili değildir, aynı zamanda sağlık hizmetlerine ulaşma zamanı, fırsat maliyetleri müşteriler ile sağlık görevlilerinin davranışlarını da kapsayan bir konudur. Ülkenin kırsal kısmında sağlık hizmetlere ulaşması en önemli sorunlardan biri olarak sayılır. (NRVA 2011-2012:83). Ülkede Mesafe ve bir sağlık kuruluşuna ulaşmanın maliyetleri sağlık hizmetlerinin düşük kullanımına neden olmaktadır. (NRVA 2001-2012:85). Sağlık hizmetlerinin ulaşması zor ve maliyetli olduğundan dolayı ülkede anne ölüm oranı çok yükselmektedir. Anne ölüm oranı 100,000 doğumda gebelik ve doğum sırasında ölen kadınların sayısına denir. Afganistan'da anne ölüm oranı 2004 yılında her 100.000 kadından 710 kişi hayatını kayıp etmekteyken, bu rakam 2010 yılında 460'ya düşmüştür. Düşük gelirli ve Güney Asya ülkelerin ortalaması ise sırasıyla 410 ve 220 civarındadır (World Bank Development Indicators 2014).

Ülkenin ana sağlık göstergelerinin çoğu iyileştirilmesine rağmen, uluslararası sıralamanın çok düşük sıralamalarda hala en alt sıralamalarda yer almaktadır (NRVA 2007-2008:73). Afganistan'ın sağlık sistemi performansı açısından ana kaygılarından biri kentsel ve kırsal nüfus arasında çok eşitsiz sağlık hizmetlerinin sunulmasıdır. Sağlık hizmetleri ülkenin her yerine dengeli olarak dağılmamıştır. Sunulan sağlık hizmetlerin çoğu kabil başta olmak üzere Herat, Balkh, Nangarhar gibi şehirlerde verilmektedir. Kırsal ve özellikle göçebe nüfusa sunulan sağlık hizmetleri ise oldukça düşük ve kalitesizdir (NRVA 2011-2012:xx). Nüfusun % 46'si temiz içme suyundan yararlanırken ancak % 8'lik kısmı sağlık hizmetleri alabilmektedir. Temiz içme suyundan yararlanabilen oranı 2007 yılında sadece % 27 idi. % 27'den % 46'ya çıkış önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir.

2.3.4. Hayat Beklentisi

Beklenen hayat süresi, belli bir coğrafyada, belli bir sınıfa, yaş grubuna, cinsiyete dâhil olan veya başka değişkenlere bağlı olarak, bir insanın, kalan ömrüne ait istatistiksel bir göstergedir (OECD, 2013:24). Beklenen hayat süresi, bir toplumda yaşayan insanların sıradan ne kadar uzun yaşadığını açıklayan istatistiksel bir ölçüttür (World Bank Development Indicators 2014). Beklenen hayat süresi genel olarak farklı bölgeler, farklı ülkeler, farklı

cinsiyetler değişikli göstermektedir. Farklı ülkelerde hayat beklentisi oranları çeşitli göstergelere ilişkindir. Bunlar; sağlık hizmetlerin kalitesi, yaşam tarzı, kişisel stresi, kamusal ve çevresel kalite, mutluluk düzeyi, sosyo-ekonomik koşullar gibi faktörler şeklinde sıralanabilir.

Tablo 30 ve Grafik 20’de gösterildi üzeri ortalama hayat beklentisi 1980 yılında 41 yıl idi. 1990’da ise 49 yıla çıkmıştır. Afganistan en düşük hayat süresine sahip ülkelerin arasındadır. Hayat beklentisi, Taliban rejiminin sona ermesinden sonra artmaya başlamıştır. 2004 yılında 57 iken 2012 yılında 61’e ulaşmıştır. Afganistan’da hayat beklentisi, uzun savaşlar ve çatışmalardan dolayı negatif etkilenmiştir (NRVA, 2001-2012:83). Yukarıda belirlendiği gibi savaşlar boyunca bütün sağlık kurumları yıkılmış veya faaliyetleri askıya alınmıştır. Ülkede düşük hayat beklentisinin nedenlerinin arasında yoksulluk, güvensizlik, düşük sağlık hizmetleri, sosyal, ekonomik altyapı gibi faktörler sayılabilir.

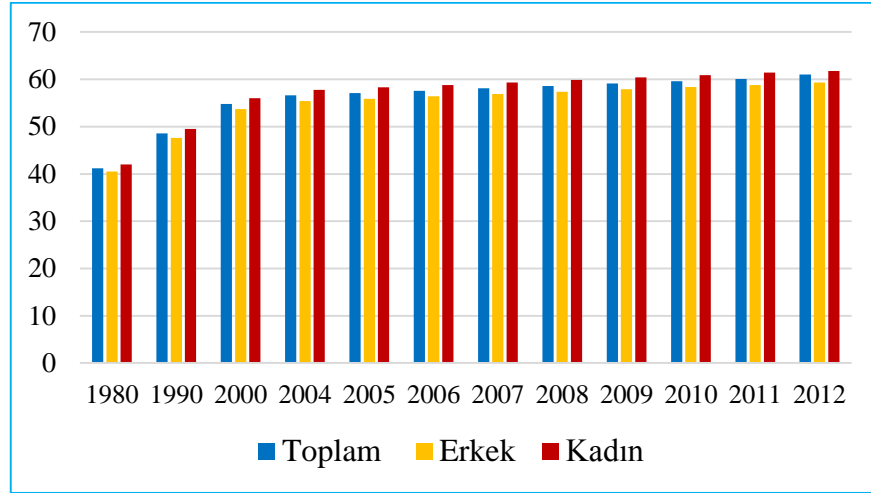
Tablo 30: Afganistan’da Hayat Beklentisi, 1980-2012

Yıl	Erkek	Kadın	Toplam
1980	40,5	42	41,2
1990	47,6	49,5	48,6
2000	53,7	56	54,8
2004	55,4	57,8	56,6
2005	55,9	58,3	57,1
2006	56,4	58,8	57,6
2007	56,9	59,3	58,1
2008	57,4	59,9	58,6
2009	57,9	60,4	59,1
2010	58,4	60,9	59,6
2011	58,8	61,4	60,1
2012	59,3	61,8	61

Kaynak: <http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN/countries/AF?display=graph> 15-03-2014).

Afganistan’da hayat beklentisinin başka bir özelliği ise kadınlar ile erkeklerin hayat beklentisinin aynı olmamasıdır. Kadınlar erkeklerden daha uzun yaşar. 1990 yılında ortalama olarak kadınlar için hayat beklentisi 42 iken erkekler için 40,5 yıl olarak tespit edilmiştir. 2012 yılında kadınların hayat beklentisi 62’ye ulaşırken erkeklerin hayat beklentisi sadece 59 yıla ulaşmıştır.

Grafik 20: Afganistan’da Hayat Beklentisi, 1980-2012

Kaynak: <http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN/countries/AF?display=graph> (15-03-2014).

2.3.5. Hayat Beklentisinin Karşılaştırması

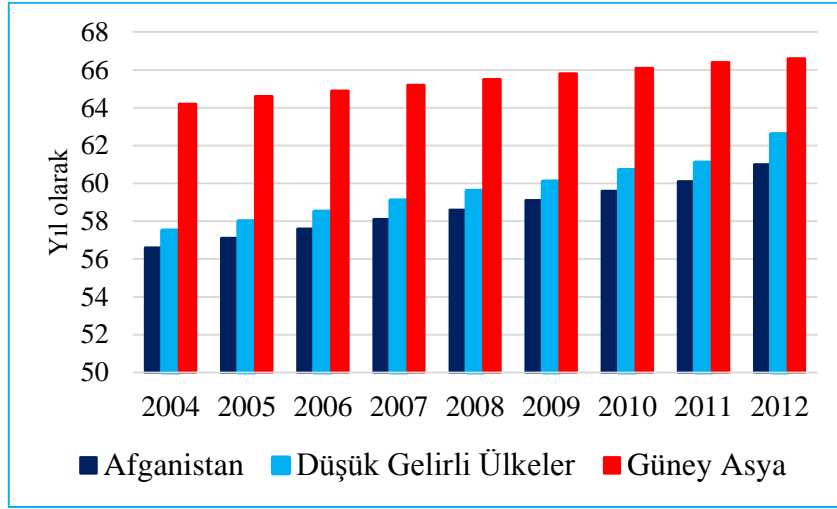
Afganistan ile Güney Asya ve Düşük Gelirli Ülkeler hayat beklentisi Tablo 31 ve Grafik 21’de gösterilmiştir. Hayat beklentisi değerleri incelediğinde Afganistan’da yaşayan nüfusu hem Güney Asya hem de Düşük Gelirli Ülkelerde yaşayan nüfusun altında yer almıştır. 2004 yılında Afganistan 56,6, Güney Asya 64,2 ve Düşük gelirli ülkelerde 57,5 şeklindedir. 2012 yılında Afganistan’da hayat beklentisi 61, Güney Asyada 66,6 ve Düşük gelirli ülkelerin ortalaması 62,6 yıla çıkmıştır.

Tablo 31: Hayat Beklentisinin Karşılaştırması, 2004-2012

Yıl	Afganistan	Düşük Gelirli Ülkeler	Güney Asya
2004	56,6	57,5	64,2
2005	57,1	58	64,6
2006	57,6	58,5	64,9
2007	58,1	59,1	65,2
2008	58,6	59,6	65,5
2009	59,1	60,1	65,8
2010	59,6	60,7	66,1
2011	60,1	61,1	66,4
2012	61	62,6	66,6

Kaynak: <http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN/countries/AF-XM-8S?display=graph> (17-03-2014).

Grafik 21: Hayat Beklentisinin Karşılaştırması, 2004-2012

Kaynak: <http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN/countries/AF-XM-8S?display=graph> (17-03-2014).

2.3.6. Ölüm Oranı (5 yaş altı)

İsminden anlaşıldığı üzere beş yaş altı ölüm oranı, bir ülkede yeni doğan bebeklerin beş yaşına ulaşmadan önce ölen her 1,000 bebekten ölen sayısına denir. Bu oran genellikle bir ülkenin sağlık hizmetlerinin seviyesini gösteren bir göstergedir. (World Bank Development Indicators, 2014).

Afganistan, Güney Asya’da bulunan birkaç ülke ile beş yaşın altındaki ölüm oranları Tablo 32 ve Grafik 22’de gösterilmiştir. Afganistan’da 2004 yılında her 1,000 çocukların 121’i ölür. Ama eğilimine bakıldığı zaman başka ülkelere göre daha hızlı bir şekilde azalış göze çarpar. Bu bize ülkede geçtikçe sağlık hizmetlerin iyileşmesini gösterir. 2012 yılında 98,5 şeklindedir.

Tablo 32: Ölüm Oranı, 5 Yaş Altı (1,000 Doğumda)

Yıl	Afganistan	Hindistan	Pakistan	İran	Bangladeş	Nepal
2004	121	78,2	102,6	27,3	71,8	64,3
2005	117,1	75,1	100,5	25,7	67,7	60,5
2006	114,5	72,1	98,4	24,2	63,4	57
2007	111,5	69,3	96,3	22,8	59,1	53,7
2008	108,8	66,5	94,1	21,5	54,9	50,7

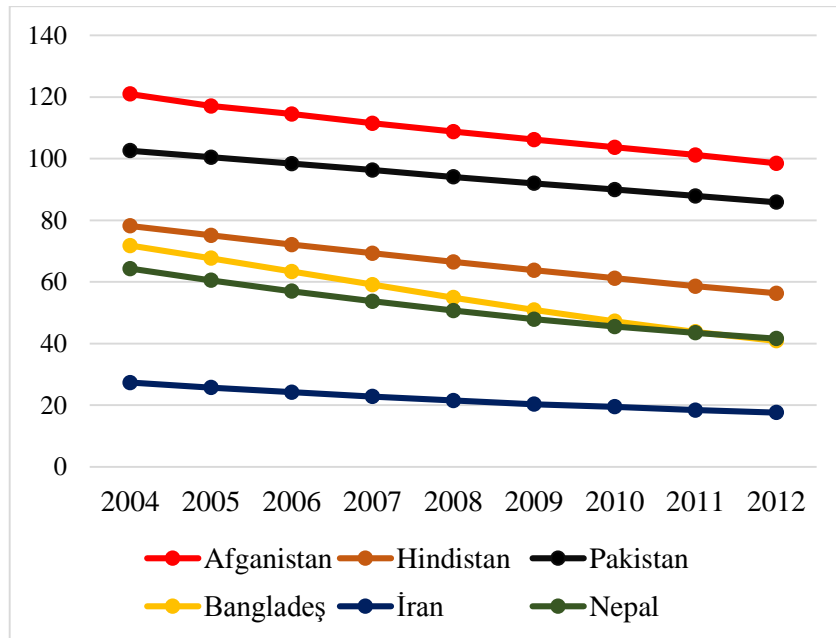
32 (Devamı)

2009	106,2	63,8	92	20,3	50,9	47,9
2010	103,7	61,2	90	19,5	47,2	45,5
2011	101,2	58,6	87,9	18,4	43,8	43,5
2012	98,5	56,3	85,9	17,6	40,9	41,6

Kaynak: <http://data.worldbank.org/indicator/SH.DYN.MORT/countries/AF-IN-PK-BD-IR-NP?display=graph> (07-04-2014).

Afganistan'da beş yaşın altında çocuk ölüm oranını Güney Asya'daki ülkeler ile karşılaştırıldığı zaman, Güney Asya'da bulunan ölüm oranının üzerinde olduğu görülür. 2012 ölüm oranını dikkatte aldığımızda Hindistanda 56, Pakistanda 85,9, Nepalda 41,6, İranda 17,6, Bangladeşta 40,9 şeklindedir. Bunun yanında, Afganistan'da beş yaşın altında çocuk ölüm oranı Güney Asya ve Düşük Gelirli Ülkelerin ortalamasının üzerindedir. Örneğin 2012 yılında Güney Asyada 59 ve Düşük Gelirli Ülkelerde 82 şeklindedir (World Bank, 2014). Afganistan'da yüksek anne ve çocuk ölümlerinin nedenleri; erken doğum, temel sağlık hizmetlerine erişim eksikliği ve eksik beslenme gibi faktörlerdir.

Grafik 22: Ölüm Oranı, 5 Yaş Altı (1,000 Doğumda)

Kaynak: <http://data.worldbank.org/indicator/SH.DYN.MORT/countries/AF-IN-PK-BD-IR-NP?display=graph> (07-04-2014).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AFGANİSTAN’NIN EKONOMİK YAPISI

3.1. Makroekonomik Göstergelerin Yorumu

Afganistan, eski zamanlardan beri, bölge ve dünyada tarım ülkesi olarak kabul edilmektedir. Güney Asya ülkelerinde olduğu gibi, Afgan ekonomisi için de tarım hayati öneme sahiptir. Gayri safi milli gelirin büyük bir kısmı tarım ürünlerinden elde edilmektedir. Topraklarının sadece % 12’si ekilebilir olmasına rağmen, tarım Afganistan’ın en önemli gelir kaynağını teşkil etmektedir (World Bank, 2013b:9). Tarımda yeni teknoloji kullanımı 2001 yılından sonra başlamıştır. Tarım ve hayvancılık, Afganistan ihracatının ana kaynağıdır. Afganistan’da tarımsal ürünleri endüstrilerin hammaddesi olarak bilinmektedir. Bunun için tarım Afgan toplumunun ekonomik yapısının birincil sektörü olarak bilinmektedir (Andrew, 2008-2009:9).

İkili yapı teorisinde, tarım verimsiz sektör olarak kabul edilmekte ve kalkınmada pasif bir rol oynadığına inanılmaktaydı. Ancak 1960 ve 1970’ler arasında Asya’da gerçekleştiren “Yeşil Devrim” ‘den sonra bu görüş tartışılmıştır. Yeşil Devrim altında, geleneksel tarım sektörünün modern sektöre dönüştürülme olasılığı, tarımın iktisadi büyüme ve kalkınmanın kaynağı olabileceğini ortaya koydu (Joya, 2011:67-68).

Afganistan’ın tarım sektörü, diğer sektörlerle yakın ilişkisinden dolayı ekonomik büyümede, lokomotif ve canlandırıcı araç olarak rol oynamaktadır. 20. yüzyılda Afganistan, güçlü tarıma odaklı pazar sistemi sahipti. 1960 ve 1970’lerde dünyanın en büyük kurutulmuş meyve kaysı, badem, ceviz, fıstık (özellikle üzüm) ve karakul ihracatçılarından biri sayılırdı. Bu ürünlerde Afganistan dünya pazarının yaklaşık % 60’ına sahipti ülkeye önemli bir sermaye getirmişti (Overseas Development Institute, 2004:17). Günümüzde, ülke tarımda karşılaştırmalı avantajını kayıp etmiştir.

Afganistan'ın ekonomisinde ikinci önemli rolü oynayan sektör sanayi sektörüdür. Bununla birlikte ülke ağır sanayiye sahip değildir. Çoğu endüstriler 30 yıla yakın süren savaşların sonucunda tahrip olmuş veya kullanım dışı kalmıştır. Afganistan daha çok küçük sanayiye sahiptir Afganistan'da sanayi sektörü hammadde temini bakımından yurt dışına bağımlıdır (<http://www.daneshnamah.com/index.php/economic-news/afghanistan/62-economic-conditions/5663-afghan-economic-structure>). Hükümetin sanayi sektörünü yeterli derecede desteklemediği için zaman geçtikçe sanayi sektörün payı azaltılmaktadır. Afgan ekonomisinin üçüncü sektörü ise hizmetler sektörüdür (http://www.economywatch.com/world_economy/afghanistan/structure-of-economy.html) Son on yılda hizmetler sektörü büyük ölçüde gelişmiştir. Hatta 2006'dan beri ülkenin ekonomisine en fazla katkıda bulunan sektör olarak kabul edilir.

3.2. Makroekonomik Göstergelerin Güvenirliği

Bir ülkenin ekonomik yapış; GSYİH, büyüme, işsizlik, enflasyon ve diğer temel göstergelerle analiz edilir. Doğru durumu tespit yapılabilmesi ve geleceğe yönelik isabetli kararlar alınabilmesini göstergelere ilişkin verilerin doğruluğu ile yakından ilişkilidir.

Bu anlamda Afganistan ekonomisine ilişkin göstergelerin doğruluğu her zaman tartışılan konudur. Ülke ekonomisine ilişkin veriler; Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB), Afganistan Merkezi İstatistik Kurumu (CSO), Afganistan Merkez Bankası (DAB), Asya Kalkınma Bankası (ADB), Amerikan Merkezi İstihbarat Ajansı (CIA) gibi çeşitli kurumlar tarafından yayınlanmaktadır. Yayınlanan veriler birbirini tutmamaktadır

Farklı kurumların yayınladığı veriler ekonomik göstergeler oranında uyumsuzluğun ortaya çıkması da şu faktörler etkilidir;

- Afgan para biriminin, döviz kuru kullanılarak ABD dolarına dönüştürülmesi sürecinde hatalar.
- Afganistan'da kullanılan Hicri takvimi Batı takvime dönüştürme sırasında GSYİH hesaplamasında ortaya çıkan sorunlar.
- Kayıt dışı ekonomik verileri ve uyuşturucu üretim miktarını ekonomik büyümede ekleyip eklememe sorunu.

- Veri bulunmayan durumlarda tahmin yöntemlerine bulmaları ve ortalama değerini alınması.
- Kamu otoritelerin makro değişkenlerin doğru hesaplayabilmek kapasitede olmaması; araç-gereç, teknoloji ve yeterli nitelikli parasal eksikliği.

3.3. Gayrı Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH)

Gayrı safi yurtiçi hâsıla (GSYİH) belirli bir dönemde ülke içinde üretilen bütün nihai mal ve hizmetlerin parasal değerini ifade eder. GSYİH, ülkelerin ekonomik büyüklüğünü ölçmek için kullanılan bir kavramdır.

GSYİH'ye ilişkin reel değer bulunmadığı için analizde Nominal değerler zorunlu olarak kullanılmıştır. (Afganistan 2002-2013 dönemi ortalama enflasyon oranı % 10 civarındadır).

Afganistan dünyanın ve Güney Asya'nın en fakir ülkelerinden biri olduğu bilenen bir gerçektir. GSYİH açısından, Dünya Bankasının 2012 gelişmişlik ligi raporunda 200 ülke arasında 20, 5 milyar dolarlık GSYİH miktarı ile 105. ülke olarak yer almaktadır (World Bank, 2013c:2). Afganistan dünyanın 49 en az gelişmiş ve düşük gelirli ülkeleri arasında bulunmaktadır.¹ Afganistan 2001 yılından sonra zayıf iktisadi, siyasi ve sosyal kurumlar, düşük yurtiçi gelir, istikrarsız yardım akışı ve ithalata bağımlılık nispeten sağlam makroekonomik performans göstermeye başlamıştır (World Bank 2012d:33).

Tablo 33: Nominal Gayrı Safi Yurtiçi Hâsıla, 2002-2013 (Milyar)

Yıl	Nominal Gayrı Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH)
2002	4,1
2003	4,5
2004	5,2

¹ Birleşmiş Milletler 2013 Raporuna göre 49 ülke "En Az Gelişmiş Ülkeler" (LDCs) olarak belirlenmiştir. 49 ülkeden, 34 Afrika'da, 10 Asya'da ve 5 Pasifik Adası ülkelerdir. Asya'da yer alan 10 ülkeden biri de Afganistan'dır. Terimi "En Az Gelişmiş Ülkeler (LDCs)" 3 aşağıdaki kriterlere göre dünyanın en yoksul ülkeleri açıklar: Kişi Başına Gelir, İnsan Kaynaklar Zayıflığı ve Ekonomik Güvenlik Açığı.

33 (Devamı)

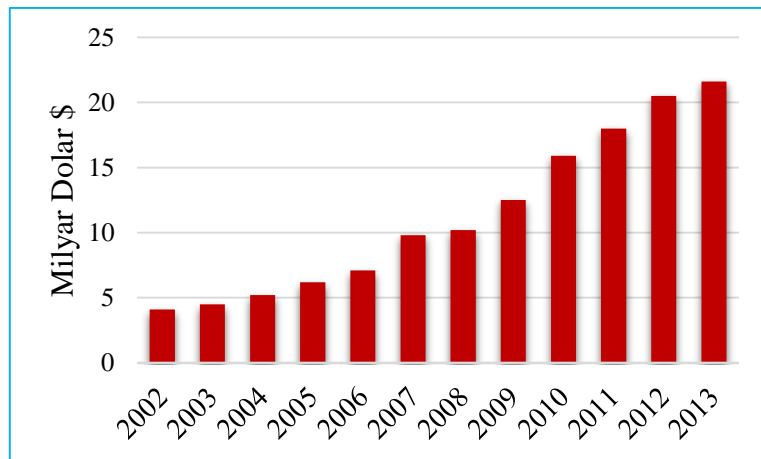
2005	6,2
2006	7,1
2007	9,8
2008	10,2
2009	12,5
2010	15,9
2011	18
2012	20,5
2013	21,6

Kaynak: Dünya Bankası, NRVA ve DAB verilerden derlenmiştir.

Tablo 33 ve Grafik 23'ten anlaşıldığı gibi, Afganistan Nominal GSYİH'sı 2002 yılından bu yana büyük ölçüde artış göstermiştir. 2002 yılında 4,1 milyar dolar olan GSYİH değeri 2013 yılında 21,6 milyar dolara yükselmiştir. Satın alma gücü paritesi cinsinden ise bu değer 46 milyar dolar olduğu hesaplanmıştır.

Bu büyümenin nedenleri arasında; uluslararası yardımların alınması, sektörünün hızlı toparlanma yaşanması, hizmet sektörünün hızlı bir şekilde gelişme göstermesi, siyasi ve iktisadi reformlar, geliştirilmiş bütçe yönetimi gibi faktörler sayılabilir (World Bank, 2010:3 & Anthony, 2013:10).

Grafik 23: Nominal Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla, 2002-2013 (Milyar)

Kaynak: Dünya Bankası, NRVA ve DAB verilerden derlenmiştir.

3.4. Gayri Safi Yurtiçi Hasılamm Bileşenleri

Afganistan GSYİH temel bileşenleri, tarım, sanayi ve hizmet sektörleri şeklinde analiz edilmiştir. Grafik 24 ve Tablo 34’te sektörlerin payları gösterilmiştir. Tarım sektörünün 2002 yılında payı 43,1 iken 2005 yılında 34, 23’e düşmüştür. Sadece 2009 yılındaki iyi hava durumlarından dolayı payı 31’e ulaşmıştır. 2012 yılında GSYİH içindeki tarım sektörünün payı 25,7’den 25,6’ye düşmüştür. On iki yıl boyunca tarım sektörün GSYİH içindeki ortalama olarak payı % 32,45 olmuştur. GSYİH içinde tarımın payının azalmasının nedenleri olarak büyük ölçüde yatırım eksikliği, kentleşme (koylardan kenetlere göç) hayvan ve bitkisel hastalıkları gibi faktörler sayılabilir.

**Tablo 34: Sektörlerin GSYİH İçindeki Payı
(Yüzde), 2002-2012**

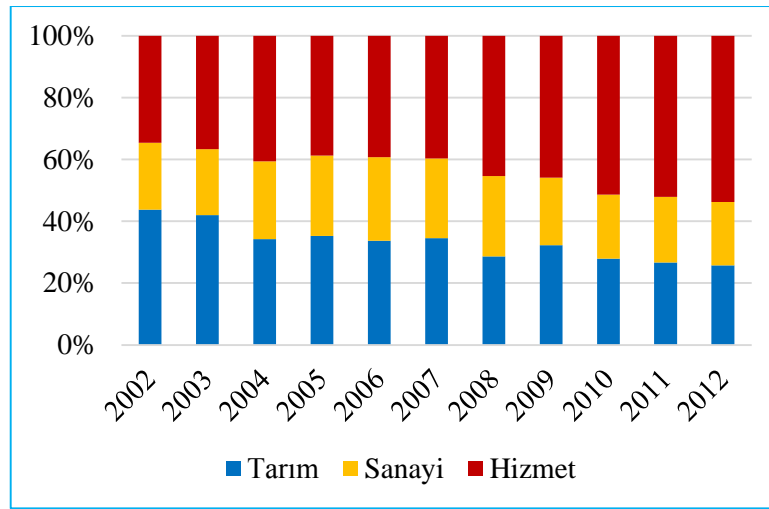
Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmet
2002	43,4	21,8	34,8
2003	41,4	22,4	36,2
2004	36,2	25,5	38,3
2005	35,1	26,2	38,7
2006	34,3	26,9	38,8
2007	34,2	25,16	40,6
2008	28,8	26,7	44,5
2009	32,7	22,5	44,8
2010	27,8	20,7	51,5
2011	26,6	21,2	52,2
2012	25,6	20,6	53,8

Kaynak: World Bank & CSO verilerinden derlenmiştir.

GSYİH içinden pay alan bir diğer sektör sanayi sektörüdür. Sanayinin aldığı pay son yıllarda aşağıya doğru kaymaktadır. Tabii, tarım sektörün payı azalırken sanayi sektörün payı da aşağıya doğru kaymaktadır. Yukarıda belirlendiği gibi tarım sanayinin hammaddesi olarak rol oynamaktadır. Sanayi sektörün payı 2002 yılında % 21,4 iken 2012 yılında % 20,5 şeklindedir.

Afganistan'da sanayi sektörü ekonomik büyümede hiçbir zaman beklenen rolü oynayamamıştır. Ancak, Afganistan son on iki yılda hafif sanayi konusunda gelişim göstermeye başlamıştır. Ülkenin Kabil, Herat, Kandahar, Balkh ve Nangarhar gibi büyük şehirlerinde, 30 adet sanayi parkı inşa edilmiştir. Afganistan'da günümüze kadar uygulanan farklı ekonomik sistemler ve politikalar sanayi sektörünün önüne birtakım zorluklar getirmiştir. Son yıllarda sadece bir milyar dolarlık yatırım sanayi sektörüne ayrılmıştır.

Grafik 24: Sektörlerin GSYİH İçindeki Payı, 2002-2012

Kaynak: World Bank & CSO verilerinden derlenmiştir.

Afganistan'da hizmet sektörü son yıllarda beklenmeyen bir şekilde gelişmiştir. Hizmet sektörünün payı GSYİH içinde 2002 yılında % 34,15 iken 2012 yılında % 53,8'e yükselmiştir. 2006 yılından bu yana, hizmet sektörü giderek tarım sektörünü yerini almıştır. Hizmet sektörünün yüksek gelişiminin nedeni, kurulan bankacılık sistemi, sağlık hizmetleri, havayolları, piyasada artan talep gibi faktörlerdir (CSO, 2012-2013:134).

3.5. Enflasyon

Enflasyon, fiyatlar genel düzeyindeki sürekli ve hissedilir artışı ifade eden bir kavramdır. Enflasyonun sonucu olarak söz konusu olan ülkenin para birimini değeri düşer ve böylece para biriminin satın alma gücü azalır.

Tablo 35 ve Grafik 25'ten anlaşıldığı gibi enflasyon oranı on iki yıl boyunca nispeten düşük seviyelerde belirlenmiştir. Hatta 2009 yılı için deflasyona dönmüştür. On iki yıl

enflasyon ortalaması değeri % 10 olarak hesaplanmıştır. Deflasyon esas olarak gıda fiyatlarında düşüş yaşandığı için meydana gelmiştir. Enflasyonu tahrik eden gıda dışı mallar ise kira, ulaşım, yakıt ve konut fiyatlarıdır.

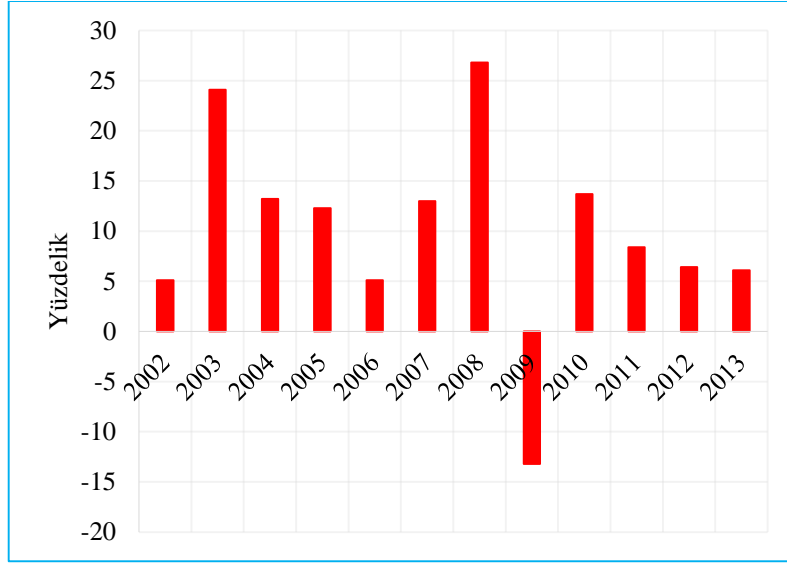
Tablo 35: Yıllık Enflasyon Oranı, 2002-2013

Yıl	Yıllık Enflasyon Oranı %
2002	5,1
2003	24,1
2004	13,2
2005	12,3
2006	5,1
2007	13
2008	26,8
2009	-13,2
2010	13,7
2011	8,4
2012	6,4
2013	6,1

Kaynak: CSO & WB verilerinden derlenmiştir.

Merkez Bankasının genişletici para politikasından kaynaklanan enflasyon gıda maddelerin fiyatları üzerinde baskı yapmıştır. Yüksek baskıya rağmen, enflasyon 2003 yılında 24 iken 2005 yılında 12'ye düşürülmüştür. Merkez Bankası para arzındaki artışın enflasyonda artışa neden olduğunu anlayarak döviz satışı yoluyla, 2005 yılında para arzını azaltmıştır (USAID, 2007:20-21).

Grafik 25: Yıllık Enflasyon Oranı, 2002-2013

Kaynak: CSO & Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir.

3.6. İktisadi Büyüme Hızı

İktisadi anlamda bir ülkenin gayri safi yurtiçi hâsıla gelirinde her yıl meydana değişmeye büyüme denilir.

Afgan ekonomisinin iç savaşlardan sonra hızlı bir şekilde iktisadi büyüme gösterdiği görülmektedir. Yaşanmış olan iktisadi büyümenin en önemli kaynakları ülkede son yıllarda yüksek yağışlardan dolayı, tarımsal sektörü, hizmet sektörü ve inşaat sektöründe güçlü büyüme ilk sırada yer almaktadır. Aslında, Afganistan'da ekonomik büyüme büyük oranda tarıma dayanmaktadır (World Bank, DTIS, 2012:3). Ülkede yağışların yoğun olduğu dönemler tarım ve hayvancılık alanlarında üretimin artması anlamına gelmektedir. Yağışın olmadığı senelerde ise tarım ürünleri üretimi azalır ve bunun sonucunda ekonomik büyüme azalır. Büyümenin başka bir kaynağı olarak ise uluslararası toplumun yardımları sayılabilir (World Bank, DTIS, 2012:20).

İktisadi büyüme teorileri dayanarak, iktisadi büyüme ve iktisadi kalkınma arasında otomatik bir ilişki yoktur. Burada bu hükümetlerin görevi ki düzenli politikalar ve planlamalar yoluyla iktisadi büyüme ve iktisadi kalkınma arasında bu ilişkiyi sağlamaktadır. İktisadi büyüme; hükümetlerin eline daha fazla mali kaynakların geçmesidir. İktisadi

kalkınma ise hükümetlerin nasıl bu mali kaynakları toplumun refah seviyesinin artırması, daha iyi toplumsal hizmetleri sunması, istihdam yaratması ve yoksulluğun azaltılması amacıyla tahsis edip değerlendirmektedir. Hükümetin eksik kapasitesinden dolayı Afganistan’da son yıllarda yaşanan yüksek iktisadi büyüme yoksulluğun azaltılması, iktisadi kalkınma ve insan gelişiminde önemli rol oynamamıştır. Çünkü yukarıda belirlediğimiz gibi mali kaynakların büyük kısmı yaklaşık % 68’i güvenliği sağlamak için ayrılmıştır (Ministry of Finance, 2012:14). Başka yandan, hükümetin mali politikaları da tamamen merkezidir (World Bank, 2013b:7). Bu hükümetin kalkınma programlara ayrılan bütçesi etkin olarak harcanmamasına sebep olmaktadır.

Reel iktisadi büyüme hızı Grafik 26 ve Tablo 36’da gösterilmiştir. 2002-2013 yılları arasında yıllık ortalama olarak ülkenin GSYİH’si yaklaşık yılda % 9,1 hızla (geniş yıllık dalgalanmalarla) yükselmiştir. Diğer birçok çatışma sonrası ülkeler ile karşılaştırıldığında, Afganistan son on iki yılda makroekonomik ortamı nispeten istikrarlı olmuştur Ama makroekonomik istikrarı bol yardım akışına bağımlı olmuştur. Ciddi güvenlik zorluklara rağmen bu rakam büyük başarıdır. Ayrıca yüksek büyüme oranları çatışma sonrası ekonomiler için çok olağanüstü bir şey değildir World Bank, Volume 1, 2012:47-59).

Tablo 36: İktisadi Büyüme Hızı, 2003-2013

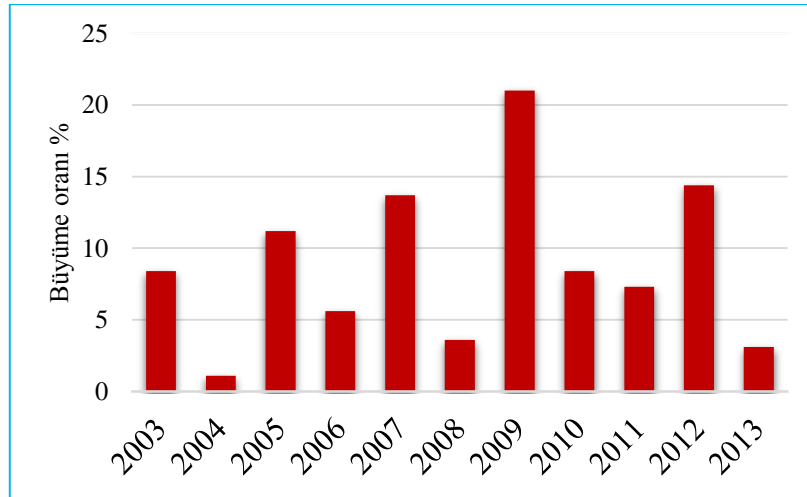
Yıl	İktisadi Büyüme Hızı
2003	8,4
2004	1,1
2005	11,2
2006	5,6
2007	13,7
2008	3,6
2009	21
2010	8,4
2011	7,3
2012	14,4
2013	3,1

Kaynak: Dünya Bankası, CSO, DAB verilerinden derlenmiştir.

Reel büyüme oranları 2003 yılında % 8,4 iken 2005 yılında % 11,2 değişmektedir. Tarımsal üretimde kuraklıktan kaynaklanan düşüş 2004 yılında reel iktisadi büyümenin % 1,1 olarak gerçekleşmesine neden olmuştur. 2005 yılında yüksek iktisadi büyüme oranı Afganistan'ı diğer çatışma sonrası ülkelerin ortalama reel büyüme oranlarının üstüne çıkarmıştır. 2008 yılında reel büyüme oranı Taliban sonrası dönemden sonra düşüş göstermiştir. Bu düşüş % 34 tahıl üretiminde düşüş sonucuydu. 2008 yılında Küresel ekonomik krizi iç siyasi ve güvenlik problemlerine rağmen, Afganistan, 2008 yılında makroekonomik istikrarın muhafaza etmeyi korudu (World Bank, 2009b:2).

Reel büyüme oranı esas olarak tarımda özellikle buğday üretiminde artış meydana geldiği için 2009 yılında % 21 artmıştır (World Bank, 2010:2). Buğday üretimi yaklaşık 3,4 milyon ton önceki beş yıldan 5 milyon ton çıkmıştır (World Bank, 2010:3). Afganistan'ın GSYİH büyüme hızı 2009 yılında en yüksek zirve olan % 21'den sonra sürdürülemez hale gelip, 2010 yılında % 8,4'e gerilemiştir (World Bank, 2011:3).

Grafik 26: İktisadi Büyüme Hızı, 2003-2013

Kaynak: Dünya Bankası, CSO, DAB verilerinden derlenmiştir.

2010-2011 yıllarında iktisadi büyümede yaşanan azalış esasen elverişsiz hava ve kötü hasattan nedeniyle meydana gelmiştir. Yine iyi bir hava durumu nedeniyle tarım sektörü üretiminde artış yaşadığı için ekonomik büyümeyi yaklaşık 2012 yılında % 14,4 oranında yükseltmiştir (World Bank, 2012e:2-3). İktisadi büyüme DB tahminlere göre yaklaşık % 3,1 tespit edilmiştir. 2013 yılında iktisadi büyümede meydana gelen düşüş nedeni ise bir yandan siyasi ve güvenlik belirsizlik öte yandan uluslararası toplumun çökmesi ile alakalı

beklentiler, dış yardımın azalması sermayenin çıkışına sebep olmuştur (World Bank, 2013a:17).

İktisadi büyümede dalgalanmaların başlıca faktörleri; uluslararası yardımların düzensizliği ve tarım sektöründe yaşanan istikrarsızlıklardan kaynaklanmıştır (Afganistan National Development Strategy (ANDS), 2011:6). 2014 yılı sonuna kadar ülkeden uluslararası toplumun çekilmesi, Afgan ekonomisinin üzerinde olumsuz etkiler bırakılacağı kaçınılmaz bir gerçektir. Afgan ekonomisinin beklenen büyüme hızı Dünya Bankası tarafından 2014 (% 3,5), 2015 (% 4,3) ve 2016'da (% 5,1) şeklinde tahmin etmiştir.

3.7. İktisadi Büyüme ve Tarımsal Üretim Büyüme Hızı

Afgan ekonomisinin reel büyüme oranı tarımsal üretim büyüme oranıyla karşılaştırıldığı zaman, ekonomini ne kadar tarım sektöre dayandığı açıkça görülmektedir.

Tablo 37 ve Grafik 27'de iktisadi büyüme hızı ve tarıma bağımlılığı gösterilmiştir. Anlaşıldığı üzere, iktisadi büyüme hızı tarımsal üretim büyüme hızıyla aynı trendi izlemiştir. 2004 yılında ülkede hava durumundan kuraklıktan dolayı tarımsal üretim büyüme hızı % -22,2 ve iktisadi büyüme hızı % 1 olmuştur. 2008 yılında Afganistan'ın reel büyüme oranı hem küresel krizden dolayı hem de kötü hava durumu nedeniyle iktisadi büyüme hızı üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır.

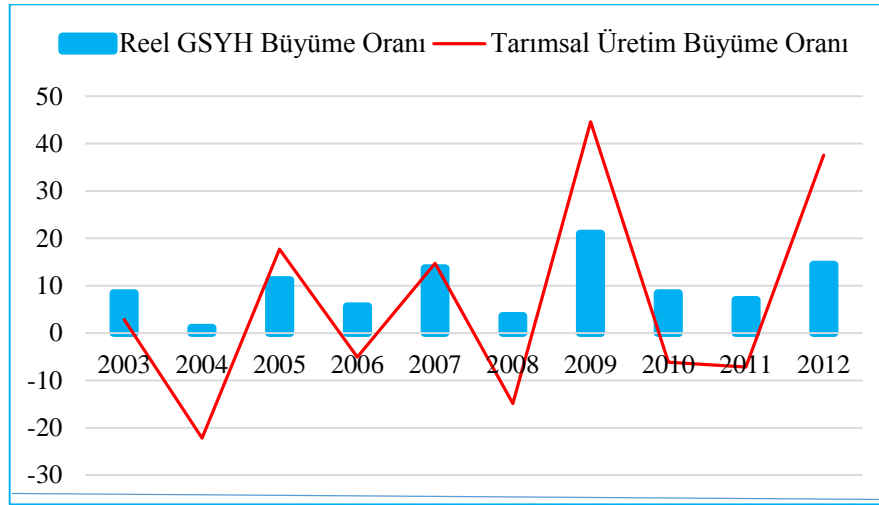
Tablo 37: İktisadi Büyüme ve Tarımsal Üretim Büyüme Hızı, 2003-2012

Yıl	İktisadi Büyüme Hızı	Tarımsal Üretim Büyüme Hızı
2003	8,4	2,8
2004	1,1	-22,2
2005	11,2	17,7
2006	5,6	-5,1
2007	13,7	14,7
2008	3,6	-14,9
2009	21	44,6
2010	8,4	-6,2
2011	7,3	-7,2
2012	14,4	37,6

Kaynak: World Bank, Afghanistan Economic Update, 2013:4.

2009 yılında tarımsal üretimi % 44,6 artış gösterdiğinde iktisadi büyüme % 21'e yükselmiştir. 2010 ve 2011 ülkede yaşanan yolsuzluk olaylardan dolayı uluslararası toplum Afganistan'a verilmesi gereken yardımları askıya almıştır. Bu durum, tarım sektöründe yapılan projelerin durdurulmasını ve sonuçta iktisadi büyümenin negatif etkilemesini sağlamıştır.

Grafik 27: İktisadi Büyüme ve Tarımsal Üretim Büyüme Oranı, 2003-2012

Kaynak: World Bank, Afghanistan Economic Update, 2013:4.

3.8. Karşılaştırmalı İktisadi Büyüme Hızı

Afganistan iktisadi büyüme hızı ile komşuluğunda bulunan bazı ülkelerin büyüme hızı karşılaştırması Tablo 38 ve Grafik 28'de gösterilmiştir. İktisadi büyüme hızı ülkeden ülkeye değişim göstermiştir. Bu değişim, ülkelerin siyasi, iktisadi istikrarı, mali gücü ve yapılan planlamaların uygulama kapasitelere bağlı olmuştur. Ama eğer dikkat edilirse, bu ülkelerin büyüme hızları Afganistan büyüme hızıyla farklı yıllarda karşılaştırıldığında, ülkelerin her biri Afganistan iktisadi büyüme eğiliminden daha istikralı olmuştur. Afganistan iktisadi büyüme eğilimi testere dişlere benzeyen (lineer olmayan) şeklinde olmuştur. Bu ülkenin istikrarsız ve ekonomisinin ne kadar kırılgan olduğunu gösterir. Afganistan'dan sonra Tacikistan, Pakistan ve İran, istikrarlı olmayan iktisadi büyüme hızlara sahip olmuştur.

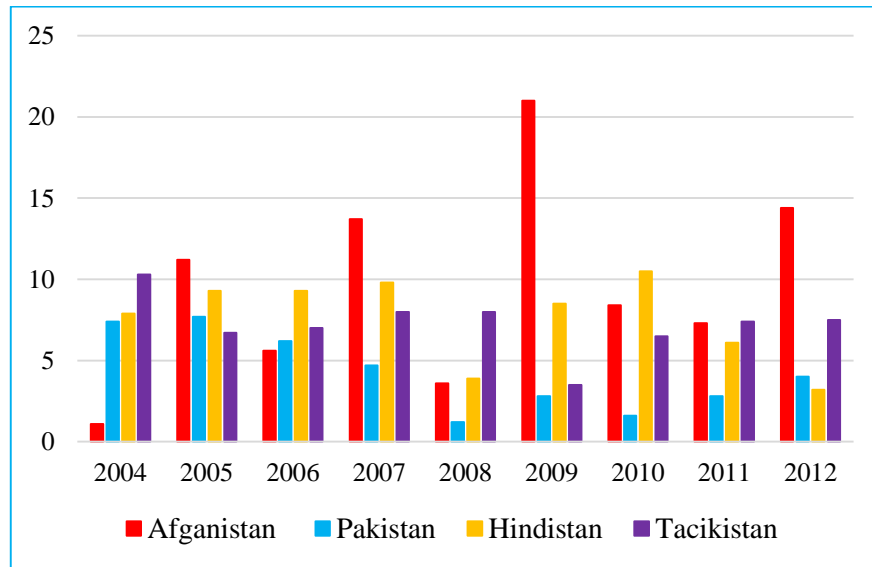
Tablo 38: Karşılaştırmalı İktisadi Büyüme Oranı (Yüzde), 2004-2012

Ülke/Yıl	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Afganistan	1,1	11,2	5,6	13,7	3,6	21	8,4	7,3	14,4
Pakistan	7,4	7,7	6,2	4,7	1,2	2,8	1,6	2,8	4
Hindistan	7,9	9,3	9,3	9,8	3,9	8,5	10,5	6,1	3,2
Tacikistan	10,3	6,7	7	8	8	3,5	6,5	7,4	7,5
Özbekistan	7,7	7	7,3	9,5	9	8,1	8,5	8,3	8,2
Türkmenistan	5	13	11	11,1	14,7	6,1	9,2	14,7	11,1
İran	5,1	4,6	5,9	7,8	2,3	1,8	5,9	3	-2,9

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir.

Afganistan iktisadi büyüme oranları 2004-2012 yılları arasında değerlendirecek olursak, ülkede yaşanan siyasi ve güvenlik çatışmalarına rağmen, 9 yıl arasında komşu ülkeler ile karşılaştırıldığında yüksek bir büyüme oranı (yüksek dalgalanmalarla) olmuştur. Ülkeler arasında Hindistan, Türkmenistan ve Özbekistan nispeten istikrarlı büyüme oranıyla büyümüştür. İran, diğer ülkelere göre hem beşeri ve hem mali servete sahip olduğuna rağmen, 2004-2009 yılları arasında istikrarsız iktisadi büyümeyle karşı karşıya kalmıştır.

Grafik 28: Karşılaştırmalı İktisadi Büyüme Hızı %, 2004-2012

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir.

3.9. Kişi Başına Düşen Gelir

Kişi başına düşen gelir ülkenin bir yılda üretilen toplam çıktıların yarıyılda toplam nüfusa bölünmesinden elde edilir. Kişi başına gelir bir ülkenin vatandaşlarının yıllık ortalama ne kadar gelir elde ettiklerini yansıtır. Dünya Bankası kişi başına düşen geliri ülkelerin gelir seviyelerini belirlemek için kullanmaktadır.

Kişi başına düşen gelir Tablo 39 ve Grafik 29’da gösterilmiştir. Kişi başına düşen gelir, 1960 yılından 1980 yılına kadar nispeten istikrarlı bir şekilde artmıştır. 1967 yılında kişi başına düşen gelir 163,7 dolar iken 1979 yılında 278,9 dolara yükselmiştir. 1981 yılında kişi balına düşen gelir 268,3 dolar iken 2001 yılında yaşanan iç savaşlardan dolayı 115,3’e azalmıştır. 1967, 1981 ve 2001 veriler ile karşılaştırdığında iç savaşların ülkenin üzerinde iktisadi anlamda ne karar olumsuz etkilendiği açıkça görölmektedir.

Tablo 39: Kişi Başına Düşen Gelir, 1960-2013

Yıl	Kişi Başına Düşen Gelir (ABD\$)
1960	61,3
1961	61,3
1962	59,8
1963	80,4
1964	83,8
1965	103,1
1966	140,1
1967	163,7
1968	131,2
1969	131,3
1970	158,8
1971	161,7
1972	137
1973	144,9
1974	175,6
1975	188,6
1976	199,5
1977	226,6
1978	250
1979	278,9
1980	276,3

39 (Devamı)

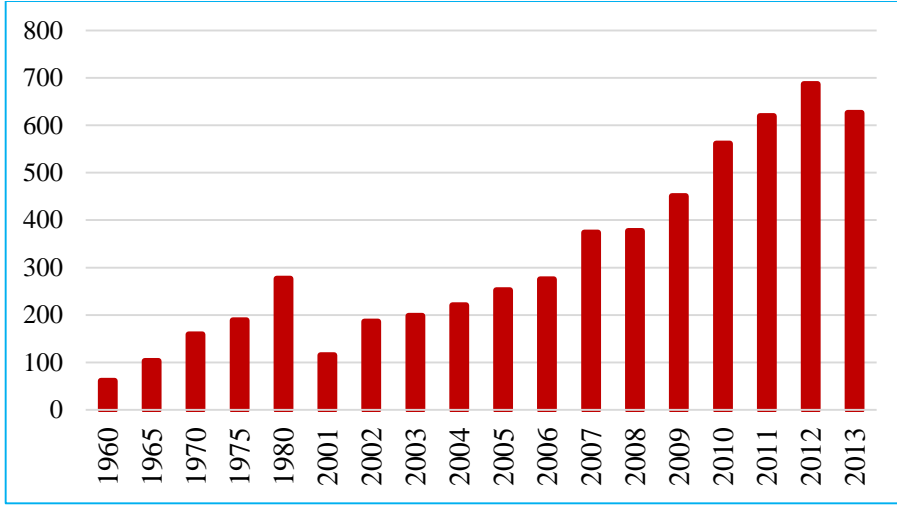
1981	268,3
2001	115,3
2002	186
2003	198,3
2004	220,1
2005	252,4
2006	275,4
2007	373,6
2008	377
2009	450,7
2010	561,2
2011	619,6
2012	687,2
2013	626

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir.

Ülkenin nüfusu 2003 yılından 2012 yılına kadar % 24 artış göstermesine rağmen, kişi başına düşen gelir 198,3 dolardan 2012 yılında 687,2 dolara çıkmıştır (ANDS, 2012:8). Bunu satın alma paritesi cinsinden değerlendirirsek 2012 yılında 1,560 ABD dolarına denk gelmektedir.

Afganistan'ın 1979 yılındaki kişi başına düşen geliri 2004 kişi başına düşen gelirinden daha yüksektir. Sadece 2006 yılında Afganistan'da kişi başına gelir savaş öncesi seviyeye ulaşmak için başarmıştır.

Grafik 29: Kişi Başına Düşen Gelir 1960-2013 (ABD \$ Cari)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir.

Dikkat edilirse 2012 yılından sonra ülkenin kişi başına düşen gelirinde azalış ortaya gelmiştir. Bu azalış uluslararası toplumun 2014 yılından sonra çekilmesiyle oluşan olumsuz propagandalara bağlı olarak yatırımların azalmasına sebep olmuştur.

3.10. Bölgesel Karşılaştırmalı Kişi Başına Düşen Gelir

Tablo 40’te bölgesel karşılaştırmalı kişi başına düşen gelir gösterilmiştir. Afganistan kişi başına düşen gelir seviyesini bölgedeki birkaç ülke ile karşılaştırıldığında, çok dikkat çekici rakamlarla karşılanmaktadır. 1970 yılında Afganistan kişi başına düşen gelir seviyesi Hindistan kişi başına düşen gelir seviyesinin üzerinde olup, Pakistan kişi başına düşen gelir seviyesinin civarlarında olmuştur. 1978 yılında Afganistan kişi başına düşen geliri Hindistan ve Pakistan kişi başına düşen gelirinden yüksek olmuştur. Bu savaş ağaların yaptığı cihat (*kutsal savaş*) ve siyasi kriz, ekonomik kalkınma açısından Afganistan’a ne kadar maliyeti geldiği ve bölgedeki diğer ülkelere yetişmek için zorunda kalacağını gösterir. 2012 yılında, Pakistan 1,256, Hindistan 1,489 ve Afganistan in kişi başına düşen geliri 687 dolardır.

Tablo 40: Bölgesel Karşılaştırmalı Kişi Başına Düşen Gelir (ABD\$ Cari)

Ülke/Yıl	1960	1970	1978	1980	2002	2004	2007	2010	2012
Afganistan	61,3	158,8	250,0	276,3	186,0	220,1	373,6	561,2	687,2
Pakistan	80,85	165,44	228,51	286,35	499,00	631,5	929,6	1,024	1,256
Hindistan	84,18	111,76	206,07	267,41	483,66	649,7	1,068	1,419	1,489

Kaynak: Joya Omar, Macroeconomic Instability in Afghanistan: Causes and Solution, 2011:39.

3.11. Dış Yardıma Bağımlılık

Afganistan son derece dış yardıma bağımlı olan ülkelerden biridir (Nekia, 2013:3). Afganistan milli bütçesinin çok az bir kısmı iç kaynaklarından finanse edilebilmektedir. Örneğin; 2014 yılında Afganistan toplam milli bütçesi 7,649 milyar dolar, (cari, 5,007 milyar) ve (kalkınma, 2,641 milyar dolar) olmuştur. Cari bütçesinin % 44'ü iç kaynaklardan ve geri kısmı dış yardımlardan finanse edilmiştir. Kalkınma bütçesinin % 100 dış yardımlardan finanse edilmiştir (Ministry of Finance, 2014:5-6).

Tablo 41 ve Grafik 30'dan anlaşıldığı üzere, 2002 yılından beri dış yardım yükselmeye devam etmiştir, 2002 yılında 404 milyon dolardan 2010 yılında 15,7 milyar dolar üzerine çıkmıştır. Toplam askeri ve sivil dış yardım 15,7 milyar dolara yaklaşık GSYİH aynı tutar civarında olmuştur. 2010 yılında GSYİH miktarı toplam 15,9 milyar dolardır. Eğer ekonominin üretken sektörleri geliştirilmezse ülkenin geleceği de geçmişi gibi dış yardıma bağımlı kalacaktır.

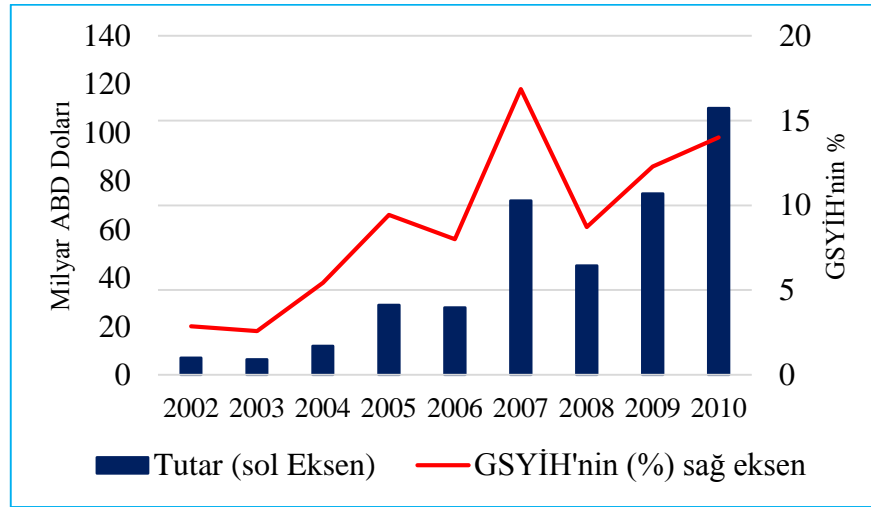
Tablo 41: Dış Yardıma Bağımlılık, 2005-2010

Dış Yardım	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Sivil	2,416	1,350	2,188	2,675	3,942	5,262
Güvenlik	988	1,905	7,028	2,750	5,470	8,594
Bütçe desteği	720	717	1,069	1,024	1,275	1,886
Tutar	4,124	3,972	10,284	6,449	10,686	15,742
GSYİH'nin içinde payı %	66	56	118	61	86	98

Kaynak: World Bank "Afghanistan in Transition: Looking Beyond 2014" Volume 2: Main Report, May 2012d.

Yardımlar sivil ve güvenlik yardımları olmak üzere iki alana ayrılmaktadır. 2005 yılından sonra toplam sivil ve güvenlik alanlarda 4,124 milyon dolara ulaşmıştır, bu rakam GSYİH'nin % 66 payı almıştır. 2008 yılında 10,284 milyon dolarlık dış yardım almıştır. Bu miktar, GSYİH'nin % 118 oranına denk gelmiştir. 2010 verilere bakıldığında zaman Afghanistan toplam 15,742 milyon dolar yardım almaktadır, bu rakamı analiz yapıldığında sivil 5,226 milyon, güvenlik 8,594 milyon dolar olmuştur. Uluslararası toplumun yardımlar beraberine hem büyük yararlar ve hem yolsuzluk olguyu meydana getirmiştir. Dış yardımların belirsizliği ve ülkede mali kaynakların belli olmadığı için ülkenin öngörülen uzun vadeli kalkınma programların gerçekleştirilmesine engel olmuştur (Ministry of Finance, 2010:1). Sivil yardım yaklaşık her yılda 6 milyar dolar olmuştur. Dünyada sadece birkaç küçük ülkeler; Liberya ve Batı Sierra ve Gazze gibi ülkeler hariç olmak üzere bu tür dış yardıma bağımlılık benzeriz hale gelmiştir (World Bank, 2012d:2).

Grafik 30: Dış yardıma Bağımlılık, 2002-2010

Kaynak: World Bank “Afghanistan in Transition: Looking Beyond 2014”

Volume 2: Main Report, May 2012d.

Maliye Bakanlığı tarafından 2010 yılında yayınlanan “Kalkınma İşbirliği” başlıklı rapora göre, 2002-2010 yılları arasında dış yardımların % 18'i Afgan hükümetince bütçe yoluyla harcanmıştır, geri kalanı kısmı farklı yabancı kurumlar tarafından farklı alanlarda hükümete hesap vermeden harcanmıştır (Ministry of Finance, 2010:19). Daha detaylı bir şekilde dış yardımların hangi alanlarda ayrıldığını incelediğinde, 2002-2011 yılına kadar

toplam dış yardımlar, güvenlik, (% 68), yönetim)% 9), sağlık (% 4), eğitim, (% 2) ve geri kalanı diğer sektörlere ayrılmıştır (Ministry of Finance, 2012:14).

3.2. Afganistan’da Yatırım

Afganistan’da yatırım ne durumda? Son zamanlarda yatırım ve iş ortamı ile ilgili neler yapılmıştır? Yatırıma engelleyen faktörler nelerdir? Yatırım çoğunlukta hangi sektörlerde yapılmıştır? Gibi sorulara cevap aramaya burada çalışılacaktır. Ülkede, 2003 yılında merkezi hükümet kurulduktan ve etkinleştiren anayasaya göre, serbest piyasa ekonomik çerçevesinde hızlı özelleştirme programı başlamıştır (ANDS, 2012:13). Bilindiği üzere, çatışma sonrası ülkelerde yurtiçi ve yabancı yatırımı çeken önemli ölçüde özel sektörün gelişmişliğine bağlıdır. Mevcut yatırım veya yeni yatırım kararları, özellikle beş temel faktörlerin varlığına: siyasi, iktisadi, güvenlik istikrarı, belirgin reformlar, vergi oranları, krediye erişim vasıflı işgücüne ve altyapıya bağlıdır (World Bank, 2005:5). Afganistan’da, bu koşullar eksiktir. Daha fazla yatırımları çekmek için hükümet yukarıdaki altyapı eksikliklerle karşı karşıya kalmıştır.

3.2.1. Yatırım Politikası ve İş Ortamı

2003 yılında, Afganistan Yatırım Destek Ajansı (AISA) ülkedeki yatırım işlemleri daha iyi yönetmek amacıyla kurulmuştur. AISA, Afganistan’da mevcut yatırım fırsatları, yatırım yapmak isteyen şirketlere lisans ve en güncel bilgi sağlayarak yatırımcılara yardımcı olmaya çalışmaya devam etmektedir. AISA ülkeye yatırım çekmekte, teşvik etmesinde önemli oynayan bir kurumdur. AISA merkez bürosu hariç olmak üzere ülkenin genelinde sekiz bölgesel ofisi vardır. İşletme lisansı iki ya da üç gün sürer (AISA, 2008:1). Afganistan yatırım söz konusu olduğunda en liberal politikaları uygulamaya devam etmektedir. Ülkeye yatırım çekmek amacıyla 2005 yılında “Yatırım Kanunu”, kurulmuştur (Law on Domestic and Foreign Investment, 2005:1).

Yayınlanan yatırım kanunu, yurtiçi ve yabancı yatırımlar arasında, herhangi bir ayrımcılık yapmamıştır. Bazı ekonomik sektörlerde işletmenin % 100 yabancı mülkiyeti izin verilmiştir (AISA, 2012:14). Afganistan Merkez Bankası, sermaye akımlarında ya da döviz üzerinde herhangi bir kısıtlama koymamıştır. Ülkede bir işletme kurmak için minimum

gerek olan sermaye 5 bin ABD dolarıdır. Afgan hükümeti, altyapı gibi tüm temel hizmetleri (enerji, ulaşım ve araziye erişim) yatırımcılara mümkün oldukça sağlamaktadır (AISA, 2012:14-15).

Afganistan'da, son yıllarda iş ortamı önemli ölçüde artmıştır. Hükümet sürekli olarak, kurumsal engelleri ortadan kaldırarak usullerin hafifletilmesi ve özel yatırım için etkili bir yasal çerçeve geliştirilmesi için faaliyetlerde bulunmuştur. Uluslararası Finans Kurumu ve DB tarafından 2003 yılından beri yayınlanan “İş Yapma Endeksi Raporları dünya ekonomileri üzerinde söz konusu ülkelerin yatırım ortamını etkileyebilecek şirket kuruluşu, vergi politikaları, istihdam, lisans alma süreci, yatırımcıların korunması gibi çeşitli göstergeleri temel alarak karşılaştırmalı bir değerlendirme sunan yıllık raporlardır. Raporlarda, bir işletmeyi kurma ve devam ettirme konularında devletin koyduğu şartları yerine getirme, ülkeler arası ticaret, vergi ödeme ve bir işletmeyi kapatma gibi işlemlerin süre ve maliyetleri ortaya konmaktadır.

Tablo 42’den anlaşıldığı gibi 11 kilit göstergelere içermektedir. Afganistan dünyada 2010 yılında 160 sırada, 2011 yılında 167, 2013 yılında 170 ve 2014 yılında 189 ülkeden 164 sırada yer almıştır. 2013 yılına göre 6 rütbe yükselmektedir.

Tablo 42: İş Yapma Kolaylığı Endeksi: Afganistan

Göstergeler	2010	2011	2013	2014
Dünya genelinde sırası	160	167	170	167
İş kurma	23	25	31	24
İnşaat ruhsatı işlemleri	149	149	170	167
Elektrik bağlantısına erişim	69	70	111	104
Gayrimenkul tescili	164	170	176	175
Krediye erişim	127	128	154	130
Yatırımcıların korunması	183	183	189	189
Vergi ödeme	55	53	95	98
Sınır ötesi ticaret	183	183	181	184
Sözleşmelerin uygulaması	164	162	170	168
Tasfiye işlemleri	183	183	118	115

Kaynak: Dünya Bankası, İş Yapma Kolaylığı raporlarından derlenmiştir.

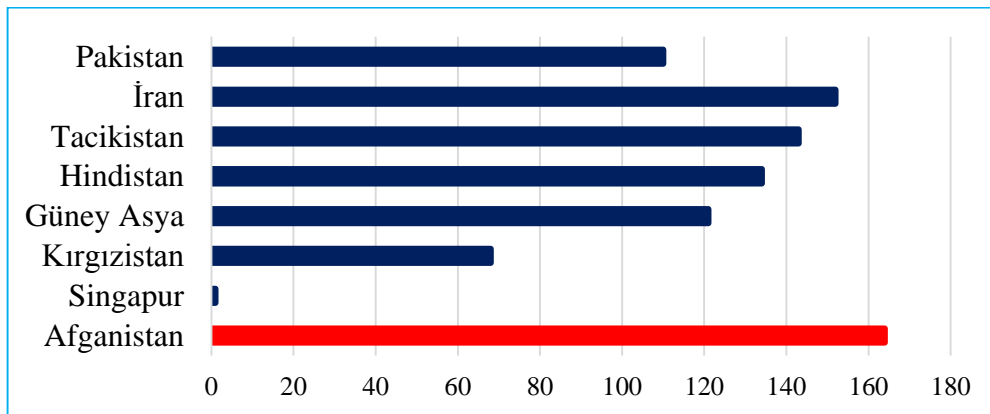
Tablo 43 ve Grafik 31’den anlaşıldığı gibi, Güney Asya’daki ülkeler ile karşılaştırıldığında, Afganistan’da iş yapma oldukça zordur. Güney Asya ülkeler için ortalama iş yapma kolaylığı endeksi 121 iken Afganistan endeksi 164 olmuştur. Afganistan krediye erişim açısından 2014 yılında 189 ülkeden 130 sırada yer almıştır. Vergi ödeme açısından ise 2013 yılında 95 sırada iken 2014 yılında 98 sıraya yani 3 rütbe düşüş göstermektedir. Afganistan yatırımcıların koruması bakımından dünya genelinde son rütbelerde yer almıştır. 2014 yılında Afganistan 189 ülkeden 189 olmuştur. Afganistan tasfiye işlemlerde 2013 yılında endeksi 118 rütbede iken 2014 yılında 115 rütbede yer almıştır. Sınır ötesi ticaret ve sözleşmelerin uygulamasında 2014 yılında sırasıyla 184 ve 168 sırada bulunmuştur.

Tablo 43: Karşılaştırmalı İş Yapma Kolaylığı Rütbe, 2014

Ülke	İş Yapma Kolaylığı Rütbe
Afganistan	164
Singapur	1
Kırgızistan	68
Güney Asya	121
Hindistan	134
Tacikistan	143
İran	152
Pakistan	110

Kaynak: World Bank Doing Business Economy Profile:
Afganistan 2014:s.7

Grafik 31: Karşılaştırmalı İş Yapma Kolaylığı Rütbe, 2014

Kaynak: World Bank, Doing Business, Economy Profile; Afganistan 2014:7.

Tablo 44 ve Grafik 32’den anlaşıldığı üzere iş kurma endeksinde, Afganistan dünyada 2010 yılında 23’üncü, 2013 yılında 31’inci ve 2014 yılında 24’inci sırada yer almıştır. Demek ki Güney Asya’da Kırgızistan’dan sonra en kolayca iş kurma Afganistan’dır. Bu Afganistan’ın iş kurmada dünyanın en basit ve en kolay yeri olduğunu göstermektedir.

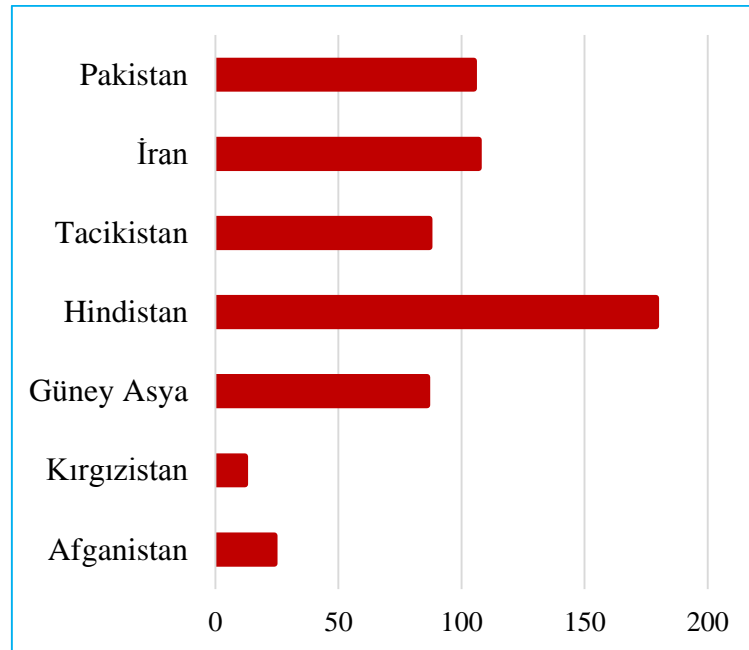
Tablo 44: Karşılaştırmalı İş Kurma Kolaylığı Rütbe, 2014

Ülke	İş Kurma Kolaylığı Rütbe, 2014
Afganistan	24
Kırgızistan	12
Güney Asya	86
Hindistan	179
Tacikistan	87
İran	107
Pakistan	105

Kaynak: World Bank Doing Business Economy Profile:

Afganistan 2014:s.16

Grafik 32: Karşılaştırmalı İş Kurma Kolaylığı Rütbe, 2014

Kaynak: World Bank, Doing Business Economy Profile,

Afganistan, 2014:16.

3.2.2. Yatırım Yapan Şirketlerin Kayıt Eğilimi

Tablo 45'te Afganistan'da kayıtlı olan şirketlerin sayısının sektörler arasında nasıl dağıldığı gösterilmiştir. AISA'ya 2003-2008 yılları arasında toplam 14,562 şirket kayıt yapılmıştır. Bunun 11,168 bin yurtiçi ve 3,394 bini ise yabancı şirkettir. 2008 yılında şirketlerin sayısını baktığımızda toplam 2,720 şirketin, 2,429'u yurtiçi ve 291'i yabancı şirket olarak kayıt edilmiştir. Hem yurtiçi hem de yabancı şirketler çoğu üretken olmayan sektörlerde (İnşaat ve hizmet) yatırım yapmışlardır.

Tablo 45: Toplam Yurtiçi ve Yabancı Şirketlerin Kayıt Sayısı, 2003-2008

Sektör	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Toplam
Toplam	3,243	1,338	2,486	2,252	2,276	2,720	14,562
Yurtiçi	1,474	1,139	2,107	1,748	2,083	2,429	11,168
İnşaat	596	556	1,229	1,052	1,351	1,577	6,547
Hizmet	611	149	218	229	375	461	2,075
Sanayi	118	401	543	421	319	351	2,157
Tarım	149	33	47	46	38	40	389
Yabancı	1,769	249	379	504	193	291	3,394
İnşaat	796	94	110	168	72	90	1,332
Hizmet	717	118	171	248	93	157	1,506
Sanayi	30	34	68	79	23	35	269
Tarım	226	3	30	9	5	9	287

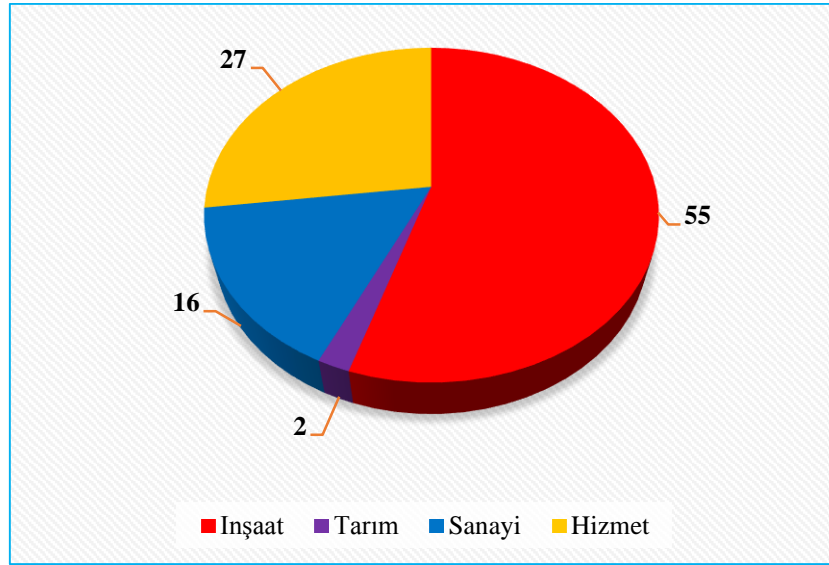
Kaynak: Afghanistan Investment Support Agency Annual Report, 2008:17.

2012 yılında, AISA tarafından yayınlanan rapora göre, kayıt edilen şirketlerin sayısı 26,000'ü aşmıştır. Toplam şirket sayısından 17,00 yabancı şirketler ve geride kalan yurtiçi şirketlerden oluşmuştur. Ama ülkede yaşanan sorunlarından beri şirketlerin vergiden kaçmak amacıyla bazıları her yıl lisansını yenilemedikleri bulunmuştur (AISA, 2012:3-4).

Sektörler arasında kayıtlı şirketlerin kaydı Grafik 33'te gösterilmiştir. 2003-2012 yılları kayıt yapılmış olan şirketler inşaatta % 55, hizmette % 27, sanayide % 16 ve tarımda % 2 şeklindedir. Tarım sektöründe kayıt edilen şirketler arasında çoğu yurtiçi şirketler

yatırım yapmışlardır. 2014 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve uluslararası toplumun çekilmesi gelecekteki siyasi ve güvenlik geçişinden kaynaklanan belirsizliği yatırıma olumsuz olarak etkilemiştir (World Bank, 2013a:6).

Grafik 33: Kayıtlı Şirketlerin Sektörel Dağılımı %, 2003-2011

Kaynak: Afghanistan Investment Support Agency Report, 2012:12.

3.2.3. Yurtiçi ve Yabancı Yatırım

Tablo 46’da 2003 yılın itibariyle, Afganistan’daki yatırım miktarı gösterilmiştir. 2003 yılında Afganistan’da 2,019 milyon ABD doları farklı alanlarda yabancı yatırım yapılmıştır. Bundan sonra 2006’ya kadar yatırım miktarı giderek azalmıştır. 2007 yılında yine hızlı bir şekilde artış gösterip toplam yabancı yatırım 20 milyon dolara çıkmıştır. 2012 yılında ülkede yapılan yabancı yatırım 64 milyon dolara inmiştir. Bunun en başta gelen nedeni ülkede güvensizliktir. Öte yandan ülkede yapılan yurtiçi yatırım miktarına bakıldığında, 2003 yılında yurtiçi yatırım 198 ABD doları olarak kayıt edilmiştir. Yabancı yatırım eğiliminde olduğu gibi yurtiçi yatırım da lineer bir şekilde artış göstermemiştir. Örneğin 2006 yılında toplam yurtiçi yatırım 398 milyon yatırılmış iken 2008 yılına 191 milyon bir azalış söz konusudur. 2009 yılında yurtiçi firmalar tarafında farklı sektörlerde 984 milyon yatılırken 2012 yılında 555 milyon dolara azalmıştır. Bunun nedeni yurtiçi yatırım yabancı yatırım ile yapamadığı rekabetten dolayı yurt dışına çıkmaya başlamıştır.

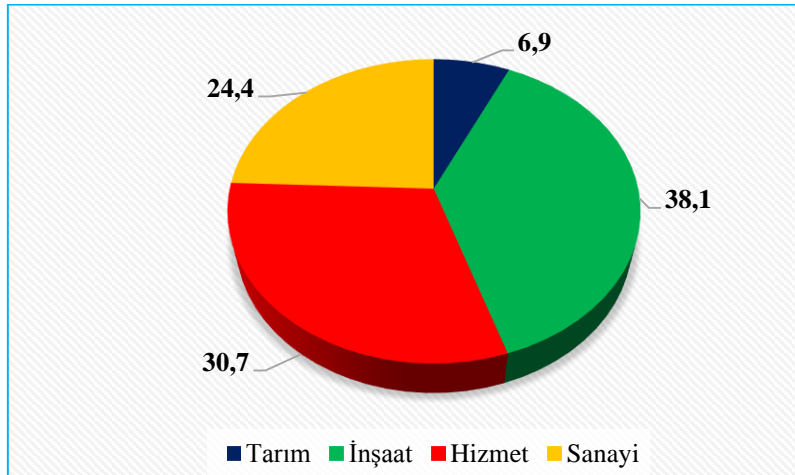
Tablo 46: Yurtiçi ve Yabancı Yatırım, 2003-2008 (Milyon)

Yıl	Yurtiçi Yatırım	Yabancı Yatırım
2003	198,328.551	219,938.262
2004	202,692.170	78,938.191
2005	191,537.323	69,238.300
2006	398,388.055	281,575.003
2007	213,334.758	20,571.482
2008	191,299.131	23,329.555
2009	948,801.755	35,804.758
2010	454,919.386	34,371.205
2011	337,589.999	53,515.692
2012	555,330.227	64,986.860

Kaynak: AISA, Yatırım Trend Annual Report, 2013:3.

Grafik 34'te ülkede yapılan yatırımların sektörlerin arasında nasıl dağıldığı gösterilmiştir. Sektörler arasında inşaat ve hizmet sektörü en başta yer almıştır. İnşaat % 38,1, hizmet % 30,7, sanayi % 24,4 ve tarım sektöründe % 6,9 yatırım yapılmıştır. Diğer hizmetler arasında telekomünikasyon ve ticari bankacılık büyük miktarda yatırımı kendine çekmiştir. Sanayi ve tarım sektöründe daha fazla yatırım fırsatları var olmasına rağmen yüksek güvenlik tehditlerden dolayı çok yatırım yapılmamıştır.

Grafik 34: Yatırımın Sektörel Dağılımı %,2003-2011

Kaynak: Afghanistan Investment Support Agency 2012:5.

3.2.4. Ülkelere Göre Yapılan Yatırım Miktarı

Afganistan’da yaşanan siyasi ve güvenlik gibi belirsizliklerden dolayı yatırım yapmak çoğu ülke ve işadamlarınca riskli algılanmaktadır. Bunun için çeşitli sektörlerde ve özellikle sanayi sektöründe bulunan bol yatırım fırsatlarına rağmen yatırım yapmak için tercih edilmemektedir.

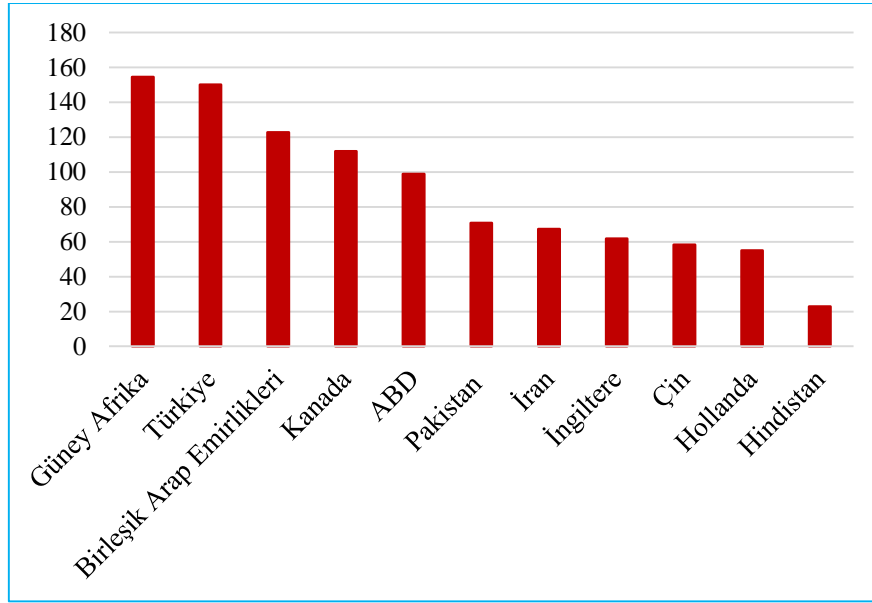
Tablo 47 ve Grafik 35’te 2003-2011 yılları arasında farklı ülkelerin yaptığı yatırım miktarı gösterilmiştir. Ülkeler arasında Güney Afrika 154,4 milyon dolar yatırımla ilk sırada yer almıştır. Türkiye 150,1 milyon dolar yatırım ile ikinci ülke olmuştur. Birleşik Arap Emirliği 122,7 milyon, Kanada 111,8 milyon dolar, ABD 98,8 milyon dolar, Pakistan 70,8 milyon, İran 67,3 milyon dolar, İngiltere 61,8 milyon, Çin 58,2 milyon, Hollanda 54,9 milyon ve Hindistan 22,9 milyon dolarlık farklı sektörlerde yatırım yapmıştır. Yüksek güvenlik tehditlerine göre, piyasa ekonomi şartlarına dayalı olarak nispeten büyük miktarda yatırım yapılmıştır.

Tablo 47: Afganistan’da En Fazla Yatırım Yapan Ülkeler, 2003-2011

Ülke	Yatırım Miktarı (ABD \$)
Güney Afrika	154,4
Türkiye	150,1
Birleşik Arap Emirlikleri	122,7
Kanada	111,8
ABD	98,8
Pakistan	70,8
İran	67,3
İngiltere	61,8
Çin	58,2
Hollanda	54,9
Hindistan	22,9

Kaynak: Afghanistan Investment Support Agency, 2012:13.

Grafik 35: Afganistan’da En Fazla Yatırım Yapan Ülkeler, 2003-2011

Kaynak: Afghanistan Investment Support Agency, 2012:13.

3.2.5. Yatırımı Engelleyen Faktörler

Yatırım az gelişmiş, gelişmekte ve Afganistan gibi, çatışma dışında siyasi ve iktisadi anlamda geçiş aşamasında olan ülkelerde kalkınmanın sürücüsü olduğu bilinmektedir (Basar & Zyck, 2012:6). Son yıllarda yatırım her zaman Afgan hükümetin iktisadi programların ilk sayfasında yer almıştır. Hükümet, yatırımların önünden engelleri kaldırmak ve yatırımla bağlantılı olan sorunları ortadan kaldırmaya oldukça çaba göstermiştir. Ama buna rağmen, yatırım önünde birtakım sorunlar bulunmaktadır.

Tablo 48 ve Grafik 36’den anlaşıldığı gibi Dünya Bankası tarafından 2005 yılında yapılan çalışmasında, güvenlik açığı ve gerekli olan altyapı gibi birtakım sorunlar yatırımlara engel olmuştur (World Bank, 2005:31). Bunların arasında en önemli olanları; elektrik, araziye erişim, yolsuzluk, krediye erişim ilk sırada yer almıştır. Yatırım fırsatları daha fazla kanun üstünlüğü ve uygun yönetmenliğe son derecede bağlantılıdır. Afganistan’da yatırım yönetmenliği şeffaf görülmemektedir. Yatırıma gerekli olan altyapı kara yolları, ulaşım, su, elektrik, arazi ve gelişmiş finansal kurumlara bağlıdır (World Bank, 2005:13).

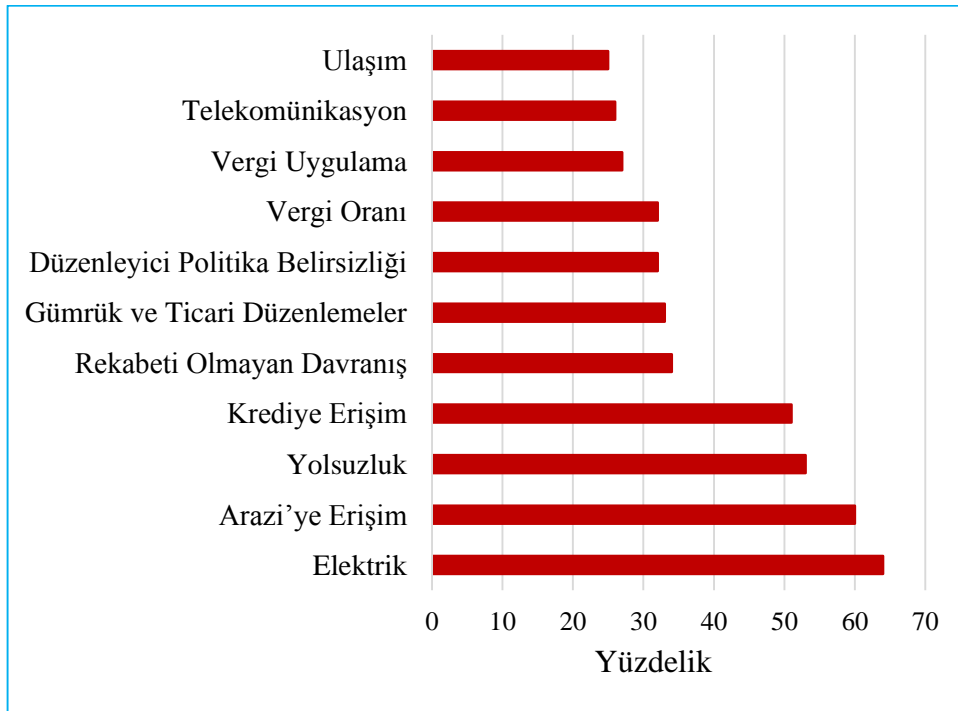
Güvenlik açığı, rüşvet ve yolsuzluk, 2007 yılından bu yana belirgin bir şekilde sermaye çıkışına neden olmuştur. Birleşik Arap Emirlikleri Afgan yatırımcılara cazip haline gelmiştir. Sırasıyla, sermaye çıkışı işsizliğin ve yoksulluğun artmasına neden olmuştur.

Tablo 48: Afganistan’da Yatırımı Engelleyen Başlıca Faktörler

Gösterge	Değer %
Ulaşım	25
Telekomünikasyon	26
Vergi Uygulama	27
Vergi Oranı	32
Düzenleyici Politika Belirsizliği	32
Gümrük ve Ticari Düzenlemeler	33
Rekabeti Olmayan Davranış	34
Krediye Erişim	51
Yolsuzluk	53
Araziye Erişim	60
Elektriğe Erişim	64

Kaynak: World Bank, Investment Climate in Afghanistan Report 2005:14.

Grafik 36: Afganistan’da Yatırımı Engelleyen Başlıca Faktörler

Kaynak: World Bank, Investment Climate in Afghanistan, Report 2005:14.

3.3. Afganistan’da İstihdam ve İşgücü Piyasasının Genel Durumu

İstihdam her ülkenin önemli ekonomik konularından biridir. Bir ülkenin mevcut ekonomi durumu ve yapısal değişimi hakkında fikir edinebilmenin bir yolu da, o ülkedeki istihdamın yapısının değerlendirilmesidir. İstihdam hacmi doğrudan aile, toplum ve ülkenin ne kadar güçlü ekonomik, sosyal kurumlarına ve ekonomik ilerlemelerle ilişkindir. İstihdam hacminin artırılması ile toplumu rahatsız eden sorunların çoğu çözülebilir.

İşsizliğin gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde en önemli sorunların başında gelmesi, işsizlikle mücadelede uygulanacak istihdam politikalarının önemini artırmaktadır. Her ülke için istihdam olanaklarının artırılması, gerek ekonomik refahın gerekse sosyal refahın sağlanması açısından büyük önem arz etmektedir.

Afganistan’da istihdam kanunu, anayasanın 48. maddesine dayalı olarak 2007 yılında istihdam hakları, istihdamda ayrımcılıkların kaldırılması, istihdam piyasasında şeffaf yönetmelik ve işçilerin sosyal güvenliğini sağlamak amacıyla tasarlanmıştır (Afganistan Labor Law, 2007:4). Ayrıca Afganistan İslam Cumhuriyeti istihdam kanununun 8. Maddesine dayalı olarak işçiler ve ücretlerin hakları sağlamıştır (Afganistan Labor Law, 2007:4).

3.3.1. İşgücü Özellikleri

Afganistan'ın işgücü piyasası daha az gelişmiş bir ekonominin özelliklerine sahiptir. Afganistan işgücü piyasası çoğunlukla tarım, çiftçilik ve hayvancılığa dayanmaktadır. Ülkenin nüfusunun çoğu tarımla uğraşmaktadır. Tarımla uğraşan nüfusun büyük kısmı kırsal alanlarda yaşamaktadır. Tarım sektöründe gelişmiş teknoloji kullanımı yaygın değildir. Ayrıca, tarım ve hayvancılıkla uğraşan nüfusun çoğu resmi olmayan, düşük ücretli, çocuk işgücü ya çalışma saatleri sınırlı olanlardır (NRVA, 2011-2012:27). Kadınların faaliyetlerinin sayılmaması veya eksik sayılması ülkenin işgücü piyasasının önemli özelliklerinden biridir.

Afganistan'ın işgücü piyasasının performansını uluslararası standartlarına göre analiz etmek yanlış değilse bile yetersiz veya elverişsiz olduğu belgelenmiştir. Bu nedenle, CSO, Ekonomi Bakanlığı (MoEC), İş, Sosyal Hizmetler, Gazi ve Engeller Bakanlığı (MOLSAMD), Ulusal Risk ve Güvenlik açığı Değerlendirme (NRVA) tarafından ülkenin

sosyo-ekonomik gerçek yapısına dayanarak istihdam ve iş gücü piyasası milli tanımı yapılmıştır. Afganistan Uluslararası Emek Örgütü (ILO) bazlı tanımından daha farklı bir şekilde istihdam, işsizlik ve işgücü piyasası performans göstergeleri adalet olur diye 2012 yılından itibaren tanımlanmıştır (NRVA, 2011-2012:27).

Uluslararası Tanımı

İstihdamda: 15 yaştaki ve üzeri, bir hafta referans döneminde, ücretli istihdam veya kendi hesabına çalışan olan en az bir saat çalışmış olan tüm kişilerdir. Eksik istihdam: 15 yaştaki ve üzeri, bir hafta referans döneminde, toplam olarak 40 saatten daha az süre çalışmış olup, daha fazla süre çalışmak istediğini belirten, mümkün olduğu kadar daha fazla çalışmaya başlayabilecek olan kişilerdir (zamana bağlı istihdam). İşsiz: 15 yaştaki ve üzeri, bir hafta referans döneminde, hiç işi olmayan veya 8 saatten az çalışmakta, çalışmaya istekli ve iş arayan kişilerdir.

Milli tanımı

İstihdamda: 14 yaştaki ve üzeri, bir hafta referans döneminde, en az 8 saat çalışan tüm kişileri içermektedir. Eksik istihdam: 14 yaştaki ve üzeri, bir hafta referans döneminde; toplam olarak 40 saatten daha az süre çalışmış olup, daha fazla süre çalışmak istediğini belirten, mümkün olduğu kadar daha fazla çalışmaya başlayabilecek olan kişilerdir. İşsiz: 14 yaştaki ve üzeri, bir hafta referans döneminde: hiç işi olmayan veya 8 saatten az çalışmakta, çalışmaya istekli ve iş arayan kişilerdir. Karlı bir şekilde istihdamda olmayan: 14 yaşında ve üzeri, işsiz veya istihdamda olmayan kişilerdir.

3.3.2. İşgücüne Katılım Oranı

İşgücü, bir ülkedeki nüfusun üretici durumunda bulunan, iktisadi faaliyete katılan kısmıdır. Diğer bir deyişle, genel nüfusun çalışmak isteyen ve çalışabilir durumda olan üretken kısmı olarak tanımlanmaktadır (ILO, 2012:27) . İstatistiki bir terim olarak ise 14 yaşından yukarı kazanç getirici bir işte çalışanların ve çalışmak isteyenlerin sayısı olarak ifade etmektedir.

Afganistan, çok genç işgücüne sahiptir. Ülkeni toplam nüfusunun % 54 çalışma yaşında (14) ve üzerinde bulunmaktadır. Bunun içinde, 14 milyon çalışan nüfusa sahiptir. Yarısı aktif çalışmakta veya iş arayan olarak iş piyasada bulunmaktadır. 7,2 milyon işgücü dışında 5,9 milyon erkek ve 1,3 milyon kadınlar içerir.

Tablo 49 ve Grafik 37’de Afganistan’da genel işgücüne katılım oranı yaş ve cinsiyete göre gösterilmiştir. Ulusal düzeyde, erkeklerin aktif işgücüne katılım oranı % 80

iken kadınların % 19 olmuştur. Cinsiyet arasında % 61 boşluk mevcuttur. Bu rakam kadınların ekonomik faaliyetlere katkılarının az olduğunu göstermektedir.

Tablo 49: Yerleşim ve Cinsiyete Göre İşgücüne Katılım Oranı, 2012

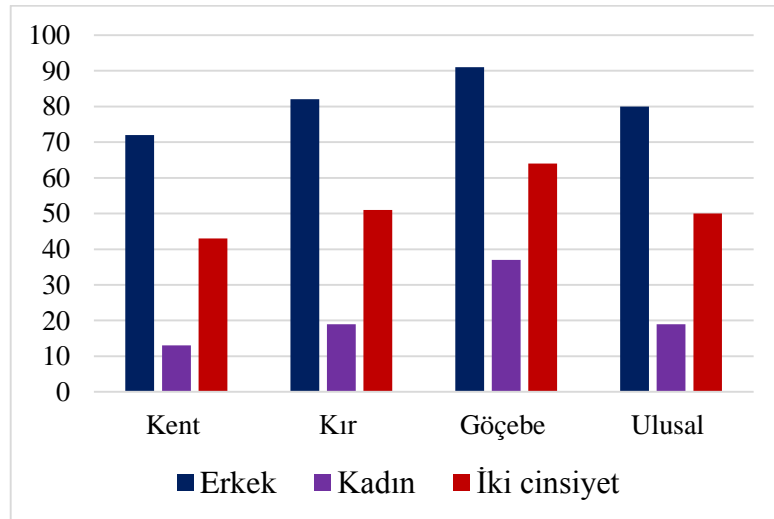
Gösterge	Kent	Kır	Göçebe	Ulusal
Erkek	72	82	91	80
Kadın	13	19	37	19
İki cinsiyet	43	51	64	50

Kaynak: NRVA, 2011-2012:30.

Kentsel alanlarda işgücüne katılım oranına bakıldığında, erkeklerde % 72, kadınlarda % 13 ve iki cinsiyetin toplam % 43 şeklindedir. Kırsal alanlarda işgücüne katılım oranı, erkek % 82, kadın % 19 ve iki cinsiyet % 51 olarak hesaplanmıştır. İşgücü katılım oranı Göçebe grubunda erkek % 91, kadın % 37 ve iki cinsiyet % 64 şeklindedir. İşgücüne katılma oranları cinsiyet bakımından büyük farklılık göstermiştir.

Afganistan'da işgücü piyasada hem kentsel hem de kırsal alanlarda erkekler ve kadınların katılım oranlarının arasında büyük farklılık söz konusudur.

Grafik 37: Yerleşim ve Cinsiyete Göre İşgücüne Katılım Oranı, 2012

Kaynak: NRVA, 2011-2012:30

Afganistan işgücü piyasasının başka bir özelliği, çocuk işgücüdür. Ülkede 6-14 yaşları arasında yer alan toplam 7,88 milyon çocuk nüfusundan en az toplam 1,42 milyon çocuk çalışmaktadır. Çalışan çocuk oranı % 13 (erkek % 17 ve kız % 9) olarak belirlenmiştir (ILO, 2012:36). Tüm yasal engellere rağmen ülkede çocuk işgücü hala yüksek görülmektedir.

Afganistan'da kadınların işgücüne katılımını olumsuz yönde etkileyen çeşitli nedenler vardır. Bunlar;

- Çalışmayla ilgili yasal mevzuattaki eksiklikler,
- Farklı kültürel ve dinsel inançlar,
- Küçük çocukların bakımı ve ev işler ile uğraşmak,
- Kadının eğitim düzeyinin düşüklüğü (%17),
- Piyasa koşullarının elverişli olmayışı,
- Taliban'ın kadınlara karşı tehditleri,
- Güvenlik tehditler gibi faktörler söylenebilir (ILO, 2012:36).

3.3.2. İstihdam, İşsizlik, Eksik İstihdam ve Karlı Bir Şekilde İstihdamda Olmayan

Günümüzde, işsizlik sadece hızlı nüfus artışı, yetersiz yatırım ve eğitim imkânları bulunmayan az gelişmiş, gelişmekte olan ülkelerin sorunu değil, gelişmiş ülkelerin önemli ekonomik sorunlarından biridir.

İşsizlik Afganistan'ın ise en büyük sosyo-ekonomik sorunlarından biridir (ILO, 2012:29). Afganistan'da işsiz tanımına göre, 14 yaştaki ve üzeri, haftada 8 saatten az çalışmakta olan kişiye işsiz denir. Bu rakam, uluslararası standartta sadece bir saat kabul edilmiştir (NRVA, 2007-2008:29). Bu varsayım, ev işleriyle uğraşan kadınlar ve okula giden çocukların durumunda özellikle sorgulanmıştır. Bu nedenle, kadınlar işsiz olarak sınıflandırılması pek doğru olmaz. Pek çok Afgan, tarımsal alanlarda kayıt dışı ekonomide veya mevsimsel bazda geçici olarak istihdam edildiği için gerçek anlamda işsizliğin tanımlanması Afganistan'da oldukça zordur.

İşsizlik, Afganistan'da işgücü piyasasının önemli bir özelliğidir. İstihdam, yoksulluğu hafifletmek, sürdürülebilir siyasi ve sosyal istikrarı sağlamak için önemli bir faktördür. Afganistan'da, işgücü yıllık 400,000- 500,000 bin artmaktadır (ANDS, 2010-2011:32). Afganistan'da konumlu olan Uluslararası işgücü Organizasyonu 2012 yılında yayınlanmış olan “*Sürdürülebilir istihdama geçmenin zamanı*” raporunda, Afganistan hükümeti hızlı artan nüfusu ve işgücü piyasasına yeni girişler için istihdam olanakları uzun dönemde etkin istihdam politikası oluşturulmasına aşırı derecede ihtiyaçta olduğunu belirlemiştir (ILO, 2012:45). İstihdam ve uygun iş yaratması, Afganistan'ın sosyal ve ekonomik kalkınma programların başında olacağı da vurgulanmıştır.

Tablo 50'den anlaşılacağı gibi, ulusal düzeyde, 7,194 bin işgücü bulunmaktadır. 6,6 milyon kişi istihdamda (tam olarak istihdamda artı eksik istihdam) bulunmaktadır. Eksik istihdamda, 1,206 bin (erkek 906 ve kadın 300 bin) bulunmaktadır. Yaklaşık 600 bin kişi (erkek 367 ve kadın 213 bin) işsizdir.

Kentsel alanda toplam 1,41 bin kişi (erkek 1,249 ve kadın 196 bin) istihdamda, işsiz ise 143 bin kişi (erkek 104 ve kadın 39 bin) şeklindedir. Kırsal alanlarda, 4,18 bin kişi (erkek 3,941 ve kadın 786 bin) istihdamda iken 424 bin kişi (erkek 256 ve kadın 168 bin) işsizdir. Göçebe gurubundan 433 bin kişi istihdamda, 25 bin kişi işsizdir.

Tablo 50: Aktivite, Yerleşim ve Cinsiyet Göre İşgücü (Binde)

Yerleşim	İstihdam		İşsiz	Toplam
	İstihdamda	Eksik istihdam		
Cinsiyet			-	-
Kentsel	1,307	137	143	1,587
Erkek	1,145	104	104	1,353
Kadın	162	33	39	234
Kırsal	3,763	962	424	5,150
Erkek	3,208	733	256	4,198
Kadın	555	229	168	952
Göçebe	326	107	25	457
Erkek	246	69	15	330
Kadın	80	38	9	128
Ulusal	5,396	1,206	592	7,194
Erkek	4,599	906	376	5,880
Kadın	797	300	213	1,313

Kaynak: NRVA 2011-2012:32.

Tablo 51’de yerleşim ve cinsiyete göre işgücü piyasasının statüsü yüzdelik olarak gösterilmiştir. İstihdam-nüfus oranı; çalışma yaşındaki nüfusun oranıdır. Ulusal seviyede, istihdam-nüfus oranı % 45,7 olmuştur. Düşük istihdam-nüfus oranı şiddetli olarak kadınların işgücüne düşük katılımıyla (% 15,5) zarar görmüştür. Çünkü kadınlar ya işsiz ya da işgücü dışında tutulmuştur. İstihdam-nüfus oranı yerleşime göre çok farklılık göstermiştir. Kentsel alanda işgücüne katılım oranı % 39 iken ve kırsalda % 47 civarındadır.

İstihdamda olan 6,6 milyon kişiden 1,2 milyonu (% 17) eksik istihdamda yer almıştır. Kentsel alanlarda eksik istihdam oranı % 8 iken, kırsal alanlarda % 18 olmuştur.

Afganistan’da işsizlik oranı ulusal düzeyde % 8,2 olarak belirlenmiştir. Karlı bir şekilde istihdamda olamayan işgücü (eksik istihdam oranı + işsizlik oranı) ulusal düzeyde % 25 (eksik istihdam oranı + işsizlik oranı 17+8=25) şeklindedir. Bu rakam, cinsiyet arasında çok farklılık göstermiştir. Karlı bir şekilde istihdamda olmayan işgücü oranı hem yerleşim hem de cinsiyet arasında farklılık göstermiştir. Afganistan’da istihdam nüfus oranı % 45,7 iken Güney Asya’da % 55 civarındadır (ILO, 2013: 37).

Tablo 51: Yerleşim ve Mevsime Göre Karlı bir Şekilde İstihdamda Olmayan İşgücü, 2012

Yerleşim-Cinsiyet	İstihdam-Nüfus Oranı	Eksik İstihdam Oranı	İşsizlik Oranı	Karlı Bir Şekilde İstihdamda Olmayan
Kentsel	39,2	8,6	9,0	17,6
Erkek	66,5	7,7	7,7	15,4
Kadın	10,8	14,1	16,7	30,8
Kırsal	47,1	18,7	8,2	26,9
Erkek	77,1	17,5	6,1	23,6
Kadın	15,9	24,0	17,6	41,7
Göçebe	61,0	23,3	5,4	28,7
Kadın	87,2	20,8	4,7	25,5
Erkek	33,9	29,8	7,2	37,0
Ulusal	45,7	16,8	8,2	25,0
Erkek	74,9	15,4	6,4	21,8
Kadın	15,5	22,3	16,5	39,3

Kaynak: NRVA 2011-2012:32.

Eksik istihdam, pasif olan istihdam politikaların yetersiz kaldığı ve Afganistan gibi ücretsiz çalışan aile üyeleri, kendi hesabına çalışanların yoğunlukta bulunduğu ülkelerde dikkate alınması gereken bir kavramdır. Çünkü Afganistan’da işsizlik sigortası bulunmamaktadır ve kişilere işsiz kaldığı sürece hayatı sürdürebilmek için hiçbir maddi destek verilmemektedir (ILO, 2012:29).

3.3.4. Mevsim ve Yerleşime Göre Karlı bir Şekilde İstihdamda Olmayan İşgücü

Afganistan ekonomisinin tarıma dayanması ve tarım sektöründe büyük ölçüde iklimsel koşullara bağımlı olması işsizlik oranlarında dalgalanma yaratmaktadır. İstihdam seviyesi mevsimlere göre farklılık gösterir (NRVA, 2007-2008:29). Afganistan’da bir yıl boyunca dört mevsim yaşandığı için istihdam hacmi mevsimler arasında değişiklik göstermektedir.

Tablo 52 ve Grafik 38’de mevsim ve yerleşime göre istidamda olamayan işgücü oranları gösterilmiştir. İstihdam hacmi yazın ve sonbahar mevsimlerinde karlı bir şekilde istihdamda olmayan işgücün oranı daha az olmuştur. Ulusal düzeyde, yazın ve sonbahar mevsimlerinde karlı bir şekilde istihdamda olmayan işgücü oranı % 23 iken işsiz ilkbahar ve kış mevsimlerinde % 26 ve % 28 şeklindedir.

Yerleşime göre da farklılıklar oldukça belirgindir. Kentsel alanlarda ilkbaharda karlı bir şekilde istihdamda olmayan işgücü % 21 iken sonbaharda sadece % 15’ tir. Kırsal nüfusu için istihdam koşulların doğrudan tarıma bağlı olduğundan dolayı kışın ve ilkbaharda istihdam hacmi düşük olmuştur.

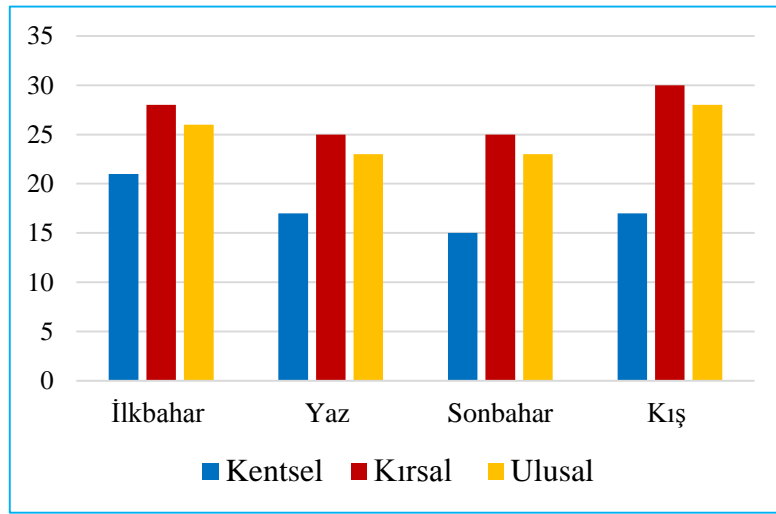
Tablo 52: Yerleşim ve Mevsime Göre Karlı bir Şekilde İstihdamda Olmayan İşgücü, 2012

Gösterge	Kentsel	Kırsal	Ulusal
İlkbahar	21	28	26
Yaz	17	25	23
Sonbahar	15	25	23
Kış	17	30	28

Kaynak: NRVA 2011-2012:33.

Afgan halkının gelir seviyesi güçlü bir şekilde mevsimlere maruz kalmıştır. Ortalama olarak tarımla uğraşan nüfus kişinin gelir elde edemezler. Temel gelir kaynağı tarım olan kırsal hane halkının sadece % 15'i kış aylarında gelir kaynağını koruyabilirler (Ministry of Economy & World Bank, 2010:38-40).

Grafik 38: Yerleşim ve Mevsime Göre Karlı bir Şekilde İstihdamda Olmayan İşgücü, 2012

Kaynak: NRVA 2011-2012:33.

3.3.5. Çalışma Saatleri

Afganistan'da, haftalık çalışma saatleri oranı Tablo 53 ve Grafik 39'da göstermektedir. Çalışma saatleri cinsiyete göre büyük farklılık göstermektedir. Haftalık olarak erkekler kadınlardan daha fazla çalışmaktadır. Kadınların çoğu haftalık 8-32 saat çalışmaktayken erkekler 48 saat ve üzeri çalışmaktadır. Kadınların haftalık olarak erkeklere göre az çalışmasının nedeni ilave olarak ev işleriyle; yemek pişirmek, çocuk bakmak gibi görevlerle uğraşmaktadır.

Tablo 53: Çalışan Nüfusun Cinsiyete Göre Haftalık Çalışma Saatleri

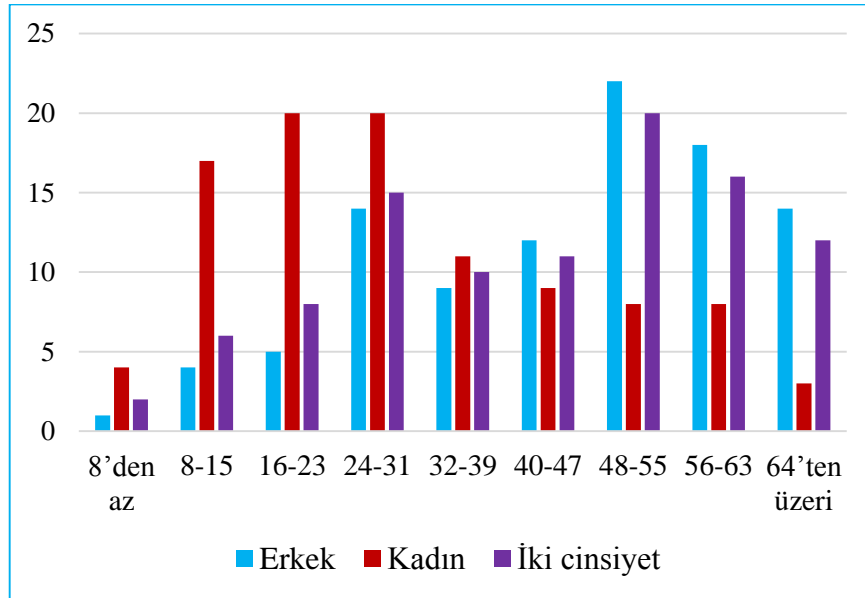
Gösterge	Erkek	Kadın	İki cinsiyet
8'den az	1	4	2
8-15	4	17	6
16-23	5	20	8

53 (Devamı)

24-31	14	20	15
32-39	9	11	10
40-47	12	9	11
48-55	22	8	20
56-63	18	8	16
64'ten üzeri	14	3	12

Kaynak: NRVA, 2011-2012: 37.

Grafik 39: Çalışan Nüfusun Cinsiyete Göre Haftalık Çalışma Saatleri

Kaynak: NRVA 2011-2012:37.

3.3.6. İstihdamın İşteki Durumuna (Statüsüne) Göre Dağılımı

İşteki duruma göre istihdam bilgilerin sınıflandırması çalışanların davranışı, çalışma şartları ve bireylerin sosyo-ekonomik sınıfları tanıması istatistiksel bir kavramdır (David, 2013:2-3).

Bir ülkede maaşlı çalışan oranının yüksek olması o ülkenin ekonomik gelişmişliğini göstermektedir. Bir ülkenin maaşlı çalışan oranının düşük olması ise o ülkenin ekonomik gücünün az olduğunu ima etmektedir. Eğer bir ülkede günlük çalışan, kendi hesabına çalışan

ve aile çalışan oranı yüksekse o ülkenin büyük bir tarım sektörüne sahip olduğu ve ekonomisinin yavaş büyüme gösterdiği kabul edebilir (NRVA, 2007-2008:31-32).

Savunmasız istihdam Dünya Bankası tarafından şöyle tanımlanmıştır; Toplam istihdamın yüzdesi olarak ücretsiz aile işçileri ve kendi hesabına çalışanların oranıdır (World Bank Development Indicators, 2014). Başka bir deyişle; savunmasız istihdam kendi hesabına çalışanların oranı ve toplam istihdam içinde katkıda aile üyeleri olarak ölçülür. Bu gösterge, zayıf kurumsal istihdam düzenlemelerin ekonomik riskini göstermektedir. Bu gösterge güçlü bir şekilde sektörler arası istihdam dağılımına ilişkindir.

Tablo 54'ten anlaşıldığı üzere, Afganistan'da maaşlı çalışan nüfusun % 19'u işgücü piyasasında güvenli işe sahiptir. Afganistan'da, maaşlı çalışan nüfusu başlıca olarak kentsel alanlarda sınırlı olmuştur. Kentsel maaşlı çalışan nüfusu % 39 iken kırsal alanlarda sadece % 14 şeklindedir. Kadınlar kentsel alanlarda yaklaşık % 80'ni kamu sektöründe çalışmakta, maaşlı erkek çalışan oranı eşit olarak kamu ve özel sektörlerin arasında dağıtılmıştır. Ulusal düzeyde, maaşlı çalışan oranı erkek % 19 iken kadın % 13 şeklindedir.

Genel olarak, Afganistan'da % 81 (erkek % 79 ve kadın % 87) çalışan nüfusu savunmasız istihdam kategorisinde girmiştir. Savunmasız istihdam kentsel ve kırsal alanlar arasında çok farklılık göstermiştir. Kentsel alanlarda % 59 iken kırsal alanlarda % 86 civarındadır. Savunmasız istihdam göçebe gurubunda % 96 (kadın % 100 ve erkek % 94) olarak belirlenmiştir.

Tablo 54: Yerleşim, Cinsiyet ve İstihdam Durumuna Göre İstihdamda

İstihdam Statüsü	Kentsel			Kırsal			Göçebe			Ulusal		
	E	K	İC	E	K	İC	E	K	İC	E	K	İC
Günlük Çalışanı	14	8	13	26	5	22	26	6	20	23	6	20
Maaşlı İşçi (Özel)	18	10	17	6	3	5	5	0	3	9	4	8
Maaşlı Çalışanı	19	40	22	9	3	8	1	0	0	11	9	11
Kendi İşinde İşçi	41	28	39	50	44	49	54	54	54	48	42	47
İşveren	2	1	2	1	0	1	1	0	0	1	0	1
Ücretsiz Aile Çalışanı	6	14	7	8	45	14	14	40	21	8	39	13
Toplam İstihdam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Savunmasız İstihdam	61	49	59	84	94	86	94	100	96	79	87	81

Kaynak: NRVA 2011-2012:35. (E= Erkek, K= Kadın, İC= İki cinsiyet)

Afganistan'da savunmasız istihdam çalışan nüfusun payı eğitim düzeyi ilişkindir. Savunmasız istihdam oranı, Afganistan'da % 81 olarak yayınlanmıştır (NRVA, 2007-2008:32). Savunmasız istihdam oranı eğitimsiz işgücü için % 80, ilköğretim % 76, ortaöğretim % 60 ve yükseköğretim çalışan işgücü için % 14 şeklindedir (NRVA, 2011-2012:32).

3.3.7. İstihdamın Sektörel ve Ekonomik Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı

Bir ülkede istihdamın sektörler açısından dağılımı, o ülkenin ekonomik yapısını, ilerleme düzeyini, kapasitesini gösteren önemli özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Üç sektör kanuna göre, istihdam edilen faaliyetler üç sektörde toplanmaktadır. Bu sektörler tarım, sanayi ve hizmetlerdir. Sektörlere göre istihdamın dağılımı değişmektedir. Bu değişim gelişmiş, gelişmekte ve az gelişmekte olan ülkelere göre ayrılır. Çünkü bir ülkede mal üretken sektörler tarım ve sanayidir. Hizmet sektörünün durumu diğer iki sektörün gelişmesine bağlıdır. Gelişmekte ve az gelişmiş olan ülkelerde sanayi sektörü yeterince gelişmemiş olduğundan dolayı istihdamın büyük ölçüde tarım sektöründe toplanmaktadır. İstihdamın ekonomik gelişmeye bağlı olarak istihdam hacmi tarım

sektöründen sanayi sektörüne kaymaktadır. Sanayi sektörü yeterli ilerlemeye ulaştığı zaman istihdam hizmet sektörüne yayılır (Bayhan, 2007:13).

Sektörlere göre istihdam dağılımı Tablo 55 ve Grafik 40’te verilmiştir. Afganistan’da toplam çalışan nüfusun % 59’u tarımsal faaliyetlerle uğraşmaktadır. Toplam sanayi sektöründe % 13 nüfusu istihdam edilmektedir. Bu sektörün içinde yer alan istihdam yaratan alanları analiz edildiğinde, imalat % 5, inşaat, madencilik ve taşımacılık sektörü % 8 istihdam yaratmıştır. Toplam çalışan nüfusun % 11’i ticaretle uğraşmaktayken kamu yönetmede % 4’ü istihdam edilmiştir. Ulaşım ve iletişim sektörlerinde sadece % 3 çalışan nüfusu çalışmaktadır. Geride kalan kısmı da eğitim % 3 ve diğer hizmetlerde % 9 istihdam edilmiştir.

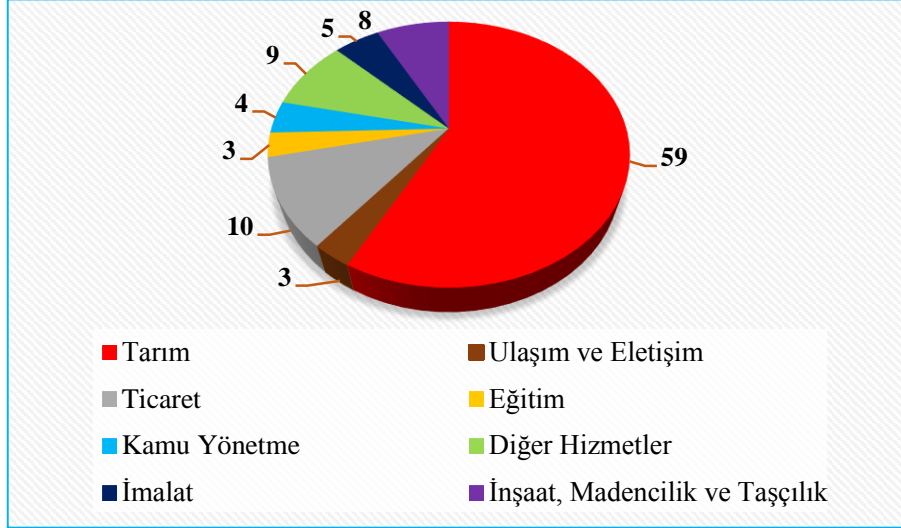
Tablo 55: İstihdamın Sektörel ve Ekonomik Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı %, 2007

Gösterge	Ulusal	Kentsel	Kırsal
Tarım	59	9	67
Ulaşım ve iletişim	3	4	2
Ticaret	11	29	8
Eğitim	3	7	2
Kamu yönetme	4	14	2
Diğer hizmetler	9	18	7
İmalat	5	8	4
İnşaat, Madencilik ve Taşımacılık	8	10	8

Kaynak: World Bank: Afghanistan Economic Transitin, 2014:65.

Erkek istihdamı tarım sektörün yanı sıra, inşaat, ticaret ve diğer hizmetler sektöründe istihdam edilmektedir. Kadınlar ise en fazla hizmetler sektörü, imalat; gıda işleme ve tarımsal alanlarda istihdam edilmektedir (NRVA, 2011-2012:32-33).

**Grafik 40: Ekonomik Sektörlere Göre Çalışan Nüfusun Dağılımı,2008
(Ulusal)**

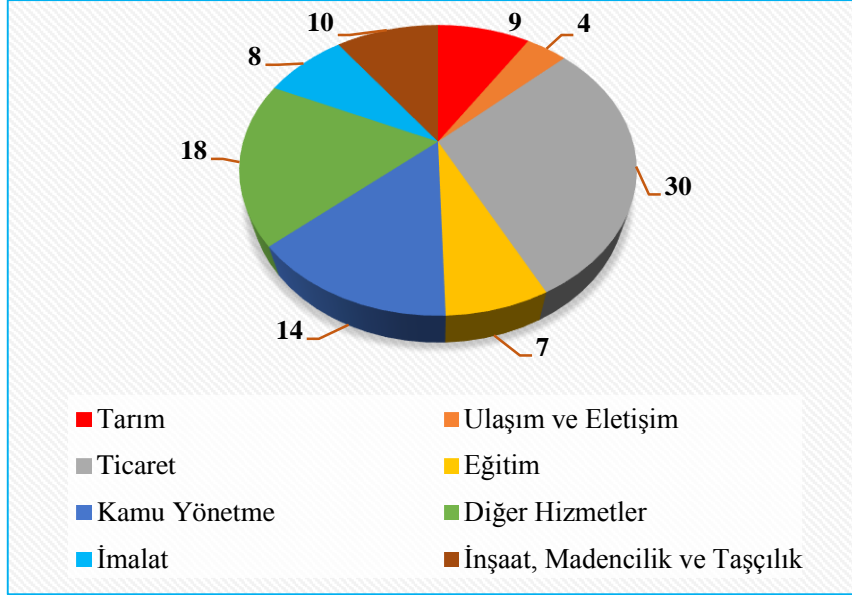

Kaynak: World Bank: Afghanistan Economic Transition, 2014:65.

Asya'da ve düşük gelirli ülkelerde tarımla uğraşan ortalama çalışan nüfus % 48,9 civarlarındadır. Afganistan'da çıktı ve istihdam yapılarını kıyasladığımızda, hizmet sektöründe çalışanların verimliliği diğer sektörler göre daha yüksektir. Afganistan'da tarım sektöründe verimlilik düşük seviyededir. Toplam nüfusun % 59'u tarımla uğraşmakta ancak GSYİH içindeki payı neredeyse % 25'tir. Bu yorum bir açıdan Afganistan konusunda pek gerçekçi olamaz. Çünkü yaklaşık toplam nüfusun 2 milyonu gayri yasal afyon yetiştirme işleriyle uğraşmakta ve çıktıları zaten resmi ekonomik kayıtlarda hesaplanamaz. Eğer afyon üretimi resmi istatistiklerde hesaplanırsa tarım sektörün payı en başta veya hizmet sektörüyle aynı seviyede yer (USAID, 2007:9-10).

Grafik 41'de kentsel alanlarda sektörel istihdam dağılımı gösterilmiştir. Afganistan'da kentsel ve kırsal alanlarda ekonomik sektörler göre, istihdam nüfus dağılımı büyük farklılık göstermiştir. Kentsel alanlarda tarım sektöründe toplam çalışan nüfusun % 9'u istihdamdadır. Kentlerde istihdam edilen diğer hizmetler % 18, ticaret % 29, inşaat ve madencilik sektörlerde % 10 çalışmaktadır. Kentsel alanlarda toplam çalışan nüfusun % 4 ulaşım ve iletişim sektörlerde istihdam edilmektedir. İmalat % 8 ve kamu yönetmede % 14 çalışmaktadır. Eğitim sektöründe çalışan nüfus ise % 7 belirlemektedir.

Grafik 41: Ekonomik Sektörlere Göre Çalışan Nüfusun Dağılımı, 2008 (Kentsel)

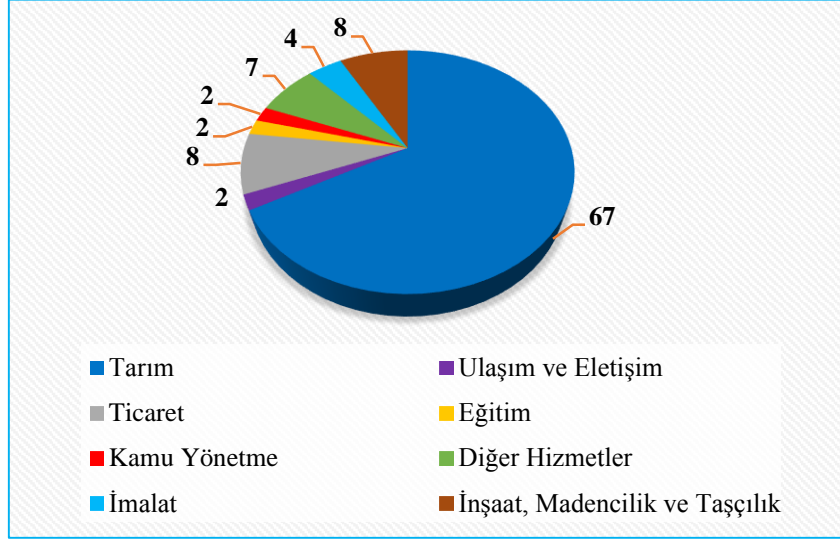

Kaynak: World Bank: Afghanistan Economic Transition, 2014:65.

Kırsal alanlarda istihdam dağılımı Grafik 42’de gösterilmiştir. Kentsel alalarda istihdam yapısı kırsal alanlardan farklıdır. Kırsal alanlarda toplam nüfusun yaklaşık % 67 istihdam edilmektedir. Tarım sektöründen sonra inşaat ve onun çeşitli parçaları, ticaret, diğer hizmetler sırasıyla % 8, % 8 ve % 7 oranında istihdam sağlamaktadır. Kırsal alanlarda ulaşım ve iletişim % 2, eğitim % 2 ve kamu yönetimi % 2 istihdam sağlamaktadır. Bunun nedenlerin biri ise kentsel ve kırsal alanlardaki eğitim düzeyi olabilir.

Yukarıda değerlendirdiğimiz rakamlardan kolayca anlaşılacak noktalar; Afganistan genelinde ve özellikle kırsal alanlarda kamu hizmetleri, eğitim, ulaşım ve iletişimin düşük seviyelerindedir. Bunun en başında gelen nedenleri ise bir yandan hükümetin düşük kapasitesi, güvenlik sorunu ve hükümetin mali açılarından zayıf olması öte yandan çatışmalı olan illerde (genellikle kırsal) eğitim düzeyi düşük düzeyinin olmasıdır (MOLSAMD, 2009:94).

Grafik 42: Ekonomik Sektörlere Göre Çalışan Nüfusun Dağılımı, 2008 (Kırsal)

Kaynak: World Bank: Afghanistan Economic Transition 2014:65

Afganistan’da üç sektör kanunu tam olarak gerçekleşmemektedir. Tarım ve sanayi sektöründe istihdamı edilme oranı çok yavaş düşmekte, fakat hizmetler sektöründe ise hızla artış göstermiştir. Bu da tarımdan kopan nüfusun ağırlıklı olarak sanayi sektörüne değil hizmetler sektörüne kaydığı ya da işsiz kalma, işgücünden çıkma gibi sonuçlarının olduğunu gösterebilmektedir. Bunun en büyük nedenlerinden birisi, genel olarak tarımda istihdam edilen işgücünün gerekli vasıflara sahip olmamasıdır.

İşgücü piyasasına erişimde genç çalışanların karşılaştığı temel engeller;

- İstihdam olanaklarının eksikliği,
- Deneyim eksikliği,
- Aile muhalefet (kadınlar),
- Kamu sektöründe düşük maaş,
- Niteliklerin eksikliği (eğitim),
- İş bulmak için rehber eksikliği,
- Yolsuzluk,
- Çeşitli ayrımcılık (ırksal, dinsel, bölgesel vb.).

3.3.8. Afganistan’da İstihdam Yaratmasını Kolaylaştıran Bazı Öneriler

Genel olarak, iş ve istihdam yaratılması için ülkede uygun istihdam politikalar ve stratejilerin oluşturulması gerekmektedir. Günümüze kadar Afganistan’da uygun istihdam politikası yaratılmamaktadır. Bu politikalar altyapı geliştirmesi, yurtiçi zengin doğal kaynakların çıkartılması yolundan mümkündür. Sanayi, ulaşım, tarım ve enerji sektörleri yatırım yapmak uzun dönemde istihdam yaratma kaynağı olarak söylenebilir. Ayrıca, bir sektörde istihdam yaratması, diğer sektörlerde de istihdam yaratır.

- İlk olarak ulusal nüfus sayımı yürütülmesi,
- Kesin işgücü sayısının belirlenmesi ve sınıflandırması,
- Ülkenin iktisadi bağımsızlığını elde etmek için mal üretken sektörleri öncelik verilmesi,
- Pragmatik piyasa-odaklı istihdam, kapasite geliştirme politikaları yürütülmesi ve geliştirmesi,
- Kısa vadeli istihdamın korunması ve uzun dönem istihdam yaratıcı stratejilerin oluşturulması,
- Tarım sektörünün geliştirmesi planlamaların başında olması,
- Pazar-odaklı mesleki eğitim kurumların kurulması,
- Resmi tarım sektörünün korunması ve gayri resmi tarım sektörünün azaltmasına yönelik çalışmalar yapılması,
- Kısa dönemde işgücü piyasasında meydana gelen dalgalanmaları kontrol etmek için istihdam sigortası politikaların oluşturulması,

3.4. Afganistan’ın Dış Ticaret Genel Durumu

Ticaret, fikirler ve teknolojinin yayılmasını, karşılaştırmalı avantajları, ölçek ekonomileri gerçekleştirmek, sırayla verimliliği artırır, daha yüksek sürdürülebilir istihdam ve ekonomik büyümeyi sağlar.

Afganistan dünyanın en zengin bölgenin, medeniyet yollarının geçiş noktasında, küresel fikir, sanat, kültür değişim merkezinde bulunmaktadır. Çin, Hindistan, zengin Orta

Asya, hızlı yükselen Doğu ve Batı Avrupa arasında uzun mesafeli ticaret kavşak noktası olarak bilinmektedir (Rahimi, 2008:24).

Afganistan coğrafi konumundan dolayı, ticaret her zaman Afgan ekonomisinde merkezi bir rol oynamıştır. Afgan ve yabancı uzmanlarca ülkenin coğrafi konumu hem bölgesel hem de küresel bazında ticaretin tarihi merkezi ve kaynakların geçiş koridoru olarak ifade edilmiştir.

3.4.1. Ticari Politikaları

Genel olarak tüm az gelişmiş ülkeler farklı derecede altyapı, girişimcilik, ihracata yüksek bağımlılık, teknoloji ve yenilik olmaması, rekabetçi sanayi eksikliği, kaynakların yetersizliği ve kalifiye insan kaynağı olmaması eksikliğinden olumsuz etkilenir (Kumar & Gallager, 2007:38). Afganistan daha fazla sorunlarla karşı karşıya gelmekte, sadece az gelişmiş ülkeler arasında değil, aynı zamanda kırılgan ülkeler arasında da yer almıştır (OECD, 2013:17). Dünya Bankası tanımına göre, kırılgan ülkeler; zayıf yönetim, politikalar, kurumlar, zayıflatıcı kombinasyonu ile karakterize edilmiştir (World Bank, 2008:1). Başka bir deyişle, kırılgan ülke, sadece yoksulluk, kalkınma sorunlarla karşı karşıya gelmekte olan ülke değil eğer desteklenmezse daha fazla düşüşe hassas olan ülkelerdir.

Afganistan, komşu ve bölgede bulunan ülkelere kıyasladığımızda liberal ticaret rejimi uygulamaktadır. Son on iki yılda Afganistan'ın tarife yapısı reforma uğramıştır. Genel olarak Güney Asya ülkelere göre düşük gümrük tarifeleri uygulamaktadır. 2002 yılından bu yana hükümet tarife ve yasal ticaret engellerini düşürmeye çalıştığı ve 2010 ile PRGF (Yoksulluğu Azaltma ve Büyüme Kolaylaştırma) programı kapsamında IMF'den mali destekler aldığında 2006 yılında kararlaştırılan sonra bu süreç yoğunlaştırmıştır (Joya, 2011:41).

Tablo 56 ve Grafik 43'ten anlaşılacağı üzere, Afganistan bölgede bulunan ülkelere göre daha liberal ticaret rejimi uygulamaktadır. Afganistan'ın ticari ve iktisadi anlamda dışa açıklık derecesi % 61 iken komşu ülkelerde, Tacikistan % 73, Pakistan % 38,1 ve Hindistan % 43,7 şeklindedir. Tarife yapısı diğer az gelişmiş ülkelerin dışa açıklık ortalamasının altındadır.

Afganistan, tüm ithal edilen mallar için tütün ve alkolik mallar hariç olmak üzere, maksimum tarife oranları 2008 yılında % 28 iken 2010 yılında % 40'a arttırmıştır (World Bank, 2012a:32). Afganistan tarafından uygulanan maksimum tarife oranı komşu ülkelerin altındadır. Maksimum uygulan tarife oranı Hindistan % 246, Pakistan % 100, İran % 400, Özbekistan % 786 ve Tacikistan % 332 şeklindedir.

Afganistan sadece en tercih edilen ülkelere düşük tarife uygulamamakta belki tercih edilmeyen ülkeler için de tarife politikaları bölgede ve Az Gelişmiş Ülkelerden daha düşüktür. Afganistan tercih edilmeyen ülkelere % 5,207 oranı olarak uygulamaktadır. Pakistan % 6,802 ve İran'da % 6,649 şeklindedir.

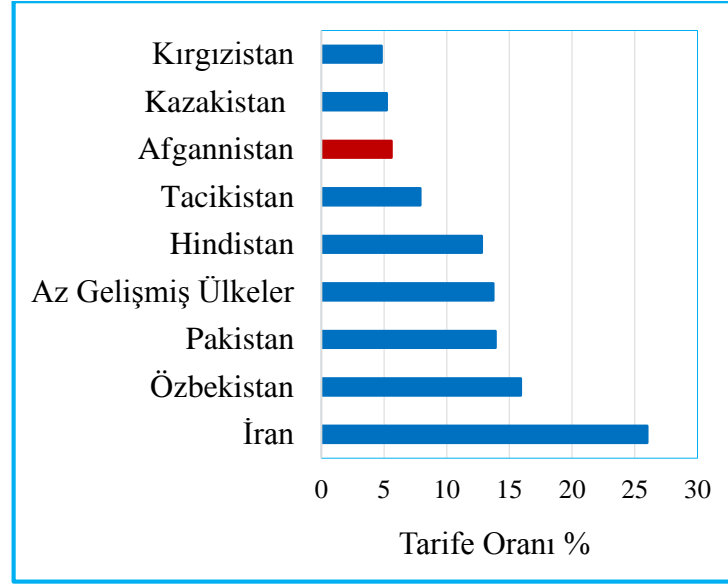
Tablo 56: Bölgede Açıklık Derecesi ve Tarife Oranları

Ülkeler	Açıklık Derecesi	Uygulanan Ortalama Tarife Oranı	Uygulanan Maksimum tarife Oranı	No. MFN Uygulanan Tarife Oranı
Afganistan	61,7	5,6	40	5,207
Hindistan	45,8	12,8	246	11,360
İran	43,7	26	400	6,649
Pakistan	38,1	13,9	100	6,802
Tacikistan	73,1	7,9	332	11,176
Özbekistan	72,9	15,9	787	10,985

Kaynak: Joya, Omar, Macroeconomic Instability in Afghanistan: Causes and Solutions 2011:41.

Afganistan tarafından uygulanan tarife oranı % 5,6 olmaktadır. Bu rakam Hindistan % 12,6, Pakistan % 13,9, İran % 26 şeklindedir. Tarife oranı az gelişmiş ülkeler için ortalama olarak % 13,7 oranındadır.

Grafik 43: Ülkelere Göre Uygulanan Ortalama Tarife Oranları (MFN)

Kaynak: World Bank 2012b:33.

Uluslararası düzeyde, ülkelerin tarımsal ve tarım olmayan malların üzerinde tarife uygulamakta ayrımcılık yapması normal bir olgudur. Tablo 57 ve Grafik 45'ten anlaşılacağı gibi, Afganistan tarife politikası tarımsal ve tarımsal olmayan malların arasında çok düşük uygulamaktadır. Tarımsal mallar % 5,8 ve tarımsal olmayan malların tarifesi % 5,5 oranındadır. Tarımsal ve tarımsal olmayan mallar üzerinde Az Gelişmiş Ülkelerde ortalama tarife oranları sırasıyla % 19 ve % 13,7 civarlarındadır. Afganistan hem tarımsal hem de tarımsal olmayan mallarda koyduğu tarife oranları hem bölgede hem de Az Gelişmiş Ülkelerin koyduğu tarife oranların altındadır.

Afganistan'ın uyguladığı en yüksek tarife oranı % 25 araba ve motosiklet ithal üzerinde koymaktadır. Gümrük kaynaklarının yaklaşık üçte birini araba ve motosiklet üzerinde konulan tarifelerden elde etmektedir (World Bank, 2012b:33).

Tablo 57: Mal Türüne Göre Uygulanan Tarife Oranı

Gösterge	Tarımsal Mallar	Tarımsal Olmayan Mallar
Afganistan	5,8	5,5
Pakistan	16	14
Hindistan	33	9
İran	29	26

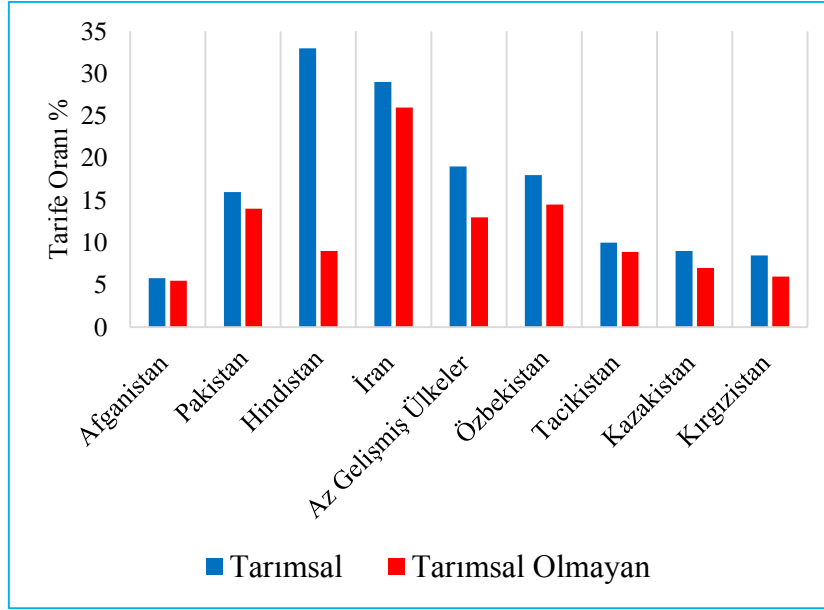
57 (devamı)

Özbekistan	18	14,5
Tacikistan	10	8,9
Kazakistan	9	7
Kırgızistan	8,5	6
Az Gelişmiş Ülkeler	19	13,7

Kaynak: World Bank 2012b.

Tarife uygulamasının yanında Afganistan ithal edilen mallar üzerinde tarife dışı önlemler de uygulanmaktadır. Bu tür önlemler ülkeye sosyal ahlak, kamu güvenlik, çevre, kamu sağlığı, hayvan sağlığı, yerel endüstrileri ve dini inançlara zarar veren mallara karşı uygulanmaktadır (World Bank, 2012b:37).

Grafik 44: Malların Türüne Göre Uygulanan Tarife Oranı

Kaynak: World Bank, 2012b.

Genellikle, Afganistan'a ithal edilen mallar uluslararası standart ve kaliteye göre değil, çünkü ülkede daha bir standart ve kalitenin tanımı yapılmamıştır. Yeni ülke düzeyde kalite ve standardı tanımlamak için çalışmalar sürdürülmektedir (World Bank, 2012b:38).

Ayrıca, Afganistan'da bazı kurumlar için (NATO, ISAF, Büyükelçilikler, Kalkınma Partnerleri) gümrük muafiyet söz konusudur. Bu muafiyetler genellikle Maliye Bankanın

onayısıyla veya ülkenin diğer yüksek makamların tarafından verilecektir. Bu yasa dışı muafiyetler gümrük ve vergilerin üçte birini azaltmaktadır (World Bank, 2012b:38). Ülkede beli ve sıkı olarak yasaların uygulamamasından dolayı bazen ithalciler üzerinde daha fazla gümrük vergisi uygulanmaktadır. Tarife uygulamasında, AISA ile kayıtlı ve kayıtlı olmayan şirketler arasında ayırım söz konusudur (World Bank, 2012b:35).

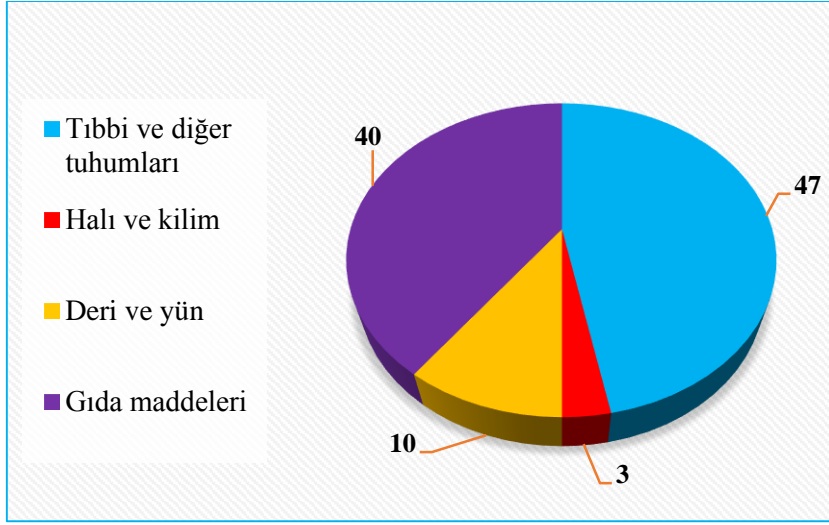
3.4.2. Ticaretin Birleşenleri

Az Gelişmiş Ülkeleri (AGÜ) ihracatı birincil ürünlerin hâkim olmaya devam ediyor. AGÜ'lerin mal ticaretinin veya ihracat kompozisyonu çok daha fazla değişmiştir, 1994-1996 yılında az gelişmiş ülkelerin ihracat kompozisyonunda tarımsal ürünlerin payı % 51,8, 1999-2000 yıllarında % 50,8 ve 2003-2005 yılında % 45,2 oranın civarındadır. Aynı yıllarda, bu rakam gelişmekte olan ülkeler için % 30 civarlarında bulunmaktadır (United Nations Export Competitiveness, 2008:4).

Afganistan ticaret bilişimine bakıldığında, ülke tarımsal malları ihracat yapmaktadır. Tarımsal malların içinde taze meyveler ve kuru meyveler, tıbbi tohumları ayrılır. Taze meyve içindikiler bakıldığında, taze üzüm, nar, elma, mandalina ve kayısı gibi ürünler yer almaktadır. Kuru meyvelerin içinde kırmızı üzüm ve çeşitleri, kuruymuş kayısı, çeşitli badem türleri yer almaktadır. Diğer malların arasında deri; karakul ve çeşitli hayvan deriler yer almaktadır. Yukarıda belirlendiği gibi, ülkede sanayi gelişmemiş seviyededir, bunun için ithalatın büyük kısmını endüstriyel, makine teçhizat ve sermaye malları oluşturmaktadır. Endüstriyel malları arasında pil, kamyon, kamu taşıtı, metalik, petrol ve kimyasal bir inşaat mal ekipmanları yer almaktadır (CSO, 2012-2013-236-237).

Grafik 45'te gösterildiği gibi, Afganistan 2012 verilere dikkate aldığımızda ihracat yaptığı ürün tıbbi tohumlardır. Bunun rakamsal bir şekilde ifade edersek ihracatın % 47'nı oluşturmaktadır. Bunu 2011 yılında % 45 tespit edilmiştir. İhracat hacminde en fazla payı aldığı ürünler gıda maddeleri % 40 almaktadır. İhracat içinde üçüncü ve dördüncü olarak halı ve kilim, deri ve yün sırasıyla %3 ve % 10 kısmını oluşturmaktadır. İhracat konusunda geçen yıllara göre azalış göstermektedir.

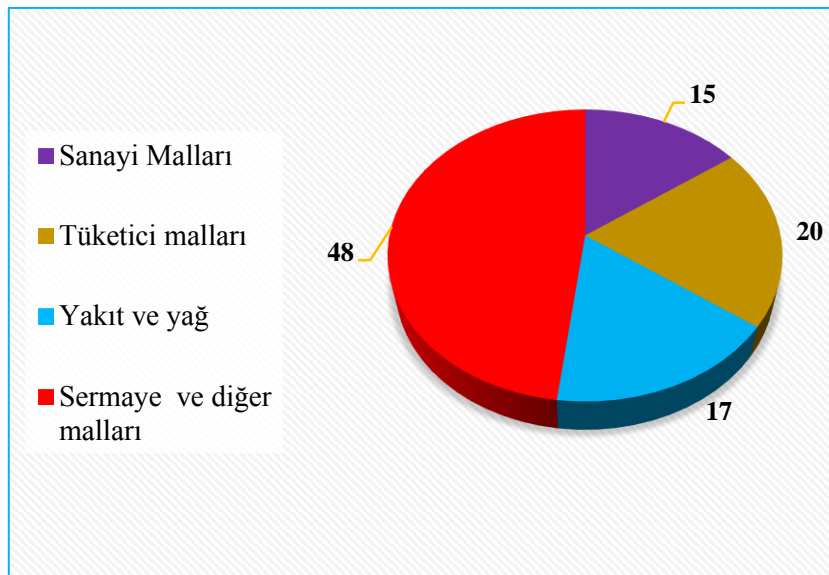
Grafik 45: İhracat Birleşenleri, 2012

Kaynak: Afghanistan Central Bank, Annual Bulletin 2012:48.

Grafik 46'den anlaşıldığı üzere, Afganistan ithalatı sermaye ve diğer mallar olmuştur. 2012 verilerine bakıldığında ihraç edildiği sermaye ve diğer malları ihracatın % 48'nı oluşturmuştur. Bu rakam 2011 yılında ithalatın % 43'ünü oluşturmuştur. İthalat içinde ikinci olarak en yüksek payı alan % 20 tüketici mallardır. Üçüncü olarak ithalat içinde yakıt ve yağ maddeleri % 17 iken sanayi malları % 15 payı almıştır.

Grafik 46: İthalat Birleşeni, 2012

Kaynak: Afghanistan Central Bank Annual Bulletin 2012:47.

3.4.3. Ticari Ortakları

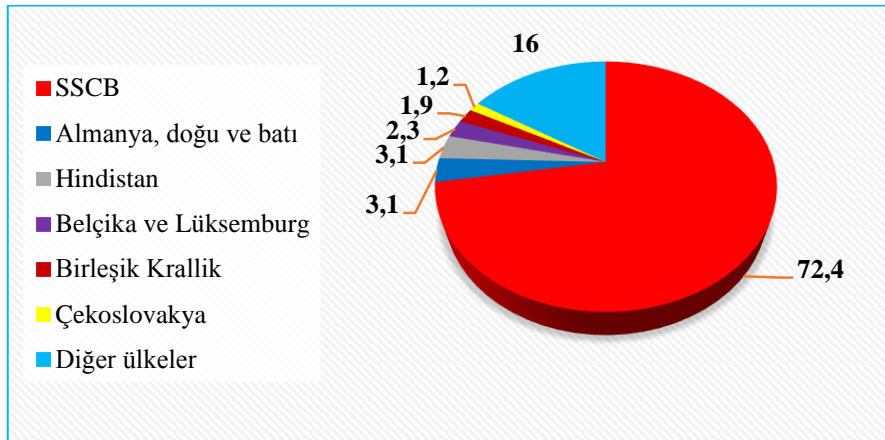
Genellikle, ticari ilişkilerde ülkeler farklı bakımda ticari ortakları tarafından etkilenir. Bir ülkenin ekonomik büyüme hızı ticaret ortakları tarafından etkilenebilir. Uluslararası Para Fonu 101 ülkeyi kullanarak yürütülen bir çalışmada şöyle belirlemiştir (Arora & Vamvakidis, 2004:1). “Diğer tüm büyüme belirleyicileri kontrol edildikten sonra, ticaret ortakları büyüme oranı ve nespi gelir düzeyi, yurtdışı büyüme üzerinde güçlü etkilere sahiptir. Zengin ticari ortaklara sahip olan bir ülke için koşullu yakınsama daha güçlü olmalıdır”.

Bunu, Afganistan konusunda değerlendirildiği zaman 1990 yıllara göre, günümüzde ülkenin ticari ortakları gelişmiş ülkelere doğru kaymıştır. Afganistan ticari ortakları hakkında daha fazla bilgi elde etmek için iki kategoriye bulunur; 1990 dönemi ve 2012 dönemidir. 1990 yıllarda Afganistan’ın en fazla yaptığı ticaret Rusya idi ama günümüzde en büyük ticari ortakları; Pakistan, Hindistan, Çin ve İran’dır.

3.4.4. İhracat Ortakları

Grafik 47’den anlaşılacağı üzere, Afganistan 1990’lerde en fazla yaptığı ticaret SSCB ile yapmıştır. 1990 yılında Afganistan’ın % 72 ihracatı SSCB ile yapılmıştır. SSCB’den sonra Afganistan’ın ihracatının % 2,3 Hindistan ile yapılmıştır. Sadece ihracatın % 16’si diğer ülkeler ile yapılmıştır.

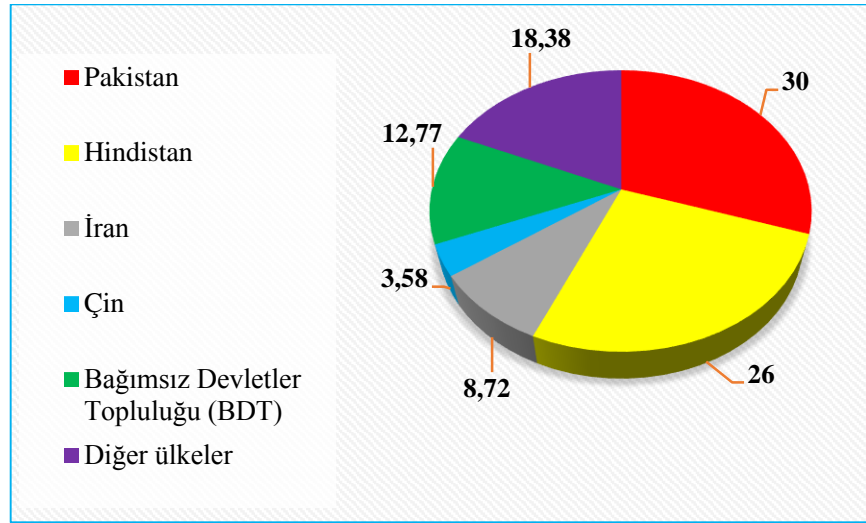
Grafik 47: İhracat Ortakları, 1990

Kaynak: <http://www.iranicaonline.org/articles/economy-xi-in-modern-afghanistan#>
(01-03-2014)

Grafik 48'den anlaşılacağı gibi günümüzde Afganistan ihracatının % 30'u Pakistan ile yapılmaktadır. Bölgede İkinci olarak % 26 ihracatı Hindistan ile olmaktadır. Hindistan'dan sonra ülkenin en fazla yaptığı ihracat ülke % 13 İran'dır. Afganistan'ın % 13 ihracat hacmi BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ülkelere ile yapılmaktadır. İhracatın % 18'i dünyanın diğer ülkeler ile yapılmaktadır.

Grafik 48: İhracat Ortakları (Yüzde) 2012

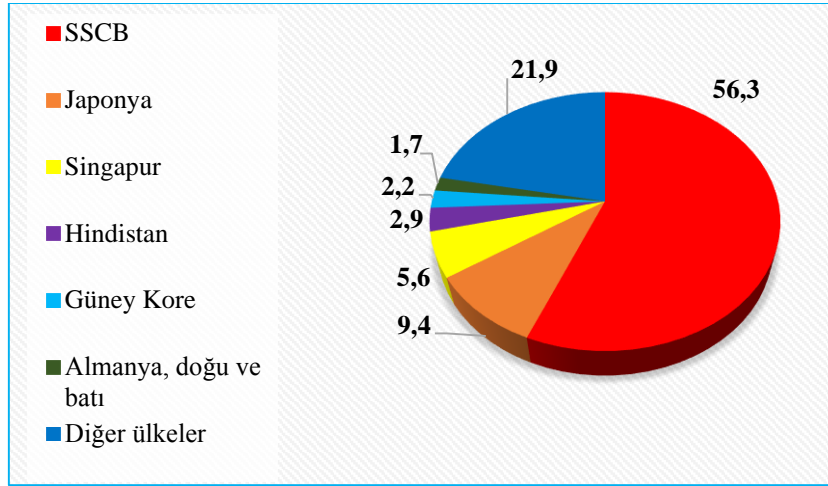

Kaynak: CSO ve DAB (Bulletin 2012) verilerinden derlenmiştir.

3.4.5. İthalat Ortakları

İthalat ortakları Pakistan, İran, Japonya, Singapur, Hindistan, Güney Kore ve Almanya'dır. Grafik 49'dan anlaşılacağı üzere, SSCB Afganistan ithalatının % 56'nı oluşturmuştur. SSCB sadece siyasi açıdan değil iktisadi açıdan da ülkenin kaynaklarını sömürge altına almıştır. Afganistan'a ikinci ithalat ortaklığı olan ülke % 9,4 oran ile Japonya olmuştur. Üçüncü olarak en fazla ithalatta payı alan ülke Singapur % 5,6 oranı ile olmuştur. Buradan kolayca anlaşılan nokta şu ki 1990'larda Afganistan ticaret hacmini bölgede bulunan ülkeler değil belki bölge dışında ülkeler oluşturmuştur. İthalat hacmin % 21,9'i diğer ülkelerden yapılmıştır.

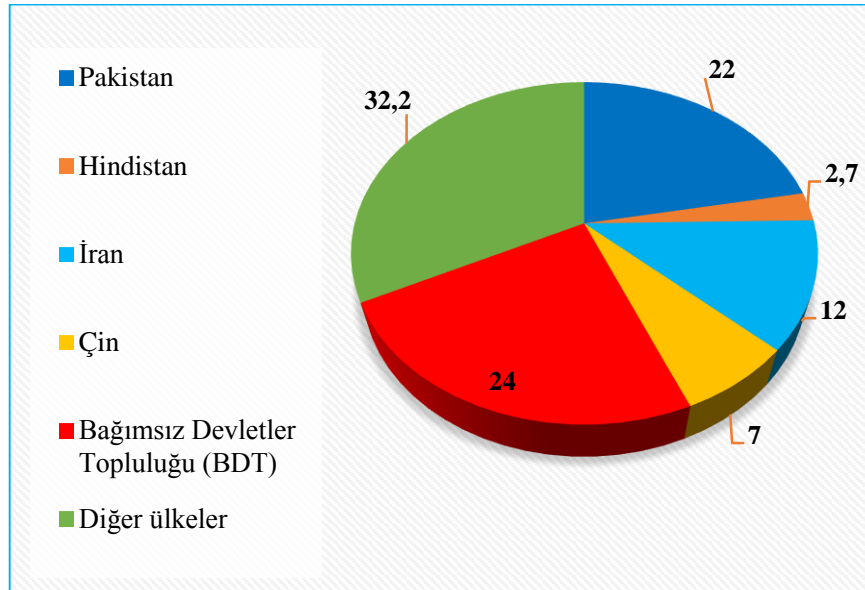
Grafik 49: İthalat Ortakları (Yüzde), 1990

Kaynak: <http://www.iranicaonline.org/articles/economy-xi-in-modern-afghanistan#>
(01-03-2014)

Grafik 50’de gösterildiği gibi, 1990’ların aksına, günümüzde ülkenin ticari ortakları değişmiştir. Afganistan en fazla yaptığı ithalat Pakistan % 22 olmuştur. İkinci fazla payı sahip olan ülke % 12 ile İran olmuştur. Çin ile % 7 olmuşturken diğer ülkeler ile % 32 ve BDT ülkeler ile % 24 olmuştur.

Grafik 50: İthalat Ortakları (Yüzde), 2012

Kaynak: CSO & DAB Bulletin, 2012.

3.4.6. İhracat

İhracat ürünleri, haşhaş, meyve ve fındık, el yapımı halılar, yün, pamuk, deri, değerli taş ve mücevherlerdir. Afganistan 35 noktaya (ülke) ihraç etmektedir. Bu az gelişmiş ülkeler için 90 noktadır (World Bank, 2012b:5). Afganistan sınırları arasında özellikle; İran ve Pakistan kaçak mal akımına maruz kalmaktadır. Bu tür mallar, Afganistan'da resmi ihracatına hesaplanmaz. Yeniden ihraç edilen mallar kayıtlı ithalatın yaklaşık % 20 olarak tahmin edilmiştir; kaçak ihracatı ihracatta kaydedilen % 30 eşit olduğu tahmin edilmiştir (DAB, 2005-2006:46-47).

Afganistan ihracat hacmi Tablo 58 ve Grafik 51'de gösterilmiştir. 1998 yılında ihracat hacmi 166 iken 2000 yılında çatışmalardan dolayı ihracat hacmi 137 milyon dolara azalmıştır. 2001 yılında ihracatı sadece 68 milyon dolar ihracat yapmıştır. 2001 yılında sonra ihracat eğilimi 2008 yılında kadar sürekli artış göstermiştir. Özellikle 2003 yılında sonra artan bir artış söz konusudur. İhracat hacminde artış nedeni kıymetli taşlar hariç olmak üzere, ihracat edilen malların üzerinde uygulanan vergilerin kaldırılması, Pakistan ile ticari transit anlaşmasının imzalanması ve diğer ülkeler ile ticari ilişkilerin geliştirilmesidir.

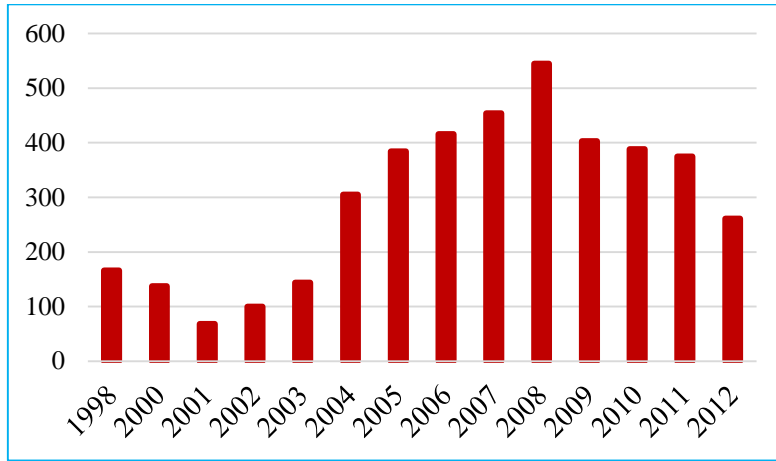
Tablo 58: Afganistan İhracat, İthalat ve Dış Ticaret Dengesi,1998-2012

Yıl	İhracat	İthalat	Ticaret Dengesi
1998	166	1,102	-931
2000	137	1,178	-1,039
2001	68	1,696	-1,628
2002	100	2,452	-2,352
2003	144	2,101	1,957
2004	305	2,177	-1,872
2005	384	2,471	2,087
2006	416	2,744	-2,328
2007	454	3,022	-2,568
2008	545	3,021	-2,475
2009	403	3,336	-2,933
2010	388	5,154	-4,776
2011	375	6,388	-6,013
2012	261	6,419	-6,158

Kaynak: CSO, AREU ve DAB verilerinden derlenmiştir.

Afganistan ihracatı 2008 yılında 545 milyon dolardır. İhracatın 2008 yılında yükselişin öne gelen nedenleri ise, halı üretim, taze meyve ve kuruyemiş meyvelerin üretiminde artışlardır. 2008 yılında tek başına halı üretimi ülkenin toplam ihracatın % 27,4'ünü oluşturmaktaydı (CSO, 2008-2009:203-204). 2010 yılında ihracat hacmi 388 milyon dolar iken 2011 yılında 375 milyona azalmıştır. Neredeyse % 3 azalmıştır.

Grafik 51: Afganistan İhracatı, 1998-2012

Kaynak: CSO, AREU ve DAB verilerinde derlenmiştir.

2012 yılında 261 milyon ABD doları olarak kayıt edilmiştir. 2011 yılında ihracat tutarına göre 2012 yılında % 10 gerilmiştir. Bu düşüş halı ve kilim üretiminden kaynaklanmıştır (DAB, 2011-2012:43).

Diğer faktörlerin yanında Afgan ihracatının azalmasının nedenleri;

- Yukarıda değinildiği gibi sermaye çıkışı ve mal üretken sektörlerde (tarım ve sanayi) yatırımın azalması, sırasıyla düşük üretim ve düşük ihracata neden olmuştur.
- İhracatın yeni malların üretiminde üstünlük kazandığından dolayı ülkenin ihracatı eski ticari ortaklarıyla azalırken yeni ülkelere; Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkelere doğru kaymaktadır. Sonuçta eski piyasasını kayıp etmiştir (World Bank, 2012b:5-6).
- Üretim yapabilmek için büyük ölçüde hammaddeyi yurt dışından ithalatına bağımlılık ihracat fiyatlarının artışı,

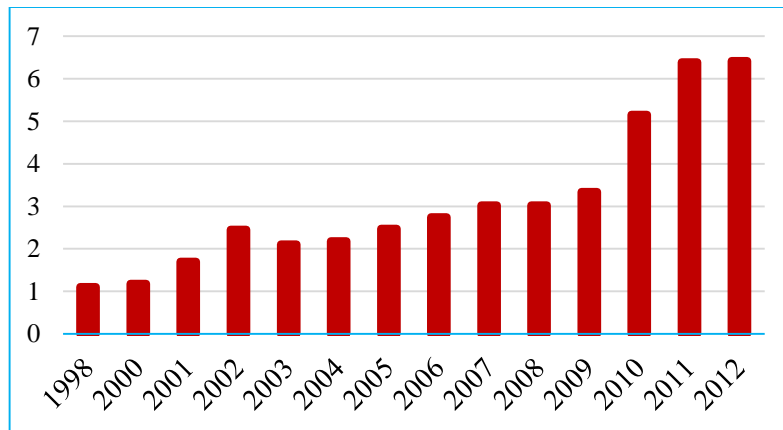
- Döviz kurlarının düşük belirsizlik hâli nispeten Afgan para birimini diğer Güney Asya ülkelerine kıyasla istikrarlı tutmakta ve böylece Afgan ihracat nispeten daha pahalıdır,
- Ambalajlama ve soğutucu depolama altyapı tesislerinin olmaması tarımsal bozulabilir malların ihracatına engel olmaktadır,
- İhracatı yöneten sektörde yüksek kayı dışılık,
- Hukukun üstünlüğü olmaması özel sektör gelişimine sınırlaması (World Bank 2012b:49-52).

3.4.7. İthalat

Afganistan'ın ithalât ürünleri yabancı sermaye, yiyecek ve petrol ürünleri, çok sayıda tüketim malıdır. Afganistan Az Gelişmiş Ülkelerin arasında en fazla ithalat-odaklı ekonomiye sahip olan bir ülkedir. Kaçak ihraç edilen malları ihracat hacminde hesaplanmadığı gibi ithalat ta hesaplanmaması geçerlidir (DAB, 2005-2006:46-47).

Grafik 52'den anlaşılacağı gibi Afganistan ithalatı 1999 yılında 1,102 milyon dolardan 2002 yılında 2,452 milyon dolara çıkmıştır. Toplam ithalat 2009 yılında 3,336 milyon dolar kayıt edilmiştir. 2008 yılına göre 2009 yılında ithalat yaklaşık % 10 artmıştır. 2011 yılında ithalat hacmi 6,388 milyon dolar iken 2012 yılında ithalat hacmi 6,419 milyon dolar çıkmıştır. Bu artışın nedeni bir yandan % 54 sermaye ve diğer malları ithalatı artışından ve diğer yandan ihracatta yaşanan % 10 civarında düşüşünden kaynaklanmıştır.

Grafik 52: Afganistan İthalatı, 1998-2012

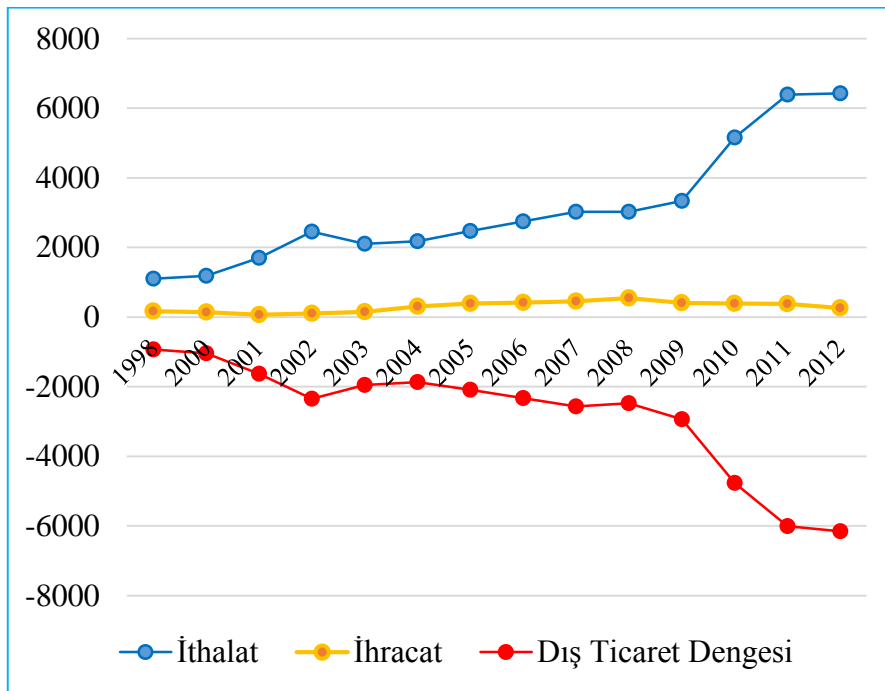
Kaynak: CSO, DAB ve AREU verilerinden derlenmiştir.

3.4.8. Dış Ticaret Dengesi

İç savaşlardan önce, Afganistan ticari dengesi vardı. Savaş yılların sürecinde, komşu ülkeler başta olmak üzere örtülü yeniden ihraç edilen mallar için küçük bir ticaret açığı vardı (Afghanistan Center For Research and Policy, 2008:23). Bundan sonra Afganistan ürettiğinden daha fazla tüketmeye başlamıştır. 2001 yılından sonra, dış ticaret açığı her geçen yıl artmıştır.

Grafik 53'dan anlaşılacağı üzere, Afganistan ihracatı giderek artmıştır. Ancak, ithalattaki artış ihracata göre kaç kat daha yüksektir. 1990 yılında dış ticaret açığı -936 milyon dolar olmuştur. 2002 yılında sonra 2004 yılına kadar uluslararası toplumun bol dış yardım akışından dolayı dış ticaret açığı oldukça azalmıştır. Dış ticaret açığı 2005 yılında 2009 yılına kadar sürekli artmıştır. Dış ticaret 2010 yılında -4,765 milyon açık vermiştir. Afganistan ticaret 2011 için 6,013 milyon dolar açık vermiştir. Geçen yıl ile karşılaştırıldığında % 26 artış göstermiştir. Son olarak 2012 yılında, ticaret dengesi 6,158 milyon dolar olarak kaydedilmiştir. Geçen yıl ticaret açığı ile karşılaştırıldığında zaman % 48 artış göstermiştir. Dış ticaret açığı GSYİH'nin yaklaşık % 31'ini oluşturmaktadır.

Grafik 53: Afganistan Dış Ticaret Dengesi, 1998-2012

Kaynak: CSO, DAB ve AREU verilerinden derlenmiştir.

Afganistan dış ticaret açığı uluslararası toplumun yardımlarıyla kapatmaktadır Ama uluslararası toplumun yardımları azaldığı ve kısıldığı zaman uzun dönemde ülkenin ekonomik istikrarı için büyük bir tehdittir.

Birçok az gelişmiş ülkeler pazarlarını dışa açarak fayda etmediğini gösteren pek çok ampirik çalışma vardır. Çoğu yoksulluğun çoğaltması, verimlilik düzeyinde hemen bir azalma ve yüksek işsizlik ile karşı karşıya kalmışlardır. Birleşmiş Milletler Üniversitesi tarafından 1970-2001 döneminde 17 az gelişmiş ülkeleri kullanarak yapılan bir ampirik çalışmada ticaretin serbestleşmesi bu ülkelerden ithalatın ihracattan daha fazla arttığını göstermektedir (Amelia, 2007:12). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Az Gelişmiş Ülkelerin ticaret serbestleşmesini şöyle özetlemiştir (Conference Minutes, 2007:1). *“Az gelişmiş ülkelerin önemli sorunu onların ticaret rejimi ile ne kadar daha fazla serbestleşme elde edebileceği değil, daha ziyadesi, onların ne kadar etkili serbest ticaret rejimi ile kalkınmayı teşvik edebilmelerini açıklamaktadır.”*

Birleşmiş Milletler kalkınma programı 2006 yılında Asya-Pasifik İnsani Gelişme ve az gelişmiş ülkelerin ticaret fırsatları üzerine yapılan raporunda az gelişmiş ülkelerin savunmasızlıklarını şöyle özetlemiştir (Anuradha , 2006:27).

Uluslararası ticarete entegrasyon söz konusu olduğunda, az gelişmiş ülkeler çok hassas ve savunmasız bir konumda bulunmaktadır. Bunlar genellikle küçük zayıf ekonomiler, zor tipografilere sahiptir ve uluslararası piyasalarda zayıf ve küçük oyuncular olarak bulunmaktadır.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Komisyonu (UNCTAD), 2004 raporunda benzer sonuca varmıştır. Birkaç az gelişmiş ülkelerin uluslararası pazarda entegrasyondan yararlanmamış olduğunu belirtmektedir; "Bu rapor, pratikte yoksulluğun azaltılmasında ticaretin olumlu rolü aslında çok az sayıda az gelişmiş ülkelerde algılanmakta olduğunu göstermiştir (UNCTAD, 2004:IV). Bu rapor, yoksulluğu azaltması için en iyi yolu belirli iç büyüme-odaklı politikalar ile yurtiçi üretim teşvik etmesini belirlenmiştir.

Afganistan üzerinde yapılan başka çalışmada yeterli derecede Afgan ticari konumunu, ticari ortaklarıyla karşı karşıya (vis-à-vis) olarak özetlemiştir. Afgan tarım ürünleri henüz uluslararası piyasalarda karşılaştırmalı avantajı yoktur. Uluslararası düzeyde

artan piyasa erişiminden yararlanabilmek üzeri, Afganistan ilk olarak mal üreten sektörlerin üzerinde yatırım yapması gereklidir (Oxfam, 2007:3).

Dış ticaret dengesini istikrarlı hale getirmek için başarılı az gelişmiş ülkeleri örnek alması, hatalı politikalarından uzak durması gerekir. Eğer bu artan ticari açığı devam ederse, kırılgan Afgan ekonomisinin ticari dengesi daha da istikrarsız bir hale getirecektir. Bunu sonucu olarak ülkenin yabancı varlıkları yakında sona erecektir. Ticari açığı dengeleyebilmek için en uygun yolu katma değerli ürünler üreterek yüksek ihracat rakamlarına ulaşması mümkündür.

3.5. Afganistan'da Yoksulluğun Genel Durumu

İnsanlık tarihi kadar eski bir konu olan yoksulluk kalkınma ekonomisinin önemli ilgi alanlarından birisidir. Genel anlamda, yoksulluk mahrumiyete ima etmektedir. Buna göre, gelişmiş, gelişmekte az gelişmiş ülkelerde yoksulluk kavramı değişiklik arz etmektedir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde belki mahrumiyet hayatı sürdürmek için temel ihtiyaçlara ulaşmamak olarak algılanabilir, hâlbuki gelişmiş ülkelerde yoksulluk orta düzeyde hayat imkanatlara ima etmektedir. Yoksulluk, genel anlamıyla, insanların yaşamlarını devam ettirebilmesi için temel ihtiyaçlarını karşılamadığı durumu olarak tanımlanmaktadır (Kabaş, 2009:7).

Yoksulluk, işsizliğin yanına Afganistan in en başta gelen sosyo-ekonomik sorunlarından biridir. BBC ve Reuters gibi haberleşme kurumlar tarafından yayınlanmış olan Oxfam son raporu (2009), ülkenin toplam nüfusun % 70'i yoksulluğu en temel sorunlarında ve çatışmanın kaynağı olarak belirlemişlerdir (Oxfam, 2009:23).

Yoksulluğun azaltılması, güvenlik, yönetim, hukukun üstünlüğü ve insan hakları yanında Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisinin (ANDS) üç temel hedefi biridir (ANDS, 2008-2013:5). Hükümetin yoksulluk azaltmasına yönelik çabalarına rağmen, yoksulluk Afganistan'da son yıllarda ekonomik kalkınma ile artmıştır., Afganistan'da yoksulluk farklı boyutlardan kaynaklanmaktadır. Afganistan'da yoksulluğun başlıca nedenleri;

- Sosyo-ekonomik altyapı eksikliği,
- Hükümetler doğru ve kapsamlı bir stratejinin eksikliği,

- Kronik iç savaşlar,
- Kuraklık ve doğal afetler,
- Eğitim (düşük okuryazarlık seviyeleri),
- Nüfus artışın kontrol edilmemesi,
- Pazarlara sınırlı erişim,
- Sağlık tesislerine erişim,
- Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği,
- Bölgesel zayıf yönetim,
- Hizmet sunumu ve yolsuzluk,
- Zayıf sosyal koruma planlama (ANDS, 2008-2013:31-32).

Afganistan yoksulluk oranıyla ilgili farklı veriler yayınlanmıştır. Afganistan Güney Asya'da yer alan ülkeler arasında en yüksek yoksulluk oranına sahip olan ülkesidir (ANDS, 2008-2013:28). NRVA resmi yayınlanmış olan verilere bakıldığında, toplam nüfusun % 36,5'ı (9 milyon insan) yoksulluk altında yaşamaktadır. 2010 yılında, Afganistan Ekonomik Bakanlığı ve Dünya Bankası tarafından yaptığı ortak bir çalışmada Afganistan yoksulluk sınırını çok yattık olduğunu göstermiştir. Bu bir anlamda yoksul olma derecesi yüksek olan hane halkın sayısını da ima eder. Rapora göre, çok küçük olumsuz etki yoksul içine çok

3.5.1. Yerleşime Göre Yoksulluk

Afganistan'da yoksulluk önemli özelliklerinden biri yerleşim doğrultusunda çeşidedir. Ülkenin farklı bölgelerinde farklı sosyo-ekonomik yapıya sahip olduğundan dolayı yerleşime göre yoksulluk oranı değişir.

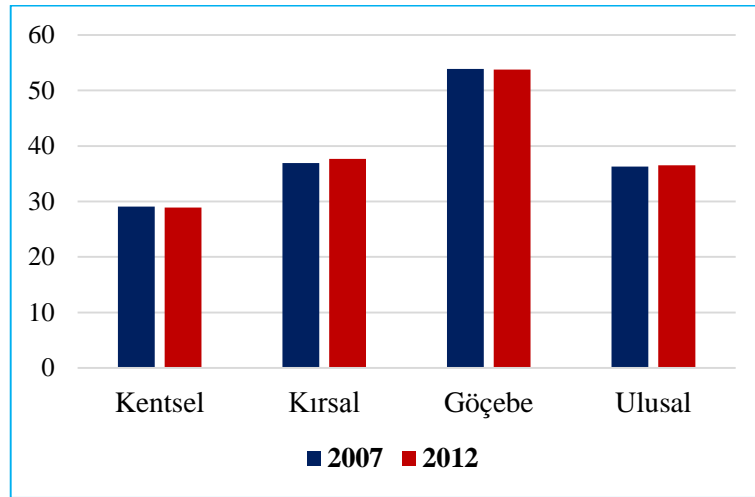
Tablo 59 ve Grafik 54'te gösterildiği gibi, ulusal düzeyde yoksulluk oranı esas ülkenin toplam nüfusu % 80'ini temsil eden kırsal alanlarda yaşayan insanlar içerir. Ulusal düzeyde ortalama yoksulluk oranı % 36,5 iken kırsal alanlarda yoksulluk oranı % 37,7 oranındadır. Kentsel alanlarda yoksulluk oranına bakıldığında, kırsal alanların aksine ulusal yoksulluk oranının altında % 29'dir. Kırsal ve kentsel alanlar arasında % 9 boşluk söz konudur. Yoksulluk oranı göçebe gurubunda % 54 oranındadır. 2012 yoksulluk oranı 2008 yılın verilere göre yoksulluk oranı daha da artmıştır. 2007 yılında ulusal düzeyde yoksulluk oranı % 36,3 iken 2012 yılında % 36,5'e yükselmiştir.

Tablo 59: Yerleşime Göre Yoksulluk Oranı, 2012

Gösterge	2007	2102
Kentsel	29,1	28,9
Kırsal	36,9	37,7
Göçebe	53,9	53,8
Ulusal	36,3	36,5

Kaynak: NRVA, 2011-2012:52

Grafik 54: Yerleşime Göre Yoksulluk Oranı, 2012

Kaynak: NRVA 2011-2012:52.

3.5.2. Bölgelere Göre Yoksulluk Oranı

Afganistan 8 bölgeye sınıflandırmıştır. Ülke farklı arazi, iklim ve tarım bölgelere sahip olduğundan yoksulluk oranı bölgeden bölgeye farklılık göstermiştir.

Tablo 60 ve Grafik 55'ta bölgesel yoksulluk oranları gösterilmiştir. Güneybatı bölgede yoksulluk oranı % 28 iken kuzeydoğu bölgede % 51'dir. Sert iklime sahip olan Merkezi-Batı bölgesinde yoksulluk oranı % 49 ve yaklaşık düz alana sahip merkezi bölgesinde % 28,9 oranındadır. Merkezi-Batı % 49 ve Doğu bölgesindeki yoksulluk oranı % 44,7'dir. Dört bölge; Güney, Kuzeydoğu, Doğu, Merkezi-Batı bölgelerin yoksulluk oranları ulusal yoksulluk oranının üzerindedir.

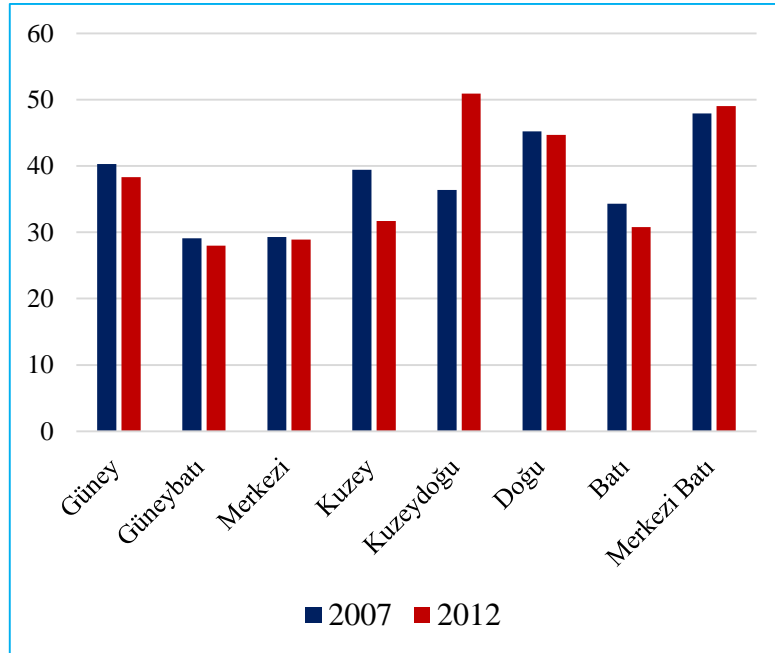
Tablo 60: Bölgesel Yoksulluk Oranı, 2007-2012

Gösterge/Yıl	2007	2012
Güney	40,3	38,3
Güneybatı	29,1	28
Merkezi	29,3	28,9
Kuzey	39,4	31,7
Kuzeydoğu	36,4	50,9
Doğu	45,2	44,7
Batı	34,3	30,8
Merkezi Batı	47,9	49

Kaynak: NRVA, 2011-2012:52.

Kuzey ve Batıda bölgede ovalar ve Güneybatı bölgesinde çöl ile çevrelidir. Buna göre, yoksulluk oranı dağlık bölgelerde daha yüksektir. Dağlık bölgelerde düz bölgelere göre hayat koşulları zor ve pahalıdır. Diğer yandan dağlık bölgelerde istihdam alanları ve devlet hizmetleri, ulaşım, piyasaya erişim daha azdır. Bunların hepsi dağlık bölgelerde yüksek yoksulluk oranına sebep olmaktadır.

Grafik 55: Bölgelere Göre Yoksulluk Oranı, 2012

Kaynak: NRVA 2011-2012.

3.5.3. İllere Göre Yoksulluk Oranı

Tablo 61, resim 7 ve Grafik 56'da bölgesel yoksulluk oranları gösterilmiştir. Afganistan'da farklı coğrafi, sosyo-ekonomik açıdan dolayı yoksulluk oranı değişmektedir. Bazı illerde insanlar daha refah içinde yaşarken diğer illerde yoksulluk altında yaşamaktadır. Örneğin, Helmand ilinde yoksulluk oranı % 8,9 iken Paktika'da % 76'dır.

Afganistan'da illeri yoksulluk oranına göre üç guruba sınıflandırılabilir. Birinci sınıf (% 40 ve üzeri), ikinci sınıf (39-23) ve üçüncü sınıf (% 22-9) şeklindedir. Birinci grupta Paktika % 76, Logar % 75, Laghman % 66,8, Kunar % 62, Badakhshan % 61, Paktya % 60,6, Balkh % 60,3, Vardak % 59,9, Bamyān % 55,7, Samangan 55, Nooristan % 50, Khost 48, Ghor % 44, Dykundi % 43, Badghis % 41,7, Urozgan % 40,8 yoksulluk oranlarla yer almıştır. Birinci grup iller ise ülkenin Merkezi batı, Kuzey doğu, doğu ve kısmen Kuzey bölegelesinde konumludur.

Tablo 61: İllere Göre Yoksulluk Oranı, 2011

İl	Yoksulluk Oranı
Kabil	23,1
Vardak	59,9
Kapisa	21,5
Ghazni	19
Parvan	18,9
Balkh	60,3
Badakhshan	61
Bamyān	55,7
Paktika	76,1
Daykundi	43,4
Logar	75
Faryab	29,1
Baghlan	18
Panjshir	22,6
Herat	38,7
Nangarhar	33
Laghman	66,8
Takhar	36,6
Jawzjan	14,5

60 (Devamı)

Sar-e-Pul	24,7
Nimroz	24,5
Kunar	62
Samangan	55,1
Nooristan	49,8
Farah	12,2
Ghor	44,2
Badghis	41,7
Kandahar	22,8
Kunduz	29,7
Khost	47,9
Zabul	37,4
Paktya	60,6
Helmand	8,9
Urozgan	40,8

Kaynak: WB & MoEC Afghanistan
Provincial Briefs, 2011.

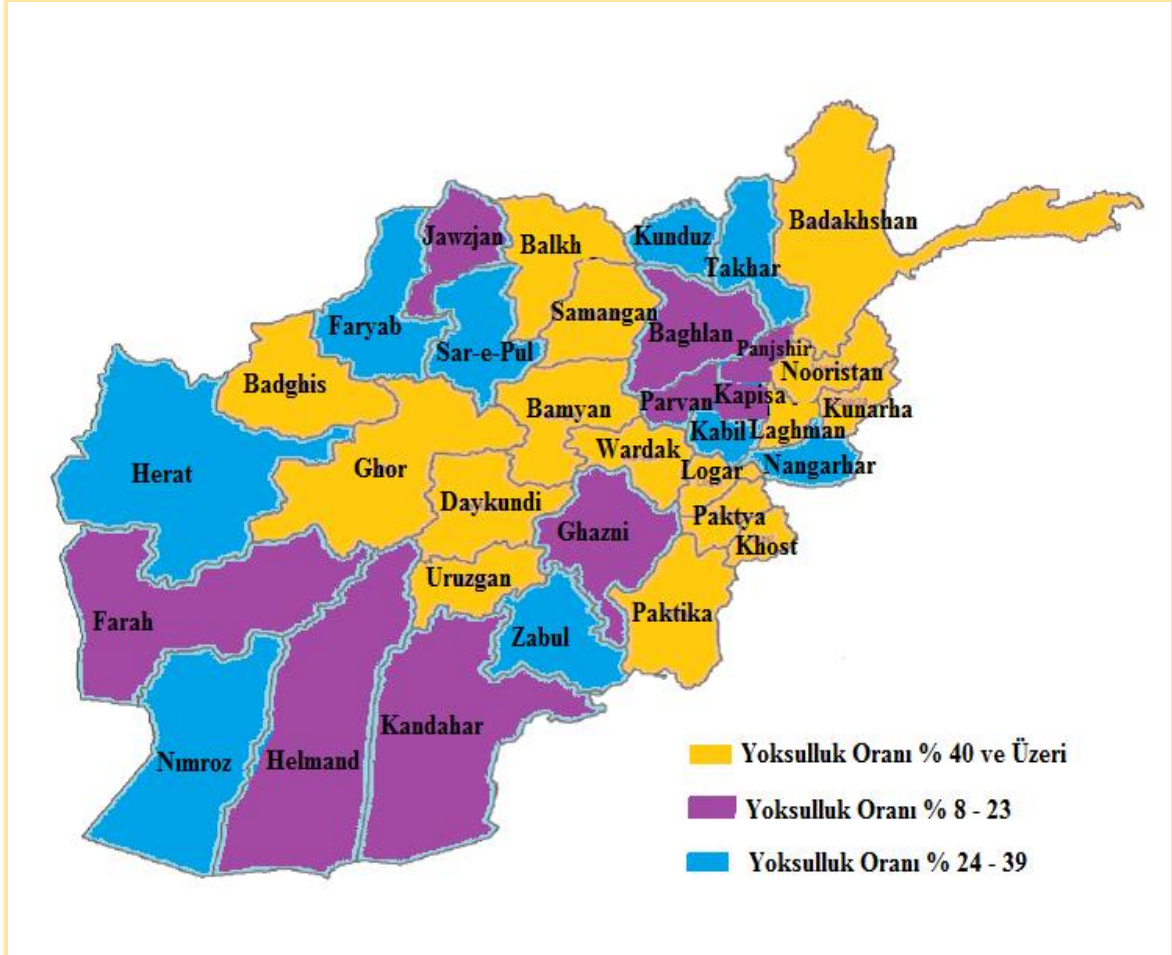
İkinci sınıfta yer alan iller dağınık bir şekilde ülkenin her bölgesinde bulunmaktadır. Bu iller; Herat % 38,7, Zabul % 37,4, Takhar % 36,6, , Nangarhar % 33, Kunduz % 29,7, Faryab % 29, Sar-e-Pul % 24,7, Nimroz % 24,5 ve Kabil % 23 yoksulluk oranıyla yer almaktadır.

Üçüncü sınıfta yer alan iller ise; Kandahar % 22,8, Panjshir % 22,6, Kapisa % 21,5, Ghazni % 19, Parvan % 18,9, Baghlan % 18, Jawzjan % 14,5, Farah % 12,2 ve son olarak Helmand % 8,9 yoksulluk oranıyla yer almıştır. Söz konusu iller Afganistan'ın Güney batı ve Merkezi bölgesinde konumlanmaktadır.

Bu rakam Afganistan'da illerin arasında yoksulluk oranı bakımından büyük farklılık mevcut olduğunu gösterir. Yoksulluk oranının ilden ilden farklılık gösterdiğinin nedeni, Afganistan'da bölge ve mevsimsel değişikliklerdir. Zira hava durumu ve sıcaklık derecesi farklı mevsimlerde önemli ölçüde farklılık gösterir. Yazın çok sıcak ve kışın da çok soğuk ve dondurucudur. Farklı bölgelerde yükseklikte ve arazi özelliklerinde de mevcuttur. Ki her ikisi de yoksullukla bağlantılıdır. Örneğin, kışın iletişim, transport ve taşımacılık hizmetlerini olumsuz olarak etkiler. Bamyan, Badakhshan, Dykundi vb. illerde kışın

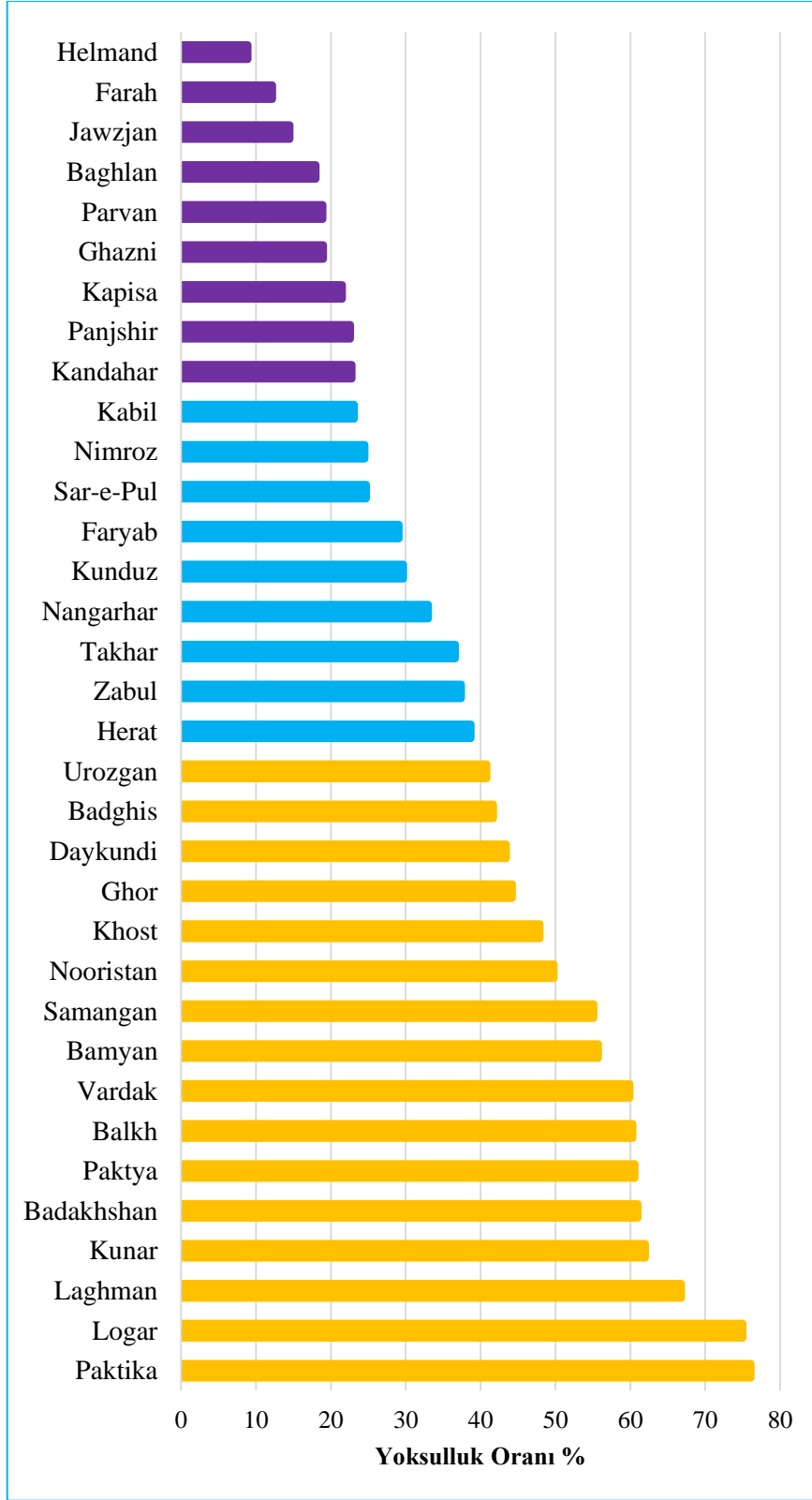
karayolları bol kar yağışından dolayı kapanmış hale gelir ve illerin merkezle bağlantısı kesilir.

Resim 7: İllere Göre Yoksulluk Oranı

Kaynak: World Bank & Ministry of Economy, 2010.

Grafik 56: İllere Göre Yoksulluk Oranı, 2011

Kaynak: World Bank & Ministry of Economy; Afghanistan Provincial Briefs, 2011.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. AFGANİSTAN İLE TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Türkiye ile Afganistan ortak sınırı olmayan iki yakın ülkedir. Geçmişten gelen tarihi, dini, kültürel esaslara dayanan ilişkiler günümüze kadar sürdürülmüştür. Türk-Afgan ilişkileri oldukça eski biri tarihlere dayanır. Hatta bu iki ülke arasındaki ilişki bir bakıma Türklerin Orta Asya'daki yaşayışlarına kadar uzanmaktadır. Afganistan, medeniyetin geçiş noktasında bulunduğundan dolayı Gazneliler ve Selçuklular döneminde Türkler için önemli yerleşme merkezlerinden biri olmuştur (Akkurt, 2005:135). Bu dönemde Afganistan, güneye inmek isteyen Rusya ile kuzeye yayılmak isteyen İngiltere'nin müdahalesine maruz kalmıştır (Saray, 1997:177). Rusya'da Bolşevikler patlak verdiği zaman Afganlılar ve Türkler ile birlikte İngilizlere karşı verdiği tepkiler Afgan-Türk milletler arasında ilişkilerin canlanması olarak bilinmektedir. Bolşevik lideri olan Lenin İngilizlere karşı bir yandan Kral Emanullah Han ile ve öte yandan Mustafa Kemal Paşa ile ilişkilerini geliştirme düşüncesinde bulunmaktaydı (Saray, 1997:157). Bolşevikler bu iki Müslüman milletle ilişkilerini güçlendirmek için büyük çaba gösteriyorlardı (Köçer, 2009:179).

Afganistan, Kral Emanullah Han önderliğinde İngilizlere karşı bağımsızlık mücadelesini devam ettirmekteydi. İngilizlerden Afganlılara yaptığı baskılardan dolayı Afganlılar Osmanlı Devleti tarafından yapılan cihat ilanına katılmadılar ve I. Dünya Savaşında tarafsız kalmayı tercih ettiler (Köçer, 2009:177-178). Afganistan halkının 1919 yılında bağımsızlık mücadelesini başlattığı 1919 yılı aynı zaman Türk Milli Mücadelesi'nin de başladığı yıldır (Saray, 1997:156-157). İki ülke yan yana batı emperyalizmine karşı mücadele etmişlerdir. İngilizlere karşı savaşan iki Müslüman ülke müttefik olmuşlardır. Bu ortak mücadele iki ülkeyi ve iki milletin önderlerini birbirine yakınlaştırmıştır (Akkurt, 2005:139).

Afganistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin sıcak olmasının diğer sebebi ise, Mevlana'dır; Mevlana Celaleddin Muhammed Belkh, ünlü Afgan şair, Türkiye ve Afganistan'ı kültürel olarak birbirine bağlayan rol oynadığı söylenebilir.

Mevlana Rumi, 617 Hicrî yılında ailesi ve yakınlarıyla Türkiye'ye göç etmiştir. Afganistan Belkh kentinde doğumlu olan Mevlana, Türkiye'ye göç etti ve Konya kentinde gömülmüştür. Afganistan ve Türkiye Cumhurbaşkanları birkaç yıl önce Mevlana mezarına ziyaret edip ve Mevlana'yı iki ülkenin arasında kültürel mirası olarak nitelendirmişler. Bunun ile ilgili Mezar-ı Şerif ve Konya kentleri arasında 22 Mayıs 2012 tarihinde Mevlana, Konya'nın manevi doğum yeri ve türbe arasında ilişkiyi güçlendirmek amacıyla bir kültürel antlaşması imzalanmıştır (http://afghanembassy.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=268&Itemid=39).

4.1. İlk Afgan-Türk Dostluk Antlaşması, 1921

Yukarıda da değinildiği üzere Afganistan-Türkiye ilişkileri uzun geçmişe dayanmaktadır. İki ülke arasındaki resmi, siyasi, askeri, ticari, ekonomik ve kültürel ilişkiler ise Kral Emanullah Han ve büyük önder Mustafa Kemal Atatürk döneminden başlamıştır (Köçer, 2009:180). Türkiye Cumhuriyetin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk Türkiye'nin dış politikasında her zaman Müslüman ülkelere ve bunların başında da Afganistan'a özel yer vermiştir (Köçer, 2009:180).

Ankara yönetimi, Sovyetler Birliği ile diplomatik münasebetleri kurmak için Hariciye Vekili Bekir Sami başkanlığında bir Türk heyetini Moskova'ya göndermişti. Bolşeviklerle yapılan bu görüşmeler sırasında Moskova'da bulunan Türk heyeti orada Afgan temsilcileriyle tanışmışlar ve Türk Afgan Antlaşmasına temel teşkil edecek ilk temas, böylece kurulmuştur. Afganlılar, Türk Heyeti üyelerine son derece dostluk ve yakınlık göstermişler ve Türk Milli Mücadelesine duydukları ilgiyi açıkça ve samimi bir şekilde belirtmişlerdir. Mart 1921 tarihinde Türk ve Afgan heyetleri arasında Moskova'da İlk Türk-Afgan ittifakı imzalanmıştır (Köçer, 2009:180). Bu antlaşmayı Afganistan adına Rusya'da Afganistan olağanüstü elçisi General Mehmet Veli Han ile T.B.M.M. Hükümeti adına İktisat Vekili Yusuf Kemal ve Maarif Vekili Rıza Nur imzalamıştı; On maddeden ibaret olan Türk

Afgan antlaşması ile Türkiye, Afganistan devletinin bağımsızlığını tanımıştır. Türkiye'nin bağımsızlığını da milletlerarası düzeyde ilk tanıyan devlet ve Müslüman ülke Afganistan olmuştur. Türkiye, Rusya'dan sonra Afganistan bağımsızlığını tanıyan ikinci ülke olmuştur (Akkurt, 2005:137).

İki Müslüman ve kardeş ülke arasında imzalanmış olan antlaşma hem Türk halkı hem de Afgan halkı tarafından memnuniyet ve sevgiyle karşılanmıştır. Türk-Afgan Antlaşması ilk bakışta önemsiz gibi görülebilir. Ortak sınırı ve birbirine yardım edecek güçleri bulunmayan iki ülkeye böyle bir antlaşmanın ne gibi faydalar sağlayacağı da düşündürücüdür. Ancak, yeni kurulan Afganistan'ın halifenin memleketi Türkiye tarafından tanınması son derecede önemliydi. Türk-Afgan Antlaşması, Türkiye için de önemliydi. Bu antlaşma Ankara Hükümeti'nin hukukî olarak yapmış olduğu ilk uluslararası siyasi antlaşmadır (Köçer, 2009:184).

Türkiye, Afgan halkını her zaman ve her türlü yardımdan faydalandırmıştır. Ancak, ilişkini ilk yıllarında Türkiye Cumhuriyetinin yeni kurulmuş olmasında dolayı Afganistan'a yaptığı sınırlı sayılarda ekonomik yardımlar yapılmıştır (Akkurt, 2005:136). Türkiye'nin, askeri ve diğer yardımlar dünyada her ülkeden daha fazla olmuştur. Antlaşmanın imzalamasından 10 Haziran 1921'de Sultan Ahmet Han ilk Afgan elçisi olarak Türkiye'ye gelmiştir. Aynı tarihte Afganistan'ın resmi büyükelçiliği Mustafa Kemal Atatürk'ün katılımıyla Ankara'da açılmıştır (Köçer, 2009:189-190). Mustafa Kemal Atatürk kendi elleriyle Afganistan bayrağını Ankara'daki Afgan büyükelçiliğine çekmiştir.

Türkiye, 1922 yılında büyükelçiliğini kurulmuştur. Türkiye'nin Afganistan'a ilk tayin ettiği elçi ise Fahreddin Paşa olmuştur Bundan sonra, 1 Mart günü her yıl, Afgan-Türkiye dostluk yıldönümü olarak Kabil'de kutlanmaktadır. Türk-Afgan Antlaşması İngiltere'de kaygı yaratmıştı. Afganistan Hindistan'a komşu olması nedeniyle İngiltere'nin etki alanında sayılıyordu. Ankara- Kabil ilişkileri Londra'da dikkatle izleniyordu. Ankara'da Afganistan elçiliğinin açılması, iki tarafın karşılıklı destekleyici sözleri İngilizlerin kaygısını arttırmıştı. 21 Mart 1921 tarihinde imzalanan antlaşma ile Türkiye, Afganistan'a sadece askeri konuda değil aynı zamanda modernleşme, eğitim ve diğer sosyal alanlarda destekler bulunmuştur. Bu şekilde Türk-Afgan ilişkileri kardeşlik ve samimiyete kavuşmuştur(Saray, 1997:162-165).

4.2. Türkiye'nin Afganistan'ı Kuvvetlendirme Çabaları

Osmanlı Devletine bağlı olan Enver Paşa ve Cemal Paşa, Türkiye ve Afganistan arasında ilişkilerin canlandırması ve Afganistan'nin bağımsızlığını bazı Avrupa ülkelerinin tanınması konusunda faaliyette ve katkıda bulunmuşlardır. O zamanlarda Türkiye ve Almanya arasında münasebetler iyi olduğundan, Enver Paşa çabalarıyla Almanya 1923 yılında Kabil'e elçi atadı. Ayrıca Enver ve Cemal Paşa, Afganistan ordusuna eğitim vermek için hem Emanullah Han döneminde hem de Emanullah Han döneminden sonra katkıda bulunmuşlardır (Akkurt, 2005:139).

Cemal Paşa, Kabil'de Emir Emanullah tarafından muhabbetle karşılanmış ve kendisine Afgan ordusunu yeniden düzenleme görevi verilmiştir. Hemen görevine başlayan Cemal Paşa kısa sürede Afgan ordusuna modern bir hava getirmiştir. Cemal Paşa Afganistan'ın Türkiye'den sonra İslam âleminde en kuvvetli ikinci devlet olmasını istiyordu (Saray, 1997:168). Bunun için de mutlaka Afganistan'ın modernleşmesi gerektiğini düşünüyordu. Kuvvetli bir Afganistan sayesinde Hindistan Müslümanlarının, İngiliz esaretinden kurtulabileceğine inanıyordu. Türkiye'nin yaptığı yardımlar Rusya'nın hoşuna gitmediği için Enver Paşa ise 5 Ağustos 1922 de Ruslar tarafından şehit edilmiştir. Bu iki Türk Paşasının Sovyetler tarafından öldürülmesi Afganistan için büyük talihsizlik olmuştur (Saray, 1997:190).

4.3. Afganistan'a Gelen Türk Grupları

Afganistan'ın Türkiye'ye büyük bir hürmet ve bağlılık göstermesinde ve Afgan halkına Türk dostluğunu aşılama Mahmut Beg Terzi'nin önemli rolü olmuştur (Saray, 1997:189). Mahmutbey Terzi'nin babası 1881'de Afganistan'dan sürgün edildikten sonra Türkiye'ye yerleşmişti. Mahmutbey Terzi tahsilini İstanbul ve Şam'da yapmış ve Habibullah Han zamanında Afganistan'a dönmüştü. Afganistan'a gelen ikinci Türk grubu Cemal Paşa'nın maiyetinde Kabil'e gelen 15'e kadar Türk subayıdır. Bu gruptaki Türk subaylarının Afgan ordusunda yenilikler yaptığını yukarıda belirtmiştir. Bazı mutaassıp kimseler hariç, bunların faaliyetleri Afganistan'da olumlu karşılanmıştır. Bu guruplar Afganistan ordusu ve eğitim sistemi üzerinde ortak çalışmalar yapılmıştır (Saray, 1997:191).

4.4. Kral Emanullah Han'ın Türkiye'yi Ziyareti

Kral Emanullah Han 1927 yılında bir Avrupa gezisine çıkmıştır. Amacı diğer memleketlerdeki gelişmeleri bizzat yerinde görmektir. Sırasıyla Mısır, Fransa, Belçika, İsviçre, Almanya, İngiltere ve Rusya'yı ziyaret eden Emanullah Han gittiği her ülkede büyük ilgi ve itibar gördü. 1928 yılının Mayıs sonlarında Türkiye'ye gelerek Mustafa Kemal ile görüşme fırsatı buldu. Mustafa Kemal Afgan kralına ve şahsında Afgan Milletine büyük ilgi ve dostluk göstermiştir. (Saray, 1997:190-192). Emanullah döneminde kültürel, siyasi ve askeri alanlarda önemli başarılar sağlanmıştır. Kral tarafından ilk defa kızlar dâhil olmak üzere birçok öğrenci, eğitim için Türkiye'ye gönderildi. Afganlıların yabancılara karşı olmasına rağmen kendi ordularını eğitmek için Türk subaylarını ülkeye davet etmişler ve kendilerine Türk subay modelini bir örnek olarak seçmişlerdir.

Ziyaret sırasında 20 Mayıs 1928 de Mustafa Kemal Afgan Kralına karşı yaptığı konuşmada ziyaretten duyduğu memnuniyeti dile getirmiş, tarihî bağları vurgulayarak emperyalizme karşı verilen mücadeledeki benzerlikler üzerinde durmuş ve Afganistan'da yapılan reformları desteklediğini ve başarıya ulaşmasını dilediğini belirtmiştir. Ancak bu konuda dikkatli ve tedbirli olunması konusunda Afgan Kralını uyarılmış ve bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Bu ziyaret sırasında imzalanan dostluk antlaşmasıyla Türk-Afgan ilişkileri daha da gelişmiştir. 25 Mayıs 1928 tarihinde imzalanan ikinci antlaşmada "*Türkiye-Afganistan Dostluk ve Teşriki Mesai Muahedenamesi*" ile Afganistan'a gönderilen uzman sayısı arttırılmıştır. Türkiye ziyareti Emanullah Han üzerinde büyük etki yapmıştır. Emanullah Han Türkiye'de gördüğü yenilikleri ve Mustafa Kemal'in tavsiyelerini ülkesinde gerçekleştirmek heyecanı ile İran üzerinden 1928 Haziran sonlarında Afganistan'a döndü (Köçer, 2009:202-204). Bu ikinci antlaşmada iki ülke arasında dostluğun ebedi olduğu tasdik edilerek, işbirliği öngörülmekte ve iki ülke ilişkilerini daha da üst düzeye getirmeyi hedeflemiştir. Bu iki ülkeye üçüncü ülke saldırısını önlemek için imzalanmıştır (Köçer ,2009:202-203).

Emanullah da, İran Şahı Rıza gibi, Mustafa Kemal'in politikalarını kendisine örnek alarak ülkesini batılaştırmak için 1923 den itibaren harekete geçmişti. Bu reformlar için Türkiye'nin yanı sıra, Almanya ile Afganistan arasında da siyasî ilişkiler gelişme göstermiştir (Köçer, 2009:205).

Emanullah Han'ın ülkede çıkartılmasından sonra, kısa bir sürede iki ülke arasında ilişkiler askıya alınmıştır. Emanullah'tan sonra tahta çıkan Habibullah döneminde Türkiye ile ilişkiler pekiyi olmamıştır. Daha sonraki dönemlerde, Nadir Şah ve Zahir Şah zamanlarında da ilişkiler inişler-çıkışlar olmuştur.

Davut Han döneminden sonra ve Afganistan'da SSCB işgaline uğradı zaman Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkilerin bir sürü dalgalanmalar yaşadı. Bu zaman diliminde Kabil ile Ankara'nın ilişkileri minimum seviye'ye indirildi. Afganistan komünistlere karşı savaştığı yıllarda Ankara Afganistan Mücahitler hükümetini tanıdı ve hep Afgan Mücahitlerini desteklemiştir (Akkurt, 2005:148). Bazı diğer Müslüman ülkeler (Pakistan, Sudi Arabistan, Birleşik Arap Emareti) tarafından beş yıla süren Taliban hükûmeti tanınmasına rağmen Türkiye asla Taliban hükümetini tanımamıştır. Türkiye bir Müslüman ülke olarak Afgan halkıyla dostluğunu dünyaya ispatlamıştır.

4.5. Türkiye-Afganistan İlişkilerin Yeniden Canlandırması, 2001

11 Eylül 2001 yılında Taliban'ın çökmesi ile Türkiye ile Afganistan ilişkilerinde yeni bir sayfa açılmıştır. Taliban rejiminin yıkılmasına damga vuran ilk ülke Türkiye olmuştur. Türkiye bir İslam ülkesi olarak, NATO ve Afgan hükümeti tarafından güvenilir ülkelerden biridir. Afganistan'daki son on iki yıldaki önemli oyuncularından biri olmuştur. 2001 yılından sonra Türkiye'nin Afganistan'daki rolü giderek artmıştır. Türkiye, Afganistan dış politikasında özel bir yer tutmaktadır. Türkiye, Afganistan'da 1,450 Türk personel olmak üzere 30 ülkeden, 8,000 bin personele NATO komutanlık görevi yapmıştır (Akkurt, 2005:150). Türkiye Haziran 2013 itibarıyla Afganistan'da 1,101 askeri bulunmaktadır.

2001 yılından sonra Türkiye, Afganistan'da askeri faaliyetleri yanında çeşitli kültürel, sosyo-ekonomik, kalkınma gibi alanlarda faaliyette bulunmuştur. Ayrıca, Afganistan'a katkılarını koordine etmek amacıyla, Türkiye 12 Kasım 2006 tarihinde Vardak ilinde İl İmar Ekibi (PRT) kurmuştur (Kaya, 2013:24-25). Cevizcan ve bazı illerde ikinci Türk PRT 21 Temmuz 2010'da açılmıştır. Vardak İl Valisi Halim Fedai Türkiye programlarıyla ilgili şu görüşleri paylaşmaktadır. *“Türkiye programları Afganlılar için çok sempatik ve kabul edebilir sayılır çünkü onlar Afgan kültürü içinde çalışmalarını sürmekte*

ve Afgan değerlerine duyarlıdır. Biz Türkiye ile çok iyi ve güçlü tarihsel bir ilişkimiz var.”
(<http://www.youtube.com/watch?v=kYdVH0qT5po>).

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansının (TİKA), Eylül 2004'ten itibaren Afganistan'da yürüttüğü kalkınma programı, Türkiye'nin bugüne kadar tek bir ülkede gerçekleştirdiği en büyük dış yardım programıdır. TİKA, ülkenin farklı illerinde Program Koordinasyon Ofisleri kurmuştur. TİKA dış yardım programları kapsamında, Afganistan'da 600 civarında kalkınma projesini başarıyla tamamlamıştır. Yapılan projeler içerisinde farklı şehirlerde ve özellikle kuzey illerde 68 yeni okul, 17 sağlık projesi vardır. Böylece yaklaşık 2 milyon insan Türk yardımlarından sağlık ve eğitim alanlarda yararlanmışlardır. Bunun dışında Türkiye, 168 su kuyusu inşa ederek yaklaşık 520 bin Afgan vatandaşına içme suyu sağlamıştır. TİKA genellikle Afganistan'da sosyal altyapılar ve hizmetler; eğitim, su ve arındırma, idari ve sivil altyapılar, ekonomik altyapılar; tarım ve iletişim alanlarda yardımlarını sunmaktadır (TİKA Faaliyet Raporu, 2012:302-323).

Kültürel alanlarda Afganistan'da kurulan okulların yanı sıra yıllık yüzlerce Afgan öğrenci farklı alanlarda eğitim almak amacıyla Türkiye'nin en iyi şehirleri ve üniversitelerine yerleşmektedir Afganistan'daki yardım çabaları, ülkenin yeniden imarı, eğitim sisteminin yeniden yapılandırması ve kapasitelerinin artırılması ve basta kız çocukları olmak üzere, eğitim alanlarının genişletilebilir.

Türkiye, ABD'nin Afganistan'a barış getirmesindeki başarısızlığını fark ederek Türkiye-Pakistan-Afganistan Üçlü Zirvesi Konferansı 2007 yılında yapılmıştır. Ülkelerarası diyalog sağlama, ekonomik ve güvenlik alanında işbirliği boyutlarının ele alındığı zirve sürecinde, üç ülke arasındaki diyalogu ve birlikte çalışma alışkanlığını geliştirmek amaçlanmıştır. Bundan sonran her sene bu konferans Ankara'da Türkiye tarafından düzenlenmektedir. Afganistan ve Pakistan arasındaki işbirliğinin yasal yapısı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) öncülüğünde kuruldu. Şubat 2014 yılında 14. Üçlü Zirve konferansı Ankara'da son günlerde düzenlenmiştir. Her zirvede konferans konuları farklı olmakla birlikte genellikle ekonomik işbirliği, terörizme karşı mücadelede işbirliği, istihbarat işbirliği, siyasi ve askeri alanların yanı sıra güvenlik ve eğitim genel konuları oluşturmaktadır. Türkiye, bir Müslüman ülke olarak hem Pakistan hem de Afganistan ile

tarihi bağları ve ilişkileri bulunduğundan dolayı iki ülkeler arasında terör ile mücadele ve çatışmaları çözmekte en uygun ve en etkili ülkelerden biridir (Kaya, 2013:25-27).

Türkiye, her zaman Afganistan konulu uluslararası konferanslara katılarak katkıda bulunmuştur; bir Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı üyesi olarak ve bireysel ülke olarak yardımlarını taahhüt etmektedir. 2010 yılında İstanbul'da Afganistan üzerinde Bölgesel Ekonomik İşbirliği Dördüncü Konferansı; ekonomik kalkınma, ticaret ve transit, ülkedeki altyapı ve insan kaynakları geliştirme konular konferansta konuşulan konusuydu. 2011 yılına kadar farklı konferanslarda yapılmış olan Türkiye yardımlarını toplayacak olursak 200 milyon dolara ulaşmıştır (DEİK, 2012:4). Ayrıca iki ülkenin yüksek yetkili makamların defalarca iki ülkeyi ziyaret etmesi ilişkiler en yüksek noktasına ulaştırmıştır.

Afganistan ve Türkiye ilişkilerin daha bir şekilde gitmesinin başlıca nedenleri ise, tarih boyunca hiçbir zaman negatif bir arka plan, çıkar çatışması bulunmadığı olarak kabul edilebilir. Türkiye hiçbir savaşta Afgan halkının olmadığı gibi her zaman zor günlerde Afganistan'a yardım etmiştir. Ayrıca buna ek olarak, diğer ülkelerin aksine bölgede ve dünyada hiçbir ülke Türkiye'nin Afganistan'da bulunmasına karşı değildir. Türkiye, büyük bir İslam imparatorluğun mirasçısı olarak, Afganistan halkı için özel bir yeri vardır.

4.6. Ekonomik ve Ticari Antlaşmalar

Küresel ve bazı bölgesel ekonomik ve ticari işbirliklerinin (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ve İslam Ülkeleri Organizasyonu) gibi örgütlerin yanında ticari ve ekonomik ilişkilerin yasal çerçevesini oluşturmak amacıyla, Türkiye ve Afganistan arasında farklı zaman diliminde birkaç ikili anlaşma imzalanmıştır. Bunlardan bazıları;

- Ticaret Anlaşması (1976),
- Uluslararası Karayolu Nakliyatına İlişkin Anlaşması (1978),
- Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması (1976),
- Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (2005),
- Karşılıklı Teşviki ve Yatırımlar Anlaşması (2005),
- Gümrük İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması (2005),
- Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması (2005),

- Türk-Afgan Karma Ekonomik Komisyonu I. Dönem Toplantısı (2005),
- Türkiye-Afganistan Enerji İşbirliği (2011), (DİEK, 2012:10).

2005 yılında yürürlüğe giren, Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması çerçevesinde, Türkiye-Afganistan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) Mekanizması kurulmuştur. Bu mekanizmanın ekonomik ve ticari ilişkilerin tüm yönlerini değerlendirmek için Ankara ve Kabil'de dönüşümlü kamu kurumlarının katılımıyla düzenli toplantılar yapılmaktadır. Her iki ülkede de çifte vergilendirmeyi önlemek amacıyla, Türkiye ve Afganistan, 2005 yılındaki antlaşmayla Çifte Vergilendirmeyi kaldırmak istemişlerdir. Bu bağlamda, her iki ülke kısa zamanda müzakerelere başlamayı planlayacaktır. Türkiye'nin bugüne kadar 84 ülkeyle imzalamış olduğu Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması (YKTK) biri Afganistan'dır.

Yukarıda belirlenmiş olan anlaşmalara dayanarak Afganistan Türkiye ile ilişkileri beklenmedik bir şekilde artmaya başlamıştır. Anlaşmalarda iki ülkenin yüksek yetkili olan heyetleri Afganistan ile Türkiye her alanda geliştirmesini ve ilişkilerin önünde bulunan her türlü engelleri en kısa zamanda kaldırmasına yönelik çalışmaların başlatılacaklarını özenle üstelmişlerdir. Bunun sonucunda zaman geçtikçe iki ülke arasında ekonomik ve ticari ilişkileri uygun bir şekilde gelişmeye devam etmektedir.

4.2.Afganistan-Türkiye Ticari İlişkileri

4.2.1.İhracat

Afganistan ekonomisi tarım odaklı olduğu için, ihracatı ağırlıklı olarak tarım ürünlerine dayanmaktadır. Afganistan'da Türkiye'ye ihraç edilen başlıca ürünleri; kırmızı üzüm, meyan kökü, mermer, inek, keçi ve koyun derileri, el sanatları, halı, kilim, kuru kayısı, kabuksuz ceviz, bitkisel boyalar vb. ürünlerden oluşmaktadır (CSO, 2011-2012:184). Ticari ve ekonomik anlaşmaların etkisiyle, son on iki yılda iki ülke arasındaki ticaret hacmi 36 kat artmıştır.

Tablo 62 ve Grafik 57'den anlaşılacağı gibi, 1996 ve 2001 iç savaş yılları arasında Afganistan Türkiye'ye çok az mal ihraca etmiştir. 1996'de 244 bin ve 2001'de 420 bin dolarlık ihracat söz konusudur. 2002 yılında Afganistan'da yeni devlet kurulmasıyla ihracat yaklaşık bir milyon dolara ulaşmıştır. Bundan sonra 2007 yılına kadar Afganistan-Türkiye

ihracat hacmi sürekli artış göstermiştir. 2007 yılında 12, 5 milyon dolara çıktıktan sonra ihracat hacminde bir azalış meydana gelmiştir. Bunun nedeni ise, Afganistan’da yaşanan olaylardır.

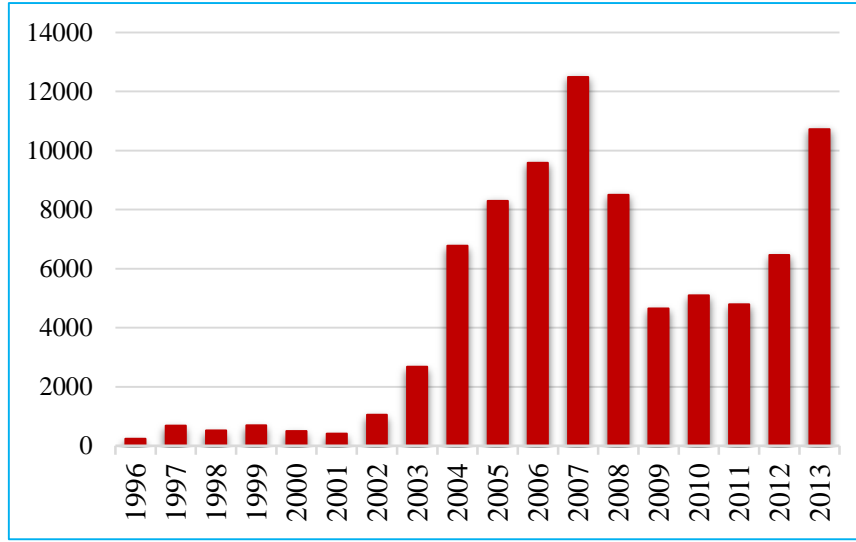
2011 yılından sonra ihracat hacmi yeni artış trendine girmiştir. 2011 yılında ihracat 4,7 milyon dolardan 2012 yılında 6,5 ve 2013 yılında da neredeyse 11 milyon dolara ulaşmıştır. Hatta son verilere bakıldığı zaman 2014 yılında ihracat hacminde bir olumlu beklenti söz konusudur. 2012 için Afganistan’ın ihracat kategori; deriler ve kürklü deriler % 40, tekstil iplik, kumaş, % 38, yağlı tohumlar ve meyveler % 12, metal eşya % 3 ve ham hayvansal ve bitkisel malzemeler % 3 şeklindedir.

Tablo 62: Afganistan ile Türkiye Ticaret Hacmi ve Dış Ticaret Dengesi, 1996-2013

Yıl	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi	Ticaret Dengesi
1996	244	2,114	2,338	-1,870
1997	691	6,265	6,956	-5,574
1998	521	21,886	22,407	-21,365
1999	698	667	1,365	+31
2000	497	8,053	8,550	-7,556
2001	420	6,983	7,403	-6,563
2002	1,053	20,232	21,285	-19,179
2003	2,684	36,489	39,173	-33,805
2004	6,776	70,945	77,721	-64,169
2005	8,301	113,401	121,702	-105,100
2006	9,587	91,106	100,693	-81,519
2007	12,493	109,270	121,763	-96,777
2008	8,506	136,982	145,488	-128,476
2009	4,649	233,675	238,324	-229,026
2010	5,098	259,777	264,875	-254,679
2011	4,795	275,969	280,764	-271,174
2012	6,461	289,915	296,372	-283,454
2013	10,721	228,260	238,981	-217,539

Kaynak: T.C Ekonomik Bakanlığı ve CSO.

Grafik 57: Türkiye'ye Afganistan İhracat Hacmi, 1996-2013

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı ve CSO.

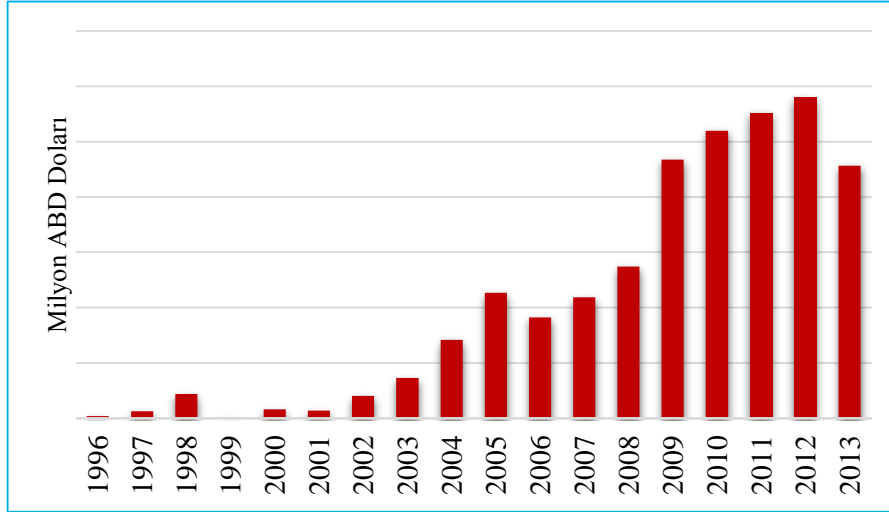
4.2.2. İthalat

Afganistan, diğer az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi çoğunlukla sermaye ve sanayi malları ithalatı yapılmaktadır. Türkiye'den de tekstil, elektrik iletkenleri, dizel motorlu araçlar, demir-çelik inşaat malzemeleri, ilaç ve daha birçok malları ithal etmektedir. Grafik 58'den anlaşılabilir olduğu gibi, 1996 yılında Afganistan'ın Türkiye'den yaptığı ithalat 2,114 milyon dolardan 1999 yılında en düşük seviyeye 667 bin dolara inmiştir. 2001 yılında ithalat yaklaşık 7 milyon dolar iken 2005 yılında ithalat 113 milyon dolara çıkmıştır. 2008 yılından sonra Afganistan ithalatı her zamandan fazla artmaya başlamıştır. Ticaret küresel ekonomik krizin olumsuz etkilerine rağmen, 2009 yılında genişletmeye devam etti ve önceki yılın rakam kıyasla % 11 artarak, 2001 yılında ticaret hacmi 2,4 milyon dolardan 2010 yılında 264 milyon dolara ulaşmıştır.

Afganistan 2012 yılında Türkiye'nin en büyük 65. ihracat ortağı ve en büyük 139. ithalat ortağı olmuştur. Türkiye'nin Afganistan'a ihracatı 2011 yılından itibaren % 5,1'lik bir artış (276 milyon dolar) ile 2012 yılında 289 milyon ABD doları olmuştur. Türkiye'nin "Asya-Pasifik Ekonomik ve Ticari İlişkileri Geliştirme Stratejisi" başlatıldığı 2005 yılından bu yana, Türkiye'nin Afganistan'a ihracat % 156 (113 milyon ABD dolar) artmıştır. 2012 için en iyi Afgan ithalat kategorilere bakıldığında metal ürünleri % 16, elektrikli makineler,

cihazlar ve aletler % 15, tekstil, kumaş, % 9, demir ve çelik % 6 ve genel makine ve ekipmanlar % 5 olarak kayıt edilmiştir.

Grafik 58: Türkiye'den Afganistan ithalatı 1996-2013

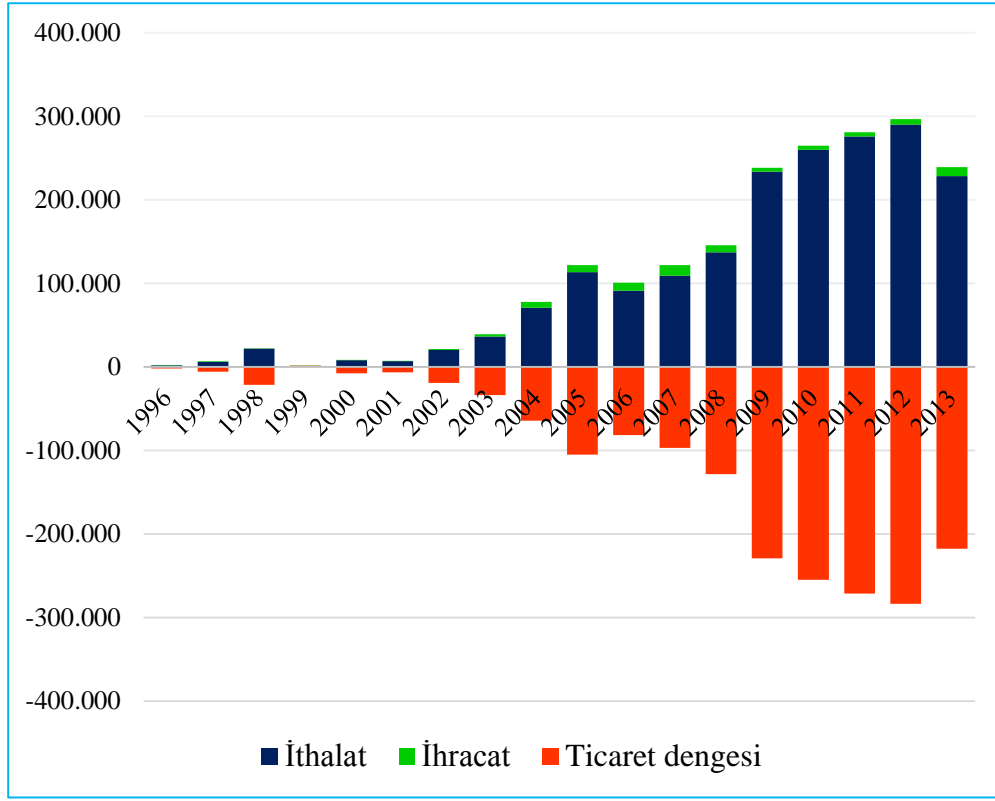
Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı ve CSO.

4.2.3. Dış Ticaret Dengesi

Afganistan, dış ticarete sürekli açık veren bir süreç yaşamaktadır. Çünkü yatırım malların bir yana tüketim mallarının bile çok az bir kısmı ülke içinde üretilmektedir. Genellikle birkaç ülke hariç olmak üzere ticari ilişkisi olan bütün ülkeler ile ticari açığı vardır. Grafik 59'de gösterildiği üzere, Türkiye ile Afganistan arasında ticaret dengesi Türkiye lehine işlemektedir. Afganistan'ın Türkiye ile dış ticaret açığı 2002 yılından sonra artmaya başlamıştır. Bundan önce Afganistan sadece 1999 yılında 31 bin dolar olarak bir ticaret fazlası elde etmiştir. Ticaret açığı 2008 yılında sonra hızla artmaya başlamıştır. 2013 yılında Afganistan ihracatı 2012 yılına göre neredeyse iki kat arttığı için dış ticaret açığı 283 milyon dolardan 217 milyona inmiştir.

Türkiye'nin, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) üyeleri ile toplam ticaret hacmi 33,04 milyar (% 8,4) ABD doları olarak kayıt edilmiştir. Bu ülkelerin arasında yaptığı en az ticaret hacmi, (Afganistan ile 296 milyon dolar) olmuştur.

Grafik 59: Afganistan Türkiye ile Dış Ticaret Dengesi

Kaynak: T.C Ekonomi Bakanlığı ve CSO.

4.3. Yabancı Sermaye

Afganistan'ın yasaları uluslararası yatırımlar için sıcak bir ortam sağlamaktadır. AISA verilerine göre Türkiye, Almanya, Hindistan ve Pakistan önemli yatırımcılar arasındadır. En fazla doğrudan yabancı yatırım yapılanlar ise inşaat ve hizmetler sektörüdür. Türkiye, Taliban sonrası Afganistan'da kurulan yeni iktidarla yakın siyasi, kültürel ve ekonomik münasebetler tesis etmiş, bu ülke ile ekonomik ilişkilerini geliştirmiş ve Afganistan'ın yeniden inşasında rol almıştır. Afganistan Yatırım Destekleme Ajansı'nın 2012 yılında yayımladığı bir rapora göre Türkiye, Afganistan'a doğrudan yabancı sermaye (DYS) yatırımı yapan ülkeler sıralamasında Güney Afrika'dan sonra ikincidir. Türkiye, Afganistan'da 2011 yılına kadar 150 milyon dolar olarak yatırım yapmıştır. Ancak, DYY proje sayısı, Afganistan'daki en iyi yatırım yapan ülkeler açısından yeni Türkiye Amerika'dan sonra ikinci ülke olmuştur. Türkiye 2011 yılına kadar toplam 191 DYY proje yapmıştır (AISA, 2012:13). Türkiye'nin, Afganistan'da yaptığı yatırımların büyük bir kısmını ülkenin başkentinde ve Kuzey bölgelerinde olup müteahhitlik ve inşaat sektöründe

yoğunlaştığı görülmektedir yoğunlaşmıştır. (T.C Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2013:28).

Son zamanlarda Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ülkenin kuzeyinde Tacik havza Mezar Şerif'te 1.000 kilometrekarelik bir alanda, 70 şirketlerin arasında altın madeni arama hakkı kazanmıştır. TPAO bu projede 100 milyon ABD dolar yatırım yapmayı planlamaktadır. Ayrıca TPAO, Afganistan'da petrol alanında Kuveyt ve Afgan ortakları ile 215 milyon dolar değerinde bir anlaşma yapmıştır.

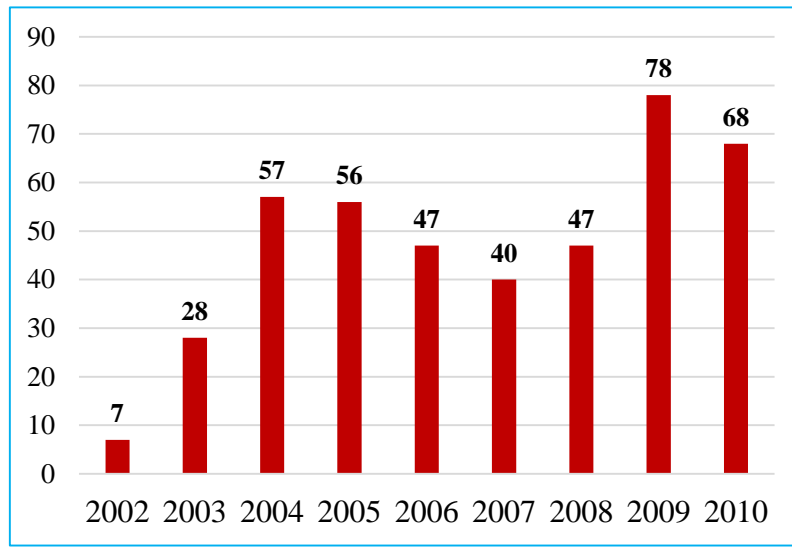
4.4. Afganistan'daki Türk Şirketleri ve Faaliyet Alanları

Afganistan'da ticari faaliyette bulunmak isteyen firmaların Afganistan Yatırım Destekleme Ajansına kayıt yaptırması ve bütün yasal işlemler; yerine getirmesi gerekmektedir. Afganistan'ın bütün altyapısı şiddetli ve kronik iç savaşlardan dolayı yıkılmıştır. Bu nedenle her ülkeden daha fazla yeniden yapılanmaya ihtiyaç duymaktadır. 2002 yılından beri dünyanın dört bir yanından yardımlar alınmakta ve yabancı şirketler yatırım yapmaktalar. Bu ülkelerin arasında Türk firmaları her alanda ilk sırada yer almaktadır. Afganistan'da Türk firmaları Afganlılar tarafından en tercih edilen firmalardır. Afganistan'da Türk firmaları için cazip imkânlar vardır. Afganistan'da Türk firmaların çoğu 2002 yılında ülkede siyasi istikrar sağlandıktan sonra faaliyete başlamıştır (DİEK, 2012:10). Afganistan'da farklı alanlarda faaliyet gösteren 260 Türk şirket ülkenin farklı bölgelerinde bulunmaktadır. Türk Firmaları, müteahhitlik alanında yabancı yatırımcılar arasında Afganistan'da birinci ve Türkiye'de beşinci sırada yer almaktadır. Müteahhitlik alanında 2002-2011 yılları arasında yaklaşık 140 Türk firması 3,5 milyar ABD doları tutarında 466 proje gerçekleştirmiştir.

Afganistan'da faaliyet göstermekte olan Türk firmalarının % 95'i inşaat sektöründe çalışmaktadır. Ülkede her dikilen 10 binadan 8'nin Türk firmaları inşa etmektedir. Afganistan'da yatırım yapan başka ülkelerin aksine firmaların her yıl Afganistan Yatırım Destek Kurumu tarafından verilen lisanslarını yenilemeleri gerekmekte olup, 2013 yılı itibariyle yaklaşık 100 civarında Türk firmasının AISA kayıtlarını yenilediği görülmektedir (T.C Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2013:28).

Projelerin çoğunluğu uluslararası yardımlara bağlı olduğu için Türk firmaların aldığı projeler seneden seneye değişmektedir. 2002-2010 yılları arası Türk firmaların aldığı projeler Grafik 60'ta gösterilmiştir. Buna göre, 2002 yılında 7 projeyi alırken 2004 yılında 57 projeyi tamamlamışlardır. 2004 yılından sonra 2008 yılına kadar alınan projeler azalmıştır. Ama 2009 yılında üstelenen proje sayısı 78'e aşmıştır.

Grafik 60: Türk Firmaları Tarafından Afganistan'da Üstelenen Proje Miktarının Yıllara Göre Dağılımı 2002-2010

Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu DEİK; Afganistan Ülke Bülent'i 2012.

4.5. Ticaretteki Zorluklar ve Türk Firmaların Önemli Sorunları

Gerekli altyapısı bulunmayan Afganistan gibi bir ülke ile iktisadi ve ticari ilişki kurmak ve onu aksatmadan yürütmek oldukça zordur.

4.5.1. Yüksek Güvenlik Tehditleri

Afganistan, dünyanın güvenlik tehdidi yüksek olan ülkelerinden biridir. Ülkenin her yerinde, özellikle Kabil ile Doğu ve Doğu-Batı bölgelerinde güvenlik sorunu en yüksek düzeydedir. Ünlü deyimlere göre, “güvenliğin olmadığı yerde iktisat olamaz.” makalelerde yer almaktadır. Bu deyimler Afganistan konusunda gerçek olduğu çok yüksek görülmektedir. Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu, Güvensizlik ve Ticaret Deseni başlıklı

ampirik bir araştırmada güvensizlik ticaret üzerinde gizli bir vergi olarak olduğunu vurgulamıştır. Güvensizlik ticaret yapılan malların fiyatını yükselterek ticareti kısıtlamaktadır (James, 2000:1). Afganistan'da işadamlarının sıklıca kaçıırılması ve fabrikalara saldırı meydana gelmektedir .Bu durum, Afganistan'a yönelik yatırımları caydıran önemli bir sorun olarak görülmektedir. Yabancı lkelerden Afganistan'a gönderilen malların nakliyesinde ara sıra aşırı güvenlik nedeniyle sorunlarla karşılaşılabilmekte, gönderilen ürünleri taşıyan nakliye araçlarına el konulabilmektedir. Bu nedenlerden dolayı Afganistan'da birçok şirkettin kapandığı bilinmektedir.

4.5.2. Siyasi Belirsizlik Sorunu

Afganistan siyasi yapısına bakıldığında, hükümet kişisel nezaketlere göre oluşturulmaktadır. Ülkenin cumhurbaşkanı olan kişi parti sistemden gelmemekte, bu sorun ülkenin dış ilişkileri tek kişinin elinde toplanmaktadır. Afgan anayasasına göre cumhurbaşkanı en fazla iki dönem yapabilir. Yeni cumhurbaşkanı kendi görüşlerine göre, farklı ülkeler ile hem siyasi hem de iktisadi ilişkileri geliştirebilir. Bu durum belirsizlik doğurmaktadır. Bunun sonucu olarak; ülke yeni cumhurbaşkanı ile eski iktisadi müttefiklerini kayıp edebilir. Örneğin Hamid Karzai 2004 yılında iktidara geldiği zaman eski iktisadi partnerleri ile ilişkileri azaltıp, Hindistan, Türkiye MENA lkeler ile daha fazla ilişkiye girmiştir. 2014 yılından sonra başka bir kişi cumhurbaşkanı olunca tam bir belirsizlik ortaya gelmesi beklenmektedir ve böylece, çoğu ülkelere yönelik politikalar değişebilir. Bu Afganistan'ın tarihi boyunca bir gerçek olarak kabul edilmektedir.

4.5.3. Vasıflı İşgücü Sorunu

Afganistan, vasıflı işgücü açısından sıkıntı çekmektedir. Ülkede yetenekli işgücü az buluğundan, bulunca hem yerli hem de yabancı ülkeler tarafından yatırım yapılırken birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. Dil farklılıkları, ticari ve yatırım ilişkilerinde başka bir engel olarak ortaya çıkmıştır. Eğer Türkiye'de yetenekli işgücü Afganistan'a gtrrseler yeni de oradaki iş ortaklarıyla ilişkilerde askılık ve bazı zaman zaman yanlış anlaşılmalar ortaya gelebilir, bu sorun iki ülke için geçerlidir.

4.5.4. Vize Sorunu

Afganistan-Türkiye iktisadi ilişkilerinde vize sorunu en büyük sıkıntılardan biri hale gelmiştir. Türk firmaları yukarıda belirtildiği gibi inşaat sektöründe daha geniş anlamda teknik alanlarda faaliyet göstermektedir. Bu bağlamda Afganistan hükümeti hala internet yoluyla vize verilme işlemlerini etkinleştirmemiştir. Türk firmalar kalifiye işgücü Türkiye'den Afganistan'a getirmek zorunda kalmaktadır. Vize alma işleminde karşılaşılan zorluklar, firmaların çalışmalarını olumsuz etkilemekte, projelerin bitirilmesini zamanında oldukça zorlaştırmaktadır. Afganistan'dan Türkiye vizesini almakta Afganlıların karşıladığı zorluklar işlem zorluluğu değil, vizenin fiyatıdır. Bu takım zorluklar iki ülke arasında sermaye akımları ve ticari ilişkileri olumsuz etkilemektedir.

4.5.5. Altyapı ve İletişim Sorunları

Afganistan altyapısı 30 yıla yakın süren savaşlarda yıkılmıştır. Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu, Güvensizlik ve Ticaret Deseni başlıklı ampirik bir araştırmada yetersiz altyapı ve kurumsal eksiklikler, tarife gibi ticareti engel olduğunu tartışmıştır (James, 2000:1). Altyapısı nitelik ve nicelik düşük seviyeli olması, ulaşım maliyetlerini artırarak ticaret önünde engeller oluşturabilir (Celbiş & Nijkamp et al, 2013:1). İster gelişmiş ister gelişmemiş şehirler olsun, Afganistan'da gelişmeler plansız bir şekilde gerçekleşmeye devam etmektedir. Plansız ve düzenli olmayan gelişmeler, binalar kanalizasyon, atık suların yöntemi, hava kirliliği gibi birtakım sorunları ortaya koymaktadır (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2013:30-31). Afganistan'da günümüze kadar sanayi bölgeleri oldukça sınırlı sayıda olup var alan sanayi bölgelerinde de altyapı sorunları görülmektedir.

Ülkede sadece 6 endüstriyel park bulunmakta ve henüz elektrik gibi pek çok sorun çözülmemiş durumdadır. Afganistan'ın en gelişmiş şehrinde bile caddeler, sokaklar, posta adres, faks, sokakların ve binaların numaralandırılmaması iletişim ve ulaştırma sorunları görülmektedir. Ayrıca ülkede sabit telefon hatları çok az kullanılmakta ve onun yerine çok ucuz olan özel telefon hatları kullanılmakta, her zaman zaman hatları değiştiğinde iletişim kurulmasını zorlaştırmaktadır. İki ülke arasındaki uzaklık ulaşım maliyetlerini artmakta ve ticaret hacimleri üzerinde olumsuz bir etki yapmaktadır. Bu tür maliyetler, yakıt tüketimi, tarifeler, ulaştırma ekipmanlarının kira oranları, kamu altyapı gişelerinden ve ayrıca zaman

maliyetlerini içerebilir (Celbiş et al, 2013:4). Yakarıda değinilen altyapı alanlardaki eksikler Türkiye ve Afganistan arasında yatırım ve ticari ilişkileri üzerinde negatif etki yapmaktadır.

4.5.6. Yolsuzluk Sorunu

Afganistan, 2013 yılında Uluslararası Şeffaflık Kurumu (Transparency International) tarafından yapılan Yolsuzluk Algılama Endeksi'nde (Corruption Perceptions Index) 177 ülkenin arasından 3 ülkeden biri olarak yer almıştır. Diğer ülkeler Somali ve Kuzey Kore'dir. Yolsuzluk Algılama Endeksine göre, şeffaflık endeksi 100 olduğu zaman ülkelerin çok şeffaf ve 0 olduğu zaman en kötü ülkeler olarak algılanmaktadır. Afganistan, Somali ve Güney Kore ülkelerin endeksi 100 üzerinden 8 olmaktadır (Transparency International, Corruption Perceptions Index, 2013). Ticaret, ticari sözleşmelerin uygulanması yeteneği, hukuk sistemi sahip olan ülke, hükümetin şeffaf ve tarafsız ekonomik politikasının uygulanması ile genişletilir (James, 2000:1). Ülkeler Afganistan gibi yoksulluğun yüksek olduğu ülkeler ile ticaret yapmayı tercih etmemektedir. Bazı çalışmalarda yoksulluğun ticaret üzerinde ikili etkisi (gasp ve kaçırma) olduğunu tartışmaktadır. Yoksulluk ticareti vergilendirir. Şöyle ki bir ülkenin gümrük kapalarında ithalatçı ve ihracatçılar gümrük yetkililer tarafından rüşvet alınmaktadır. (gasp etkisi, extortion effect). Diğer yandan tarifeler yüksek olduğu zaman yetkililer ihracatçıların tarife engellerden kaçmasına izin verir, bu durumda yolsuzluk, ticaret arttırıcı olarak rol oynayabilir (Pushan ve Daniel, 2008:24-25). Böylece yoksulluk Afganistan ve Türkiye arasında yapılan ticarete bir bariyer olarak görülmektedir.

4.5.7. Nakliye ve Taşımacılık Sorunu

Afganistan ve Türkiye arasında ticari ilişkileri hava, kara ve ülkenin kara ile çevreli olduğundan aktarmalı olarak deniz yoluyla gerçekleşmektedir. Aryana Afgan Havayolları Türkiye'ye haftada iki uçuş gerçekleştirdiği yanında, 2011 yılından buyana Türk Havayolları Afganistan'a uçüzlerini başlamıştır. Ancak hava yoluyla nakliyat güvenli olduğuna rağmen pahalı olduğu için hem Türk hem de Afgan firmaları tarafından pek çok tercih edilmemektedir (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2013:31-32).

Türkiye'den kara yoluyla İran veya Türkmenistan üzerinden Afganistan'a ulaşmak mümkündür. Ancak, bu güzergâhla getirilen mallar, Afganistan sınırına kadar Türk araçlarıyla taşınmakta, Afganistan'da güvenliğin olmaması nedeniyle sınırdaki mallar

araçlardan indirilerek Afgan araçlarına nakledilerek Kabil'e ulaştırılmaktadır. İran üzerinden gelen mallar, Herat ilinden Afganistan'a giriş yapmakta ve Kandahar yolu üzerinden Kabil'e ulaştırılmakta olup, bu güzergâh kısa olmasına rağmen, oldukça güvensizdir ve sık sık güvenlik sorunları yaşanabilmektedir. Türkmenistan üzerinden gelen mallar Afganistan sınırına kadar Türk araçları ile gelmekte ve sınırda Afgan araçlarına nakledilmektedir. Mezarı Şerif ilinden Afganistan'a giriş yapan mallar Kabil'e ulaşmakta olup, bu yolun diğer kara yoluna göre nakliye süresi daha uzundur, ancak Herat-Kabil yoluna kıyasla daha güvenli bir yol olduğu ifade edilmektedir.

İran, Afganistan ile 936 km ve Türkiye ile 499 km ortak sınır paylaşmaktadır. Böylece, İran iki ülke arasında önemli bir ticaret koridoru olarak rol oynamaktadır. Mallar iki ülke arasında aktarılırken İran hükümeti tarafından uygulanan birtakım engellere maruz kalmaktadır. İran hükümeti tarafından yapılan engeller hem Türk hem de Afgan ülke arasında ticari ilişkilerini aksatmaktadır. Bundan ziyadesi, Türk mallarının Orta Asya pazarlarına ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Afganistan ile ilgili olarak, Afgan ürünler batılı pazarlara ulaşmayı engel olmaktadır.

Bu sorun, Rengin Dadfar Spanta, Afganistan Devlet Başkanı Hamid Karzai'nin ulusal güvenlik danışmanı ve eski dışişleri bakanı tarafından Afganistan Herat kentinde yapılan konferansta birkaç yıl önce gündeme gelmiştir (<http://aiss.af/index.php/component/content/article/94-activities/270-dr-spanata-s-opening-speech-at-herat-security-dialogue-ii>).

Ne yazık ki ortak medeniyet, kültür ve miras paylaştığımızla rağmen, biz karşılıklı anlayışta sürekli zorluluklar ve başarısızlıkların ile karşı karşıya gelmekteyiz. Bizim nakliye bağlantılarımız iyi bağlantılı değildir. Limanlarımız eksik kullanımında ya da jeostratejik ve jeo-ekonomik izolasyon, muhafaza ve pazar yakalama için kullanılır.

İran, Türkiye ve Afganistan arasındaki kara koridor olarak engelleri uygulamaya başladığından bu yana, Afganistan ve Türkiye arasındaki ticaret hacmi azalmakta ve potansiyeline ulaşmasına engel olmuştur. İran kendi gümrük ve sınır kapalarında engelleri zorlayarak Türkiye ile Afganistan arasındaki ticari bağlantıyı engellemektedir. İran rejimi üç ülke arasında mevcut olan anlaşmaları açıkça ihlal etmektedir.

4.5.8. Bankacılık Sorunu

Afganistan'da bankacılık sistemi yeterince gelişmemiş, ülke genelinde insanların bankacılık sorunlarını çözebilecek kadar banka şubeleri bulunmamaktadır. Henüz ülkede bankamatikler güvensizlikten dolayı herkese açık değildir, sadece birkaç bakanlık ve ticari

merkezlerde bulunmaktadır. Kredi sistemi yaygın olarak kullanılmamaktadır. Ülkede bankacılık yoğunlukla 2001 yılından sonra faaliyete başlamıştır. Literatürde, bankacılık; ticaret ve yatırım faaliyetlerinde merkezi rolü oynamaktadır (Jelena ve Joshua, 2009:4-5). Bankacılık ülkede farklı dini inançlardan dolayı çok tercih edilmemektedir. Yolsuzluktan nedeniyle 2010 yılında Kabil Bankası yıkılması ülkedeki bankacılık sisteminin zayıflığını ve denetim yetersizliğini göstermiştir. Yolsuzluk en fazla ülkenin yüksek yetkili düzeylerinde olduğundan dolayı bankacılık pek güvenilir değildir. Bankacılık daha çok Kabilde yaygın olup, ülkenin bazı illerinde bankaların hiç şubeleri açılmamıştır. Bankaların şubeleri yurtdışında bulunmamakta ve para transfer işlemleri (Western Union) Kabil dışında yaygın değildir. Yurtdışından mal satın almak isteyen Afgan tüccarlar kimi zamanlar bizzat mal alımı için yurtdışına çıkmakta ve ödemeyi peşin olarak yapmaktadırlar (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2013:30-31). Aynı şekilde Türk tüccarlar da mal satın aldıklarında ülkede bankacılık sistem sorunu olduğu için ticari ilişkilerin engel olmaktadır.

4.6. Zorlukların Aşılması

4.6.1. Bölgesel İşbirliği

Türkiye ve Afganistan arasında ortak sınır olmamasından, ticari ilişkiler muazzam işbirliği ve entegrasyon dayalı istikrarlı bir bölge oluşturmasına bağlıdır. Bölgede hala her alanda, özellikle güvenlik alanında, işbirliğinin önünde birçok engeller vardır. Bu engeller, sömürcülük sonrası devlet-merkezli kurumların tek taraflı eylemlerden kaynaklanmaktadır. Afganistan ve Türkiye arasında ticari bağlantıları engelleyen faktörleri aşmak için bölgesel bir entegrasyon ve işbirliği stratejisi geliştirmek dışında bir seçenek yararlı olmayacaktır. Engelleri ortadan kaldırmak için bölgesel bir işbirliği oluşturmak şarttır.

Anlamli bölgesel politikalar farklı alanlarda güvenlik, ekonomi, nakliye, yatırım, enerji arzı, organize suçlar, narkotik ile mücadele ve sonunda bu alanlarda bizim kolektif kararlar ve uygun politikalar yürütmek dâhil olmak üzere çeşitli alanlarda koordine edilmesi için ortak çabalar yardımcı olacaktır. Böyle koordinizasyon sadece bölgesel kurumlar değil, aynı zamanda akademik kurumlar ve sivil toplumun işbirliği gibi alanlarda koordinasyon gerekir.

4.6.2. Afganistan'ı Karadeniz'e Bağlayan Yeni Transit Projesi

İran üzerinden yapılan ticarete sorunlarla karşılaşıldığından ticari ilişkilerin sorunlar ile karşı karşıya geldiğinden, Afganistan İslam Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı 24 Mart 2014 tarihinde haftalık basın toplantısında Türkmenistan, Hazar Denizi, Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden, Afganistan'ı Karadeniz'e bağlayan bir transit güzergâhı oluşturmasından bahsetmiştir. Bu projeye bağlı olarak Afganistan yüksek yetkili heyetler projeye dâhil olan ülkeleri tek tek sefer etmiş ve bütün ülkeler ve özellikle de Azerbaycan tarafından sıcak bir ilgi göstermiştir. Bahse konu transit projenin gerçekleşmesi ile Afganistan ve Türkiye arasında ticari ve transit sorunlar ve zorlukları ortadan kaldırmış olacaktır. Azalan ticari ilişkileri daha artarak gerekli potansiyeline ulaşacaktır. Çünkü daha sonu planlanan transit projelerden bu seferki proje daha farklı ve gerçek gibi görünmektedir. Projede dâhil olan bütün ülkeler hem Afganistan hem de Türkiye ile dost ve iyi ilişkilere sahiptir. Projenin gerçekleşmesi ile Afganistan malların Türkiye ve batı marketlerin erişimi ve batı ülkelerin mallarının Afganistan'a ulaşmasını kolaylaştıracaktır. Türkiye ile ilgili olarak Türk mallarının Afganistan ve Orta Asya marketlerine erişimine oldukça ucuzlaştıracaktır. Bu proje resim 8'de gösterilmiştir.

Resim 8: Afganistan'ı Karadeniz'e Bağlayan Yeni Transit Projesi

Kaynak: Ministry of Foreign Affairs, Afghanistan.

4.6.3. Sosyokültürel Özelliklere Özen Gösterilmesi

Afganistan’da farklı alanlarda faaliyet bulunan 45 Türk şirketi üzerinde yapılan bir doktora tezi çalışma özeti, Afganistan’da faaliyet gösteren ya da faaliyet göstermeyi düşünen yabancı şirketlerin, pazarda başarılı olmaları için göz önünde bulundurmaları gereken bazı hususlar tespit edilmiştir (Yoldaş, 2006’dan aktaran Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, 2007:9-10). Bunlar:

1. Bu pazarda faaliyet göstermek isteyen işletmeler tüketicilerin ihtiyaç, istek, tercih ve satın alma alışkanlıklarını göz önünde bulundurarak hareket etmelidir.
2. Afganistan kültür ve diller mozaiği bir ülke olduğu için bu pazara girmek isteyen yabancı bir firma psikolojik olarak kendine en yakın pazar bölümünü seçmelidir.
3. Burada tüketiciler, daha çok parlak ve yeşil ambalajlı ürünleri tercih ettiklerinden, bu pazar için üretim yapacak işletmeler ürünlerinin ambalajında kullanacakları renklere dikkat etmelidirler.
4. Afgan tüketiciler fiyatlara çok önem veriyorlar. Hatta genelde sadece fiyatlara bakarak bir ürün alıp almamaya karar veriyorlar. Bu nedenle burada faaliyet gösterecek olan işletmelerin, fiyat konusu üzerinde hassasiyetle durmaları gerekmektedir.
5. Afganistan’da tüketiciler genellikle küçük perakendecilerden alış-veriş yaptıklarından, buradaki işletmelerin ürün dağıtımlarında bu hususu dikkate alarak hareket etmeleri gerekmektedir.
6. Konuştukları dillerdeki farklılıklar, reklâmın bu dillere göre uyarlanması veya bu ülke için yeni bir reklâm oluşturulmasını zorunlu kılar. Bu nedenle bu pazarda reklâm yapacak işletmelerin dil farklılıklarını göz önünde bulundurmaları gerekmektedir.
7. İslam ülkesi olduğu için, reklâmlarda kadın resimlerinin kullanılması olumsuz etki yaratabilir. Dolayısıyla tutundurma faaliyetlerinde kadın resimleri kullanmaktan mümkün olduğu kadar kaçınılmalıdır.
8. Ülkede okuma yazma oranının düşük olduğu göz önünde tutularak, yapılacak reklâm, yazılı- basılı reklâmlardan ziyade görsel ve işitsel reklâmlar biçiminde olmalıdır.
9. Reklâm ile ilgili çeşitli faaliyetler bu ülkedeki yerli reklâm ajanslarıyla işbirliği içerisinde yapılmalıdır.
10. Afgan pazarına ihracat yoluyla girilirken, pazardaki ucuz Çin, İran ve Pakistan mallarının rekabetine dikkat edilmeli ve kalite ön plana çıkartılmalıdır.

Yukarıda belirlenmiş olan öneri çözümler Afganistan ile Türkiye arasında ticari sorunlarını gidermek için ve Afganistan iş piyasasında iş yapmakta olan veya yapmak isteyen şirketlerin başarılı olabilmek için son derecede önem taşımakta ve önerilmiştir.

Sosyo-Ekonomik Yapının İyileştirilmesi ve Uluslararası Entegrasyonun Sağlanmasına Yönelik Öneriler

Ekonomik

Tarım Sektörü Mafya Kontrolünden Kurtarılmalı

Afganistan'da tarım sektörü mafyanın kontrolündedir. Her geçen gün de bu kontrol artmaktadır. Afganistan'ın tarım sektörü farklı ekonomik sektörlerle yakın ilişkisinden dolayı ekonomik büyümede lokomotif ve canlandırıcı araç olarak rol oynayabilir. Ekonomik altyapıyı oluşturmak için ülkenin en iyi ve belki de tek seçeneği tarım sektörüdür. Tarım sektörü sadece Afganların refahını artırmak için değil, aynı zamanda devlet maliyesini istikrara kavuşturan bir sektördür. Afgan tarım sektörü yerel mafya kontrolünde kaldığı sürece bir yandan terörizmin finansmanı olarak rol oynarken diğer yandan dünyanın yasa dışı uyuşturucu ihtiyacının büyük kısmını karşılamaktadır. Afganistan büyük bir kayıt dışı ekonomiye sahiptir. Ülkenin tarım sektörü yerel otorite ve Taliban'ın kontrolündedir. Afganistan'ın bugünkü ekonomik altyapısı tarıma dayalıdır. Tarım sektörün korunmasıyla Afgan ekonomisi savaş ekonomisinin pençesinden kurtulup, barış ekonomisine geçişte başarılı olacaktır. Ülkenin ekonomi, siyasi ve sosyal geleceği korumak için tarım sektörün narkotik mafya kontrolünden kurtarılmalıdır.

Tarım Sektöründe Yatırım Arttırılmalı ve İklim Değişikliğine Karşı Mücadele Edilmeli

Tarım sektörü ülkenin kalkınma stratejisinin anahtar sektörü olarak kabul edilmektedir. Nüfusun yaklaşık % 80'i tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Ama bu sektör iklim değişikliğine maruz kalmakta ve GSYH içindeki payı aşağıya doğru kaymaktadır. Tarım politikasının değerlendirilmesine öncelik verilmeli, sulama altyapıları ve sulanan alanlarda arazi dönüşümü geliştirilmelidir. Bu strateji yavaş yavaş iklim değişikliğine karşı tarım sektörünün savunmasızlığını azaltarak sürdürülebilir ve lineer büyümeye yardımcı olabilir.

Alternatif Çözümler Üreterek Dış Yardıma Son Verilmeli

Afganistan ekonomisi oldukça dış yardımlara bağımlıdır ve bağımlılık oranı da her geçen gün artmaktadır. Bu bağımlılık Afganistan ekonomisi için iyi değildir. Dış yardım ve yabancı sermayeye bağımlılık Afganistan'ı her açıdan özellikle siyasi açısından son derecede bağımlı bir ülke haline getirmiştir. Afganistan ekonomik bağımsızlığını elde etmezse sonunda ülke siyasi bağımsızlığını da kaybedecektir. Yukarıdaki sorunların giderilmesi için ilk önce üretken sektörlerin üzerinde yatırım yapılmalı, tarım ve sanayi sektörlerini modernize edilmelidir. Afganistan yer altı kaynakları bakımından son derece zengin bir ülkedir. Hükümet maden faaliyetlerine konsantre olup gelirini artırmalıdır.

Afganistan Dış Ticaret Politikaları Değiştirilmeli

Afganistan iktisadi anlamda zayıf bir ülke olmasına rağmen, komşu ve bölgede bulunan ülkelere kıyasladığımızda liberal ticaret rejimi uygulamaktadır. Çoğu ampirik çalışmalara göre uluslararası ticarete entegrasyon söz konusu olduğunda, az gelişmiş ülkelerin çok hassas ve savunmasız bir konumda bulunduğu görülür. Afganistan da bu ülkelerden biridir. Afganistan da liberal ticaret politikası uygulandığında verimlilikte ani bir düşüş, ithalatın arttırılması, ihracatın azalması, işsizliğin artırılması, artan yoksulluk gibi sorunlarla karşı karşıya gelmiştir. Günümüzde, Afganistan'ın hiçbir ürününde karşılaştırmalı üstünlüğü bulunmamaktadır. Bu nedenle dış ticaretin serbestleştirilmesi sadece kalitesiz ve zararlı yabancı ülkelerin kalitesiz ve zararlı pazarı olmaktan başka bir avantaj sağlamamıştır. Afganistan, özellikle Pakistan'ın kalitesiz ve gereksiz malları ithalatına farklı tarife ve kısıtlamalar uygulayarak dış ticaret açığına azaltmalıdır. Afganistan uyguladığı ticari politikaları, ticari ortaklarıyla karşı karşıya (vis-à-vis) olarak özetlemektedir. Ülkenin ekonomik kurumlarının çoğu, işletmeler ve sosyal altyapısı çatışma yılların sürecinde tahrip edilmiştir. Uluslararası düzeyde artan piyasa erişiminden yararlanabilmek için, Afganistan'ın ilk olarak yerel mal üreten sektörlerin üzerine yatırım çekmesi gerekmektedir. Dış ticaret dengesini istikrarlı hale getirmek için başarılı az gelişmiş ülkeleri örnek alması, hatalı politikalarından uzak durması gerekmektedir. Eğer bu artan ticari açığı devam ederse, kırılgan Afgan ekonomisinin ticari dengesi daha da istikrarsız bir hale gelecek ve yabancı rezervleri yakında bitecektir. Ticari açığı dengeleyebilmek için en uygun yol katma değerli

ürünler üreterek yüksek ihracat rakamlarına ulaşmaktır. Afganistan ticarete dayalı büyümeyi önlemeli ve büyümeye dayalı ticaret üzerinde odaklanmalıdır.

Dış Ticaret Dengesizliği Azaltılmalı

Afganistan'ın ticari dengesizliği yıllardır artmakta ve özellikle 2008 yılından bu yana artmaya devam etmektedir. Günümüzde toplam ticaret hacminin % 5,6 sını ihracat ve % 94,4 ünü ithalat oluşturmaktadır ve dengesizliğin daha da artması beklenmektedir. Son yıllarda ticari dengesizliği azaltmak için önemli önlemler alınmamıştır. Kuru ve taze meyveler, halılar yavaş yavaş piyasadaki yerini kaybetmektedir ve rakiplere doğru kayma olmaktadır. Ticaret politikası geliştirilmeli ve uygulama süreci sıkı bir şekilde yönetmelidir. Tarımsal ve inşaat ürünlerinin ticaretini kolaylaştıran, alternatif ithalat teşvik politikasına destek sağlanması için gerekli adımlar atılmalıdır. Özel sektör geliştirme stratejisi ve değerlendirmesi gerekmektedir. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin kurulmasına öncelik verilmelidir.

İthal İkameci ve Bebek Endüstri Stratejisi Uygulanmalı

Afganistan'ın ekonomisi ithalata dayalıdır. Afganistan genellikle Pakistan ve İran gibi ülkelerin tüketici piyasasına dönüşmüştür. Afganistan az gelişmiş bir ülke olarak kabul edilmektedir. Bebek endüstri politikasının Afganistan gibi ülkeler tarafından uygulanması daha uygundur. Üretken sektörlerde yatırıma ağırlık verilerek yurtiçi üretim arttırılmalıdır. Yani ithal ikameci politikalar izlenmelidir. İthal ikameci politikalar gıda ve sanayi ürünlerinin yerli üretim yoluyla Afganistan ekonomisinin dışa bağımlılığını azaltmaya yardımcı olacaktır. Neredeyse bütün gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler küresel pazarda rekabet yapabilmek ve belli bir gelişmişlik düzeyine ulaşabilmek için yerel endüstrileri dış rekabetten korumuş müdahaleci ekonomi politikaları kullanmışlardır. Örneğin Birçok Latin Amerika ülkeleri kendi ayakları üzerinde durabilmek ve dış ticaretten olumsuz etkilenmemek için 1930-1980'lerde bebek endüstri ve ithal ikameci politikaları izlemişlerdir. Bazı Asya ülkeleri de, özellikle Hindistan ve Sri Lanka, 1950'lerden itibaren bu tür politikaları izlemişlerdir. İthal ikameci politikalara bir diğer örnek ise, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığına kavuşan ülkelerin, sanayileşmeye başladıklarında, yaygın olarak bu politikayı uygulamalarıdır. Afganistan'da da yurtdışına bağımlılıktan kurtulmak,

yerel endüstrileri korumak ve teşvik etmek için ithalat ikameci ve bebek endüstri politikaları izlenmesi gerekir. Afganistan’da yerel bebek endüstrileri korunmaz ve üretim kapasitesi arttırılmazsa sonsuza kadar diğer ülkelere bağımlı hale gelecektir. Bu da ülkenin geleceği için son derece tehlikelidir. Çünkü bu derecede ithalata bağımlılık, diğer ülkelere bağımlılığı arttırılarak ulusal egemenlik ve siyasal bağımsızlık kaybına neden olabilir.

İstihdam Yaratma Politikaları Oluşturulmalı ve Uygulanmalı

İşsizlik Afganistan’ın en önemli sosyo-ekonomik sorunlarından biridir. Bildiğimiz gibi Afganistan’da her yıl işgücü piyasasına giren insan sayısı artmakta ama hala hiçbir istihdam politikası geliştirilmemektedir. Bu durum gelecekte ülkede daha fazla sosyo-ekonomik sorunları yaratacaktır. Afganistan’da hükümetin düzensiz olarak işgücü piyasasına müdahaleleri yerine, daha bilimsel yaklaşım çerçevesinde ulusal istihdam politikası geliştirmesi gerekmektedir. Örneğin işe alım süreci, yaygın genç işsizliği ve mevsimsel değişikliklerden kaynaklanan işsizlik sorunlarını gidermek amacıyla belirli bir istihdam politikası geliştirilmelidir. İşgücü piyasasında fırsatlar ve zorlukları analiz etmek ve daha elverişli politikalar geliştirilmesi için hükümete yardımcı olabilecek bir Ulusal Araştırma Enstitüsü kurulmalıdır.

Bölgesel Kalkınma Programları Oluşturulmalı

Bu çalışmada görüldüğü gibi Afganistan bölgeler arasında sosyoekonomik gelişmişlik açısından çok büyük farklılık göstermektedir. Bu sorunu ortadan kaldırmak için ülkede bölgesel kalkınma programları geliştirilmeli ve etkin olarak uygulanmalıdır. Son 13 yıldır Afganistan’da kalkınma programlarının olmaması nedeniyle sosyoekonomik gelişmişlik bakımından eşitsizlik son derece artmıştır. Bu sebeple kalkınma programları geliştirilmeli ve etkin bir şekilde uygulanmalıdır.

Ekonomik Sistem Değişmeli

Dini, siyasi, hukuki, sosyal ve kültürel sistemlerine ek olarak bir milletin ekonomik bir sisteminin de olması gerekir. Diğer sistemlerde olduğu gibi bir ekonomik sistemin ilkeleri, fikirleri, temelleri, kanun ve yönetmelikleri olmalıdır. Bunlar olmazsa ekonomik sistemler etkili ve sürdürülebilir olamayabilir. 2004 yılında efektif olan Afganistan

Anayasasına göre ülkenin ekonomik sistemi, merkezi planlı ekonomik sistemden serbest piyasa ekonomik sistemiyle değiştirilmiştir. Her ekonomik sistemin uygulanabilmesi için zaman, yer, güç yeterlik ve verimliliğe ihtiyaç vardır. Nitekim bir ekonomik sistemi benimsemek için toplumun sosyoekonomik altyapısı son derece dikkate alınmalıdır.

Afganistan'daki serbest piyasa ekonomisi iyi ve şeffaf olarak tanımlanmamıştır. Dolayısıyla yanlış anlaşılma olduğunda ve yanlış uygulamalar yapıldığında Afganistan ekonomik sistemi bir takım sorunlar ile karşı karşıya gelmektedir. Çünkü Afganistan şuanda üretim kapasitesi bulunmamaktadır. Düşük üretim gücüne sahip olsa bile, bu hükümet politikaları tarafından desteklenmediği için diğer ülkelerle özellikle Pakistan, İran gibi birçok komşu ülkenin üretimiyle rekabet etmek zorundadır. Öte yandan dünyada serbest piyasa ekonomisi çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Afganistan Anayasası hiçbir açıklama yapmadan sadece ülkenin ekonomik sistemini serbest piyasa ekonomik sistemi olarak tespit etmiştir. Yani anayasanın hangi serbest piyasa ekonomisinin bir sürümü olduğu kimse tarafından bilinmemektedir. Hangi ilkeler ve temellere dayandığı ifade edilmemiştir. Ekonomik sistem Afganistan gibi bir ülkede devletin müdahalesi olmadan başarılı olamaz. Dünyanın hiçbir yerinde devlet müdahalesi olmadan serbest piyasa sistemi kullanılmamaktadır. Afganistan'da kullanılması açıkça yanlıştır. Çünkü bu tür ekonomik sistemin kullanılması Afganistan'ın vücudunu içten zayıflayıp çürütecektir.

Piyasa ekonomisi Afganistan'daki mevcut sosyal, kültürel ve ekonomik altyapıya uygun değildir. Bu sistemin Afganistan'da iyi bir sonuç vermesi için, ekonomik ve sosyal kurumların eksikliklerin tamamen gidermesi gerekir. Bugün, Afganistan'ın serbest piyasa ekonomik sistemi hakkında çok zayıf literatür bulunmakta, hem bireyler hem de bazı kurumlar işlemlerin kurallarını bilmeden piyasada işlemektedirler. Afganistan'da hükümetin, özel sektörün ve uluslararası kurumların serbest piyasa ekonomik sistemi ile ilgili farklı tanımları vardır. Bu durum ülkenin ekonomik piyasasında bir belirsizlik meydana getirmiştir. Bunun için ülkede serbest piyasa ekonomik sistemini tekel almıştır. Afganistan'da serbest piyasa ekonomisinin uygulanması sırasında hiçbir şey (tekellerin önlenmesi ve fiyatların istikrar dâhil olmak üzere) elde edilmemiştir. Özetleyecek olursak, serbest piyasa ekonomik sistemi Afganistan'ın şu anki durumuna hiç uygun değildir. Afganistan'da öyle bir serbest piyasa ekonomik sistemi uygulanmalıdır ki toplumun ulusal zenginlik ve refahın lehine olmalıdır.

Serbest piyasa ekonomik sistemi Afganistan'daki mevcut koşullara göre kullanışlı değildir ve ülke bu sistemin uygulanabilmesi için gerekli önkoşulları taşımamaktadır. Afganistan'ın toplum gelenekleri ile uyumlu değildir. Bu nedenle hükümet müdahalesi olmadan serbest piyasa ekonomi sisteminin yerine, hükümet müdahalesi ile serbest piyasa ekonomik sistemi veya karma bir ekonomik sistem öneriyorum. Örnek vermek gerekirse, ABD, Çin, Japonya ve Almanya gibi ülkeler serbest piyasa ekonomisini farklı hükümet müdahaleleriyle birlikte kullanmaktadırlar. Hükümetin müdahalesi olmadan tamamen serbest piyasa ekonomisi dünyanın hiçbir yerinde bulunmamaktadır. Bu nedenle ben hükümet tarafından özellikle tekellerin önlenmesi, güvenliğin sağlanması ve üretim sektörlerinin korunması, daha iyi tüketim sisteminin oluşturulması, özel yatırımların korunması, piyasa ekonomisi sistemi içinde ekonomik faaliyetleri organize edecek kanunların uygulanması gerektiğini öneririm.

Sosyal

Resmi Ulusal Nüfus Sayımı Yapılmalı

Afganistan'da bugüne kadar hiç bir resmi ulusal nüfus sayımı yapılmamıştır. Nüfus sayımı her ülkede iktisadi, siyasi, kültürel ve bilimsel alanlarda kalkınma politikaların ve stratejilerin altyapısı olarak kabul edilmektedir. Günümüzde, eğer bir ülkede istatistikler doğru, gerçekçi değilse, toplumun hakikatlerini yansıtmazsa o ülkede toplumun sosyoekonomik durumunu geliştirmek için akademik çalışma ve bilimsel araştırma yapmak anlamlı olmaz. Afganistan hakkında güvenilir istatistiki veriler pek bulunmamaktadır. Genelde tüm veriler tahmine dayalıdır. Şüphesiz ki gerçekçi nüfus rakamları sosyoekonomik kalkınma planlamaları için çok önemlidir. Nüfus istatistikleri ülkelerin orta ve uzun dönem planlamalarının yapılmasında merkezi rol oynamaktadır. Bu nedenle, Afganistan'ın sosyoekonomik durumunun iyileştirilmesi, kalkınma politikalarının ve stratejilerinin geliştirilmesi için tam nüfus sayımı yapılmalıdır.

Uluslararası

Bölgesel İşbirliği Kurulmalı ve Geliştirilmeli

Afganistan ve Türkiye arasındaki ticari bağlantıları engelleyen faktörleri aşmak için bölgesel bir entegrasyon ve işbirliği stratejisi geliştirmek gerekir. Anlamli bölgesel politikalar farklı alanlarda güvenlik, ekonomi, nakliye, yatırım, enerji arzı, organize suçlar, narkotik ile mücadele gibi alanlarda eksikliklerin görülmesi ve iyileştirilmesi bakımından faydalı olacaktır. Sonunda bu alanlarda kolektif kararlar verilmesine ve uygun politikalar yürütülmesine yardımcı olacaktır. Sadece bölgesel kurumlar değil, aynı zamanda akademik kurumlar ve sivil toplumun işbirliği gibi alanlarda da koordinasyon gerekmektedir.

Vize Sorunu Kaldırılmalı

Afganistan ile Türkiye arasındaki çeşitli sorunlardan biri bu iki ülke arasındaki vize sorunudur. Örneğin Türkiye'nin vizesi Afgan vatandaşlar için neredeyse 4,000 ABD doları olarak fiyatlandırılmıştır. Diğer yandan Afganistan'da faaliyet göstermek isteyen Türk yatırımcılar Afganistan vizesi alabilmek için birtakım sorumlular ile karşı karşıya gelmektedirler. Çünkü Afganistan'da hala vize verilmesi internet üzerinden yapılamamaktadır. Afganistan bürokratik sisteminde çeşitli rüşvet ve yolsuzluklar bulunduğu için zaman zaman Türk vatandaşlar vize almakta bir gecikeme yaşamakta veya çeşitli isimler altında başka paralar alınmaktadır. Bu sebeple bu iki ülke arasında vize kaldırılmalıdır. Aynı zamanda Afganistan'ın Türkiye için çok uygun bir piyasa olması ve iktisadi ilişkilerin güçlenmesi bakımından da bu sorunun kaldırılması son derece önemlidir.

SONUÇ

Tarihi boyunca birçok devletin işgaline maruz kalan, 1747 yılından beri Afganistan adıyla bilinen, bugünün Afganistan İslam Cumhuriyeti, Orta Asya, Güney Asya, Ortadoğu ve Kafkasya'nın kesişme noktasında, yaklaşık 28 milyon nüfusuyla denize kıyısı olmayan bir ülkedir.

Genel ifadeyle çok sert, karmaşık ve farklı bir coğrafyaya sahiptir. Afganistan'ın coğrafyası genellikle sıradağların bulunduğu yaylalardan ve yer yer ovalardan oluşmaktadır. Yüzölçümünün üçte biri dağlarla kaplıdır. Güney yaylaları, çeşitli çöl arazilerini içerir. Genelde bu bölgenin toprağı verimsizdir. Kuzey yaylaları ise çoğı düz ve verimli topraklardan oluşmakta ve tarım alanı olarak kullanılmaktadır. Kuzeydekinin tam tersine ülkenin güneyinde çorak topraklar ve çöl bulunmaktadır.

Afganistan'da su kaynakları boldur. Ülkenin su ihtiyacı, büyük ölçüde Hindu Kuş dağlarındaki kaynaklardan sağlanmaktadır. Ancak daha önce denize kıyısı olan Afganistan 12 Kasım 1893 yılında Britanya Krallığı'yla yapılan Durand Sınır Antlaşmasıyla bu önemli konumunu kaybetmiştir. Afganistan rutubetli (muson) bir ilkime sahip değildir. Ülkenin iklimi genellikle soğuk kışlar ve sıcak, kuru yazları, kurak veya yarı kurak bozkır tipidir. Afganistan'ın merkezi bölgelerinde yağmur fazla yağar ve dondurucu hale gelir. En yüksek yağış miktarı kuzeydoğı bölgesinde olur. Yıllık ortalama olarak 250 mm. kadar yağış gösterir.

Afganistan, yeraltı ve doğal kaynakları açısından dünyanın en zengin ülkelerinden biridir. Özellikle doğalgaz, petrol ve uranyum rezervleri bakımından oldukça zengindir. Farklı incelemelerde keşfedilmiş kullanılmamış yeraltı kaynaklarının değeri 3 trilyon dolar olarak tahmin edilmiştir.

Afganistan, önemli ekonomik kaynakların bulunduğu coğrafyalara yakınlığının yanında, Orta Asya ile Güney Asya arasında geçiş kapısı olması, elinde nükleer güç bulunduran Rusya, Hindistan, Pakistan ve İran'ın oldukça yakınında olması nedeniyle jeo-ekonomik ve jeostratejik bakımdan önemli bir ülkedir. Rusya'nın güneye inmesinin önünde olması, Hazar Havzası petrolü ile doğalgazının Hint Okyanusu'na aktarılabilmesi için geçiş güzergâhı üzerinde bulunması nedenleriyle, yayılmacı güçlerin hâkimiyet mücadelesinin merkezi olmuş ve halen de bu özelliğini sürdürmektedir.

Bilim adamları tarafından (Mackinder ve Skypman) ortaya konulan jeopolitik teorilere göre Afganistan, Kara Hâkimiyet Teorisi'nde, dünya hâkimiyeti sağlayabilmek için bir ön şart olarak görülen "Merkez Bölge"nin güneyinde, diğer yandan Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisine göre ise dünya hâkimiyeti sağlayabilmek için mutlaka kontrol edilmesi gereken "Kenar Kuşak" ülkeleri arasındadır.

"Avrasya Balkanları" adıyla tanımlanan, ancak Balkanlar'a oranla daha kalabalık, dini ve etnik açıdan daha karışık olan Orta Asya, Güney Asya, Basra Körfezi ve Ortadoğu'yu içine alan coğrafi bölge, Brzezinski tarafından, küresel istikrarsızlığın merkezi olarak görülmektedir. Brzezinski'ye göre Avrasya Balkanlar'ında bulunan sorunlu 9 ülkeden birisi de Afganistan'dır. Jeopolitik olarak önemli olan bu bölgenin en önemli özellikleri, güç boşluğu ve güç elde etme imkânının olmasıdır. Bölge önemli ekonomik bir kaynak bölgesi olarak da tanımlanmaktadır. Afganistan işte böyle bir hâkimiyet güdüsünün sıçrama tahtası konumundadır.

Afganistan'ın siyasi ve ekonomik tarihine bakıldığı zaman, sosyo-ekonomik alanlarda modernizasyon çabaları 19. yüzyılda Kral Emanullah Han başta olmak üzere çeşitli hükümetler tarafından farklı derecede başarıya gitmiştir. Emanullah 'ın ilk reformları eğitim alanında olup, Türkiye başta olmak üzere farklı yabancı ülkelere uzmanlar istihdam ederek uygulanmaya çalışılmıştır. Ülkenin tarihinde ilk kez modern sosyal, kültürel ve ekonomik kurumlar kurulmuş, vergi sistemi ve banknot basılmıştır. Aynı dönemde Avrupa ve Asya'nın önemli ülkeleri ile diplomatik ve ticari ilişkiler kurulmuştur. Emanullah Almanya ve Japonya'dan gelişmiş teknoloji ithal ederek sanayi sektörünü teşvik etmiştir. Sosyal yapıda eşitlikçi fikri benimsemiş olan Emanullah Han geleneksel ve farklı güçlü dini inançların

bulunduğu toplumda daha hızlı bir şekilde uyguladığı reformları karışışında bazı kabile reisleri, toprak ağaları, dini liderler isyan ettiği için modernleşme çabaları başarısız kalmıştır.

Habibullah Kalakani ve Muhammed Nadir 1929-1933 yılları arasında, ülkenin sosyo-ekonomik, ulaşım, telekomünikasyon, ticaret, sanayi yetersiz ve kargaşa durumunda iken bulunmuştur. Emanullah döneminden başlayıp Nadir tarafından da serbest ekonomik politikalar uygulandıktan sonra nispeten ekonomik modernleşme etkili endüstriyel ilerlemeye yol açmıştır.

Afganistan'ın son kralı olan Zahir Şah, 1933-1973 yılları arasındaki uzun saltanatı sırasında iktisadi alanda modern teknoloji ve üretim yöntemleri yavaş yavaş etkinleştirilmiştir. Zahir döneminde Afganistan'da bazı ekonomik kalkınma programları başlatılmıştır. En büyük kalkınma programı Afgan hükümeti ve ABD tarafından 1946 yılında, Helmand Vadisi'nde (Helmand and Arghandab Valley Authority) HAVA adında Helmand ve Arghandab Nehirleri boyunca öncelikle ekonomik gelişmeyi amaçlayan ortak bir projedir.

Davut Han dönemi ve askeri darbe sonrası kurulan yeni cumhuriyet, geleneksel yapının katı ve değişmez olduğu Afganistan'da, iktidara karşı yeni bir muhalif grubun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle yurtdışında eğitim alan aydınlar ve subaylar, iktidara karşı bir hareket başlatırken, İslami gurupların da dâhil olması ile başlayan çatışmalar ülkeyi yeniden gerginlik ve karışıklıklar içine sürüklemiştir. Davut Han'ın izlediği politikalardan son derece rahatsız olan Sovyetlerin desteğiyle, 27 Nisan 1978'de ülkedeki komünist kesim darbeye yönetimi ele geçirmiştir. Demokratik Afgan Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır.

1978 yılında yapılan komünist darbesinden sonra Afgan ekonomisinde durgunluk meydana gelmiştir. Bu dönemde Afganistan'ın en fazla hasar gören sektörü tarım sektörü olmuştur. Afganistan'daki siyasi kargaşalardan dolayı eğitimli personelin ülkeden çıkışına yol açmıştır. SSCB ülkede bulunduğu zaman ülkenin toplam 15,5 milyon nüfusundan yaklaşık 4-5 milyonu İran ve Pakistan'a göç etmiştir. Yaklaşık 2 milyon insan ülke içinde savaşlardan dolayı bölgeler arası yerleşim değiştirmiştir. Afganistan' SSCB döneminde önemli bir beyin göçü komşu ülkelere ve dünyanın ötesine gerçekleşmiştir. SSCB işgali ile

10 yılda, 1,5 milyon kişi öldürülmüş, yaklaşık 1 milyon yaralı ve engelli meydana gelmiştir. Bu dönemde neredeyse ülkenin sosyo-ekonomik altyapısı yok denecek kadar zarar görmüştür.

Afganistan'dan SSCB çekilmesinin ardından 1989 yılının Şubat ayında ülkede savaşın sonu beklenirken, ülkede iç savaş başlamıştır. Mücahitlerin üzerinde bir yandan askeri baskı olduğundan, diğer yandan dış yardım azaldığından, komutanlar siyasi ve iktisadi güçlerini artırmak için çeşitli ekonomik stratejiler izlemişlerdir. Savaşı finanse etmek için mücahitler para arzını hızlı bir şekilde arttırmışlardır. Para basma hükümetin harcamalarının tek ve en önemli kaynağı olmuştur. Afgan parası değerini kaybettiğinde gıda fiyatları artmaya başlamıştır. Bu durum, ülkede yasa dışı malların kaçakçılığı, tarım sektörünün mafyanın eline düşmesi bunun sonucunda da uyuşturucunun ekonominin yükselişini teşvik etmesi gibi sonuçlar doğurmuştur. Bu dönemde ülkede iç çatışmalardan dolayı ihtilafta olan radikal (General Dostum) kendi para birimini basıp ülkede aynı zamanda farklı değerinde iki para birimi kullanılmasına sebep olmuştur. Sonuçta Afganistan'da bir ikili ve mafya ekonomik sistemi yükselmiştir. Karşı taraflı mücahitler savaşı finanse etmek amacıyla her türlü aracı kullanmışlardır. Böylece uyuşturucu ve savaş Afganistan ekonomisinde hâkim olmuş, artmaya devam etmektedir.

Mücahitler arasında çatışmalar devam ederken 1994'da ABD, Sudi Arabistan mali ve İSİ (Servislerarası İstihbarat)'nin manevi yardımıyla Taliban Molla Muhammed Ömer liderliğinde Kandahar'da Afganistan'ın güneyinde medrese öğrencileri tarafından kurulan Taliban hareketi oluşturulmuştur. Savaş sonucunda ülkenin genelinde ekonomik ve sosyal alanlarda yavaşlama, kız okullar başta olmak üzere bütün sosyal ve kültürel kurumlar kapanıp ülke durgunluğa girmiştir.

2001 yılının Aralık ayında Bonn Antlaşmasının sonucunda, Afganistan'da geçici otorite kurulması, anayasa oluşturulması, ekonomik, siyasi, ulusal bir ordunun kurulması ve sosyal alanların yeniden yapılandırılması planlanmıştır. 2003'te Afganistan anayasasının 10. maddesine göre, ülkenin ekonomi sistemi merkezi planlı ekonomik sistemden serbest piyasa ekonomik sistemine geçmiştir. Burada devletin ekonomi konusunda yaptığı reformlardan birisi para biriminin değiştirilmesidir. Yapılandırmanın ve dış yardımların doğrudan bir sonucu olarak ülkede eğitim, bankacılık, ekonomik ve telekomünikasyon

sektörü başta olmak üzere büyüme yaşanmıştır. Bankacılık sistemi iç savaşlardan dolayı büyük zarar görmüş ancak Taliban rejiminin yıkılması ve Afganistan merkez bankasının yeni para ve bankacılık kanunu onaylamasından sonra, kamu bankalarının geliştirmesinin yanında özel bankaların geliştirilmesi için uygun ortamı hazırlamıştır. Bu dönemde bankacılık sistemi dışında, iletişim sektörü de oldukça ilerlemiştir. Dünyanın çoğu ülkeleri ile Afganistan'ın ekonomik, ticari ve siyasi ilişkileri geliştirilmiştir. Uluslararası toplum, Afganistan'a 2001-2013 yılların arasında farklı donör konferansları üzerinde yardımlar verilmiştir. Farklı yıllarda yapılan farklı konferanslarda bugüne kadar Afganistan'a toplam 119 milyar dış yardım verilmesi sözde taahhüt edilmiştir.

Afganistan'da yapılan ilk ve tek resmi nüfus sayımı 1979 yılında yapılmaya çalışılmıştır. Ancak nüfusun sadece % 67 'si sayılmış, güvensizlik endişesi olan bölgeler için nüfus sayımı tahmin edilmiştir. Günümüzde, her sene CSO tarafından ülkenin nüfusu tahmini olarak yayımlanmaktadır. Afganistan hem mutlak hem de diğer ülkelerle karşılaştırıldığında dünyanın en yüksek nüfus artış hızına sahip olan ülkelerin arasında yer almaktadır. Aritmetik nüfus yoğunluğu bakımından her kilometre karede 42 kişi yaşamaktadır. Ancak fizyolojik ve tarımsal nüfus yoğunluğu bakımından kilometre karede sırasıyla 344 ve 248 kişi yaşamaktadır. Afganistan nüfusu 34 il üzerinde yayılmıştır. Ancak nüfus yoğunluğu bölgeden bölgeye, ilden ile çok farklılık göstermektedir. Afganistan'ın nüfusu yerleşime göre yerleşik ve göçebe olarak ikiye ayrılır. Ülkede yaklaşık 1,5 milyon insan göçebe olarak yaşamaktadır.

Afganistan genelde kırsal bir ülkedir. Nüfusun % 72'si kırsal alanlarda yaşamaktadır. Kabil, Herat, Balkh, Nangarhar ve Kandahar dışındaki illerde kentleşme oranı oldukça düşük olmuştur. Cinsiyete göre nüfus yapısına bakıldığında kadınlar erkeklerden daha azdır. Toplam nüfusunun % 51'ini erkekler oluşturmaktadır. Nüfus yapısının başka bir özelliği ise genç nüfustur. Toplam nüfusun % 46'sı 14 yaş altı kişilerden oluşurken, % 4'ü 65 yaş ve üzeri kişilerden oluşmaktadır. Bunun sonucu olarak Afganistan çok yüksek bir bağımlılık oranına sahiptir. Yaş bağımlılık oranı 99 olarak bulunur. Bunun anlamı ekonomik açıdan üretken çağındaki her 100 kişi, 99 kişinin bakımından sorumludur. Diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında çok yüksek yaş bağımlılık oranına sahiptir. Afganistan'da doğurgan yaşta olan her 1,000 kadın başına 871 çocuk düşmektedir. Toplam doğurganlık hızı % 6,3 civarında olmaktadır. Ülkede medyan yaş 18 olmaktadır. Afganistan genelinde aile sayısı

36,295 milyon, aile büyüklüğü ise ortalama 7,4 kişidir. Aile nüfus sayısının yüksek olmasında ekonomik nedenlerin yanı sıra ülkede hâkim olan gelenekler de önemli rol oynamaktadır. Özellikle kırsal kesimde evlenen oğullar, babanın yönetim ve denetiminde kalmaya devam etmekte, onunla aynı evde yaşamakta, böylece birleşik aile yapısı halen önemini korumaktadır. Afganistan ataerkil bir toplumdur. Aile başındaki erkek yokluğu o ailenin iktisadi, gelir, sosyal güvenlik ve koruma açısından son derece savunmasız bir konuma sahip olduğunu gösterir. Çünkü Afganistan’da dini inançlardan kaynaklanan nedenlerden dolayı kadınların büyük bir kısmı evin dışında özellikle kırsal alanlarda çalışmaları yaygın değildir.

Afganistan’ın eğitim sistemin çok trajik bir hikâyesi vardır. Afganistan’da 1800’lerden önce eğitim, mollalar ya da İslamcı öğretmenler tarafından verilmiştir. Ancak, kızlar için eğitim özellikle ülkenin kırsal alanlarında neredeyse bulunmamaktaydı. Ülkede eğitim ilk olarak Amir Sher Ali Han döneminde, Seyyed Cemal-ud-din Afgan çabalarıyla 1863 yıllara giderken gerçekleşmiştir. Ama aslında Emanullah han döneminde daha da genişletilmiştir. Afganistan’ın eski okullarından biri Kabil’de bulunan Habibia Lisesi, ülkenin elit sınıf öğrencilerini eğitmek için 1903 yılında Emanullah Hanın babası Kral Habibullah Han döneminde kurulmuştur. Ancak eğitim alanında modernleşmeler PDPA döneminde daha da hızlandırmıştır. 2001 yılından beri ülkenin eğitim sisteminde gelişmeler meydana gelmiştir. Afganistan eğitim sistemi 6+3+3 şeklinde bir kademelendirme üzerinde şekillenmiştir. Her Afgan vatandaşı eğitim hakkından yararlanmada eşit haklara sahip olmuştur. 7 yaşına gelen her çocuk devlet okullarından parasız yararlanma hakkına sahiptir. Ancak lisans düzeyine kadar devlet halka parasız olarak eğitim vermektedir.

Afganistan düşük okuryazar oranına sahip olan ülkelerden biridir. Ülkenin toplam nüfusunun sadece % 34’ü okuma yazma bilmektedir. Eğitim seviyesi yerleşim ve cinsiyete göre büyük farklılık göstermektedir. Örneğin, erkeklerin okuryazar oranı % 45 iken kadınların sadece % 17’dir. Buna rağmen geçtiğimiz on iki yılda okuryazar oranı hızlı bir artış göstermiştir. Genelde, bölgeler arasında okuryazar oranı farklılık göstermektedir. Örneğin Kuzey, Merkezi, Kuzey Doğu bölgelerde okuryazar oranı yüksek iken Güney ve Güney Batı bölgelerde düşüktür. Bu çalışmada ülkenin eğitim sisteminin hem nicel hem nitel terimler bakımından yetersiz ve zayıf olduğu bulunmuştur. Ama 2001 yılından beri çok yüksek nicel ve nispeten nitel gelişmeler meydana gelmiştir. Şöyle ki ülkenin eğitim sistemi

komşu ve Güney Asya'daki ülkeler ile karşılaştırılmaz bir durumdadır. Eğitim sektöründe güvensizlik, yoksulluk, akademik kadro yetersizliği, kadın öğretmen eksikliği, rüşvet ve yolsuzluk en önemli sorunlardandır.

Afganistan'ın sağlık sektöründe nicelik ve niteliksel açıdan 2001 yılından beri büyük bir ilerleme olmuştur. Ancak Afganistan'ın yakın tarihiyle karşılaştırılabilir değildir. Sağlık sektörü hizmet verebilmesi için uluslararası kuruluşlar tarafından finanse edilmiştir. Uluslararası yardımlar kısıldığında veya azaldığında sürdürülebilmesi son derecede zor olduğu anlaşılmaktadır. Ülkenin sağlık sektörü düşük gelirli ve Güney Asya'da konumlu olan ülkelere göre daha düşük ve sınırlı hizmetler sunmaktadır.

Afganistan ekonomik yapısı genellikle tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Ancak SSCB işgalinden beri ikili bir ekonomik yapıya sahiptir. Ekonomik aktivitelerin yaklaşık büyük bir kısmı resmi olmayan (tarım dayalı) faaliyetlerden oluşmaktadır. Afganistan'da son on yılda beklenmeyen bir şekilde iktisadi büyüme yaşanmıştır. Örneğin, son 13 yılında Afganistan ekonomisi ortalama olarak yıllık % 10 oranında büyümüştür 2002 yılında 4 milyar ABD dolarından, 2012 yılında 22 milyar dolara yükselmiştir. Ancak, ülkenin ekonomisi tarıma dayalı olduğundan çok büyük dalgalanmalarla büyümüştür.

Hızlı bir şekilde iktisadi büyümenin başlıca kaynakları tarım sektöründe verimliliğin artması, hizmet sektörünün yükselişi ve uluslararası yardımlardır. Afganistan'ın ekonomisi ağırlıklı olarak dış yardımlara dayanmaktadır. 2014 yılında uluslararası kuruluşların çekilmesinin haberleriyle şimdiden olumsuz sinyaller görülmektedir. Afganistan'da 13 yıl boyunca yaşanmış olan büyüme, yatırıma dayalı olmadığından "yapay büyüme" olarak nitelendirilebilir. Örneğin 2012 yılında Afganistan ekonomisi % 14 oranla büyürken 2013 yılında sadece % 3 büyümüştür. Bununla ilgili Dünya Bankası tarafından Afganistan ekonomisinin daha yavaş büyümesi ön görülmüştür. Başka bir örnek vermek gerekirse geçen yıl ülkenin dış ticaret açığı % 96 olmuştur. Son yıllarda dış ticaret açığı dış yardımlar ile kapanmıştır. Dış yardımlarda daha fazla düşüş meydana gelirse ülkenin ekonomik geleceği belirsiz bir halde gelecektir.

Afganistan'da kişi başına düşen gelirin eğilimi ise giderek artmaktadır. 2001 yılından beri 6 kat artış göstermiştir. Afganistan'ın kişi başına düşen geliri, SSCB işgali öncesinde

Pakistan ve Hindistan'dakinden yüksek olmuştur. Günümüzde, Afganistan'ın kişi başına geliri onların yarısı kadardır. 35 yıla yakın süren savaşlar her alanda ülkeyi etkilediği gibi iktisadi alanda da etkilemiştir. Afganistan'da GSYİH içinde sektörlerin payını bakıldığında son 13 yılda üretken sektörlerin payları aşağıya doğru kayarken, inşaat ve hizmet sektörü payı yukarıya doğru yükselmiştir. Tarım sektörünün 2002 yılındaki payı % 43 iken 2012 yılında % 26 olmuştur. Sanayi sektörün payı da düşmüştür. Ancak hizmet sektörünün payı giderek artmış ve GSYİH içindeki payı % 54'e yükselmiştir.

2001 yılından bu yana Afganistan'da iş ortamı önemli ölçüde iyileşmiştir. Afganistan hükümeti sürekli kurumsal engelleri ortadan kaldırarak usullerin hafifletilmesi ve özel yatırıma etkili bir zemin ve yasal çerçevenin geliştirilmesi için faaliyetlerde bulunmuştur. Hükümet bu durumda yabancı yatırım ve yerli yatırımı teşvik edici liberal bir yatırım politikası uygulamıştır. Ülkede yatırımlar son 13 yılda artmıştır.

Afganistan'ın işgücü piyasası az gelişmiş bir ekonominin özelliklerini taşımaktadır. Genelde, tarım, çiftçilik ve hayvancılık istihdam kaynağıdır. Ülkede nüfusun çoğu hayatını sürdürebilmek için bir şekilde tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Tarımda çalışan nüfusun büyük kısmı kırsal alanlarda yaşamaktadır. Tarım sektöründe gelişmiş teknoloji kullanılmadığından verimlilik düşüktür.

Ulusal düzeyde, aktif işgücüne katılım oranı erkekler için % 80 iken, kadınlar için % 19 civarındadır. İşsizlik, Afganistan'da işgücü piyasasının önemli bir özelliğidir. Afganistan'da işsizlik oranı % 8,2 olarak belirlenmiştir. Bu oran erkekler için 6,4 iken, kadınlar için % 16,5'dir. Bu rakam cinsiyetler arasında çok büyük farklılıklar göstermiştir. İşsizlik genellikle kırsal alanlarda yüksek iken kentsel alanlarda düşüktür. Afganistan'da toplam çalışan nüfusun % 59'u tarımsal faaliyetlerle uğraşmaktadır. Kentsel alanlarda nüfusun % 9'u tarım ve hayvancılıkla uğraşırken bu oran kırsal alan için % 67'dir.

Afganistan, komşu ve bölgede bulunan ülkelerle karşılaştırıldığında liberal ticaret rejimi uygulamaktadır. Afganistan genellikle tarımsal ürünleri ihraç ederken sanayi mallarını ithal etmektedir. Afganistan uzun zaman diliminde dış ticareti açık veren ülkelerden biridir. Birkaç ülke hariç olmak üzere ticari ilişkisi olan bütün ülkeler ile ticari açığı vardır. İhracat hacmi genellikle azalırken ithalat hacmi artmıştır. Dış ticaret açığı 2008

yılından beri daha fazla büyümeye devam etmiştir. Afganistan liberal bir ticaret politikası uygulamaya başladığından beri dış ticaret dengesi daha da dengesiz hale gelmiştir.

Afganistan’da yoksulluk, işsizlik ve güvensizlik yanında en baştaki sosyo- ekonomik sorundur. Toplam nüfusun % 36’sı yoksulluk sınırın altında yaşamaktadır. Bunun yanında pek çok insanın yoksulluk sınırın altına düşme ihtimali yüksektir. Yoksulluk, genellikle yerleşim alanlarına göre farklılık göstermiştir. Kentsel alanlarda yoksulluk oranı düşük iken kırsal alanlarda oldukça yüksektir. Afganistan’da yoksulluk oranı zamanla yükselmiştir. Ekonomik büyümeye ile tüketim eşitsizliği, yoksulluk ve yaşam koşulları her geçen yıl daha da kötüleşmiştir. Afganistan gibi küçük bir ekonomide üretimin olmaması veya düşük olması durumunda, istihdamın olmadığı gibi yoksulluk oranının yüksek olması olağandır.

Türkiye ve Afganistan tarih boyunca yakın ilişkilere sahip olmuşlardır. Afganistan-Türkiye ilişkileri, ülkeler arasındaki coğrafi uzaklık ve yaşanan güçlüklerle rağmen, daima iyi seviyede olmuştur. Afganistan’ın bağımsızlığından itibaren, başlayan dönemde, I. ve II. Dünya savaşının en zor şartlarında bile, karşılıklı dostluğun devam ettiği görülür. Türkiye, Afganistan’a uluslararası alanda verdiği siyasi desteğin yanında, bu ülkeye askeri, eğitim, sağlık ve bazı ekonomik yardımlar da yapmıştır.

Türkiye, Afganistan’ın bağımsızlığına, ulusal birliğine ve toprak bütünlüğüne, önem vermektedir. Afganistan genelinde kalıcı barış ve istikrarın tesisi için ülke demokratik, geniş tabanlı ve temsili bir siyasi, iktisadi ve sosyal yapının oluşturulmasını da desteklemektedir. Türkiye, Bonn Süreci’ne ve Afgan Yönetimine gereken desteği vererek, hem Afganistan’a dostluğunu göstermiş hem de terörizme karşı uluslararası koalisyonun içinde yer almıştır. Türkiye’nin bölgeye yönelik politikası ve isteği, barış ve istikrarın tesisi ve Afganistan’ın yeniden yapılandırılmasıdır. Türkiye kuruluşundan itibaren Afganistan’daki uluslararası güce iştirak ederek desteğini pekiştirmiştir.

Türkiye ile Afganistan arasında ikili iktisadi ve ticari işbirliği faaliyetleri 2001 yılı Ocak ayında imzalanan antlaşmalar ile halen sürmekte ve gün geçtikçe Türkiye’nin iktisadi alanlarda ve Afgan piyasalarından aldığı pay artmaktadır. İkili iktisadi ve ticari işbirliği esaslarına göre iki ülke arasında her zaman iktisadi ilişkiler artmaya devam etmiştir. İki ülke arasında ticari hacmine bakıldığında, Türkiye’nin ihracatı yapılan ticaretin % 90’ını ihtiva

etmiştir. Türkiye ile Afganistan arasında ticaret dengesi Türkiye lehine olmuştur. Afganistan ile Türkiye arasındaki dış ticaret açığı 2002 yılından sonra artmaya başlamıştır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Afganistan Constitution (2003), **Chapter One, Article 10**, Islamic Republic Of Afghanistan, Kabul Afghanistan.

Ahmad, Noor (2007), **The Causes Of The Failure Of Government Of Afghanistan Under Professor Burhaneddin Rabbani**, Afghanistan from Geneva Accords to the rise of Taliban (1988-96) A dissertation for degree of Philosophy University of Peshawar, December.

Ahmetbeyoğlu, Ali (2002), **Afganistan Üzerinde Araştırmalar**, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vâkıfı Tatav Yayınları.

AISA (Afghanistan Investment Support Agency), (2012), **Essential Facts on Economic Performance and Investment in Afghanistan**, Annual Report 2012, Kabul Afghanistan.

Akkurt, Mehmet (2005), **Afganistan Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler**, Birinci Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Ali Khan, Mohammad, (1927), **Afghanistan Geography**, Pakistan: Mufid-Amm Press Lahur.

Ali, Mohammad, (2008), **Afghanistan's Poppy Production: Counting Things and Things that Count**, Masters Of Arts Thesis, The Hague, The Netherlands, Institute of Social Studies, Graduate School of Development Studies.

Amelia, U.Santos-Paulino (2007), **Trade Sustainability And Aid Under Liberalization In Fragile Least Developed Countries**, United Nations University, Research Paper No. 2007/26.

Amin Afghan, Najibullah, Mohmand, Mohammad Rafiq ve Bahir, Mohammad Razeq (2011), **Afganistan Coğrafisi Sınıfı 12**, Vezaret Maref, Devlet Yay, Kabil Afghanistan.

- Andrew, Levin (2008-2009), **Agriculture And Stability In Afghanistan**, A Monograph, School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College Fort Leavenworth, Kansas.
- ANDS (Afghanistan National Development Strategy), (2010), **Annual Progress Report 2010/2011**, Kabul Afghanistan.
- ANDS (Afghanistan National Development Strategy), (2012), **Annual Progress Report 2012**, Kabul Afghanistan.
- ANDS (Afghanistan National Development Strategy and Ministry Of Education), **Annual Progress Report 2012, 1389/2010**, Kabul Afghanistan.
- ANDS (Afghanistan National Development Strategy), (2011), **Annual Progress Report 2011/2012**, Kabul Afghanistan.
- Anthony, H. Cordesmen (2013), **The Afghan War in 2013 Meeting the Challenges of Transition**, Afghan Economics and Outside the World, Volume 2, May.
- Antonio, Giustozzi (2008), **Afghanistan: Transition Without End An Analytical Narrative On State-Making**, Crisis States Working Papers Series No.2 November.
- Anuradha, Rajivan (2006), **Trading Opportunities for the Least Developed Countries**, UNDP's Asia-Pacific Human Development Report, 6, 127.
- Ariz, Ghulam Jailani, Amin Afghan ve Abdullsamad Ramaki Ghaznavi (2011), **Coğrafi Sınıf-e- Haftum7**, Vizaret-e- Maref Devleti Yay, Kabil, Afganistan.
- Arjan, Gjonça, Cecilia, Tomassini ve James W. Vaupel (1999), **Male female Differences in Mortality in the Developed World**, Max Planck Institute for Demographic Research, MPIDR Working Paper WP 1999-009, July.
- Arora, Vivek and Vamvakidis, Athanasios (2004), **How Much Do Trading Partners Matter for Economic Growth?**, International Monetary Fund IMF, Working Paper WP/04/26, February.
- Azizi, Mohammad Najeeb ve Shoji Haruna (2007), **What, how and Why Happened in Afghanistan: A Study of Political Economic History of the Early 20th Century**, JEL classification number: N001, N30, O10, P16-17.

- Baharustani, Rahima (2012), **Comprehensive Study of Higher Education in Afghanistan**, AISA, Research and Planning Department, Kabul Afghanistan December.
- Basar, Eray ve Zyck, Steven A (2012), **Afghanistan Transition: The Impact of Corruption on Investment**, Civil Military Fusion Centre, January.
- Bayhan, Mehmet (2007), **İstihdam Hizmetlerinin Etkinleştirilmesi İçin Daha Geniş Kitlelere Ulaşılmasının Sağlanması ve Yerelleştirme**, Uzmanlık Tezi, Kamu T.C Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Bertelsmann (2012), Stiftung BTI, **Afghanistan Country Report**, Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.
- Bruce, Amstutz (1986), **Afghanistan; The First Year Of The Soviet Occupation**, National Defense University Washington, D.C, December.
- Brzezinski, Zbigniew (1997), **The Grand Chessboard: American Primacy And its Geostrategic Imperatives**, New York: Basic Books.
- Büyükbaş, Murat (2006), **Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a Müdahalesi ve Afganistan'da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Celbiş, Mehmet Güney & Nijkamp et al (2013), **Infrastructure and Trade: A Meta-Analysis**, Maastricht University, The Netherlands, JEL Classifications: C10, F1, R4, May.
- Collins, Joseph J. (2011), **Understanding the War in Afghanistan**, National Defence University Press Washington D.C.
- Conference Minutes, (2007), **Globalization and the Least Developed Countries: Issues in Trade and Investment**, UNDP Issues Papers, 1.
- CSO (Afghanistan Central Statistical Organization), (2012-2013), **Afganistan Statistical Yearbook** Kabul Afghanistan.
- CSO (Central Statistical Organization) (2008-2009), **Statistical Yearbook 2008-2009**, Kabul Afghanistan.

- CSO (Central Statistical Organization) and MOWA (Ministry of Women's Affairs), (2012), **Afghanistan, Women and Men in Afghanistan 211**, Published 2012, Kabul Afghanistan.
- CSO (Central Statistical Organization), (2008-2009), **Statistical Yearbook,2008-2009**, Kabul Afghanistan.
- CSO (Central Statistical Organization), (2009-2010), **Afganistan Statistical Yearbook (2009-2010), Environment Annual Report**, Kabul Afghanistan.
- CSO (Central Statistical Organization), (2011-2012), **Afganistan Statistical Yearbook (2011-12), Communication**, Kabul Afghanistan.
- DAB (Central Bank of Afghanistan), (2005-2006), **Quarterly Economic and Statistical Bulletin 2005-2006**, Monetary Policy Department, Islamic Republic of Afghanistan Kabul.
- DAB (Central Bank Of Afghanistan), (2005-2006), **Quarterly Economic and Statistical Bulletin, Combined Issue 2005-2006**, Monetary Policy Department, Kabul Afghanistan.
- DAB (Central Bank of Afghanistan), (2011-2012), **Quarterly Economic and Statistical Bulletin 2011-2012**, Monetary Policy Department, Islamic Republic of Afghanistan Kabul.
- David G. Fivecoat (2012), **Leaving the Graveyard: The Soviet Union's Withdrawal From Afghanistan**, Summer.
- David, E. Bloom, David, Canning ve Jaypee, Sevilla (2001), **Economic Growth And The Demographic Transition**, National Bureau Of Economic Research 1050 Massachusetts Avenue Cambridge, Working Paper 8685, December.
- David, Hunter (2013), International Labor Organization, **Status of work on the International Classification of Status in Employment**, United Nations Department Of Economic And Social Affairs Statistics Division, New York.
- Dee Pak, Lal (2008), **Endangering the War on Terror by the War on Drugs**, World Economics 9, No. 3 July-September.

- Deepti, Gupta & Gupta, Navneet (2012), “Higher Education in India: Structure, Statistics and Challenges” Department of Electrical and Electronics Engineering, BITS, Pilani, Rajasthan, **India, Journal of Education and Practice**, 3 (2).
- Defence Language Institute, Foreign Language Center (2012), **Afghanistan in Perspective: An Orientation Guide**, Technology Integration Division.
- Defense Intelligence Agency (1983), **The Economic Impact of Soviet Involvement in Afghanistan**, Directorate for Research, (DIA Declassification Release.
- DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu), (2012), **Afganistan Ülke Bülent’i 2012**, Ankara
- Emilian, M. Dobrescu, (2010), **Rare Lands Economy**, New Branch Of Economic Sciences, Business & Leadership, 3 (1).
- Gregorian, Vartan (1969), **The Emergence of Modern Afghanistan; Politics of Reforms and Modernization(1880-1946)**, (Çevirici. Alimi Kirmani Ali), Stanford University Press.
- Gubar, Mir Gulam Muhammed (1967), **Afganistan der Mesir-i Tarikh**, Afganistan: Birinci cilt, Kabil, Matbaayı Devleti Yay.
- Habibi, Abdul Hai (2004), **Yaaddaşt-Haye-Der-Tarikh-e-Sanayi-Afganistan**, Kabil Afghanistan: Publisher, Ahmad Industrial Press.
- <http://www.akademikbakis.org/eskisite/13/makale/Afganistan.pdf> (27-03-2013).
- ILO (International Labor Organization), (2009), **Global Employment Trends 2009**, International Labor Organization.
- ILO (International Labor Organization), (2012), Afghanistan: **Time to Move to Sustainable Jobs**, Study on the State of Employment in Afghanistan, Commissioned by the ILO Afghanistan.
- ILO (International Labor Organization), (2013) **Global Employment Trends For Youth 2013: A Generation At Risk**, International Labor Organization, Published.
- Islamic Republic of Afghanistan (2003), **The Constitution of Afghanistan Chapter One, Article Twelve**, January.

- Islamic Republic of Afghanistan and Ministry of Commerce and Industry (2004) **Customs Law**, Revenue Department, Kabul Afghanistan.
- Islamic Republic of Afghanistan Ministry of Commerce and Industry (2005), **Law on Domestic and Foreign Investment in Afghanistan**, Kabul Afghanistan.
- Islamic Republic of Afghanistan ve Ministry of Education (2008), **Education Law**, Official Gazette: Serial # (955), Kabul Afghanistan.
- Islamic Republic of Afghanistan, (2003), **Afghanistan Constitution: Article No:43**, Kabul Afghanistan.
- Islamic Republic of Afghanistan, MOLSAMD (2007), **Labor Law 1. Article**, Kabul Afghanistan.
- Ismailov, Eldar ve Vladimer, Papava (2012), **Rethinking Central Eurasia**, Monograph Published by the Central Asia-Caucasus Institute and the silk Road Studies Program, Printed in Singapore.
- İşcan, İsmail hakkı, (2004), **Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları**, Uluslararası İlişkiler.
- James, E. Anderson (2000), **Insecurity and the Pattern of Trade: An Empirical Investigation**, Boston College and NBER and Douglas Marcouiller Boston College and NBER Boston College, , JEL Codes: F1, D23, O17.
- JAY, Paul (Yapımcı), (January 13, 2010), **Zbigniew Brzezinski on Afghanistan and the American Strategy for Eurasia and the World: The Afghan War and the 'Grand Chessboard'**, Baltimore, ABD, The Real News Network, (http://therealnews.com/t2/index.php?option=com_content&task=view&id=31&Itemid=74&jumival=4695) (10-11-2013).
- Jelena, Pavlović and Joshua, Charap (2009), **Development of the Commercial Banking System in Afghanistan: Risks and Rewards**, IMF Working Paper WP/09/150.
- Jonathan, Goodhand (2005), “Frontiers and Wars: the Opium Economy in Afghanistan” **Journal of Agrarian Change**, 5 (2).

- Joya, Omar (2011), **Macroeconomic İnstability İn Afghanistan: Causes And Solutions**, Master Thesis, University of Bordeaux France, September.
- Kabaş, Tolga (2009), **Gelişmekte Olan Ülkelerde Yoksulluğun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Yolları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sosyal Bilimler Enstütüsü. Çukurova Üniversitesi.
- Kaya Karen (2013), “Turkey’s Role İn Afghanistan And Afghan Stabilization” **The Professional Journal Of The U.S. Army**.
- Köçer, Mehmet (2009), **Emanullah Dönemi Afganistan (1919-1929)**, Birinci baskı, Manas Yayıncılık.
- Kullberg, Anssi, (2007), **Geostrategic and Geopolitical Importance of Afghanistan**, Afghan Myths, An Interview, By: Sam Vaknin, Ph. D. July 2007.
- Kumar, Nagesh ve Gallager, Kvin P (2007), **Relevance of Policy Space for Development: İmplications for Multilateral Trade Negotiation**, Discussion Paper for Research and İnformation System for Developind Countries, Core IV-B, Fourth Floor, India Habitat Centre Lodhi Road, New Delhi.
- Library of Congress (2008), **Country Profile: Afghanistan**, Federal Research Division August.
- Madhura, Joshi (2011), **Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India Pipeline Possibility Or Pipe Dream**, Published By Gateway House: Indian Council On Global Relations, November.
- Maşjidi, Shamroz Khan (2012), **Afghanistan’s Opium Challenge: A Decentralized Solution**, Master of Arts Thesis, Center for Global and International Studies and the Graduate Faculty of the University of Kansas.
- Michel, Chossudovsky (2005), **America’s War On Terrorism**, Second edition, Library and Archives Canada Cataloguing Publication.
- Ministry of Education (2008), **Education Law**, Islamic Republic of Afghanistan, Kabul Afghanistan.

- Ministry of Finance (2012), **Development Cooperation Report 2012**, Aid Management Directorate, Budget Department, Ministry of Finance Kabul, Afghanistan.
- Ministry of Finance (2014), **1393 National Budget Statement**, Directorate General Budget, Ministry of Finance Ministry of Finance Kabul, Afghanistan.
- Ministry of Finance, (2010), **Development Cooperation Report 2010**, Aid Management Directorate, Budget Department, Ministry of Finance Kabul Afghanistan.
- MOLSAMD (2007), **Labor Law**, Islamic Republic of Afghanistan, Kabul Afghanistan.
- MOLSAMD (2009), (Ministry of Labor, Social Affairs, Martyrs & Disabled), **An Urban Area Primary Source Study of Supply & Demand in the Labor Market**, Kabul Afghanistan, January.
- Morten, Sigsgaard (2009), **Afganistan Der Nabasaman Vaziyeti Talim Ve Terbia, Mavzoy Tahlil Ve Tajzia**, Afghan Master's Program.
- Musbahzada, Sayeed Mohammad Baqer (2009), **Tarikh-e-Mukhtaser-e-Afghanistan**, Kabul Afghanistan: .Merkez-e-Pajuhish-hay-e-Aftab Yayıncılık.
- Nathan, Berger (1992), **Mineral Resources in Afghanistan**, Afghanistan Studies Project, Submitted to the A.I.D. Representative for Afghan Affairs, Final Report, February.
- National Risk and Vulnerability Assessment (NRVA), (2007-2008), **A Profile Of Afghanistan**, Central Statistical Organization (CSO), Kabul Afghanistan.
- National Risk and Vulnerability Assessment (NRVA), (2011-2012), **Afghanistan Living Condition Survey**, Central Statistical Organization, Kabul Afghanistan.
- Nekia, Lane (2013), **Economics of Self-Sustainability: The Future of Afghanistan's Economy**, Civil Military Infusion Center.
- Nijssen, Stefanie (2010), **The Afghan Economy: A Brief History**, Civil-Military Fusion Center, October.
- Noorzoy, M. Siddieq (2011), **Economy Xi. In Modern Afghanistan**, Printed in Kabul Afghanistan, May.

- OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development) (2013), **Fragile States 2013: Resource Flows And Trends in A Shifting World**, Dac International Network on Conflict And Fragility, Publisher by OECD.
- Overseas Development Institute (2004), **Agricultural Rehabilitation In Afghanistan: Linking Relief**, Development And Support To Rural Livelihood Case Study Report, October.
- Oxfam, (2009), **The Cost of War: Afghan Experience of Conflicts 1978-2009**, Oxfam International.
- Oxfam, (2007), **Getting the Fundamentals Right**, The early stages of Afghanistan's WTO accession process, Oxfam International Briefing Paper.
- Oxfam, Afghan Women Network, Care et al (2011), **Girls' Education in Afghanistan**, High Stakes Joint Briefing Paper 24 February.
- Peter, Middlebrook et al (2008), **Understanding Afghanistan Political Economy Analysis**, DFID - 1.4 Final Report, November.
- Peter, R. Blood (2001), **Afghanistan: A Country Study**, Washington: GPO for the Library of Congress.
- Philippe, Le Billon (2001), **The Political Ecology Of War: Natural Resources And Armed Conflicts**, School of Geography, Mansfield Road, Oxford OX1 3TB, UK, Political Geography 20.
- Pierre, Arnaud Chouvy (2006), **Afghanistan's Opium Production in Perspective**, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, ISSN: 1653-4212, China and Eurasia Forum Quarterly, Volume 4, No. 1.
- Pushan, Dutt & Daniel, Traca Insead (2008), **Corruption and Bilateral Trade Flows: Extortion or Evasion**, Solvay Business School, ULB and CEPR, November.
- Rahimi, Ahmad Idrees (2008), **Regional Trade Regime and Declining Rate of Private Investment in Afghanistan**, Afghanistan Center for Research and Policy Studies (ACRPS), Kabul Afghanistan, April.
- Rainer, Gonzalez Palau (2012), **The TAPI Natural Gas Pipeline: Status & Source Of Potential Delays**, February.

- Ramazani, R. K (1958), “**Afghanistan and the USSR**” **Middle East Journal**, 12 (2),
Published by Middle East Institute Spring.
- Rashid, Ahmed (2002), **Taliban İslam Oil And The New Great Game in Central Asia**,
New York I.B Tauris Press,.
- Ronald, Lee (2003), “The Demographic Transition: Three Centuries of Fundamental
Change” **Journal of Economic Perspectives**, 17 (4) Fall.
- Rubin, Barnett R (1988), **Lineages of the State in Afghanistan**, Asian Survey 28.
- _____ (2000), **The Political Economy of War and Peace in Afghanistan**, Center
on International Corporation, New York: University, NY, USA.
- Saray, Mehmet (1997), **Afganistan ve Türkler**, Kitabevi, İlaveli 2. Baskı İstanbul Şubat.
- Sarem, (2001) **Afganistan ve Taliban Hareketi ile ABD, Rusya Federasyonu, Pakistan,
İran, Hindistan, Çin Halk Cumhuriyeti ve Orta Asya Cumhuriyetleri'nin
Afganistan'a Yönelik Politikalarının Değerlendirilmesi**, Genelkurmay ATASE
Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM) Yay, Ankara.
- Shaista, Wahab ve Barry, Youngerman (2007), **A Brief History Of Afghanistan**, Infobase
Publishing, New York.
- Spykman, Nicholas J & Sempa Francis P (2007), **America's Strategy in the World
Politics: The United State and the Balance of Power**, New Brunswick, NJ:
Transaction Published.
- Steve, Packer, Terry, Allsop, Elizabeth Dvorak, Little, Tony, Anders, Wirak ve Preston,
Stanley (2010), **Afghanistan Education Sector Analysis, Final draft**, June.
- T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği (2013), **Afganistan Ülke Raporu 2013**,
Ankara, Türkiye.
- Transparency International (2013), **Corruption Perceptions Index 2013**, Transparency
International, ISBN: 978-3-943497-49-6.
- The Middle East Institute (1979-2009), **Afghanistan: In the Grip of Conflict**, Washington,
DC.

Totakhail, Mohammad Lateef, (2011), **Foreign Aid and Economic Development in Afghanistan**, Master thesis of Public Policy, Willy Brandt School of Public Policy University of Erfurt.

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi (2007), “Akademik Bakış”, **İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız, Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat Kırgızistan.**

<http://www.akademikbakis.org/eskisite/13/makale/Afganistan.pdf> (27-03-2013).

UNCTAD (United Nations Committee of Trade and Development) Secretariat (2004), **Linking International Trade with Poverty Reduction**, UNCTAD’s Least Developed Countries Report, IV.

UNESCO (United Nations Education and Cultural Organization), (2006) **Education For All, Literacy for life**, Global Monitoring Report, UNESCO Publishing, France

UNESCO (United Nations Education and Cultural Organization), (2009), **Education Indicators Technical Guidelines**, November.

UNESCO (United Nations Education and Cultural Organization), (2011), World Data On Education, 7th Edition

http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/Publications/WDE/2010/pdf-versions/Islamic_Republic_of_Afghanistan.pdf (20-04-2013).

UNESCO (United Nations Education and Cultural Organization), (2013), **Adult And Youth Literacy, National, Regional And Global Trends, 1985-2015**, UIS Information Paper, Published by UNESCO Institute for Statistics June.

UNFPA (United Nations Population Fund) and CSO (Central Statistical Organization), (2003), **A Socio-Economic and Demographic Profile, Province of Badakhshan, Household Listing**, Kabul Afghanistan.

UNFPA (United Nations Population Fund) and CSO (Central Statistical Organization), (2003-2005), **A Socio-Economic and Demographic Profile of Afghanistan**, Kabul Afghanistan.

UNHCR (1999), **Afghanistan 10 Years After Soviet Pull-Out, Briefing Notes**, 12 February.

UNICEF (United Nations Children's Emergency Fund), (2012), **The State of the World's Children, Children in the Urban World**, United Nations Plaza, New York, NY 10017, USA, February.

United Nations (2007), **Rural Households' Livelihood and Well-Being**, Statistics on Rural Development and Agriculture Household Income, New York and Geneva.

United Nations (2010), **The World's Women 2010 Trend and Statistics**, Department of Economic and Social Affairs, New York.

United Nations (2008), **Export Competitiveness And Development in LDCs: Policies, Issues And Priorities For Least Developed Countries For Action During And Beyond**, UNCTAD XI, Conference On Trade And Development, New York And Geneva.

United Nations (2013), **World Population Prospects The 2012 Revision**, Department of Economic and Social Affairs Population Division, New York.

UNODC (United Nation's Office On Drugs And Crime), (2003), **The Opium Economy In Afghanistan: An International Problem**, United Nations New York.

UNODC (United Nations Office On Drugs Crime) and Islamic Republic Of Afghanistan High Office Of Oversight And Anti-Corruption (2012), **Corruption In Afghanistan: Recent Patterns And Trends**, Summary Findings, December.

UNODC (United Nations Office On Drugs Crime) and Islamic Republic Of Afghanistan, (2010), **World Data on Education**, Published by UNESCO Institute 7th edition.

URL, http://www.bsharat.com/id/1/11af/6.html#_Toc216536939 (10-11-2013).

URL, <http://8am.af/1392/10/22/2013-economy-increased/> (11-02-2014).

URL, http://8am.af/oldsite.php?option=com_content&view=article&id=27826:1391-07-15-15-58-09&catid=71:2008-10-31-09-35-23&Itemid=546 (24-03-2014).

URL, <http://aiss.af/index.php/component/content/article/94-activities/270-dr-spanata-s-opening-speech-at-herat-security-dialogue-ii> (24-03-2014).

URL, <http://da.azadiradio.org/content/article/24598796.html> (21-04-2014).

URL, <http://data.worldbank.org/indicator/SE.PRM.ENRR> (29-04-2013).

URL, <http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.CDRT.IN/countries> (05-05-2014).

URL, <http://education.stateuniversity.com/pages/3/Afghanistan-EDUCATIONAL-SYSTEM-OVERVIEW.html> (15-04-2014).

URL, http://en.wikipedia.org/wiki/Mining_in_Afghanistan (04-01-2014).

URL, <http://famouswonders.com/afghan-afghani/> (25-12-2013).

URL, <http://farsnews.com/newstext.php?nn=13920917000945> (26-04-2014).

URL, <http://farsnews.com/newstext.php?nn=13920917000945> (26-04-2014).

URL, <http://geo-of-afg.blogfa.com/post/31> (19-02-2014).

URL, <http://intellibriefs.blogspot.com/2007/07/geostrategic-and-geopolitical.html> (01-12-2013).

URL, <http://mcit.gov.af/fa> (30-12-2013).

URL, <http://mfa.gov.af/en/news/weekly-press-conference-march-24-2014> (25-03-2014).

URL, <http://moci.gov.af/en/> (30-12-2013).

URL, <http://moe.gov.af/en/page/2021> (20-04-2014).

URL, <http://moe.gov.af/en/page/2021>(25-03-2014).

URL, <http://mom.gov.af/en/page/4788> (03-01-2014).

URL, <http://moph.gov.af/en/page/584> (24-04-2014).

URL, <http://rastgaran1.persianblog.ir/post/13/> (01-12-2013).

URL, <http://rru.worldbank.org/besnapshots/BecpProfilePDF.aspx?economy=afghanistan> (10-02-2014).

URL, <http://rru.worldbank.org/besnapshots/BecpProfilePDF.aspx?economy=afghanistan> (10-02-2014).

URL, <http://rru.worldbank.org/besnapshots/BecpProfilePDF.aspx?economy=afghanistan> (10-02-2014).

URL, <http://shamsuddinhazrati.blogfa.com/post/25> (30-12-2013).

URL, <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.GROW/countries/AF?display=graph> (10-02-2014).

URL, <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.GROW/countries/AF-PK-IN-IR-TM-UZ-BD?display=graph> (15-02-2014).

URL, <http://data.worldbank.org/indicator/EN.POP.DNST/countries/1W-PK-IN-TJ-CN-TM-IR?display=graph> (17-02-2014).

URL, <http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.CBRT.IN/countries/AF?display=graph> (20-02-2014).

URL, <http://tahran.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=200935> (17-03-2014).

URL, http://www.afdiplomacy.af/world/1105.html#.UySDPKh_uAo (12-03-2014).

URL, <http://www.afghanpaper.com/nbody.php?id=13381> (05-03-2014).

URL, <http://www.afghanpaper.com/nbody.php?id=47704> (18-02-2014).

URL, <http://www.afghan-web.com/bios/yest/nadir.html> (10-12-2013).

URL, <http://www.afghan-web.com/bios/yest/taraki.html> (15-12-2013).

URL, <http://www.aisa.org.af/industrialparks.php> (22-03-2014).

URL, <http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN/countries/AF?display=graph> (15-03-2014).

URL, <http://www.aisa.org.af/whowr.php> (10-02-2014).

URL, <http://www.aisa.org.af/whowr.php> (10-02-2014).

URL, <http://www.alarabiya.net/articles/2012/12/01/252784.html> (18-03-2014).

URL, <http://www.angelfire.com/rnb/bashiri/Afghanistan/AfghanOverview.html> (04-12-2013).

URL, <http://www.avapress.com/vdcc1eq1.2bqpe81aa2.html> (21-04-2014).

URL, http://www.bbc.co.uk/persian/afghanistan/2009/04/090426_a-afghan-education-challenges.shtml (23-04-2014).

URL, http://www.bbc.co.uk/persian/afghanistan/2011/03/110314_k02-kabul-book-fair.shtml (23-04-2014).

URL, http://www.bbc.co.uk/persian/afghanistan/2011/04/110427_k02-world-book-day-afg.shtml (23-04-2014).

URL, http://www.bbc.co.uk/persian/afghanistan/2011/11/111101_k02-afghan-turkey-relations.shtml (13-03-2014).

URL, http://www.bbc.co.uk/persian/afghanistan/story/2007/02/070216_s-afghan-notes.shtml (19-12-2013).

URL, <http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN/countries/AF-XM-8S?display=graph> (17-03-2014).

URL, <http://www.cografya.gen.tr/egitim/beseri/nufus-yogunlugu.htm> (14-11-2014).

URL, <http://www.csr.ir/departments.aspx?lng=fa&abtid=06&&depid=44&semid=2301> (16-03-2014).

URL, <http://www.cw4wafghan.ca/SchoolInfrastructure> (22-04-2014).

URL, <http://www.daneshnamah.com/index.php/economic-news/afghanistan/62-economic-conditions/5663-afghan-economic-structure> (15-01-2014).

URL, <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/afghanistan/> (09-02-2014).

URL, <http://www.economy.gov.tr> (17-03-2014).

URL, http://www.economywatch.com/world_economy/afghanistan/structure-of-economy.html (16-01-2013).

URL, <http://www.embassyofafghanistan.org/page/in-brief> (26-12-2013).

URL, <http://www.etarih.net/tr/cografya/besericografya/nufusyogunlugu.html> (14-11-2014).

URL, <http://www.foreignaffairs.com/articles/45137/barnett-r-rubin/the-fragmentation-of-afghanistan> (13-12-2310).

URL, <http://www.gfmag.com/archives/157-july-august-2012/11900-special-report-a-letter-from-kabul.html#axzz2p2nU3okm> (31-12-2013).

URL, http://www.hospitalityguild.com/Education/School_Systems/afghanistan.htm (16-04-2014).

URL, <http://www.infoafghan.com/index.php/news/afghanistan/slide/2663-2013-04-29-04-56-41> (23-04-2014).

URL, <http://www.ips.org.pk/pakistan-and-its-neighbours/1081-higher-education-in-afghanistan.html> (21-04-2014).

URL, <http://www.iranicaonline.org/articles/economy-xi-in-modern-afghanistan> (05-12-2013).

URL, <http://data.worldbank.org/indicator/SH.DYN.MORT/countries/AF-IN-PK-BD-IR-NP?display=graph> (07-04-2014).

URL, [http://www.iranicaonline.org/articles/economy-xi-in-modern-afghanistan#\(01-03-2014\)](http://www.iranicaonline.org/articles/economy-xi-in-modern-afghanistan#(01-03-2014)).

URL, [http://www.iranicaonline.org/articles/economy-xi-in-modern-afghanistan#\(01-03-2014\)](http://www.iranicaonline.org/articles/economy-xi-in-modern-afghanistan#(01-03-2014)).

URL, <http://www.irinnews.org/indepthmain.aspx?InDepthId=21&ReportId=63040> (21-12-2013).

URL, <http://www.irinnews.org/report/84024/afghanistan-five-million-children-not-in-school> (22-04-2014).

URL, <http://www.irinnews.org/report/84024/afghanistan-five-million-children-not-in-school> (22-04-2014).

URL, http://www.jadidonline.com/story/23022007/fq/afghan_currency (12-01-2014).

URL, <http://www.khaama.com/persian/archives/10585> (10-02-2014).

URL, <http://www.khorshed.org/?p=5875> (25-01-2014).

URL, <http://www.khyber.org/publications/016-020/daudafghanistan.shtml> (12-03-2014).

URL, http://www.kotiposti.net/msaleha/nai_10/sh_11/p_10.html (30-12-2013).

URL, http://www.kotiposti.net/msaleha/nai_9/sh-8/p-7.html (31-12-2013).

URL, <http://www.mandegardaily.com/> (23-04-2014).

URL, http://www.mfa.gov.tr/afganistan_pakistan-ve-turkiye-cumhurbaskanlari-arasinda-gerceklestirilen-2_-uclu-zirve-sonucunda-kabul-edilen-ortak-aciklama.tr.mfa (16-03-2014).

URL, <http://www.mfa.gov.tr/istanbul-process-on-regional-security-and-cooperatio-n-for-a-secure-and-stable-afghanistan.en.mfa> (15-03-2014).

URL, http://www.mfa.gov.tr/turkey_s-commercial-and-economic-relations-with-afghanistan.en.mfa (15-03-2014).

URL, http://www.mfa.gov.tr/turkey_s-commercial-and-economic-relations-with-afghanistan.en.mfa (15-03-2014).

URL, <http://www.noonoab.com> (05-01-2014).

URL, http://www.princeton.edu/~achaney/tmve/wiki100k/docs/Hafizullah_Amin.html (15-12-2013).

URL, <http://www.quandl.com/health/population-median-age-years-by-country> (10-04-2014).

URL, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/05/20070510-3.htm> (17-03-2014).

URL, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/05/20070510-3.htm> (17-03-2014).

URL, <http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/afganistan-sorunu-turkiye-afganistan-pakistan-8-uclu-zirvesi-uzerine/3639> (17-03-2014).

URL, <http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/afganistan-sorunu-turkiye-afganistan-pakistan-8-uclu-zirvesi-uzerine/3639> (17-03-2014).

URL, <http://www.state.gov/e/eb/rls/othr/ics/2012/191093.htm> (05-02-2014).

URL, <http://www.state.gov/e/eb/rls/othr/ics/2012/191093.htm> (05-02-2014).

URL, <http://www.state.gov/e/eb/rls/othr/ics/2012/191093.htm> (05-02-2014).

URL, <http://www.studylands.com/guide/AF-education.htm> (15-04-2014).

URL, <http://www.todayszaman.com/news-308655-yildiz-turkey-to-up-resource-investment-in-afghanistan.html> (19-03-2014).

URL, <http://www.todayszaman.com/news-328718-iran-hampers-trade-link-between-turkey-and-afghanistan.html> (23-03-2014).

URL, <http://www.unamanews.org/dari/index.php/news/acticles> (18-04-2014).

URL, <http://www.unescobkk.org/education/resources/resources/education-system-profiles/afghanistan/sector-wide-challenges/> (22-04-2014).

URL, http://www.unicef.org/infobycountry/afghanistan_statistics.html (26-04-2014).

URL, <http://www.usaid.gov/afghanistan/infrastructure> (01-01-2014).

URL, <http://www.workersliberty.org/node/1935> (14-12-2013).

URL, [http://www.worldpopulationstatistics.com/afghanistan-population-2013/\(02-04-2014\)](http://www.worldpopulationstatistics.com/afghanistan-population-2013/(02-04-2014)).

URL, <http://www.youtube.com/watch?v=kYdVH0qT5po> (17-03-2014).

URL, <http://www.youtube.com/watch?v=kYdVH0qT5po> (17-03-2014).

URL, http://www.zaman.com.tr/sehir_guvenligin-olmadigi-yerde-uretim-ve-ticaret-mumkun-olmaz_1331480.html (23-03-2014).

URL, <http://www2.geog.okstate.edu/journals/jcas/jcas.htm> (12-11-2013).

URL, NATO in Afghanistan: “A Turkish Civilian Solution”, NATO Channel, 3 December 2009, <http://www.youtube.com/watch?v=kYdVH0qT5po> (17-03-2014).

URL, The New York Times, James Risen (June 13, 2010), U.S. Identifies Vast Mineral Riches in Afghanistan.

URL, http://afghanembassy.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=268:1391-05-25-10-24-15&catid=73: bilateral-relations&Itemid=249 (14-03-2014).

URL, http://emlakkulisi.com/41220_afganistan_daki_her_10_binanin_8_ini_turk_firmalari_yapiyor (22-03-2014).

URL, http://emlakkulisi.com/41220_afganistan_daki_her_10_binanin_8_ini_turk_firmalari_yapiyor (22-03-2014).

URL, http://stats.uis.unesco.org/unesco/TableViewer/document.aspx?ReportId=121&IF_Language=en&BR_Country=8850 (18-04-2014).

URL,http://therealnews.com/t2/index.php?option=com_content&task=view&id=31&Itemid=74&jumival=4695 (10-11-2013).

URL,http://www.bbc.co.uk/persian/afghanistan/2012/11/121127_mar_zs_kabul_bank_krol.shtml (24-03-2014).

URL,http://www.bbc.co.uk/persian/afghanistan/2013/06/130608_k05_afghan_factories.shtml (30-01-2014).

URL,http://www.bbc.co.uk/persian/afghanistan/2013/08/130816_k05_agproject_afghan_silos.shtml (02-02-2012).

URL,http://www.bbc.co.uk/persian/afghanistan/2013/09/130906_k05_afghan_industry.shtml (25-01-2014).

URL,http://www.bbc.co.uk/persian/afghanistan/2014/04/140410_k05_afghan_university_1393.shtml (22-04-2014).

URL,<http://www.economy.gov.tr/index.cfm?sayfa=countriesandregions&country=AF®ion=5> (15-03-2014).

URL,http://www.ensec.org/index.php?option=com_content&view=article&id=233:afghanistan-the-tapi-pipeline-and-energy-geopolitics&catid=103:energysecurityissuecontent&Itemid=358 (30.11.2013).

URL,<http://www.nytimes.com/2010/06/14/world/asia/14minerals.html?pagewanted=all&r=0> (03-01-2014).

URL,<http://www.nytimes.com/2010/06/14/world/asia/14minerals.html?pagewanted=all&r=0> (03-01-2014).

URL,http://www.schoolisopen.org/sio/index.php?option=com_content&view=article&id=53&Itemid=62 (16-04-2014).

URL,http://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.31/2012/22_MDG_Handbook_2.1-3.1_EN.pdf (27-04-2013).

URL,<http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/search?page=search&docid=3ae6b81cf0&query=Return%20to%20Afghanistan> (19-12-2013).

- USAID (United States Aid for International Development), (2007), **Afghanistan Economic Performance Assessment**, April 2007.
- Vaezi, Mahmoud ve Parvin Dadandish (2008), “Geopolitical Changes and Crises in the Caucasus”, **Geopolitics Quarterly**, 3 (4).
- William, Byrd (2012), **Lessons from Afghanistan’s History for the Current Transition and Beyond**, by the United States Institute of Peace.
- Wincek, Cynthia Clapp (1983), **The Helmand Valley Project in Afghanistan**, U.S. Agency for International Development December.
- World Bank (2004), **Afghanistan State Building, Sustaining Growth, and Reducing Poverty**, A Country Economic Report, September.
- World Bank (2005), **The Investment Climate in Afghanistan: Exploiting Opportunities in an Uncertain Environment**, Washington, DC: World Bank.
- World Bank (2008), **In Fragile Situations: An Eye n The Future: Changing World**, Amsterdam an Issues Paper, **World Bank Group Washigton D.C**, July.
- World Bank (2009a), **Afghanistan Economic Update 2009**, Poverty Reduction, and Economic Management, South Asia Region, Washington, D.C: World Bank.
- World Bank (2009b), **Knowledge on Fire: Attacks on Education in Afghanistan**, Washington, DC. World Bank.
- World Bank (2010), **Afghanistan Economic Update 2010**, Poverty Reduction, and Economic Management, South Asia Region, Washington, DC: World Bank.
- World Bank (2011), **Afghanistan Economic Update 2011**, Poverty Reduction, and Economic Management, South Asia Region, Washington, D.C: World Bank.
- World Bank (2012a), **List of Economies 2012**, Washington, D.C: World Bank.
- World Bank (2012b), **Afghanistan Diagnostics Trade Integration Study (DTIS): Poverty Reduction and Economic Management Unit**, South Asia Region, Washington, D.C: World Bank.
- World Bank (2012c), **Afghanistan in Transition: Looking Beyond 2014**, Overview Volume. 1 Washington, DC: World Bank.

- World Bank (2012d), **Afghanistan in Transition Looking Beyond 2014**, Volume 2 Main Report, Washington, D.C: World Bank.
- World Bank (2012e), **Afghanistan Economic Update 2012**, Poverty Reduction, and Economic Management, South Asia Region, Washington, D.C: World Bank.
- World Bank (2013a), **Afghanistan Economic Update 2013**, Poverty Reduction, and Economic Management, South Asia Region, Washington, D.C: World Bank.
- World Bank (2013b), **World Bank Group: Afghanistan Partnership Country Program Snapshot**, Washington DC; World Bank Group.
- World Bank (2013c), **World Development Indicators**, Washington DC; World Bank Group 17 December.
- World Bank (2014), **World Development Indicators**, Washington DC; World Bank Group.
- World Bank and Ministry of Economy (2010), **Poverty Status in Afghanistan**, A Profile Based on the National Risk and Vulnerability Assessment (NRVA) 2007/08, Publisher, World Bank, 1818 H. Street NW, Washington, DC 20433.
- World Bank and Ministry of Economy (2012), **Poverty And Food Security In Afghanistan**: Analysis Based On The National Risk And Vulnerability Assessment of 2007/08. Washington, DC: World Bank.
- World Bank, (1987), **Afghanistan, The Journal Of Economic Development**, volume, 1, World Development Report, The main report, No: **777a-AF** March.
- World Bank, (2013d), **Education Attainment in Afghanistan; An Economic Analysis**, South Asia Human Development Sector, Report NO;62 Washington D.C, July.
- World Bank, (2013e), **Afghanistan: Additional Financing for Strengthening Higher Education Project**. Washington DC; World Bank Group

ÖZGEÇMİŞ

4 Nisan 1988 tarihinde Kapisa-Afganistan'da doğdu. İlk ve orta öğretimini Hakbin Şehit Okulu, lise öğretimini de Mohammed Omar Şehit Lisesi'nde 2006'da birinci olarak tamamladı. 2007'de Kapisa ilindeki en iyi 6 öğrenciden biri olarak bursluluk kazandıktan sonra lisans öğretimini almak üzere Hindistan'da üniversite hayatına başladı. Temmuz 2010'da Pune Üniversitesi B.A. İktisat bölümünden onur öğrencisi olarak mezun oldu. Ekim 2010'dan başlayıp bir sene Afganistan Ekonomi Bakanlığında genel müdür olarak çalıştı. Ekim 2011'de Afganistan hükümeti (Ekonomi Bakanlığı) tarafından geçeci ayırım olarak Türkiye Bursları kapsamında yükseköğretim görmek için gönderildi. Bir sene Türkçe dil eğitimi aldıktan sonra 2012 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında yüksek lisansa başladı.

Türkçe, İngilizce, Hintçe, Urduca, başlangıç seviyesinde Özbekçe biliyor.